ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ISSN 1728-2195 (Print), ISSN 2218-2063 (Online)

ЮРИДИЧНІ НАУКИ **2(130)/2025**

Засновано 1958 року

УДК 34(05)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130

Представлено дослідження актуальних питань теорії права, історії права, філософії права, а також галузевих правових дисциплін, зокрема конституційного, цивільного, трудового, кримінального, господарського, екологічного, фінансового, адміністративного, земельного, аграрного, медичного, інформаційного права, права інтелектуальної власності, права соціального забезпечення; питання процесуального права, зокрема цивільного, господарського, адміністративного та кримінального процесу, а також судоустрою; окремі аспекти порівняльно-правових досліджень, а також досліджень у сфері міжнародного та європейського права.

Для наукових працівників, практиків, викладачів, аспірантів, студентів.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Притика Юрій, д-р юрид. наук, проф. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Армаза Еміліо Хосе, канд. юрид. наук, доц. (Іспанія)**; Бобровник Світлана, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Бродела Елена, канд. юрид. наук, доц.** (Франція)**; Ван Реє Корнеліс Хендрік (Ремко), д-р юрид. наук, проф.** (Нідерланди)**; Васильченко Оксана, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Ващенко Юлія, д-р юрид. наук, проф.** (Словаччина)**; Гаскон-Інхаусті Фернандо, д-р юрид. наук** (Іспанія)**; Гринюк Володимир, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Губерська Наталія, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Гургула Ольга, канд. юрид. наук, старш. викл.** (Велика Британія)**; Давуліс Томас, д-р юрид. наук, проф.** (Литва)**; Дідич Тарас, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Діковська Ірина, д-р юрид. наук, проф.** (Німеччина)**; Дудоров Олександр, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Евро Лаура, д-р юрид. наук, проф.** (Швеція)**; Заярний Олег, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Ізарова Ірина, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Кашинцева Оксана, канд. юрид. наук, доц.** (Україна)**; Ковальчук Тетяна, канд. юрид. наук, доц.** (Україна)**; Кодинець Анатолій, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Костюченко Олена, канд. юрид. наук, доц.** (Україна)**; Кучма Ольга, д-р юрид. наук, доц.** (Україна)**; Лотюк Ольга, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Лупой Мішель Анжело, д-р права** (Італія)**; Майданик Роман, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Малярчук Любов, канд. юрид. наук, доц.** (Україна)**; Мацелюх Іванна, д-р юрид. наук, доц.** (Україна)**; Мельничук Наталія, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Носік Володимир, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Рєзнікова Вікторія, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Сахарук Ірина, канд. юрид. наук, доц.** (Україна) **(відп. редактор); Сільвестрі Елізабетта, д-р права, проф.** (Італія)**; Терех Олена, канд. юрид. наук** (Україна)**; Узелац Алан, д-р юрид. наук, проф.** (Хорватія)**; Хотинська-Нор Оксана, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Цюра Вадим, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Шемшученко Юрій, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)**; Щербина Віктор, д-р юрид. наук, проф.** (Україна)

Адреса редколегії

Навчально-науковий інститут права
вул. Володимирська, 60, м. Київ, 02017
☎ (38044) 239 31 67
e-mail: legal.bulletin@knu.ua
web: https://legal.bulletin.knu.ua/

Затверджено

вченою радою ННІ права
25.09.25 (протокол №6)

Зареєстровано

Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення
Рішення № 1089 від 28.03.24
Ідентифікатор друкованого медіа: R30-01963

Атестовано

Міністерством освіти і науки України (категорія Б)
Наказ № 409 від 17.03.20

Індексування

HeinOnline

Засновник та видавець

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК № 1103 від 31.10.02

Адреса видавця

ВПЦ "Київський університет"
б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601
☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, ВПЦ "Київський університет", 2025

BULLETIN
OF TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

ISSN 1728-2195 (Print), ISSN 2218-2063 (Online)

LEGAL STUDIES **2(130)/2025**

Founded in 1958

UDC 34(05)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/1.129

The issue covers research on the history of the theory of law, history of law, philosophy of law, as well as various fields of law, in particular, constitutional law, civil law, labor law, criminal law, economic law, environmental law, financial law, administrative law, medical law, land law, agrarian law, law of intellectual property and social security law; issues of procedural law, especially, civil procedure, commercial procedure, administrative procedure and criminal procedure likewise judiciary; additionally, certain aspects of comparative legal research and research in international law and European law.

The issue is intended for researchers, legal practitioners, students.

EDITOR-IN-CHIEF	**Prytyka Yurii, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)
EDITORIAL BOARD	**Armaza Emilio Hose, PhD (Law), Assoc. Prof.** (Spain)**; Bobrovnyk Svitlana, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Brodela Elena, PhD (Law), Assoc. Prof.** (France)**; Davulis Tomas, DSc (Law), Prof.** (Lithuania)**; Didych Taras, DSc (Law), Prof.** (Germany)**; Dikovska Iryna, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Dudorov Oleksandr, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Ervo Laura, DSc (Law), Prof.** (Sweden)**; Gascón-Inchausti Fernando, DSc (Law)** (Spain)**; Grynyuk Volodymyr, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Gurgula Olga, PhD (Law), Senior Lecturer** (Great Britain)**; Huberska Natalia, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Izarova Iryna, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Kashyntseva Oksana, PhD, Assoc. Prof.** (Ukraine)**; Khotynska-Nor Oksana, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Kodynets Anatolii, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Kostuchenko Olena, PhD (Law), Assoc. Prof.** (Ukraine)**; Kovalchuk Tetiana, PhD (Law), Assoc. Prof.** (Ukraine)**; Kuchma Olha, DSc (Law), Assoc. Prof.** (Ukraine)**; Lotyuk Olga, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Lupoi Michele Angelo, DSc** (Italy)**; Maliarchuk Liubov, PhD (Law), Assoc. Prof.** (Ukraine)**; Matseliukh Ivanna, DSc (Law), Assoc. Prof.** (Ukraine)**; Maydanyk Roman, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Melnychyk Natalia, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Nosik Volodymyr, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Rieznikova Victoria, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Sakharuk Iryna, PhD (Law), Assoc. Prof. (Managing Editor)** (Ukraine)**; Shcherbyna Victor, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Shemshuchenko Yuriy, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Silvestri Elisabetta, DSc, Prof.** (Italy)**; Terekh Olena, PhD (Law)** (Ukraine)**; Tsiura Vadym, Prof.** (Ukraine)**; Uzelac Alan, DSc (Law), Prof.** (Croatia)**; Van Rhee Cornelis Hendrik (Remko), DSc (Law), Prof.** (Netherlands)**; Vashchenko Yuliya, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)**; Vasylchenko Oksana, DSc (Law), Prof.** (Slovak)**; Zaiarnyi Oleg, DSc (Law), Prof.** (Ukraine)

Address	**Education and Research Law School** **60, Volodymyrska Street, Kyiv, 02017** **☎ (38044) 239-31-67** **e-mail: legal.bulletin@knu.ua** **web: https://legal.bulletin.knu.ua/**
Approved by	**the Academic Council of the Education and Research Law School** **25.09.25 (protocol №6)**
Registered by	**the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine** **Decision № 1089 of 28.03.24** **Identifier of printed media: R30-01963**
Certified by	**the Ministry of Education and Science of Ukraine (category B)** **Order № 409 dated 17.03.20**
Indexing	**HeinOnline**
Founder and publisher	**Taras Shevchenko National University of Kyiv** **Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University"** **Certificate of entry into the State Register** **ДК № 1103 dated 31.10.02**
Address	**PPC "Kyiv University"** **14, Taras Shevchenka blvd., Kyiv, 01601** **☎ (38044) 239 32 22, 239 31 58, 239 31 28** **e-mail: vpc@knu.ua**

© Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University", 2025

ЗМІСТ

БАРСУК Марина
Проблеми оплати праці працівників патронатних служб як фактор кадрової кризи в системі правосуддя України 5

ВЕНЕДІКТОВ Сергій
Щодо місця звільнення в інституті дисципліни праці 12

ВЕРГЕЛЕС Олександра
Принципи державної реєстрації земельної ділянки: нормативно-правовий аспект 17

ГОВОРОВ Павло
Управління єдиним майновим комплексом (портфелем активів – комплексом різних типів активів), що здійснює АРМА та тимчасова адміністрація в банківських установах: порівняльний аспект особливостей правового регулювання 25

ДЗИБА Богдан
Судова практика захисту авторських прав на бази даних: Україна та ЄС 30

ІЗАРОВА Ірина, УГРИНОВСЬКА Оксана
Право на касаційне оскарження проміжних ухвал суду першої інстанції: доступність правосуддя чи процесуальна ілюзія? 35

КОСТЮЧЕНКО Олена, ШЕВЦОВ Андрій
Використання відкритих джерел інформації (OSINT) при розслідуванні злочинів проти людяності 46

КРАВЧУК Дарина
Відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації юридичним особам в Україні 52

МАЗАРАКІ Наталія, КОРТУКОВА Тамара
До відповідального штучного інтелектуального створення в юридичних послугах: аргументи регулювання чатботів 58

МІРОШНИЧЕНКО Марія, КАРПІЧКОВ Віталій
Ґенезис джерел українського права в контексті загальної характеристики етапів його еволюції в умовах правової модернізації в Україні 67

ПТАЩЕНКО Дмитро, СТРИЖЕВСЬКА Анжела
Об'єкт кримінального правопорушення: практичне значення на основі судової практики 73

РАДЧЕНКО Лілія
Розподіл корпоративних прав подружжя: нормативне регулювання та судова практика 80

РИЖЕНКО Наталія
Установлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем 87

САХАРУК Ірина
Управління психосоціальними ризиками як складник сучасного інституту охорони праці: міжнародні стандарти та напрями розвитку правового регулювання в Україні 91

УГРИНОВСЬКА Оксана, БІЛОУС Микола
Лікарська таємниця як "чутливі" персональні дані пацієнта: законодавчий досвід України та країн Європейського Союзу 98

ЧЕРНЕЦЬКА Тетяна
Демократичні цінності українського народу у світлі філософсько-правового аналізу Третього Литовського статуту 1588 року 111

CONTENTS

BARSUK Maryna
Issues of Remuneration for Patronage Service Employees as a Cause of the Personnel Crisis in Ukraine's Justice System 5

VENEDIKTOV Sergii
On the Place of Dismissal in the Labour Discipline the Place of Dismissal in the System Of Labour Discipline 12

VERHELES Oleksandra
Principles of State Registration of Land Parcels: Regulatory and Legal Aspects 17

GOVOROV Pavlo
Management of an Integrated Property Complex (Portfolio of Assets – a Complex of Various Types of Assets) Carried Out by Arma and a Temporary Administration in Banking Institutions: a Comparative Aspect of the Features of Legal Regulation 25

DZYBA Bogdan
Copyright Protection of Databases: Case Law from Ukraine and The European Union 30

IZAROVA Iryna, UHRYNOVSKA Oksana
The Right to Cassation Appeal against Interlocutory Rulings of the First Instance Court: Access to Justice or a Procedural Illusion? 35

KOSTYUCHENKO Olena, SHEVTSOV Andrii
The Use of Open-Source Intelligence (OSINT) In the Investigation of Crimes against Humanity 46

KRAVCHUK Daryna
Compensation for Damage Caused by the Armed Aggression of the Russian Federation against Legal Entities in Ukraine 52

MAZARAKI Nataliia, KORTUKOVA Tamara
Towards Responsible AI in Legal Services: The Case for Regulating Chatbots 58

MIROSHNYCHENKO Maria, KARPICHKOV Vitaly
The Genesis of the Sources of Ukrainian Law in the Context of the Evolutionary Stages of Legal Modernization in Ukraine 67

PTASCHENKO Dmytro, STRYZHEVSKA Anzhela
The Object of a Criminal Offense: Practical Significance Based on Judicial Practice 73

RADCHENKO Liliya
Division of Spouses' Corporate Rights: Regulatory Framework and Judicial Practice 80

RYZHENKO Nataliia
Establishing the Fact of Family Cohabitation with a Deceased Member of the Armed Forces 87

SAKHARUK Iryna
The management of psychosocial risks as a component of the modern occupational safety and health institution: international standards and directions for the development of legal regulation in Ukraine 91

UGRYNOVSKA Oksana, BILOUS Mykola
Medical Secrecy as "Sensitive" Patient Personal Data: Legislative Experience of Ukraine and the European Union 98

CHERNETSKA Tetiana
Democratic Values of the Ukrainian People in the Context of Philosophical and Legal Analysis of the Third Lithuanian Statute of 1588 111

UDC 349.2
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-1

Maryna BARSUK, PhD (Law), Judge
ORCID ID: 0000 0001 6560 1024
e-mail: barsukmaryna@gmail.com
Northern Commercial Court of Appeal, Kyiv, Ukraine

ISSUES OF REMUNERATION FOR PATRONAGE SERVICE EMPLOYEES AS A CAUSE OF THE PERSONNEL CRISIS IN UKRAINE'S JUSTICE SYSTEM

Background. ***Currently, the Ukrainian justice system faces numerous challenges, with a special emphasis on the personnel crisis, which is becoming increasingly systemic in nature. The study of remuneration issues for patronage service employees in Ukraine's justice system and the determination of the correlation between these problems and the ongoing personnel crisis are extremely relevant, especially in the context of increasing external threats caused by the full-scale war in Ukraine.***

Methods. ***During the study, general scientific and special scientific methods of scientific inquiry were employed. With the help of the dialectical method, in particular, the peculiarities of the legal regulation of remuneration of patronage service employees of judicial bodies were determined. The method of analysis and synthesis enabled the identification of factors contributing to the personnel deficit, while the systemic-structural approach facilitated the determination of the impact of each factor on the state of ensuring working conditions and motivation among patronage service employees. The formal-logical method was used to identify shortcomings in the legal regulation of ensuring the working conditions of patronage service employees.***

Results. ***It has been established that the absence of a consistent state policy leads to increased risks for the proper functioning of the justice system and a personnel crisis associated with the growing shortage of personnel in patronage service within the justice system. The circumstances contributing to this crisis have been analysed, including the transition of patronage service employees to the private sector, their withdrawal from the profession in general, the outflow of personnel abroad, and the complicated access to legal education resulting from its reform.***

Conclusions. ***Given the critically low level of remuneration, unfavourable working conditions, and lack of career prospects, patronage service employees are increasingly leaving their positions, resulting in a decline in the efficiency of the justice system. The need for comprehensive measures to improve working conditions and create suitable opportunities for the professional development of patronage service employees has been substantiated. Resolution No. 1113 of the Cabinet of Ministers of Ukraine aims to partially address the issue of remuneration for patronage service employees; however, the established coefficients are not commensurate with the actual workload of these employees. Moreover, an unjustifiably formal approach to determining their amount has been preserved, taking into account the hierarchical affiliation of the service to a particular instance, rather than the actual workload.***

Keywords: ***salary, personnel crisis, personnel policy, remuneration, patronage service, patronage employees, justice system, social security, welfare state.***

Background

Currently, the Ukrainian justice system is facing numerous challenges, with the personnel crisis occupying a particularly significant place. This phenomenon is becoming increasingly large-scale and systemic, resulting from a combination of factors that affect the functioning of the justice system and the implementation of the corresponding state function. As stated in the annual report "On the State of Ensuring the Independence of Judges in Ukraine" for 2024, the priority tasks for the coming periods include, in particular, "intensifying efforts to overcome the personnel crisis in the judicial system of Ukraine; resolving in 2025 the issue of predictability and fairness of the remuneration of court staff, which would provide for a system of incentives" (High Council of Justice, 2025, p. 60). Thus, attention is drawn not only to the problems of the shortage of judges, their excessive workload, low level of funding and threats to the independence of the judiciary (High Council of Justice, 2025, p. 6), but also to the need to resolve issues aimed at ensuring the proper functioning of the court staff as a whole. Therefore, addressing the staffing and material and technical support issues for patronage services, as well as the remuneration of their employees, is critically necessary to ensure the effective functioning of the justice system in Ukraine.

Despite the significance of the work of patronage service employees in Ukraine's justice system, they are often forced to work in difficult conditions, performing large volumes of work (often overtime), with limited career growth opportunities, and receiving insufficient remuneration for their efforts. The issue of working conditions of these employees has once again become relevant in the context of the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2023, № 1409 (Cabinet of Ministers of Ukraine, 2023). It should be noted that although the issue of remuneration for patronage service employees in Ukraine's justice system had been acknowledged for a long time, its level of urgency was unjustifiably underestimated. However, this very problem is one of the factors that contributed to the personnel crisis in our state's justice system.

An analysis of the scientific literature enables us to conclude that, to date, there has been no comprehensive study of the remuneration issues for patronage service employees in Ukraine's justice system, which is a factor exacerbating the personnel crisis in this system. At the same time, a number of scholars have studied the legal status of patronage service employees in the justice system, including A. Yu. Babkina (Babkina, 2022), I. V. Dashutin (Dashutin, 2023), A. O. Kubyshkina (Kubyshkina, 2016), V. V. Chorna (Chorna, 2019), and O. S. Sheremet (Sheremet, 2022). Certain studies also exist on problematic issues of human resources in the justice system of Ukraine in general, particularly the scholarly work of such researchers as S. I. Vihovsky (Vihovskyi, 2020, p. 112–114), O. V. Karpushova (Karpushova, 2019, p. 55), A. V. Popyk (Popyk, 2020, p. 105), K. O. Prydachuk (Prydachuk, 2023, p. 153), among others. Based on the scholarly achievements in this field, as well as considering the current legal regulation of remuneration relations for patronage service employees, we consider it appropriate to assess the impact of material support for patronage service employees in the Ukrainian justice system on the staffing potential in this sphere.

The purpose of this article is to examine the issues related to the remuneration of patronage service employees in Ukraine's justice system, specifically as a factor influencing the staffing potential of the judicial system, and to identify effective ways of addressing these issues.

© Barsuk Maryna, 2025

Methods

In the course of the study, general scientific and special scientific methods of cognition were applied, in particular the dialectical, analytical and synthetic, systemic-structural, formal-logical, and others. With the help of the dialectical method, in particular, the peculiarities of the legal regulation of remuneration of patronage service employees of judicial bodies in Ukraine were determined. The method of analysis and synthesis enabled the identification of factors contributing to the personnel deficit in the judicial system, while the systemic-structural method allowed for determining the impact of each factor on the state of working conditions and motivation of the respective patronage service employees. The formal-logical method was employed to identify the shortcomings of the legal regulation of ensuring the working conditions of patronage service employees and to determine the ways of improving legislation, taking into account scientific developments and the practical problems identified by judicial system employees.

Results

The staffing problems in Ukraine's justice system are of a permanent nature and are caused by a set of factors, the influence of which was not significantly mitigated by previous judicial and legal reforms. This has already been emphasized by bodies within the justice system [for example (High Council of Justice, 2025; High Council of Justice, 2021) and by scholars [for example (Hultai, & Kulyk, 2022, p. 60–63)]. Despite the positive impact of these reforms on optimizing the functioning of the justice system, the socio-legal aspects of the justice system's operation, particularly those related to ensuring an adequate level of social security for judges and other judicial staff, were not fully covered. Thus, the Chairman of the Verkhovna Rada Committee on Legal Policy, D.V. Maslov, noted in May 2024 that only 37 % of positions in appellate courts were currently filled (for example, in the Sumy Court of Appeal there are difficulties even in forming panels to consider criminal proceedings). In addition, the Chairman of the Committee emphasized that Ukraine is currently experiencing a significant shortage of judges (about 40 % of the established staff) (Maslov, 2024). It should be noted that as of 2025 the trend of judges resigning continues, largely due to the low level of their remuneration and excessive workload.

I. B. Plakhtiy, a member of the High Council of Justice, states that under current conditions the profession of judge is becoming increasingly less attractive, which is due to a number of factors. Among these, she identifies in particular: (1) criticism of the judiciary by politicians, the media, and the public; (2) lack of prestige and status; (3) limited opportunities for career growth; (4) working conditions that do not comply with decent work standards; (5) excessive workload and lack of work-life balance; (6) insufficient social guarantees; (7) high job requirements and ethical standards, as well as the complexity and duration of procedures (Judicial institutions, 2024). We agree with both the factors named, which indeed prevail today, and with the conclusion that they have a direct impact on the attractiveness of the judicial profession.

Thus, it should be emphasized that personnel problems in the justice system are complex in nature, which is manifested in the fact that, first, they are caused by a number of factors that significantly reduce the motivation of judges and other court employees to continue working in the justice system, and discourage other professional lawyers from taking the relevant positions; second, the personnel crisis in the justice system does not exclusively concern judges, but it significantly affects judges in particular, and ultimately the ability of the state to fulfil the function of justice by ensuring the right of legal subjects (individuals, citizens, groups of people, and the state) to effective judicial protection of their rights, freedoms, and legitimate interests.

In this study, we pay special attention to the staffing of patronage service employees in the justice system, because:

1) Patronage service employees in the justice system occupy a special place in the subsystem (internal system) that ensures the functioning of the judiciary. These employees constitute a category of workers with a specific labor-law status (Dashutin, 2023, p. 301; Babkina, 2021, p. 96; Dashutin, 2022, p. 25-26), which determines their special role and duties in ensuring the functioning of the judicial system. Although patronage service employees, by virtue of their legal status, are not vested with the authority to administer justice, their actual role in ensuring the functioning of the justice system is difficult to overestimate. In performing their job duties, they create the necessary conditions for the effective and uninterrupted exercise of judicial power Patronage service employees perform a wide range of auxiliary functions, including organizational, administrative, and informational support for judges, thereby allowing them to focus on delivering well-grounded and fair decisions.

2) Patronage service employees in the justice system of Ukraine, like all other employed persons, must perform their official duties under conditions that are appropriate and comply with the standards of decent work. In particular, they must receive fair remuneration, work in safe and healthy conditions (including a healthy psychological climate), have the opportunity to realize their labour potential (including through professional development), as well as exercise other labor rights and satisfy legitimate interests in the sphere of labour and employment (and in related spheres). Therefore, decent work for patronage employees involves not only adequate material support but also respect for their professional status, social protection, opportunities for career growth, and the provision of physical and psychological comfort in the workplace. At the same time, it is important to understand that ensuring decent working conditions for such employees is an integral element of the functioning of the justice system (in particular, a judge cannot effectively perform his or her work without a judicial assistant, and thus cannot fully realize the state's function of administering justice).

Pointing out that patronage service employees of the courts must work under conditions as close as possible to decent working conditions, which include both material and non-material components, it should be borne in mind that today the material (financial) aspect of ensuring decent working conditions is the most problematic within the structure of factors that determine staffing in the justice system [for example (Ohnev'iuk, 2022; The working group…, 2024; Council of Judges of Ukraine, 2024)]. Thus, the Annual Report "On the State of Ensuring the Independence of Judges in Ukraine" for 2024 states that the remuneration system introduced by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2023, № 1409 "On the Remuneration of Civil Servants Based on the Classification of Positions in 2025" does not cover the numerous employees of state bodies within the justice system who are not civil servants-patronage service employees, in particular the advisor, assistant to the head of the court, deputy head of the court, secretary of the judicial chamber, secretary of the plenary session, as well as the judicial assistant. At the same time, patronage service employees, especially judicial assistants, are entrusted with one of the most crucial functions in supporting the

procedural activities of the courts. However, the official salary guaranteed by the state for them, within the remuneration structure, is disproportionate to the official salaries of civil servants of the court apparatus (High Council of Justice, 2025, p. 41). This issue was also raised by the European Commission in the "Ukraine Report 2023" (European Commission, 2023). It was noted that Ukraine's judicial system suffers from severe underfunding, which is further exacerbated by the ongoing aggressive war, as well as its impact on the size of the state budget and the prioritization of budget expenditures. Thus, in 2022, the financial resources allocated to the judicial system covered 63.4 % of the total financing needs of the judicial system, whereas in 2023, this figure decreased to 51.4%. At the same time, the greatest burden of underfunding is borne by "non-judicial staff in courts, which causes their outflow and disrupts the operation of the courts." The report also emphasized that during the mid-year review of 2022, significant changes occurred regarding budget expenditures for the judicial system: expenditures on all local and appellate courts were reduced by more than 10 %, and on other judicial institutions – by 15–20 % compared to the initial 2022 appropriations. Funding for appellate and specialized courts amounted to approximately EUR 491 million compared to approximately EUR 656 million in 2021 (at the exchange rate at the end of 2022). In this regard, the European Commission emphasized that once circumstances arise indicating that the state budget has stabilized, the government must restore funding for the judicial system (Ukraine Report, 2023, p. 26).

It should be stated that in 2024 and 2025 the issue of ensuring decent remuneration for employees in the system of public service bodies has not been removed from the agenda. In order to address this problem, the Cabinet of Ministers of Ukraine, by Resolution № 1409 of December 29, 2023, approved the Scheme of Official Salaries for Civil Service Positions, taking into account the families and levels of positions, jurisdictions, and types of state bodies in 2024 (Cabinet of Ministers of Ukraine, 2023). The main purpose of developing and approving this Scheme was to create conditions for attracting and retaining the most qualified personnel in the professional public service. Thus, this document ensures transparency, predictability, and fairness of the legal mechanism of remuneration for the relevant category of employees, as well as strengthens the importance of the fixed part of the salary and limits the variable part (which can be adjusted by the manager) within the structure of remuneration at the individual level and within the wage fund of each public service body. Under such circumstances, the Government sought to reduce (if possible, eliminate) the existing disproportion in the remuneration of civil servants, stipulating that the fixed part of a civil servant's salary should account for at least 70 %, and the variable part no more than 30 %.

At the same time, the outlined law-making measures of the Cabinet of Ministers of Ukraine regarding the optimization of the remuneration system did not cover employees of all state bodies (in particular, the bodies of the justice system of Ukraine) who are patronage service employees. Thus, on April 8, 2024, following a meeting at the Supreme Court (with the participation of the members of the Working Group on the Basic Principles of Supreme Court Management, the leadership of the Supreme Court Apparatus, the Head of the Apparatus of the High Anti-Corruption Court, the Heads of the Secretariats of the Constitutional Court and the High Council of Justice, the Acting Head of the State Judicial Administration, a member of the Council of Judges of Ukraine, and others), it was rightly stated that such patronage service employees as judicial assistants perform one of the key functions in ensuring the organization of the courts' procedural activities, yet the existing gap in remuneration (compared to other court staff) had not been reduced or eliminated for such employees, and the "official salary guaranteed by the state for judicial assistants in the remuneration structure is disproportionate to the official salaries of civil servants of the court apparatus" (Attention was drawn to…, 2024).

In addition, it is important to note that the situation that arose as a result of the approval of the 2024 Salary Scheme (Resolution № 1409 of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2023) (Cabinet of Ministers of Ukraine, 2023) also deepened the disparity in the remuneration of patronage service employees at different levels (instances) of the judicial system. Although this document was aimed at streamlining the remuneration of civil servants, as a result of its adoption, the problems of ensuring decent remuneration for patronage employees of higher instances, as well as for the relevant staff of the High Council of Justice, the High Qualifications Commission of Judges, and the State Judicial Administration, were addressed. At the same time, the need to increase the salaries of patronage service employees of the first and second instances remained without proper attention. In view of this, *there are grounds to state that a significant gap in the level of remuneration has formed in the justice system of Ukraine not only between patronage and civil servants within one instance, but also between patronage service employees of different instances (as well as relevant specialists of judicial governance bodies).* It is quite obvious that this disparity in remuneration is a manifestation of injustice, especially given that the qualification, education, and workload requirements for patronage service employees and court staff at different instances are practically identical.

It is essential to note that, under current conditions, the workload of employees in local and appellate courts often significantly exceeds that of their counterparts in the cassation instance and judicial governance bodies. This is explained by the large number of cases considered precisely at the level of the first two instances, as well as responsibilities for the initial generalization of judicial practice, among others. However, despite the significant volume of work and the high level of responsibility for their duties, their work remains unfairly undervalued and is paid at a lower level compared to their colleagues.

The situation in which patronage service employees of the first and second instances receive substantially lower wages (compared to civil servants and patronage service employees in the justice system of higher instances), despite having access to strategically important information with which they work, as well as being forced to responsibly perform a significant amount of work (often disregarding the fundamental labour-law principle of work–life balance), inevitably leads to staff outflow, which is indeed currently being observed in the justice system. This situation is further aggravated by the fact that patronage service employees in the first and second instances are effectively deprived of opportunities for career advancement and cannot influence increases in their wages.

In light of these circumstances, it becomes evident that a review of the foundations of the remuneration system for patronage service employees (primarily in courts of the first and second instances) is urgently needed. It should take into account, first, the actual workload and responsibility borne by these employees (while the currently applied unjustifiably

formal (discriminatory) approach to determining the level of remuneration of patronage service employees solely based on the hierarchical affiliation of the service to a certain instance should not be used); second, it is important to consider the actual contribution of these employees to ensuring the functioning of the justice system. The level of remuneration should align with modern standards of decent work and reflect the trend of gradual salary increases in the justice system and public service bodies in general. The level of remuneration must correspond to modern standards of decent work and to the trend of gradually increasing wages in the justice system and in public service bodies in general. In addition, a stable, transparent, and predictable mechanism for wage formation will contribute to ensuring staff continuity in patronage services, which in turn will ensure that highly qualified employees with sufficient work experience continue to work in the patronage services of the first and second instances.

Given the existing problems, the High Council of Justice, with the aim of ensuring its participation in the budgetary process in accordance with the requirements of the Budget Code of Ukraine, by decision of February 13, 2024, № 415/0/15-2439, adopted an appeal to the Cabinet of Ministers of Ukraine with proposals regarding the priority tasks of financial support for the judiciary and its independence for 2025–2027. Among these tasks were identified, in particular: ensuring in full the expenditures for payment of judicial remuneration to judges in the manner and amounts defined by legislation, as well as expenditures for wages of court staff, bodies, and institutions of the justice system at the expense of the general state budget fund, in an amount that would make it possible to form and maintain a highly qualified staff capable of organizing and providing public services in the field of justice at a level that meets public expectations; forming unified approaches and standards for the remuneration of civil servants; forming unified approaches to the remuneration of patronage service employees in the High Council of Justice, the Supreme Court, the High Anti-Corruption Court, the High Court on Intellectual Property, the State Judicial Administration of Ukraine, local and appellate courts, which would correspond to the high standards of the work they perform, ensure a decent level of remuneration, and prevent the shortage of experienced staff in the judicial system; and ensuring expenditures for payroll charges in the amount defined by law (High Council of Justice, 2025, p. 43).

On September 1, 2025, according to a statement by the Chairman of the Verkhovna Rada Committee on Legal Policy, Denys Maslov, the Government adopted draft resolutions developed by the State Judicial Administration concerning the application of increasing coefficients to the salaries of court staff and judicial assistants (Cabinet adopted resolutions, 2025).

Thus, according to the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "Certain Issues of Remuneration of Patronage Service Employees in the Justice System During Martial Law" of September 10, 2025, № 1113, an additional salary increase coefficient was established for the period of martial law for patronage service employees in the justice system, as defined in Annex 6 to the Conditions of Remuneration of Patronage Service Employees in State Bodies (Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 24, 2019, № 1112 "On Conditions of Remuneration of Employees of State Bodies Not Covered by the Law of Ukraine 'On Civil Service'"). According to Resolution № 1113, such an additional coefficient is set at the following levels: for patronage service employees of the Supreme Court, higher specialized courts, the High Council of Justice, and the High Qualification Commission of Judges of Ukraine – 1.45; for patronage service employees of appellate courts, district administrative and commercial courts – 1.3; for patronage service employees of local general courts – 1.25 (Cabinet of Ministers of Ukraine, 2025).

Therefore, it is worth noting that the existing system for determining the remuneration of patronage service employees in judicial bodies has been revised and increased. At the same time, Resolution № 1113 still preserves an unjustifiably formal (and discriminatory) approach to determining the level of remuneration of patronage service employees, based on the hierarchical affiliation of the service to a certain instance, rather than on the workload and the actual contribution of these employees to ensuring the functioning of the justice system.

It should once again be emphasized that ignoring the problem of inadequately low remuneration of patronage service employees, as it appears, leads to: first, the state's neglect of its obligation to ensure an adequate level of social security for employees (considering the disproportion between the significance of the role of judicial assistants, the amount of their work, and the financial compensation for their work, compared to employees of certain courts (State Administration, 2024) and employees of certain other state bodies (The average salary of civil servants, 2024); second, increased risks for the effective functioning of the justice system of Ukraine; third, the predictable outflow of personnel from the justice system and low motivation of professional lawyers to take positions as employees in the justice system of Ukraine.

In this regard, in particular, the Chairman of the Council of Judges of Ukraine, B. S. Monich, stated that the problem of low wages for court staff (especially compared to civil servants of other public service bodies) is one of the most pressing problems of the functioning of the justice system, which has become especially acute during the full-scale war in Ukraine. This very problem has led to a critical reduction in staff, and therefore overcoming this crisis should be carried out primarily through the material form of ensuring the social security of patronage service employees in the justice system of Ukraine. At the same time, as B. S. Monich notes, solving the outlined problem for court staff should consist of establishing a proportional dependence (in percentage terms) of the salaries of such employees relative to judicial remuneration (Monich, 2024).

Comprehensively analyzing the problem of the staffing crisis in the justice system of Ukraine with regard to patronage service employees of this system, we can conclude that such a crisis has the potential to deepen further (in the event that this problem is not properly addressed in the short term). This is evidenced by the following circumstances:

1) the transition of court patronage service employees to other sectors of the economy. One of the key factors contributing to the deepening of the staffing crisis in the justice system is the trend of resignations and the transition of patronage service employees to the private sector. Under the current conditions, when wages in the justice system do not meet the expectations of these employees (while the state applies a disproportionate approach to assessing the significance of the work of judicial assistants as compared to other civil servants working in courts, whose wages are gradually increasing), and working conditions remain far from standards that ensure a decent standard of living and professional fulfilment, specialists naturally strive to seek more promising opportunities to realize their labor potential

in the private sector. It is essential to recognize that the private sector provides significantly more competitive conditions, including career advancement opportunities, gradual wage increases, and other benefits that enable employees not only to achieve their professional goals but also to enhance their standard of living while enjoying financial stability. Furthermore, private companies (considering competition in the market in general and the labor and employment market in particular) often provide employees with more modern and comfortable working conditions: from modern offices and technical equipment to the creation of a favorable psychological climate that supports professional development and personal well-being;

2) the exit of court patronage service employees from the profession. A significant factor contributing to the deepening of the staffing crisis in Ukraine's justice system is the risk that experienced court employees will not only move to the private sector but also leave the profession altogether. The current working conditions faced by court employees are often perceived as objectively unfair and do not correspond to the level of responsibility and workload placed upon them. Predictably, the lack of adequate (both material and psychological) support for employees in the justice system today leads to increased professional burnout, which negatively affects overall motivation and internal attitudes toward the profession, as well as toward the state as an employer. This circumstance is particularly dangerous now, in the context of an already existing staffing shortage – when the workload on employees who remain in the justice system inevitably increases due to the reduction of human resources. Under such conditions, the remaining employees face an increasing volume of work, which heightens stress and raises the likelihood of further resignations, which in turn increases the workload for the remaining employees and judges in particular. Thus, this situation effectively creates a vicious cycle: employee resignations further worsen working conditions for those who remain, which in turn provokes additional staff turnover;

3) the outflow of personnel abroad and the further aggravation of the demographic crisis in Ukraine, which affects labour market and employment trends. An extremely significant factor exacerbating the staffing crisis in the justice system of Ukraine is the outflow of qualified employees abroad, which is directly related to the current demographic crisis and profound changes in the labor market of our state. The full-scale war, which since 2022 has forced millions of Ukrainians to leave their homes in search of safety abroad, has led to a sharp decline in the working-age population. As a result (together with a combination of other factors), a significant staffing shortage and structural unemployment have arisen in the labour market of Ukraine, complicating the prompt filling of vacancies, especially in professional public service bodies (including the justice system). According to statistics, the share of employees in Ukraine decreased from 49 % to 41 % compared to 2021, while the share of the unemployed increased from 37 % to 44 % (Staffing shortage, 2024). Even more alarming is the fact that a significant portion of unemployed citizens are not seeking to return to the labor market. Based on the results of a sociological survey (conducted by the Razumkov Center's sociological service from June 6 to 12, 2024, with the support of the Konrad Adenauer Foundation in Ukraine), for those unemployed citizens who do consider employment, the key requirements for jobs they would accept are decent wages (89 %) and additional social benefits, including exemptions from mobilization (24 % each) (Razumkov Center, 2024). These high demands for working conditions complicate the problem of staff shortages, especially in the justice system, where, as we have already noted, working conditions generally do not meet the expectations of potential employees who are professionals in the field of law. At the same time, it is important to note that according to forecasts of the Ministry of Economy of Ukraine, the labor market deficit over the next ten years may reach about 4.5 million people, while the International Labour Organization predicts an even more pessimistic scenario – a deficit of 8.6 million people (Zhyrij, 2024).

Thus, under conditions where a significant portion of qualified specialists, including employees of the judicial system, are leaving the country in search of a safer life and better working conditions abroad, the staffing crisis in the justice system will only deepen. Moreover, this process is further exacerbated by the demographic crisis in the state. According to estimates by the Institute of Demography, about 31 million people live in the territory of Ukraine under government control, while 4.9 million have already left the country, and 4.1 million remain in temporarily occupied territories (Prasad, 2024). The population of Ukraine, according to the Institute of Demography and Quality of Life Problems of the National Academy of Sciences, may decrease to 28.9 million by 2041, and to 25.2 million by 2051 (Hirnyk, 2024). Under such conditions, the state is already facing serious challenges related to ensuring the staffing potential necessary to maintain the stable functioning of the justice system. Failure to address this problem regarding patronage service employees in the justice system now will create an issue that cannot be solved in the future overall;

4) complicated access to legal education, caused by the reform of legal education. Another significant factor that may exacerbate the staffing crisis in the justice system of Ukraine is the complication of access to legal education, resulting from reforms in this area. First of all, it is essential to emphasize that, within the framework of its commitments regarding European integration, Ukraine has undertaken to optimize the number of higher education institutions, which has become particularly relevant in the context of current demographic changes. In particular, since 2007 the average number of students in higher education institutions has more than halved (Honcharova, & Novykova, 2024), which is linked both to population depopulation and the growing trend among the younger generation of perceiving higher education as unnecessary, as well as to young people's desire to study abroad in the context of the ongoing war. Nevertheless, legal education in Ukraine remains one of the most popular specializations among applicants. Even during the war in 2022 and 2023, law faculties (institutes) continued to receive a large number of applications from applicants, which, according to experts, indicates that in the coming years the number of law school graduates, while it may decrease, will not do so significantly (Horodyskyi, 2023). However, it is also necessary to consider that a reform of legal education is currently underway in Ukraine (Committee on Legal Policy, 2023), which involves revising programs, revising accreditation requirements, and optimizing the number of institutions offering legal education. In this regard, it should be noted that these transformations in the legal education system (in combination with the process of optimizing the number of educational institutions) may create additional barriers both for admission and for the successful completion of studies at law faculties (institutes). As a result, the state may face a future shortage of young professionals capable of meeting the justice system's staffing needs. Thus, it is quite obvious that the lack of sufficient inflow of new qualified personnel may lead to a

further aggravation of the staffing crisis, which will negatively affect the functioning of the justice system and, more broadly, the administration of justice in Ukraine.

Discussion and conclusions

Summarizing the above, it is worth noting that under current conditions, the problem of remuneration of patronage service employees in the justice system of Ukraine has become particularly acute and is a key factor aggravating the staffing crisis in this system. Considering the critically low wages, unfavorable working conditions, lack of adequate social protection, and limited career growth prospects, court employees leave their positions, and these vacancies remain unfilled for an extended period due to competition in the labour market. This leads to a decline in the efficiency of the justice system, particularly due to the increased workload on judges and the growing risks of judicial errors in their work. At the same time, the staffing problem is exacerbated by the growing demand for such employees in the private sector, which offers more attractive working conditions and salaries that significantly exceed the wages currently offered for such employees in the justice system of Ukraine.

For this reason, it is already clear today that immediate adoption of comprehensive measures aimed at improving working conditions (primarily, increasing wages by linking them proportionally to judicial remuneration), as well as creating proper conditions for the professional development of patronage service employees, is necessary. Only in this way can the staff of the judicial system be stabilized and its effective functioning ensured in the interests of further development of Ukraine as a legal, democratic, and social state implementing its European integration strategy.

Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1113 of 2025 aims to partially address the issue of decent remuneration for patronage service employees in the justice system by establishing, for the period of martial law, an additional coefficient of salary increase. At the same time, this is only the first step toward solving the staffing problem in the justice system, since the size of these coefficients still does not correspond to the actual workload of patronage service employees in the justice system compared to judicial remuneration, as well as to the salaries of civil servants in other public authorities. Moreover, Resolution No. 1113 retains an unjustifiably formal approach to determining the level of remuneration for patronage service employees based solely on the hierarchical affiliation of the service to a certain instance, rather than on the workload and the actual contribution of these employees to ensuring the functioning of the justice system.

Sources of funding. This study did not receive any grant from a funding institution in the public, commercial, or non-commercial sectors.

References

Attention was drawn to the disproportion of judicial assistants' salaries by the Cabinet of Ministers of Ukraine. (2024). Law and Business, 09.04.2024 [in Ukrainian]. [На неспівмірність посадових окладів помічників суддів звернено увагу КМУ. (2024). Закон і бізнес, 09.04.2024]. https://zib.com.ua/ua/print/160817.html

Babkina, A. Yu. (2021). On the emergence of labor relations with patronage service employees. Social Law, 4, 95–102 [in Ukrainian]. [Бабкіна, А. Ю. (2021). Щодо виникнення трудових відносин з працівниками патронатної служби. Соціальне право, 4, 95–102].

Babkina, A. Yu. (2022). The essence and features of the labor activity of patronage service employees in Ukraine. Law and Society, 4, 173–179 [in Ukrainian]. [Бабкіна, А. Ю. (2022). Сутність та ознаки трудової діяльності працівників патронатної служби в Україні. Право і суспільство, 4, 173–179]. https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.25

Cabinet adopted resolutions on increasing coefficients for salaries of court staff and judicial assistants. (2025). Judicial-Legal Gazette, September 1, 2025. Retrieved from: https://sud.ua/uk/news/publication/339918-kabmin-/prinyal-postanovleniya-o-povyshayuschikh-koeffitsientakh-dlya-zarplat-rabotnikov-/apparatov-sudov-i-pomoschnikov-sudey [in Ukrainian] [Кабмін ухвалив постанови про підвищувальні коефіцієнти для зарплат працівників апаратів судів та помічників суддів (2025). Судово-юридична газета. 1 вересня 2025.].

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023). Remuneration of civil servants based on job classification in 2024. Resolution of 29.12.2023 № 1409 (as amended on 09.07.2024) [in Ukrainian]. [Кабінет Міністрів України. (2023). Питання оплати праці державних службовців на основі класифікації посад у 2024 році. Постанова від 29.12.2023 р. № 1409 (у ред. від 09.07.2024)]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1409-2023-п

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). Certain issues of remuneration of patronage service employees in the justice system during martial law. Resolution of 10.09.2025 № 1113 [in Ukrainian]. [Кабінет Міністрів України. (2025). Деякі питання оплати праці працівників патронатних служб у системі правосуддя на період воєнного стану. Постанова від 10.09.2025 № 1113)]. https://www.kmu.gov.ua/npas/deiaki-pytannia-oplaty-pratsi-pratsivnykiv-/patronatnykh-sluzhb-u-systemi-s1113100925

Chorna, V. V. (2019). Patronage services of the High Council of Justice, the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court (Supreme Court of Ukraine), higher specialized courts, the High Qualification Commission of Judges of Ukraine. Prykarpattya Legal Bulletin, 1(26), 3, 42–46 [in Ukrainian]. [Чорна, В. В. (2019). Патронатні служби Вищої ради правосуддя, Конституційного Суду України, Верховного Суду (Верховного Суду України), вищих спеціалізованих судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Прикарпатський юридичний вісник, 1(26), 3, 42–46].

Committee on Legal Policy of the Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). Decision to Protocol № 150 according to the agenda of the meeting of 14.12.2023 [in Ukrainian]. [Комітет з питань правової політики Верховної Ради України. (2023). Рішення до Протоколу № 150 згідно порядку денного засідання від 14.12.2023]. https://kompravpol.rada.gov.ua/news/dijaln_komit/rishenn_kom_9skl/74595.html

Council of Judges of Ukraine. (2024). The Supreme Court discussed ways to improve regulatory provisions on remuneration of judicial assistants [in Ukrainian]. [Рада суддів України. (2024). У Верховному Суді обговорили шляхи вдосконалення нормативного регулювання оплати праці помічників суддів]. https://rsu.gov.ua/ua/news/u-verhovnomu-sudi-obgovorili-/slahi-vdoskonalenna-normativnogo-reguluvanna-oplati-praci-pomicnikiv-suddiv

Dashutin, I. V. (2022). Patronage service employees as subjects of labor law of Ukraine. Social Law, 4, 23–29 [in Ukrainian]. [Дашутін, І. В. (2022). Патронатні службовці як суб'єкти трудового права України. Соціальне право, 4, 23–29]. https://doi.org/10.32751/2617-5967-2022-04-04

Dashutin, I. V. (2023). The concept and features of labor relations involving a patronage employee. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 78(1), 297–302 [in Ukrainian]. [Дашутін, І. В. (2023). Поняття та ознаки трудових відносин за участю патронатного службовця. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 78(1), 297–302]. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.78.1.48

European Commission. (2023). Ukraine Report. Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (Communication on EU Enlargement policy, 08.11.2023 № SWD(2023) 699 final).

High Council of Justice. (2021). On providing a consultative opinion on draft law № 6049. Decision of 09.12.2021 № 2310/0/15-21 [in Ukrainian]. [Вища рада правосуддя. (2021). Про надання консультативного висновку щодо законопроєкту № 6049. Рішення від 09.12.2021 № 2310/0/15-21]. https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/2310_09.12.2021_0.docx

High Council of Justice. (2025). On the state of ensuring the independence of judges in Ukraine: annual report for 2024. Decision of 29.05.2025 № 1157/0/15-25 [in Ukrainian]. [Вища рада правосуддя. (2025). Про стан забезпечення незалежності суддів в Україні: щорічна доповідь за 2024 рік. Рішення від 29.05.2025 р. № 1157/0/15-25)]. https://hcj.gov.ua/sites/default/files/field/file/shchorichna_dopovid_za_2024_rik_pro_stan_zabezpec/hennya_nezalezhnosti_suddiv_v_ukrayini_0.pdf

Hirnyk, K. (2024). By 2051, Ukraine's population will decrease to 25 million: demographic forecast. UNIAN, 02.10.2024 [in Ukrainian]. [Гірник, К. (2024). До 2051 року населення в Україні скоротиться до 25 мільйонів: демографічний прогноз. УНІАН, 02.10.24]. https://www.unian.ua/society/demografichna-kriza-do-2051-roku-naselennya-v-ukrajini-skorotitsya-do-25-milyoniv-12774897.html

Honcharova, K., & Novykova, I. (2024). Universities are being merged in Ukraine: why this is being done and who will be affected. RBC-Ukraine, 25.04.2024 [in Ukrainian]. [Гончарова, К., & Новикова, І. (2024). В Україні об'єднують університети. Навіщо це роблять і хто підпаде під укрупнення. РБК-Україна, 25.04.2024]. https://www.rbc.ua/rus/news/ukrayini-ob-ednuyut-universiteti-navishcho-1713783784.html

Horodyskyi, I. (2023). Reform of legal education: priorities in wartime. Legal Newspaper, 15.09.2023 [in Ukrainian]. [Городиський, І. (2023). Реформа юридичної освіти: пріоритети в умовах війни. Юридична газета, 15.09.2023]. https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/reforma-yuridichnoyi-/osviti-prioriteti-v-umovah-viyni.html

Hultai, M. M., & Kulyk, T. O. (2022). The staffing crisis in courts and its impact on the administration of justice in Ukraine. Legal Scientific Electronic Journal, 6, 60–62 [in Ukrainian]. [Гультай, М. М., & Кулик, Т. О. (2022). Кадрова криза в судах та її вплив на здійснення правосуддя в Україні. Юридичний науковий електронний журнал, 6, 60–62]. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-6/12

Judicial institutions and the public are interested in quickly overcoming the shortage of staff in courts. (2024). Territorial Administration of the State

Judicial Administration of Ukraine in Cherkasy region, 02.04.2024 [in Ukrainian]. [Інституції судової влади та громадськість зацікавлені в якнайшвидшому подоланні дефіциту кадрів у судах. (2024). Територіальне управління Державної судової адміністрації України у Черкаській області, 02.04.2024]. https://ck.court.gov.ua/tu24/pres-centr/news/1584664/

Karpushova, O. V. (2019). Ensuring safe, healthy, and fair working conditions for judges. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 54(1), 52–55 [in Ukrainian]. [Карпушова, О. В. (2019). Забезпечення безпечних, здорових і справедливих умов праці суддів. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 54(1), 52–55].

Kubyshkina, A. O. (2016). On the legal status of judicial assistants of appellate courts in the context of staffing issues of appellate court staff in Ukraine. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law, 41(3), 240–243 [in Ukrainian]. [Кубишкіна, А. О. (2016). До питання про правовий статус помічників суддів апеляційних судів в аспекті розкриття питання кадрового забезпечення апарату апеляційних судів в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, 41(3), 240–243].

Maslov, D. (2024). Filling positions in appellate courts, where the situation is critical, is a priority – Head of the VR Committee. Law and Business, 03.05.2024 [in Ukrainian]. [Маслов, Д. (2024). Пріоритетом є заповнення посад в апеляційних судах, де ситуація – надкритична – голова комітету ВР. Закон і бізнес, 03.05.2024]. https://zib.com.ua/ua/print/161199.html

Monich, B. (2024). The salary of a court staff member should be 'linked' to judicial remuneration. Council of Judges of Ukraine, 01.08.2024 [in Ukrainian]. [Моніч, Б. (2024). Зарплата працівника апарату суду має бути "прив'язана" до суддівської винагороди. Рада суддів України, 01.08.2024]. https://rsu.gov.ua/ua/news/bogdan-monic-zarplata-pracivnika-/aparatu-sudu-mae-buti-privazana-/do-suddivskoi-vinagorodi

Ohnev'iuk, T. V. (2022). The situation at the lower levels of the judicial system while the authorities reform the top. Dzerkalo Tyzhnia, 13.01.2022 [in Ukrainian]. [Огнев'юк, Т. В. (2022). Ситуація в низах судової системи, доки влада реформує верхи. Дзеркало тижня, 13.01.2022]. https://zn.ua/ukr/internal/vam-spravdi-potribne-pravosuddja.html

Popyk, A. V. (2020). Features of the legal status of the High Qualification Commission of Judges as a subject of personnel policy implementation. Legal Bulletin, 12, 105–110 [in Ukrainian]. [Попик, А. В. (2020). Особливості правового статусу Вищої кваліфікаційної комісії суддів як суб'єкта реалізації кадрової політики. Юридичний бюлетень, 12, 105–110]. https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2020.12.15

Prasad, A. (2024). Mortality in Ukraine in the first half of the year tripled the birth rate. Forbes, 05.08.2024 [in Ukrainian]. [Прасад, А. (2024). Смертність в Україні у першому півріччі утричі перевищила народжуваність. Forbes, 05.08.2024]. https://forbes.ua/news/smertnist-v-ukraini-u-pershomu-pivrichchi-/utrichi-perevishchila-narodzhuvanist-05082024-22810

Prydachuk, K. O. (2023). Tasks of personnel support for the activities of the High Anti-Corruption Court. Juris Europensis Scientia, 2, 150–154 [in Ukrainian]. [Придачук, К. О. (2023). Завдання кадрового забезпечення діяльності Вищого антикорупційного суду. Juris Europensis Scientia, 2, 150–154]. https://doi.org/10.32782/chern.v2.2023.28

Razumkov Center. (2024). Labor resources for Ukraine's post-war recovery: results of a sociological survey conducted by the Razumkov Center's sociological service from June 6 to 12, 2024 [in Ukrainian]. [Центр Разумкова. (2024). Трудові ресурси для повоєнного відновлення України: результати соціологічного опитування, що проводилося соціологічною службою Центру Разумкова з 6 по 12 червня 2024 року]. https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/trudovi-resursy-dlia-povoiennogo-/vidnovlennia-ukrainy-cherven-2024r

Sheremet, O. S. (2022). Legal regulation of the activities of patronage services in the justice system of Ukraine. International Scientific Journal "Internauka". Series: Legal Sciences, 1(47), 44–50 [in Ukrainian]. [Шеремет, О. С. (2022). Правове регулювання діяльності патронатної служби в системі органів правосуддя України. Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія: Юридичні науки, 1(47), 44–50]. https://doi.org/10.25313/2520-2308-2022-1-7861

Staffing shortage is a problem for half of Ukrainians – research. (2024). Interfax-Ukraine, 07.08.2024 [in Ukrainian]. [Дефіцит кадрів є проблемою для половини українців – дослідження. (2024). Інтерфакс-Україна, 07.08.2024]. https://interfax.com.ua/news/press-conference/1005417.html

State Administration. (2024). Remuneration in the judiciary by position (as of June 2024). [in Ukrainian]. [Державне управління. (2024). Оплата праці у судовій владі у розрізі посад (станом на червень 2024 року)]. https://mof.gov.ua/uk/governance-649

The average salary of civil servants increased by 32 %. (2024). Law and Business, 26.06.2024 [in Ukrainian]. [Середня зарплата чиновників зросла на 32 %. (2024). Закон і бізнес, 26.06.2024]. https://zib.com.ua/ua/print/161986.html

The working group of the Verkhovna Rada will work on increasing the salaries of court employees (2024). Law and Business, 01.08.2024 [in Ukrainian]. [Над підвищенням зарплати працівникам судів працюватиме робоча група ВР. (2024). Закон і бізнес, 01.08.2024]. https://zib.com.ua/ua/print/162508.html

Vihovskyi, S. I. (2020). Current administrative and legal problems of control over the activities of local courts in Ukraine. Legal Science, 1(103), 108–115 [in Ukrainian]. [Віговський, С. І. (2020). Актуальні адміністративно-правові проблеми здійснення контролю за діяльністю місцевих судів в Україні. Юридична наука, 1(103), 108–115]. https://doi.org/10.32844/2222-5374-2020-103-1.14

Zhyrij, K. (2024). Ukraine will lack 4.5 million workers for economic growth – Ministry of Economy. UNIAN, 22.07.2024 [in Ukrainian]. [Жирій, К. (2024) Україні не вистачатиме 4,5 мільйона працівників для зростання економіки – Мінекономіки. УНІАН, 22.07.2024]. https://www.unian.ua/economics/other/ukrajini-ne-vistachatime-4-5-milyona-pracivnikiv-dlya-zrostannya-/ekonomiki-minekonomiki-12704244.html

Отримано редакцією журналу / Received: 31.08.25
Прорецензовано / Revised: 19.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Марина БАРСУК, канд. юрид. наук, суддя
ORCID ID: 0000-0001-6560-1024
e-mail: barsukmaryna@gmail.com
Північний апеляційний господарський суд, Київ, Україна

ПРОБЛЕМИ ОПЛАТИ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ ПАТРОНАТНИХ СЛУЖБ ЯК ФАКТОР КАДРОВОЇ КРИЗИ В СИСТЕМІ ПРАВОСУДДЯ УКРАЇНИ

Вступ. ***В умовах сьогодення система правосуддя України стикається із численними викликами, серед яких особливе місце займає кадрова криза, що набуває системного характеру. Дослідження проблематики оплати праці працівників патронатних служб у системі правосуддя України, визначення кореляції цих проблем із триваючим поглибленням кадрової кризи є надзвичайно актуальним, особливо в умовах зростаючих зовнішніх загроз, викликаних повномасштабною війною в Україні.***

Методи. ***У процесі дослідження застосовано загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. За допомогою діалектичного методу, зокрема, визначено особливості правового регулювання оплати праці працівників патронатних служб органів правосуддя. Метод аналізу та синтезу дав змогу виявити фактори, які сприяють кадровому дефіциту, а системно-структурний – визначити вплив кожного з факторів на стан забезпечення умов праці та мотивацію працівників патронатних служб. Формально-логічний метод використовувався для виявлення недоліків правового регулювання забезпечення умов праці працівників патронатних служб.***

Результати. ***Установлено, що відсутність послідовної державної політики призводить до посилення ризиків належного функціонування системи правосуддя, кадрової кризи, яка пов'язана зі зростаючим дефіцитом працівників патронатних служб системи правосуддя. Проаналізовано обставини, що сприяють цій кризі: перехід працівників патронатних служб у приватний сектор, їхній вихід із професії загалом, відплив кадрів за кордон, ускладнений доступ до юридичної освіти, обумовлений її реформою.***

Висновки. ***Зважаючи на критично низький рівень оплати праці, несприятливі умови роботи, відсутність перспектив кар'єрного зростання, працівники патронатних служб усе частіше полишають свої посади, що призводить до зниження ефективності функціонування системи правосуддя. Обґрунтовано необхідність прийняття комплексних заходів, спрямованих на поліпшення умов праці, створення належних умов для професійного розвитку працівників патронатних служб. Постанова Кабінету Міністрів України № 1113 направлена на часткове розв'язання проблеми оплати праці працівників патронатної служби, водночас розміри встановлених коефіцієнтів не є співмірними з реальним робочим навантаженням працівників цієї служби, до того ж залишено невиправдано формальний підхід до визначення їх розміру з огляду на ієрархічну належність служби до певної інстанції, а не реального навантаження.***

Ключові слова: ***заробітна плата, кадрова криза, кадрова політика, оплата праці, патронатна служба, патронатні працівники, система правосуддя, соціальна безпека, соціальна держава.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 349.2
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-2

Сергій ВЕНЕДІКТОВ, д-р юрид. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-0967-5085
e-mail: sergii.venediktov@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЩОДО МІСЦЯ ЗВІЛЬНЕННЯ В ІНСТИТУТІ ДИСЦИПЛІНИ ПРАЦІ

В с т у п . *У трудовому праві інституту дисципліни праці завжди приділялося одне із центральних місць. Зазначена категорія, що визначається як певний порядок поведінки осіб у процесі праці, відігравала велику роль як у період становлення галузі, так і в сучасних умовах, сприяючи ефективній реалізації трудових правовідносин. Метою цієї статті є з'ясування особливостей правового регулювання дисциплінарної відповідальності, ураховуючи необхідність забезпечення працівника можливістю виправити свою поведінку в разі застосування заходів, спрямованих на забезпечення трудової дисципліни. З огляду на це, у статті розглядається проблематика застосування звільнення як заходу стягнення за порушення трудової дисципліни.*

М е т о д и . *У процесі підготовки статті застосовано діалектичний, порівняльно-правовий, формально-логічний та інші методи пізнання. За допомогою діалектичного методу, зокрема, визначено особливості правового регулювання стягнень за порушення трудової дисципліни в Україні. Порівняльно-правовий метод дав змогу здійснити порівняльно-правове дослідження норм національного, зарубіжного та міжнародного законодавства, що регулюють питання дисциплінарної відповідальності. Формально-логічний метод використовувався для виявлення недоліків правового регулювання дисциплінарних стягнень, зокрема застосування такого заходу стягнення, як звільнення.*

Р е з у л ь т а т и . *Застосування у ст. 147 Кодексу законів про працю України моделі "догана – звільнення", у зв'язку з відсутністю альтернативних заходів стягнення, може посилювати роль звільнення у забезпеченні трудової дисципліни, а також створювати певні ризики неврахування всіх обставин, що супроводжують притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності. Певною мірою це вказує на необхідність розширення спектру існуючих дисциплінарних стягнень, що в жодному разі не слід сприймати як прагнення до збільшення варіантів покарання працівника. У контексті розширення заходів дисциплінарного стягнення виникає питання не лише про кількість і види таких заходів, але й про місце звільнення серед них. Адже дисциплінарна відповідальність сама по собі спрямована на збереження трудових правовідносин шляхом виправлення поведінки працівника, натомість звільнення має наслідком припинення цих правовідносин.*

В и с н о в к и . *Зроблено висновок про недоцільність закріплення в положеннях національного законодавства про працю такого заходу стягнення за порушення трудової дисципліни, як звільнення. Цей висновок зумовлений насамперед тим, що застосування звільнення як дисциплінарного стягнення не відповідає безпосередній меті дисципліни праці, що полягає в забезпеченні ефективної реалізації чинних трудових правовідносин, тобто у їх збереженні, а не припиненні. Відповідно, притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності має бути спрямоване на коригування його подальшої професійної діяльності шляхом оптимізації способів впливу на поведінку без завдання надмірної шкоди трудовим правовідносинам. Зазначене в жодному разі не має розглядатися як обмеження права роботодавця на розірвання трудового договору у зв'язку з грубим порушенням працівником трудових обов'язків. Однак таке розірвання трудового договору, по-перше, не має розглядатися як захід стягнення в межах дисциплінарних процедур, а по-друге, воно має бути вимушеним і крайнім кроком роботодавця, коли всі існуючі заходи дисциплінарного впливу на порушника не спричинили позитивного результату у вигляді виправлення його поведінки.*

К л ю ч о в і с л о в а : *дисципліна праці, дисциплінарне стягнення, звільнення, принцип стабільності трудових правовідносин, припинення трудового договору.*

Вступ

У трудовому праві інституту дисципліни праці завжди приділялося одне із центральних місць. Зазначена категорія, що визначається як певний порядок поведінки осіб у процесі праці, відігравала велику роль як у період становлення галузі, так і в сучасних умовах, сприяючи ефективній реалізації трудових правовідносин. Н. Б. Болотіна доречно наголошувала, що як інститут трудового права трудову дисципліну потрібно розуміти як сукупність правових норм, щоі регулюють внутрішній трудовий розпорядок, установлюють трудові обов'язки працівників і роботодавця, визначають заохочення за успіхи у праці. Щодо відповідальності за винне невиконання трудових обов'язків, то норми, які передбачають дисциплінарну відповідальність працівника, утворюють окремий правовий інститут у трудовому праві (Болотіна, 2006, с. 426). На думку С. М. Прилипка та О. М. Ярошенка, умовою будь-якої колективної праці, незалежно від галузі економіки, правової форми організації та соціально-економічних відносин у суспільстві, у яких вона відбувається, є трудова дисципліна (Прилипко, & Ярошенко, 2008, с. 438).

Методи

У процесі підготовки статті застосовано діалектичний, порівняльно-правовий, формально-логічний та інші методи пізнання. За допомогою діалектичного методу, зокрема, визначено особливості правового регулювання стягнень за порушення трудової дисципліни в Україні. Порівняльно-правовий метод дав змогу здійснити порівняльно-правове дослідження норм національного, зарубіжного та міжнародного законодавства, що регулюють питання дисциплінарної відповідальності. Формально-логічний метод використовувався для виявлення недоліків правового регулювання дисциплінарних стягнень, зокрема застосування такого заходу стягнення, як звільнення.

Результати

Забезпечення трудової дисципліни виявляється передусім у двох складниках: перший, позитивний, виражається в заохоченнях за сумлінну працю, а другий, негативний, характеризується застосуванням заходів дисциплінарного впливу (дисциплінарних стягнень) до несумлінних працівників. Варто зазначити, що чинний Кодекс законів про працю України (далі КЗпП) охоплює у своїх положеннях переважно питання дисциплінарної відповідальності. У свою чергу, питання заохочень урегульовуються здебільшого в положеннях колективних договорів, локальних нормативних актів роботодавця або навіть окремих трудових договорів. У цьому випадку слід навести позицію Н. М. Хуторян, яка

© Венедіктов Сергій, 2025

ISSN 1728-3817

зазначає, що засобами правового регулювання дисципліни праці є: нормативно-правові акти, які визначають загальні правила поведінки людей, діяльності органів управління; індивідуальні акти, які встановлюють на підставі правових норм права, обов'язки конкретних учасників правовідносин (Хуторян, 2003). Закріплення у КЗпП широкого кола положень, присвячених питанням дисциплінарної відповідальності, можна пояснити насамперед тим фактом, що притягнення до такої відповідальності на практиці є одним з індикаторів додержання прав і законних інтересів працівників у сфері праці, а тому потребує універсального, чіткого та прозорого врегулювання, що може бути ефективно реалізоване лише на державному рівні.

КЗпП у своїх положеннях фактично визначає два заходи стягнення за порушення трудової дисципліни: догану і звільнення (Кодекс законів про працю України, 1971). При цьому, незважаючи на те, що в ч. 2 ст. 147 КЗпП передбачено можливість установлення на рівні законодавства, статутів і положень про дисципліну інших дисциплінарних стягнень, наразі практична реалізація цієї норми спостерігається тільки щодо працівників залізничного транспорту. Так, п. 12 Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.01.1993 № 55, окрім догани та звільнення передбачає такий вид стягнення, як позбавлення машиністів права керування локомотивом із наданням роботи помічником машиніста, а також позбавлення свідоцтва водія моторно-рейкового транспорту незнімного типу та свідоцтва помічника машиніста локомотива з наданням роботи, не пов'язаної з керуванням локомотивом і моторно-рейковим транспортом, на строк до одного року (Положення про дисципліну ..., 1993).

Застосування у ст. 147 КЗпП моделі "догана – звільнення", у зв'язку з відсутністю альтернативних заходів стягнення, може посилювати роль звільнення у забезпеченні трудової дисципліни. Крім того, зазначена модель створює певні ризики неврахування всіх обставин, що супроводжують притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності. Як приклад таких обставин можна навести: незабезпечення належної комунікації в трудовому колективі, попередні результати роботи працівника та його загальне ставлення до виконання посадових обов'язків, тяжкість заподіяної шкоди, період роботи в роботодавця, причини, з огляду на які було скоєно проступок, тощо. Певною мірою це вказує на необхідність розширення спектру чинних дисциплінарних стягнень, що в жодному разі не слід сприймати як прагнення до збільшення варіантів покарання працівника. Натомість метою такого розширення має бути забезпечення ефективного виправлення подальшої професійної діяльності особи шляхом оптимізації способів впливу на її поведінку без завдання надмірної шкоди для існування трудових правовідносин. При цьому розширення спектру наявних дисциплінарних стягнень потребує дотримання певної ступневості в їхньому застосуванні – починаючи з найменш суворого, яким, наприклад, може бути зауваження, з поступовим збільшенням суворості кожного наступного стягнення, яке може бути застосованим у межах трудових правовідносин. Однак акцент у їх застосуванні безперечно має бути на вихованні працівника і, відповідно, збереженні трудових правовідносин.

А. Ю. Подорожній зазначає, що виховна функція дисциплінарної відповідальності полягає у впливі на свідомість як окремого працівника, так і всього трудового колективу з метою формування їхньої свідомості щодо належного та якісного виконання своїх трудових функцій, а також зменшення виявів правового нігілізму, антисоціальної та аморальної поведінки (Подорожній, 2020, с. 81). Підтримуючи позицію науковця, слід підкреслити, що виховна функція дисциплінарної відповідальності виражається передусім у сприянні професійному вихованню працівника, а не у звичайному його покаранні за можливі необачні дії. У зв'язку із цим дисциплінарні процедури потребують чіткого закріплення на законодавчому рівні, з метою максимального врахування усіх існуючих обставин, мають бути якомога прозорішими, неупередженими й об'єктивними. В. С. Венедіктов доречно наголошує, що відповідальний стан суб'єктів трудових правовідносин залежить від того, наскільки правильно вони сприйняли й усвідомили необхідність належного та якісного виконання своїх трудових обов'язків, закріплених правовими нормами (Венедіктов, 2018, с. 234–235).

У контексті розширення заходів дисциплінарного стягнення виникає питання не лише про кількість і види таких заходів (що, безсумнівно, має стати предметом окремого ґрунтовного наукового дослідження), але й про місце звільнення серед них. Адже якщо дисциплінарна відповідальність сама по собі спрямована на збереження трудових правовідносин шляхом виправлення поведінки працівника, то як у цьому разі звільнення, результатом якого є припинення цих правовідносин, може бути одним із заходів дисциплінарного стягнення? Це питання ще більше поглиблюється відсутністю абсолютної впевненості в тому, що застосування до працівника дисциплінарного стягнення у вигляді звільнення зможе вплинути на виправлення його подальшої поведінки під час роботи в межах інших трудових правовідносин.

Для відповіді на питання про доцільність застосування звільнення як заходу стягнення за порушення трудової дисципліни насамперед доречно звернутися до принципу стабільності трудових правовідносин. В. І. Щербина та А. М. Соцький наголошують, що стабільність трудових правовідносин – це принцип, який становить серцевину норм трудового права, де виражається заступництво держави. На думку вчених, сюди можна віднести норми, які передбачають визначеність трудової функції працівника, обмеження щодо застосування строкових трудових договорів, позбавлення можливості роботодавця свавільно розривати трудові правовідносини тощо (Щербина, & Соцький, 2021, с. 48). В. І. Прокопенко, характеризуючи принцип стабільності трудових правовідносин, підкреслював, що працівники укладають трудовий договір для того, щоб мати постійне джерело засобів існування для себе і своєї сім'ї. Отже, вони зацікавлені в тому, щоб їхні відносини з підприємством, установою, організацією, з якими вони уклали трудовий договір, були тривалими і стабільними. Учений зазначав, що стабільність трудових правовідносин забезпечується тим, що роботодавець може змінити умови трудового договору лише за згоди працівника, а розірвати трудовий договір – тільки за наявності підстав, передбачених у законі (Прокопенко, 1998, с. 50–51). Однією з головних гарантій і основою механізму, що сприяє стабільності трудового договору і трудового правовідношення, є обмеження підстав припинення трудових правовідносин з ініціативи роботодавця. Це означає, по-перше, що підстави припинення трудових

правовідносин не можуть установлюватися нормативними актами, нижчими за закон; по-друге, у законах можуть установлюватися підстави звільнення з ініціативи роботодавця, в основі яких лежать об'єктивно зумовлені фактори (Ярошенко та ін., 2017, с. 36).

Погоджуючись із наведеними вище науковими поглядами щодо розуміння принципу стабільності трудових правовідносин, варто особливо наголосити, що цей принцип акцентує увагу на збереженні робочого місця працівника доти, доки цього вимагає характер трудових правовідносин. Інакше кажучи, зазначений принцип указує на природну стабільність трудових правовідносин, яка може бути обмежена лише поважними причинами, зазвичай відображеними в законі. Це виявляється не тільки в законодавчих обмеженнях укладення строкових трудових договорів або встановленні чітких критеріїв припинення роботодавцем трудових правовідносин, але й у наданні працівникові можливості виправити свою поведінку в разі застосування заходів, спрямованих на забезпечення трудової дисципліни. До речі, принцип стабільності трудових правовідносин можна розглянути й під іншим кутом, а саме в тому контексті, що чим триваліші (і, відповідно, стабільніші) трудові правовідносини, тим меншою буде ймовірність того, що працівник допустить порушення трудової дисципліни. В. І. Прокопенко доречно наголошував, що тривалість зв'язку працівника з підприємством, установою, організацією сприяє підвищенню продуктивності його праці, розвиває трудову і творчу активність (Прокопенко, 1998, с. 51).

Незважаючи на доволі суттєву регламентацію категорій дисциплінарної відповідальності в КЗпП, слід зазначити, що положення Кодексу не є достатньо чіткими в частині застосування звільнення як заходу дисциплінарного стягнення. Фактично КЗпП, визначаючи звільнення як дисциплінарне стягнення, детально не узгоджує цю категорію зі своїми положеннями, присвяченими розірванню трудового договору з ініціативи роботодавця. Наприклад, якщо звернутися до ст. 40–41 КЗпП, то можна побачити, що вони не визначають такої окремої підстави для припинення трудових правовідносин, як порушення (або грубе порушення) працівником трудової дисципліни, хоча й указують на певні випадки, пов'язані з наведеною категорією (систематичне невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, прогул, поява на роботі в нетверезому стані тощо). Ці випадки узагальнено в п. 22 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про практику розгляду судами трудових спорів" № 9 (Пленум Верховного Суду України, 1992). Проте, з міркувань об'єктивності, слід підкреслити, що наведена постанова була ухвалена ще в 1992 році й тому не враховує всіх численних змін, які були внесені до КЗпП із того часу.

Якщо звернутися до зарубіжного досвіду, то можна побачити, що в багатьох країнах питання забезпечення трудової дисципліни детально не відображені на рівні трудового законодавства. Як виняток у цьому випадку можна навести регулювання дисципліни праці в Латвії. Так, ст. 90 закону про працю наведеної країни наголошує, що за порушення правил внутрішнього трудового розпорядку або трудового договору роботодавець може оголосити працівникові письмове зауваження або догану із зазначенням обставин, які свідчать про порушення. Відповідно до ст. 101 наведеного закону, роботодавець має право розірвати трудовий договір у випадках, коли працівник: без поважних причин допустив істотне порушення трудового договору або правил внутрішнього трудового розпорядку; під час виконання роботи діяв протиправно й тому втратив довіру роботодавця; під час виконання роботи діяв усупереч нормам моралі, і така поведінка не сумісна з подальшим продовженням трудових правовідносин; під час виконання роботи перебував у стані алкогольного, наркотичного або токсичного сп'яніння; грубо порушив правила безпеки праці й поставив під загрозу безпеку та здоров'я інших осіб. Закон про працю Латвії наголошує, що якщо роботодавець має намір розірвати трудовий договір на підставі настання одного з наведених випадків, то він зобов'язаний зажадати від працівника письмових пояснень. Ухвалюючи рішення про можливе розірвання трудового договору, роботодавець зобов'язаний оцінити тяжкість допущеного порушення, обставини, за яких воно скоєно, а також особисті якості працівника і його попередню роботу (Darba likums, 2001).

Ще одним прикладом урегулювання дисципліни праці на законодавчому рівні слід назвати Польщу. Відповідно до ст. 108 трудового кодексу цієї країни, за недотримання установленої організації та порядку праці, правил охорони праці, пожежної безпеки, а також визначеного способу підтвердження приходу та присутності й обґрунтування відсутності на роботі, роботодавець може застосовувати до працівника такі види дисциплінарного стягнення, як попередження та догана. Крім того, наведена стаття кодексу наголошує, що за недотримання правил охорони праці або правил пожежної безпеки, залишення роботи без поважних причин, появу на роботі у стані алкогольного сп'яніння або вживання алкоголю під час роботи роботодавець може притягти працівника до відповідальності у вигляді штрафу. Таким чином, ст. 108 трудового кодексу Польщі не відносить звільнення до заходів стягнення за порушення трудової дисципліни. Натомість у ст. 52 кодексу, присвяченій питанням припинення трудових правовідносин, зазначено, що у випадку, коли працівник учинив грубе порушення трудових обов'язків, роботодавець має право розірвати трудовий договір без застосування процедури попередження. У цьому випадку розірвання трудового договору може бути здійснене роботодавцем лише протягом одного місяця з моменту, коли йому стало відомо про проступок працівника (Kodeks pracy, 1974). Цікаво, що трудовий кодекс Польщі безпосередньо не розкриває у своїх положеннях категорію "грубе порушення трудових обов'язків". Судова практика в цьому випадку виходить із того, що таке порушення має бути спричинене працівником свідомо, винним чином і становити загрозу інтересам роботодавця (Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie, 2005).

Отже, трудове законодавство Латвії і Польщі не застосовує звільнення як захід стягнення за порушення трудової дисципліни. Водночас у зазначених країнах на законодавчому рівні визначені дисциплінарні стягнення, які орієнтовані на збереження трудових правовідносин. До них належать зауваження (попередження) і догана. У свою чергу, наведена обставина не позбавляє роботодавців Латвії та Польщі права розірвати трудовий договір в односторонньому порядку в разі грубого порушення працівником своїх обов'язків за трудовим договором.

Звертаючись до стандартів Міжнародної організації праці (далі МОП), присвячених досліджуваному питанню, варто зазначити, що серед них немає таких, які б безпосередньо торкалися забезпечення трудової дисципліни. У свою чергу, особливостям припинення

трудових правовідносин присвячені положення Конвенції про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця від 1982 року № 158, а також рекомендації № 166, яка її доповнює. До речі, крім нашої країни, цю Конвенцію МОП також ратифікувала Латвія, приклади законодавства про трудову дисципліну якої наводилися раніше. Наведений міжнародний стандарт чітко демонструє усвідомлення міжнародними соціальними партнерами необхідності збалансувати захист працівників від необґрунтованого звільнення з потребою забезпечити гнучкість ринку праці. У зв'язку із цим положення Конвенції № 158 лише вимагають, щоб звільнення здійснювалося з поважної причини, пов'язаної з поведінкою чи здібностями працівника або операційними потребами підприємства, а також установлюють основні стандарти процесуальної справедливості. У свою чергу, Конвенція залишає за урядами держав значну свободу дій у консультації з організаціями працівників і роботодавців щодо визначення конкретних форм гарантій, що найбільше підходять для економічних і соціальних умов конкретної країни (Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations, 2001).

Слід зазначити, що положення Конвенції про припинення трудових відносин з ініціативи роботодавця від 1982 року № 158, а також рекомендації № 166, яка її доповнює, не містять конкретних норм, які б характеризували звільнення працівника як захід стягнення за порушення трудової дисципліни. У свою чергу, зазначені акти МОП однією із законних підстав для припинення трудових правовідносин з ініціативи роботодавця визначають поведінку працівника та надають останньому в цьому випадку відповідні гарантії захисту. Наприклад, відповідно до ст. 7 Конвенції № 158, трудові правовідносини з працівником не припиняються з причин, пов'язаних із його поведінкою або роботою, доти, доки йому не нададуть можливість захищатись у зв'язку з висунутими проти нього звинуваченнями (Про припинення трудових правовідносин ..., 1982). У КЗпП, до речі, наведене положення реалізоване у ч. 1 ст. 149, яка наголошує, що до застосування дисциплінарного стягнення роботодавець повинен зажадати від порушника трудової дисципліни письмових пояснень (Кодекс законів про працю України, 1971).

Дискусія і висновки

Підсумовуючи все вищенаведене, хотілося б вказати на недоцільність закріплення в положеннях національного законодавства про працю такого заходу стягнення за порушення трудової дисципліни, як звільнення. Цей висновок зумовлений насамперед тим, що застосування звільнення як дисциплінарного стягнення не відповідає безпосередній меті дисципліни праці, що полягає в забезпеченні ефективної реалізації чинних трудових правовідносин, тобто у їх збереженні, а не припиненні. Отже, притягнення працівника до дисциплінарної відповідальності має бути спрямоване на коригування його подальшої професійної діяльності шляхом оптимізації способів впливу на поведінку без завдання надмірної шкоди трудовим правовідносинам. Зазначене в жодному разі не має розглядатися як обмеження права роботодавця на розірвання трудового договору у зв'язку з грубим порушенням працівником трудових обов'язків. Однак таке розірвання трудового договору, по-перше, не має розглядатися як захід стягнення в межах дисциплінарних процедур, а по-друге, воно має бути вимушеним і крайнім кроком роботодавця, коли всі існуючі заходи дисциплінарного впливу на порушника не спричинили позитивного результату у вигляді виправлення його поведінки.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations. (2001). Report III (1A). https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09661/09661(2001-89-1A).pdf

Darba likums. (2001). https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums

Kodeks pracy. (1974). https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19740240141/U/D19740141Lj.pdf

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 17 listopada 2005 r., III APa 103/04. (2005).

Болотіна, Н. Б. (2006). *Трудове право України* (4-те вид.). Вікар.

Венедіктов, В. С. (2018). *Сучасні проблеми трудового права України.* Право.

Верховна Рада Української РСР. (1971). *Кодекс законів про працю України.* Закон Української РСР від 10.12.1971 р. № 322-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text

Кабінет Міністрів України. (1993). *Положення про дисципліну працівників залізничного транспорту.* Постанова Кабінету Міністрів України від 26.01.1993 р. № 55. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-93-п#Text

Міжнародна організація праці. (1982). *Про припинення трудових правовідносин з ініціативи роботодавця*. Конвенція Міжнародної організації праці від 1982 р. № 158. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_005#Text

Пленум Верховного Суду України. (1992). *Про практику розгляду судами трудових спорів*. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06.11.1992 р. № 9. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-92#Text

Прилипко, С. М., & Ярошенко, О. М. (2008). *Трудове право України*. ФОП Вапнярчук Н. М.

Подорожній, А. Ю. (2020). Загальнотеоретична характеристика інституту дисциплінарної відповідальності у трудовому праві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*, 3(90), 78–84.

Прокопенко, В. І. (1998). *Трудове право України*. Консум.

Хуторян, Н. М. (2003). Проблеми правового регулювання дисциплінарної відповідальності працівника. *Праця і зарплата*, 24, 6–7.

Щербина, В. І., & Соцький, А. М. (2021). *Трудове право України.* Технодрук.

Ярошенко, О. М., Прилипко, С. М., Слюсар, А. М. та ін. (2017). *Трудове право* (2-ге вид., перероб. і доп.). Право.

References

Bolotina, N. (2006). *Labour law of Ukraine* (4th ed.). Vikar [in Ukrainian].

Cabinet of Ministers of Ukraine. (1993). *Regulations on the discipline of railway transport employees.* Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated January 26, 1993 No. 55 [in Ukrainian].

Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations. (2001). Report III (1A). https://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/P/09661/09661(2001-89-1A).pdf

Darba likums. (2001) [in Latvian]. https://likumi.lv/ta/id/26019-darba-likums

International Labour Organization. (1982). *Termination of Employment Convention.* International Labour Organization Convention of 1982 No. 158. https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO:12/100:P12100_INSTRUMENT_ID:312303:NO

Khutoryan, N. (2003). Problems of legal regulation of disciplinary responsibility of an employee. *Labour and salary*, 24, 6–7 [in Ukrainian].

Kodeks pracy. (1974) [in Polish]. https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19740240141/U/D19740141Lj.pdf

Plenum of the Supreme Court of Ukraine. (1992). *On the practice of consideration of labour disputes by courts.* Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 06.11.1992 No. 9 [in Ukrainian].

Podorozhnyi, A. (2020). General theoretical characteristics of the institute of disciplinary responsibility in labour law. *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs*, 3(90), 78–84 [in Ukrainian].

Prokopenko, V. (1998). *Labour law of Ukraine.* Consum [in Ukrainian].

Prylypko, S., & Yaroshenko, O. (2008). *Labour law of Ukraine*. FOP Vapnyarchuk N. M. [in Ukrainian].

Shcherbyna, V., & Sotskyi, A. (2021). *Labour law of Ukraine.* Technodruk [in Ukrainian].

Venediktov, V. (2018). *Modern Problems of Labour Law of Ukraine*. Pravo [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukrainian SSR. (1971). *Code of labour laws of Ukraine.* Law of Ukrainian SSR dated December 10, 1971 No. 322-VIII [in Ukrainian].

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z 17 listopada 2005 r., III APa 103/04. (2005) [in Polish].

Yaroshenko, O., Prylypko, S., Slyusar, A. et al. (2017). *Labour law* (2nd ed., revised and supplemented). Pravo [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 31.07.25
Прорецензовано / Revised: 09.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Sergii VENEDIKTOV, DSc (Law), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-0967-5085
e-mail: sergii.venediktov@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

ON THE PLACE OF DISMISSAL IN THE LABOUR DISCIPLINE
THE PLACE OF DISMISSAL IN THE SYSTEM OF LABOUR DISCIPLINE

B a c k g r o u n d . ***In labour law, the labour discipline has always played a central role. This category, which is defined as a certain procedure for behaviour of persons in the course of work activity, played an important part both in the period of the formation of the labour law and in modern conditions, assisting in the effective implementation of employment relationships. The purpose of this study is to clarify the peculiarities of legal regulation of disciplinary liability, taking into account the importance of providing employees with the opportunity to correct their behaviour in the event of application of measures aimed at ensuring labour discipline. Given the above, the paper examines the issues of applying dismissal as a measure for violation of labour discipline.***

M e t h o d s . ***In the course of preparation of the paper, the author applied dialectical, comparative legal, formal and logical as well as other methods of cognition. With the help of the dialectical method, in particular, the author identifies the specific features of legal regulation of sanctions for violation of labour discipline in Ukraine. The comparative legal method allowed for a comparative legal study of the provisions of national, foreign and international legislation which regulate the issues of disciplinary liability. The formal logical method was used to identify the shortcomings of legal regulation of disciplinary measures, in particular, the use of such a measure as dismissal.***

R e s u l t s . ***The application of the 'reprimand–dismissal' model in Article 147 of the Labour Code of Ukraine, due to the lack of alternative sanctions, may, to some extent, strengthen the role of dismissal in ensuring labour discipline, and also creates certain risks of not taking into account all the circumstances leading to disciplinary action. This, therefore, points to the need to expand the range of existing disciplinary measures, which should in no way be perceived as an attempt to increase the number of options for punishing employees. In the context of expanding disciplinary measures, the question arises not only about the number and types of such measures, but also about the place of dismissal among them. After all, disciplinary liability itself is aimed at preserving the employment relationship by correcting the employee's behaviour, while dismissal results in termination of such a relationship.***

C o n c l u s i o n s . ***It is concluded that it is inappropriate to specify in the provisions of national labour legislation such a measure for violation of labour discipline as dismissal. This conclusion is based on the fact that the use of dismissal as a disciplinary sanction does not meet the direct purpose of labour discipline, which is to ensure the effective implementation of existing employment relationships. Accordingly, bringing an employee to disciplinary responsibility should be aimed at adjusting their further professional activities by optimising the ways of influencing behaviour without causing excessive damage to the employment relationship. The above should by no means be regarded as a restriction of the employer's right to terminate the employment contract due to a gross violation of labour duties by the employee. However, such termination of the employment contract, firstly, should not be considered as a sanction within the framework of disciplinary procedures, and secondly, it should be a last resort step of the employer when all existing measures of disciplinary influence on the offender have not led to a positive result in the form of correction of his or her behaviour.***

K e y w o r d s : ***labour discipline, disciplinary measures, dismissal, principle of stability of employment relationship, termination of employment contract.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 349.41
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-3

Олександра ВЕРГЕЛЕС, асп.
ORCID ID: 0009-0008-7791-6574
e-mail: sasha29vergeles@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПРИНЦИПИ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Вступ. *Проаналізовано правове явище принципів державної реєстрації земельної ділянки. Зважаючи на актуальність теми, що спричинено розповсюдженістю правовідносин із державної реєстрації земельних ділянок, аргументовано розкрито ознаки, поняття, ролі, класифікації і наведено перелік принципів окресленого правового явища.*

Методи. *Для підготовки статті використано загальнонаукові (аналіз, синтез, індукція, дедукція), евристичні (метод евристичних питань) і спеціальні (порівняльно-правовий і логіко-юридичний) методи наукового дослідження.*

Результати. *Шляхом використання методів наукового дослідження встановлено суттєві ознаки, поняття, джерела, роль, проведено класифікацію і виведено принципи державної реєстрації земельної ділянки.*

Висновки. *Принципам державної реєстрації земельної ділянки властиві суттєві ознаки, зокрема вираження загальнолюдських цінностей, основоположний і статичний характер, вплив на зміст права та на формування його норм, здійснення регулятивної функції, виникнення в результаті інтелектуальної і творчої діяльності людини. Роль досліджуваних принципів полягає у впливі на нормотворчість і реалізацію правових норм, установлення загального розуміння відповідного правового регулювання. До джерел принципів державної реєстрації земельної ділянки, окрім правових наук, можна віднести такі науки: геодезію, прикладну геодезію, економіку, екологію, соціологію, інформатику, геоінформатику, а також землеустрій. Для належного правового регулювання державної реєстрації земельної ділянки застосовуються різні принципи права, залежно від сфери їхньої дії, зокрема: загальні (верховенство права, законність); міжгалузеві (діють одночасно в декількох галузях права); галузеві (принципи земельного права України); правого інституту державної реєстрації земельної ділянки (пропорційності та захисту персональних даних).*

Ключові слова: *принципи державної реєстрації земельної ділянки, державна реєстрація земельної ділянки, земельна ділянка, державний кадастровий реєстратор, сертифікований інженер-землевпорядник, принципи земельного права України.*

Вступ

Передумови, актуальність і мета дослідження. Державна реєстрація земельної ділянки є однією з найпоширеніших земельно-правових процедур. У 2024 році було внесено інформацію до Державного земельного кадастру про 722,4 тис. земельних ділянок. Загалом Державний земельний кадастр містить інформацію про більше ніж 25 млн земельних ділянок (Публічний звіт…, 2024). Зважаючи на ці статистичні дані, державна реєстрація земельної ділянки становить підвищений інтерес для наукового дослідження.

У науці земельного права України принципи земельного права досліджували В. І. Андрейцев, О. І. Баїк, Г. І. Балюк, А. П. Гетьман, В. М. Єрмоленко, І. І. Каракаш, Т. О. Коваленко, П. Ф. Кулинич, А. М. Мірошниченко, М. В. Шульга та інші вчені. Однак опубліковані наукові роботи не розкривають принципів державної реєстрації земельної ділянки як правового явища.

Мета роботи: визначення ознак, з'ясування ролі, проведення класифікації та формулювання переліку принципів державної реєстрації земельної ділянки. Наукові висновки статті можуть бути використані в подальших доктринальних дослідженнях (у науці земельного права України), під час нормотворчості й реалізації відповідних правових норм у сфері державної реєстрації земельної ділянки.

Методи

Для підготовки статті авторка застосувала загально-логічні методи наукового пізнання: аналіз (системний аналіз); синтез (інформаційний синтез); дедукцію та індукцію; евристичний метод наукового дослідження (метод евристичних питань); спеціальні методи наукових досліджень – порівняльно-правовий і логіко-юридичний.

Результати

У статтях 1 та 24 Закону України "Про Державний земельний кадастр" від 7 липня 2011 р. (далі Закон) зазначено, що державна реєстрація земельної ділянки як діяльність із ведення Державного земельного кадастру (далі кадастр), відповідно до розділу IV Закону, полягає у внесенні відомостей до кадастру про формування земельної ділянки та присвоєння їй кадастрового номера і здійснюється державним кадастровим реєстратором (далі реєстратор) шляхом відкриття Поземельної книги на таку земельну ділянку.

Стаття 3 Закону містить основні (базові) принципи кадастру, які застосовуються до державної реєстрації земельної ділянки.

У статті 4 Закону вказано, що для регулювання відносин, які виникають під час ведення кадастру, застосовуються правові норми, серед іншого – Конституції України від 28 червня 1996 р. (далі Конституція України), Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. (далі ЗК України) та Закону. Ці нормативно-правові акти містять правові норми-принципи, які мають застосовуватися відповідно до правового явища державної реєстрації земельної ділянки.

У статті 5 Закону, яка містить 7 частин, законотворець закріпив загальні засади ведення кадастру. Оскільки державна реєстрація земельної ділянки є діяльністю з ведення кадастру, то до неї як до правового явища (з погляду науки онтології права як розділу філософії права) та інституту земельного права (у структурі земельного права, що включає поділ на галузь, підгалузь, інститут і норму) (Цвік, Петришин, & Авраменко, 2009, с. 244–253), також застосовуються засади, які зазначені у статті 5 Закону.

На державну реєстрацію земельної ділянки також поширюються особливі принципи земельного права, які притаманні лише цьому інституту права ("інститут права як визначена правовим режимом система правових норм, яка регулює групи суспільних відносин через застосування галузевого методу регулювання для

© Вергелес Олександра, 2025

досягнення спільної мети"), але не закріплені ні у ЗК України, ні у Законі (Драгомерецький, 2021, с. 21).

Суттєвими ознаками всіх принципів права і, відповідно, принципів державної реєстрації земельної ділянки як правового явища є те, що вони виражають загальнолюдські цінності, мають загальний характер, впливають на визначення змісту системи права і формування його норм (правотворчу діяльність), є більш незмінюваними порівняно з нормами права, мають регулятивну функцію (Ключковський, 2024, с. 125). Принципи права мають бути (і загалом є) загально-доступними для розуміння та застосування учасниками правовідносин на побутовому рівні для формування належної правової поведінки, хоча й потрібно зважати на те, що закріплені принципи права в законодавстві не можуть бути передбачуваними настільки, щоб урегулювати всі можливі варіанти поведінки особи (Штефан, 2023, с. 165). На думку А. М. Мірошниченка, виділення принципів права є суб'єктивним (Мірошниченко, 2021, с. 109). Авторка статті погоджується із цією позицією, оскільки принципи є продуктом інтелектуальної і творчої діяльності людини, – такий умовивід також можна вважати ознакою принципів (Сліпчишин, 2024, с. 163). Принципи права вирізняються значною динамікою розвитку відповідно до еволюції суспільних відносин (Петечел, 2024, с. 333), а тому вони не можуть (і не мають), згідно зі своєю правовою природою, бути всебічно нормативно врегульованими в чинному законодавстві України.

Згідно із загальним ученням про теорію права, принцип права є основоположною думкою, вихідною вимогою, ідеєю, засадою, які визначають зміст, сутність і спрямованість права (або ж правового регулювання) (Козюбра, 2015, с. 66–68). На думку С. П. Погребняка, принципи права означають його "дух". Для підтвердження своєї позиції вчений зацитував суддю Верховного Суду Ізраїлю М. Чешіна щодо принципів права: "Усе це – принципи, цінності, доктрини – є *prima facie* (на перший погляд) над правовими, але вони слугують якорем для права – для кожного закону – і жоден закон не може бути переказаний без них. Закон без такого якоря схожий на будинок без фундаменту; позаяк він не може встояти без нього, те ж саме й закон, який спирається сам на себе, схожий на повітряний замок" (Матат, 2017, с. 52). Для застосування норми права як соціальної норми особа має керуватися більш загальними соціальними регуляторами; принцип права, завдяки своєму походженню, є необхідною нормою-принципом, що полегшує застосування норм права. Принципи права є продуктом людської діяльності, а їхнє першоджерело можна знайти у релігії, моралі, мистецтві (Козюбра, 2015, с. 66–68), а також економіці, політиці (Колодій, 2012, с. 42) – основних сферах буття суспільства (матеріально-економічна, соціальна, політична та духовні сфери) (Дольська, 2012, с. 62–126). Через власну особливу правову природу принципи не мають трьохелементної структури норми права (Цвік, Петришин, & Авраменко, 2009, с. 197). Принципи права є абстрактними та мінливими (залежать від розвитку суспільства), що ускладнює їх застосування під час реалізації права, оскільки вони виникають спочатку в інших сферах суспільного життя, є суб'єктивними, відрізняються прямою відсутністю санкції за порушення норм-принципів і можуть не переходити з рівня правосвідомості до правореалізації (Колодій, 2012, с. 44). Ці висновки про правову природу принципів права застосовуються до поняття принципів земельного права, зокрема й принципів державної реєстрації земельної ділянки (Мірошниченко, 2013, с. 27), тому що принципи, які визначені у ЗК України, Законі, указують на спрямованість правового регулювання щодо ведення кадастру та здійснення державної реєстрації земельної ділянки.

До джерел принципів державної реєстрації земельної ділянки як правового феномена можна віднести такі науки (додатково до правових): геодезію (загалом) і прикладну геодезію, яка, зокрема, спрямована на вирішення завдань із вимірювання у різних галузях господарства за допомогою використання методів і техніки геодезії (Могильний, 2002); економіку (дослідження відносин щодо використання землі як засобу виробництва) (Сидорченко, 2016, с. 152); екологію, соціологію (Ступень, Дудич, & Дудич, 2020, с. 9); інформатику, геоінформатику (як наукову дисципліну) (Зацерковний, 2016, с. 8), інші геологічні науки, землеустрій як складник суспільного способу виробництва щодо організації землі як засобу виробництва (Мірошниченко, 2013, с. 267–270).

Роль принципів права, що також стосується принципів державної реєстрації земельної ділянки, полягає в тому, що вони впливають на нормотворчість як діяльність щодо розроблення та підготовки нормативно-правових актів і реалізацію правових норм як правомірну правову поведінку учасників суспільних відносин. Також вони мають на меті встановити для учасників правовідносин загальне розуміння спрямованості та застосування норм відповідного правового регулювання (Цвік, Петришин, & Авраменко, 2009, с. 197–198). Принципи права впливають на сприйняття права загалом як явища реальності та загальносоціальної цінності. Як зазначає науковиця О. О. Уварова, часто в повсякденному житті особа може використовувати не норму законодавства, а принцип права – цього зазвичай достатньо для того, щоб норма права була реалізована (напр. принцип законності, коли особа, не знаючи детальної правової норми й нормативно-правового акту, у якому вона закріплена, усвідомлює та передбачає необхідність належної підготовки документів для здійснення державної реєстрації земельної ділянки) (Уварова, 2012, с. 87). Споріднену позицію висловлювала науковиця С. С. Осадчук, яка зазначала, що принципи права як цінність, на яку орієнтується суспільство, і які є базовими ідеями та положеннями, впливають ефективніше на поведінку осіб, ніж конкретні правові приписи (Осадчук, 2012, с. 32–33). Принципи права впливають на правову поведінку (складник правосвідомості) і саму правосвідомість як знання, думки, судження, системи цінностей, можливості самостійно регулювати власну юридично значущу поведінку; як вираження ідей і положень, за допомогою яких людина розуміє правову дійсність (Логвиненко, 2021, с. 284) учасників правовідносин щодо державної реєстрації земельної ділянки, що важливо, оскільки правова норма є ефективною тоді, коли особа дотримується певних вимог, тобто має правомірну правову поведінку (Стрибко, & Бойченко, 2020, с. 259). Принципи права потрібні для формування єдиної практики реалізації норм права (Перепелюк, 2019, с. 153).

Найчастіше принципи права класифікують за певними критеріями, які також застосовуються для класифікації принципів державної реєстрації земельної ділянки.

Відповідно до критерію *нормативного принципу*, принципи можуть бути закріплені прямо (найчастіше) у нормативно правових актах, зокрема у випадку з

державною реєстрацією земельної ділянки в ЗК України або Законі, або існувати на рівні ідеї (правосвідомість) (також їх визначають як такі, що існують у непрямій або латентній формі (Козюбра, 2015, с. 78)). До останніх належить, зокрема, справедливість. Хоча не безпосередньо, однак принципи права, які існують на рівні ідеї, також застосовуються у правотворчості й реалізації норм права під час державної реєстрації земельної ділянки. Наприклад, під час здійснення державної реєстрації земельної ділянки деякі кадастрові реєстратори можуть відмовляти у внесенні відомостей про земельну ділянку в кадастр, якщо в межах ділянки, яку планують зареєструвати, є інша земельна ділянка (або її частина) – так звана "накладка", незважаючи на причини виникнення такої "накладки" та її розмір. У літературі описуються два підходи державних кадастрових реєстраторів щодо розв'язання такої проблеми: "жорсткий" (коли реєстрація не буде проведена в будь-якому разі за виникнення "накладки") та "ліберальний" (коли реєстрація земельної ділянки може бути проведена, якщо розмір "накладки" не перевищує певні значення або причиною "накладки" є вже зареєстровані ділянки в кадастрі). Отже, зважаючи на відсутність прямої вимоги, що закріплена в нормативному регулюванні (щодо деталей відмови в державній реєстрації земельної ділянки), державний кадастровий реєстратор повинен користуватися принципом справедливості – відсутність законодавчої вимоги має наслідком можливість здійснення реєстрації земельної ділянки, якщо "накладка" утворюється з незалежних від заявника причин, а також має братися до уваги необхідність економії ресурсів і часу (Морозов, 2021; Форум землевпорядників, 2020; Принцип екстериторіальності…, 2020).

Відповідно до змісту, виділяють принципи загальносоціальні та спеціально-юридичні. До перших відносять ті принципи, які відображають тенденції суспільного розвитку, зокрема демократизм, гуманізм, справедливість, екологізацію, інформатизацію (Крусян, 2023, с. 129). До другої категорії відносять принципи верховенства права, рівності перед законом, невідворотності відповідальності та інші (Теорія держави та права, 2016). Обидві категорії принципів застосовуються до державної реєстрації земельної ділянки, наприклад, для дотримання строків або інших законодавчих вимог. Принципи права втілюються у правовій поведінці учасників правовідносин щодо державної реєстрації земельної ділянки, що підкреслює не лише їхню теоретичну цінність, а й важливість для реалізації норм права (Захаркевич, 2012, с. 168).

На думку вченого М. І. Козюбри, відповідно до критерію сфери дії визначаються принципи основоположні, загальні, міжгалузеві, галузеві, принципи підгалузей та інститутів права (Козюбра, 2015, с. 70).

До основоположних принципів права як ідей, на яких будується право як соціальний регулятор, відносять справедливість, рівність, свободу (повага до та непорушність прав людини), гуманізм (людина як найвища цінність) (Козюбра, 2015, с. 70–72). Хоча вони прямо не закріплені в нормативно-правових актах, проте є основою для правотворчості та застосування права, а тому мають застосовуватися і до правового феномена державної реєстрації земельної ділянки.

Щодо іншої категорії, дослідники визначають загальні принципи права, зокрема такі, як правова визначеність, пропорційність, добросовісність, розумність. Вони діють у всіх галузях та інститутах права України, зокрема, застосовуються до державної реєстрації земельної ділянки (Козюбра, 2015, с. 73–76).

До міжгалузевих принципів права відносять ті, які можуть бути застосовані в кількох його галузях. У науці земельного права деякі науковці визначають принципи пріоритету вимог екологічної безпеки, що також є принципом екологічного права України (Шульга, 2023, с. 13; Мірошниченко, 2013, с. 29). До міжгалузевих принципів земельного права та державної реєстрації земельної ділянки також можна віднести деякі інші принципи екологічного, цивільного й адміністративного права. До основних принципів екологічного права, які є міжгалузевими (з урахуванням того, що земля є природним об'єктом), належать: 1) поєднання раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів; 2) комплексне поєднання природокористування і природоохоронної діяльності; 3) поєднання заходів стимулювання і відповідальності у сфері використання та охорони природних ресурсів (Резворович, 2022, с. 24; Гетьман, 2013, с. 15–20); 4) охорона навколишнього природного середовища й використання природних ресурсів, зважаючи на антропогенну змінюваність територій; 5) збереження просторової та видової різноманітності й цілісності природних об'єктів і комплексів; 6) узгодження екологічних, економічних і соціальних інтересів суспільства на основі поєднання наукових знань (Краснова, & Краснова, 2021, с. 27).

Принципом адміністративного права, який є міжгалузевими і застосовується до державної реєстрації земельної ділянки як земельної процедури, зокрема діяльності державного кадастрового реєстратора як державного службовця (відповідно до ст. 9 Закону (Про державний земельний кадастр, 2011), є принцип належного врядування, який включає принципи ефективності, підзвітності (відповідальності), прозорості (Мельник, & Бевзенко, 2014, с. 81–89).

Принципи цивільного права застосовуються до державної реєстрації земельної ділянки, коли державним кадастровим реєстратором є сертифікований інженер-землевпорядник (далі СІЗ) (Деякі питання реалізації пілотного проекту…, 2025), а правовідносини між замовником землевпорядної документації та СІЗ виникають на підставі договору. До таких принципів належать: юридична рівність учасників, вільне волевиявлення, децентралізація і диспозитивність (Яновицька, & Кучер, 2014, с. 14–19).

Галузеві принципи земельного права України притаманні лише для цієї галузі права, індивідуалізуючи її серед інших (Цвік, Петришин, & Авраменко, 2009, с. 204). Вони визначені у статті 5 ЗК України (Земельний кодекс України, 2001). Однак у науці земельного права існують різні погляди щодо того, чи всі з перелічених принципів дійсно можна вважати принципами. На думку науковця А. М. Мірошниченка, можна виділити два галузевих принципи земельного права України: раціонального використання земель і пріоритету вимог екологічної безпеки (Мірошниченко, 2021, с. 109). На думку І. І. Каракаша, до спеціальних принципів земельного права слід віднести принципи раціонального використання земель, пріоритету вимог екологічної безпеки й використання земель для сільськогосподарського виробництва, здійснення контролю за використанням та охороною земель, платності їх використання, забезпечення захисту прав фізичних та юридичних осіб на землю (Шульга, 2023, с. 11–15). На думку О. Г. Боднарчук, К. М. Васьківської, А. П. Гаврилішина, принципами земельного права слід

вважати: правову рівність форм власності на землю; державне управління земельним фондом; багатоманітність форм землекористування; раціональне використання і охорону земель; цільове використання землі; пріоритетність сільськогосподарського використання земель; здійснення контролю за використанням і охороною земель (Боднарчук, Васьківська, & Гаврилішин, 2021, с. 17–18). На думку О. І. Баїк, У. П. Бобко, М. С. Долинської, А. О. Дутко, Н. М. Павлюк, можна виділити загальні (поєднання особливостей використання землі як територіального базису природного ресурсу й основного засобу виробництва; забезпечення рівності права власності на землю громадян, юридичних осіб, територіальних громад і держави; невтручання держави у здійснення громадянами, юридичними особами й територіальними громадами своїх прав щодо володіння, користування і розпорядження землею, крім випадків, передбачених законом; забезпечення раціонального використання та охорони земель; пріоритет екологічної безпеки) і спеціальні (пріоритет екологічного благополуччя навколишнього середовища в процесі використання земель; пріоритет інтересів Українського народу як суб'єкта права власності на землю відповідно до ст. 13, 14 Конституції України; цільове і раціональне використання земель; нормативне встановлення правового режиму земель відповідних категорій; державний контроль за використанням та охороною земель; пріоритетність земель сільськогосподарського призначення порівняно з іншими категоріями земель; реальність і гарантування прав суб'єктів права на землю) принципи земельного права (Баїк та ін., 2021, с. 23–33). Сучасний юридичний дискурс свідчить про відсутність однозначного підходу до визначення принципів земельного права України. Визначення принципів земельного права не є предметом цієї статті, однак є необхідним для розуміння принципів державної реєстрації земельної ділянки. На нашу думку, для визначення принципів потрібно проаналізувати та врахувати положення юридичних наук (теорії права, земельного, цивільного, адміністративного, екологічного права), а також економіки, екології, ґрунтознавства. Однак при виділенні принципів потрібно зважати на особливу правову природу землі як об'єкта правовідносин для запобігання надмірному цивілістичному підходу до регулювання земельних правовідносин (Харитонова, & Григор'єва, 2023, с. 192). Наразі авторка може виділити такі галузеві принципи земельного права України:

1) поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва;

2) забезпечення раціонального використання та охорони земель;

3) пріоритет вимог екологічної безпеки.

4) принцип прозорості – для забезпечення суб'єктами владних повноважень доступності інформації щодо можливості та стану реалізації земельних прав особами;

5) принцип цифровізації – для забезпечення земельних прав осіб важливо запроваджувати новітні цифрові технології, де це доцільно та можливо.

Принципи державної реєстрації земельної ділянки є принципами відповідного правового інституту. Принципи підгалузей та інститутів права є окремою правовою категорією, оскільки застосовуються для реалізації норм права, що регулюють однорідні суспільні відносини в межах галузей права (у випадку цього дослідження – земельного права України як галузі права).

Закон у статті 3 визначає принципи кадастру, а у статті 5 – загальні засади ведення кадастру. І принципи, і засади застосовуються до правового явища державної реєстрації земельної ділянки. У сучасному юридичному дискурсі питання розмежування принципів і засад у різних галузях права не є однозначним; хоча воно не досліджується в цій роботі, однак короткі висновки авторки необхідні для розуміння застосування принципів і засад ведення кадастру для регулювання державної реєстрації земельної ділянки. На думку Н. М. Бакаянової, принципи та засади є різними поняттями. Зокрема, принципи регулюють загальні ідеї, положення, а засади – як загальні ідеї, так і їхні деталі (Бакаянова, 2016, с. 23). З іншого боку, А. О. Полянський, досліджуючи розмежування принципів і засад кримінального провадження, указав, що ці поняття є тотожними (Полянський, 2017, с. 115). У своєму дисертаційному дослідженні засад (принципів) цивільного законодавства О. В. Басай зазначав, що поняття ідей права, принципів права і засад законодавства не є тотожними, однак є синонімічними, тому, на його думку, допускається взаємозаміна цих понять за потреби (Басай, 2014, с. 7). На нашу думку, за аналізом статей 3 і 5 Закону, гіпотеза та диспозиція норм-принципів і норм, що закріплюють засади ведення кадастру, відрізняються. Якщо принципи регулюють загальні ідеї існування кадастру, то засади – одну з ознак поняття кадастру, а саме регулювання ведення кадастру; зміст положень статті 5 є деталізованим (регламентуються питання носіїв, на яких ведеться кадастр, власності на кадастр, порядку ведення кадастру, програмного забезпечення). Отже, принципи кадастру та засади його ведення є подібними, але різними правовими явищами, які однаково застосовуються для регулювання державної реєстрації земельної ділянки.

Водночас аналізовані статті Закону не позбавлені недоліків, адже деякі положення фактично дублюють одне одне (у ст. 3 Закону вказано, що кадастр базується на обов'язковості внесення до Державного земельного кадастру відомостей про всі його об'єкти, а в ч. 1 ст. 5 – що ведення Державного земельного кадастру здійснюється шляхом внесення відомостей про об'єкти Державного земельного кадастру). З погляду нормотворчої техніки ці дублювання спричиняють надмірний тягар для учасників відповідних правовідносин під час застосування таких норм.

Принципи, на яких ґрунтується ведення кадастру та які закладені у статті 3, не є чіткими та однозначними з погляду мови права (Балинська, 2021, с. 80), тому що деякі з них мають подібний зміст, наприклад: 1) обов'язковість внесення до кадастру відомостей про всі його об'єкти; 2) об'єктивність, достовірність і повнота відомостей у кадастрі; 3) внесення відомостей до кадастру виключно на підставі й відповідно до Закону; 4) відкритість і доступність відомостей кадастру, законність одержання, поширення та зберігання такої інформації; 5) безперервність внесення до кадастру відомостей про об'єкти кадастру, що змінюються; 6) документування всіх відомостей кадастру – усі вони означають необхідність внесення до кадастру всієї передбаченої законом інформації. На думку авторки, указані принципи є вираженням різними судженнями принципу законності. Імовірно, така деталізація спричинена тим, що в період підготовки Закону існували проблеми внесення інформації про земельну ділянку до кадастру, які були спричинені загалом відсутністю інформації або її навмисним знищенням (Національне агентство з питань

запобігання корупції, 2021, с. 47). Одним із негативних наслідків деталізації також може бути надмірне навантаження на суб'єктів тлумачення норм права.

Принцип єдності методології ведення Державного земельного кадастру є важливим, оскільки існує проблема застосування різних методик сертифікованими інженерами-землевпорядниками, що впливає на точність вимірювань і відображення даних у кадастрі (20 років Державній геодезичній референцній системі…, 2024).

Окрім зазначених вище, також можна виокремити інші інституційні (підгалузеві) принципи державної реєстрації земельної ділянки:

1) пропорційності та мінімалізації інформації – отримання і внесення лише тих даних під час державної реєстрації земельної ділянки, які вимагаються чинним українським законодавством;

2) захист персональних даних – землекористувач або землевласник повинні розуміти, як використовуються їхні дані під час державної реєстрації земельної ділянки. Учасники правовідносин (державний кадастровий реєстратор, а також СІЗ) не повинні вимагати ті дані, які не передбачені чинним законодавством України, а також мають видаляти персональні дані, які не потрібні для здійснення реєстрації і в яких закінчився строк зберігання (Бем, 2021, с. 49).

Деякі автори виділяють щодо реєстраційних процедур принципи територіальності та заявницький принцип реєстраційної діяльності (Желінський, 2020, с. 9–11). Відповідно до Закону та п. 111 Постанови № 1051 (Про затвердження Порядку ведення Державного…, 2012), здійснення державної реєстрації відбувається лише після подання заяви землекористувачем або землевласником. Згідно з пп. 12 п. 6 Постанови № 1051, Поземельна книга в електронному вигляді відкривається державним кадастровим реєстратором, який був обраний програмним забезпеченням випадково; відповідно до п. 116 Постанови № 1051, внесення відомостей або змін до відомостей про зареєстровану земельну ділянку здійснюється державним кадастровим реєстратором, який був обраний програмним забезпеченням кадастру випадково (принцип випадковості).

Оскільки ці норми прямо передбачені в нормативно-правових актах та імперативно встановлюють обов'язки учасників правовідносин, то авторка не підтримує позицію щодо необхідності виділення таких принципів державної реєстрації земельної ділянки як найбільш загальних вимог до відповідних правовідносин (Цвік, Петришин, & Авраменко, 2009, с. 197).

Дискусія і висновки

До державної реєстрації земельної ділянки, як і будь-якого іншого правового явища, застосовуються принципи права, що сприяє ефективній реалізації норми права щодо державної реєстрації, зокрема чіткому розумінню основних загальних вимог, якими мають керуватися учасники відповідних правовідносин. Принципи права впливають на правову поведінку та правосвідомість особи, що підвищує ефективність правореалізації.

Поняття принципів державної реєстрації земельної ділянки складається із суттєвих ознак, які не відрізняються від суттєвих ознак інших правових явищ: основоположний загальний характер, регулятивна функція, вплив на формування правових норм, відсутність трьохелементної структури норм-принципів, створення в результаті інтелектуальної та творчої діяльності людини.

Головна роль принципів права, як і функція права загалом, полягає у впливі на правотворчість установлення розуміння щодо правильного застосування норм права на правову поведінку особи, формування правомірної поведінки, що сприятиме ефективному виконанню норм права.

Принципи можна класифікувати за різними критеріями, як-от нормативного принципу, змісту, сфери дії. Майже всі принципи права, окрім тих, які стосуються окремих галузей та інститутів права, застосовуються до державної реєстрації земельної ділянки. До принципів державної реєстрації земельної ділянки як інституту права можна віднести принципи пропорційності та мінімалізації інформації і захисту персональних даних.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

AgroPolit.com. (2020, 10 червня). *Принцип екстериторіальності: як відбуватиметься державна реєстрація земельної ділянки з 10 червня 2020 року*. https://agropolit.com/blog/389-printsip-eksteritorialnosti-/yak-vidbuvatimetsya-derjavna-reyestratsiya-zemelnoyi-dilyanki-z-10-chervnya-/2020-roku https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc54/part_1/25.pdf

Баїк, О. І., Бобко, У. П., Долинська, М. С., Дутко, А. О., & Павлюк, Н. М. (2021). *Земельне право*. О. І. Баїк (Ред.). Навчально-науковий Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету "Львівська політехніка". https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4349/1/14.09.2021_%D0%97%D0%95%D0%9C%D0%95%D0%9B%D0%/AC%D0%9D%D0%95%20%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%9E/_%D0%94%D0%9E%20%D0%94%D0%A0%D0%A3%D0%9A%D0%A3.pdf

Бакаянова, Н. М. (2016). Основи, засади та принципи адвокатури: співвідношення понять. *Наукові праці НУ ОЮА*, 20–25. https://web.archive.org/web/20200506203539/http:/npnuola.onua.edu.ua/index.php/1234/article/download/480/458

Балинська, О. М. (2021). *Проблеми тлумачення правових норм*. Львівський державний університет внутрішніх справ. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4092/1/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%/BB%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%9F%D0%A0%D0%90%D/0%92%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC_%D0%91%D0%B0%D0%/BB/%D0%B8%D0%BD.pdf

Басай, О. В. (2014). *Загальні засади (принципи) цивільного законодавства України* [Автореф. дис. д-ра юрид. наук, Національний університет "Одеська юридична академія"]. https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0848e39f-d3bc-43e5-b56b-a998673f45a6/content

Бем, М., & Городиський, І. (2021). *Захист персональних даних: правове регулювання та практичні аспекти*. Рада Європи. https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Handbook_Pers_Data_Protect_2021.pdf

Боднарчук, О. Г., Васьківська, К. М., & Гаврилішин, А. П. (2021). *Земельне право. Серія "На допомогу студенту УДФСУ"*, т. 85. Університет ДФС України. https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4bac_pravo/Zemelne-pravo.pdf

Верховна Рада України. (2001). *Земельний кодекс України*. Закон України № 2768-III від 25.10.2001. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text

Верховна Рада України. (2011). *Про Державний земельний кадастр*. Закон України № 3613-VI від 07.07.2011. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text

Гетьман, А. П. (Ред.). (2013). *Екологічне право*. Право. https://www.fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/ekolohichne-pravo-1.pdf

Драгомерецький, М. М, (2021). Міжгалузеві інститути права: правова природа та підходи до розуміння. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція*, 53, 21–25. https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc53/5.pdf

Дольська, О. О. (2012). *Філософія сучасного суспільства*. НТУ "ХПІ". https://web.kpi.kharkov.ua/philosophy/wp-content/uploads/sites/124/2024/10/Filosofiia_suchasnoho_suspilstva.pdf

Желінський, В. М. (2020). Поняття та види спеціальних принципів реєстраційної діяльності Міністерства юстиції України. *Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень*, 31(70), 7–12. https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/4.pdf

Захаркевич, Т. С. (2012). *Правова поведінка та основоположні принципи права*, 166–170. https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/bfdefca9-e51d-400e-92ee-038b48b785d0/content

Зацерковний, В. І., Тішаєв, І. В., Віршило, І. В., & Демидов, В. К. (2016). *Геоінформаційні системи в науках про Землю*. НДУ ім. М. Гоголя. http://hydrogeology.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2020/04/%D0%/93%D0%B5%D0%BE%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D/0%BC-%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf

Кабінет Міністрів України. (2012). *Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру речових прав на нерухоме майно та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України*. Постанова від 17 жовтня 2012 р. № 1051. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-/%D0%BF#Text

Кабінет Міністрів України. (2025). *Деякі питання реалізації пілотного проекту щодо внесення до Державного земельного кадастру відомостей про земельні ділянки сертифікованими інженерами-землевпорядниками.* Постанова № 794 від 02.07.2025. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2025-%D0%BF#Text

Ключковський, Ю. Б. (2024). Принципи деяких галузей та інститутів публічного права: у пошуках спільних засад. В. М. Венгер, Ю. Б. Ключковський, & М. І. Козюбра [та ін.] (Ред.). *Принципи права: універсальне та національне в контексті сучасних глобалізаційних і євроінтеграційних процесів.* 21–22 червня 2024 (с. 125–129). https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ecd95a2c-d0b1-433e/-8945-0a422a1a8a7e/content

Козюбра, М. (2015). *Загальна теорія права.* Ваіте. https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf

Колодій, А. М. (2012). Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*, 3, 42–46.

Краснова, М. В., & Краснова, Ю. А. (2021). *Екологічне право України. Загальна частина.* ВПЦ "Київський університет". https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/190/%d0%95%d0%ba%d0%be%d0%bb%d0/%d0%be%d0%b3%d1%96%d1%87%d0%bd%d0%b5 %d0%bf%d1%80%d0%b0/%d0%b2%d0%be_%d0%97%d0%b0%d0%b3%d0%b0%d0%bb%d1%8c%/d0%bd%d0%b0 %d1%87%d0%b0%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%bd%/d0%b0.pdf?sequence=1&isAllowed=y

20 років Державній геодезичній референцній системі координат УСК-2000. (2024). Новини МНАУ. https://ua-news.mnau.edu.ua/2024/03/krugl-stil-20-rokiv-derzh-sist-koord-usk-2000.html

Крусян, А. Р. (2023). Тенденції сучасного українського конституціоналізму в умовах глобалізації. *Альманах права*, 14, 127–133. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/krusyan_a._r._tendenciyi_suchasnogo_/ukrayinskogo_konstytucionalizmu_v_umovah_globalizaciyi.pdf

Логвиненко, М. (2021). Поняття та складники правової поведінки. *Підприємництво, господарство і право*, 4, 283–286. http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/45.pdf

Матат, А. (2017). Принципи у конституційному праві: загальнотеоретичний аспект. *Український часопис конституційного права*, 4, 2017. https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2017-4/pdfs/6-andrii/-matat-pryntsypy-konstytutsiinomu-pravi-zahalnoteoretychnyi-aspekt.pdf

Мельник, Р. С., & Бевзенко, В. М. (2014). *Загальне адміністративне право.* Р. С. Мельник (Ред.). https://admlaw.knu.ua/wp-content/uploads/2019/10/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%BD-%D0%BF%D1%/80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D/0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%9C%D0%B5%D0%BB%D1%8/C%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf

Мірошниченко А. М. (2013). *Земельне право України.* Алерта.

Мірошниченко, А. М. (2021). До питання про існування принципів земельного права та їх змісту. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету,* 1(54), 108–110.

Могильний, С. Г., & Войтенко, С. П. (2002). *Геодезія.* Ч. 1. Чернігівські обереги.

Морозов, Є. (2021, 24 лютого). *Непогодження меж земельної ділянки із суміжником.* ЛІГА.Блоги. https://blog.liga.net/user/emorozov/article/39214

Національна академія внутрішніх справ. (2016). *Теорія держави та права*. https://arm.navs.edu.ua/books/tdp-new/info/lection/lec12/tema12_/15.html#:~:text=%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%/D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB/%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D/1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%/BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1%81%D1/%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%

Національне агентство з питань запобігання корупції. (2021, 26 лютого). *НАЗК розробило шлях подолання понад 30 корупційних схем у земельній сфері*. https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-rozrobylo-shlyah-podolannya-/ponad-30-koruptsijnyh-shem-u-zemelnij-sferi/

Осадчук, С. С. (2012). Застосування принципів права у правотворчому та правозастосовному процесах. *Наше право*, 3(3), 32–37. https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/8897/1/7.pdf

Перепелюк, В. (2019). Вплив принципів права на формування єдиної правозастосовчої практики. *Публічне право*, 4(36), 153–161. https://www.publichne-pravo.com.ua/files/36/pdf/pp-2019-36-17.pdf

Петечел, Н. М. (2024). Реалізація принципу верховенства права у практиці Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 50(3), 332–335. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/50-3.pdf

Полянський А. О. (2017) Засади (принципи) кримінального провадження: сутність, значення, система і важливість унормування. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди "ПРАВО"*, 26, 111–117. https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/868327f9-34e9-4ed6/-9b8f-06aac325a01e/content

Публічний звіт за 2024 рік. (2025). Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру. https://land.gov.ua/publichnyj-zvit-pro-/pidsumky-roboty-derzhgeokadastru-za-2024-rik/

Резворович, К. Р. (Ред.). (2022). *Екологічне право у схемах та визначеннях*. Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/2022-Ekolohichne-pravo-v-skhemakh.pdf

Сидорченко, Т. Ф. (2016). Еволюція розвитку земельно-майнових відносин в Україні. *Економіка і суспільство*, 7, 151–157. https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/26.pdf

Сліпчишин, Л. В. (2024). Психолого-педагогічні засади розвитку творчості здобувачів закладів професійної освіти. *Педагогічний науковий журнал*, 2, жовтень. https://www.researchgate.net/publication/385105799_Psihologo-pedagogicni_zasadi_rozvitku_tvorcosti_zdobuvaciv/_zakladiv_profesijnoi_osviti

Стрибко, Т., & Бойченко, С. (2020). Правова поведінка як складник правосвідомості: загальнотеоретичний аналіз. *Підприємництво, господарство і право*, 4, 257–261. http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/44.pdf

Ступень, Р. М., Дудич, Г. М., & Дудич, Л. В. (2020). *Землеустрій: організація та впорядкування сільськогосподарських угідь*. Галицька видавнича спілка. http://repository.lnup.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/428/2/%d0%9d%d0%b0%d0%b2%d1%87.%20%d0%bf%d0%b/e%d1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%97%d0%/b5%d0%bb%d0%b5%d1%83%d1%81%d1%82%d1%80%d1%96%d0%b9_/%d0%9e%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b7%d0%b0%d/1%86%d1%96%d1%8f.pdf

Уварова, О. О. (2012). *Принципи права у правозастосуванні: загально-теоретична характеристика.* Друкарня МАДРИД. https://www.academia.edu/3818087/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF/%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%/B2%D0%B0

Форум землевпорядників (2020, 4 червня). *Обговорення відмов в екстериторіальній реєстрації земельних ділянок*. https://zemres.com/forum/viewtopic.php?p=183058&hilit=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B/C%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D1%83+%D1%80%D0%B5%D1%94%D/1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97#p183058

Харитонова, Т., & Григор'єва, Х. (2023). Тридцятирічна земельна реформа в Україні: досягнення, правові проблеми та перспективи (рецензія на монографію професора П. Ф. Кулинича). *Юридичний вісник*, 2022(2), 189–192. http://yurvisnyk.in.ua/v2_2023/24.pdf

Цвік, М, Петришин, & О, Авраменко, Л. (2009). *Загальна теорія держави і права.* Право. https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf

Штефан, А. С. (2023). Критерії якості закону у практиці Європейського суду з прав людини: Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід* (м. Тернопіль, 28 квітня 2023 р., с. 164–166). Західноукраїнський національний університет. https://www.researchgate.net/publication/377219205_Kriterii_akosti_zakonu/_u_praktici_Evropejskogo_sudu_z_prav_ludini

Шульга, М. В. (Ред.). (2023). *Земельне право* (3-тє вид., доп. і перероб.). Юрайт. https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMKZem_/pravo-2023.pdf

Яновицька, Г. Б., & Кучер, В. О. (Ред.). (2014). *Цивільне право України.* Т. 1. Новий Світ-2000. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/452/1/%D0%9A%D0%A3%D0%A7%D0%95%D0%A0%D0%A6%D0%B8%D/0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D0%BF%D0%A0/%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%A0%D0%/A3%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%A2%D0%9E%D0%9C 1.pdf

References

AgroPolit.com. (2020, 10 June). *The Principle of Extraterritoriality: How the State Registration of Land Parcels Will Take Place from June 10, 2020* [in Ukrainian]. https://agropolit.com/blog/389-printsip-eksteritorialnosti-yak-/vidbuvatimetsya-derjavna-reyestratsiya-zemelnoyi-dilyanki-z-10-chervnya-/2020-roku

Baiik, O. I., Bobko, U. P., Dolynska, M. S., Dutko, A. O., & Pavliuk, N. M. (2021). *Land Law.* O. I. Baiik (Ed.). Educational and Scientific Institute of Law, Psychology, and Innovative Education of the National University "Lviv Polytechnic" [in Ukrainian]. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4349/1/14.09.2021_%D0%97%D0%95%D0%9C%D0%95%D0/%9B%D0%AC%D0%9D%D0%95%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D/0%9E_%D0%94%D0%9E%D0%94%D0%A0%D0%A3%D0%9A%D0%A3.pdf

Bakayanova, N. M. (2016). Foundations, Principles, and Concepts of Advocacy. *Scientific Papers of the National University of Odesa Law Academy*, 20–25 [in Ukrainian]. https://web.archive.org/web/20200506203539/http:/npnuola.onua.edu.ua/index.php/1234/article/download/480/458

Balynska, O. M. (2021). *Problems of Interpreting Legal Norms.* Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian]. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/4092/1/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0/%BB%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%9F%D0%A0%D0%90%/D0%92%D0%BD%D0%BE%D1%80%D0%BC_%D0%91%D0%B0%D0%/BB%D0%B8%D0%BD.pdf

Basai, O. V. (2014). *General Principles of Civil Legislation of Ukraine* [Abstract of the Dissertation for the Degree of Doctor of Legal Sciences, National University "Odesa Law Academy"] [in Ukrainian]. https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/0848e39f-d3bc-43e/5-b56b-a998673f45a6/content

Bem, M., & Horodytskyi, I. (2021). *Protection of Personal Data: Legal Regulation and Practical Aspects.* Council of Europe [in Ukrainian].

https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/Handbook_Pers/_Data_Protect_2021.pdf

Bodnarchuk, O. H., Vaskivska, K. M., & Havrylyshyn, A. P. (2021). *Land Law. Series "In Support of the Student of the State Fiscal Service of Ukraine"*, Vol. 85. University of the State Fiscal Service of Ukraine [in Ukrainian]. https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4bac_pravo/Zemelne-pravo.pdf

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2012). *On Approval of the Procedure for Maintaining the State Register of Real Rights to Immovable Property and Amending Certain Resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine*. Resolution No. 1051 of October 17, 2012 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2012-%D0%BF#Text

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). *Some Issues of Implementing the Pilot Project on Entering Information about Land Parcels into the State Land Cadastre by Certified Land Surveying Engineers*. Resolution No. 794 dated July 2, 2025 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-2025-/%D0%BF#Text

Dolska, O. O. (2012). *Philosophy of modern society.* NTU "KhPI" [In Ukrainian]. https://web.kpi.kharkov.ua/philosophy/wp-content/uploads/sites/124/2024/10/Filosofiia_suchasnoho_suspilstva.pdf

Drahomeretskyi, M. M. (2021). Intersectoral Legal Institutions: Legal Nature and Approaches to Understanding. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. Series: Jurisprudence, 53, 21–25 [in Ukrainian]. https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/jurspradenc53/5.pdf

Forum of Land Surveyors. (2020, June 4). *Discussion on Refusals in Extraterritorial Registration of Land Parcels* [in Ukrainian]. https://zemres.com/forum/viewtopic.php?p=183058&hilit=%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%B/C%D0%BE%D0%B2%D0%B0+%D1%83+%D1%80%D0%B5%D1%94%D/1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97#p183058

Hetman, A. P. (Ed.). (2013). *Environmental Law.* Pravo [in Ukrainian]. https://www.fpk.in.ua/images/biblioteka/3FMB_Pravo/ekolohichne-pravo-1.pdf

Kharitonova, T., & Hryhorieva, K. (2023). Thirty Years of Land Reform in Ukraine: Achievements, Legal Issues, and Prospects (Review of Professor P. F. Kulynych's Monograph). *Legal Bulletin*, 2022(2), 189–192 [in Ukrainian]. http://yurvisnyk.in.ua/v2_2023/24.pdf

Kliuchkovskyi, Yu. B. (2024). Principles of Certain Branches and Institutions of Public Law: In Search of Common Foundations. V. M. Venger, Yu. B. Kliuchkovskyi, & M. I. Kozyubra [et al.] (Eds.). *Principles of Law: Universal and National in the Context of Modern Globalization and European Integration Processes.* June 21–22, 2024 (pp. 125–129) [in Ukrainian]. https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ecd95a2c-d0b1-433e/-8945-0a422a1a8a7e/content

Kolodiy, A. M. (2012). Principles of Law: Genesis, Concepts, Classification, and Implementation. *Almanac of Law,* 3, 42–46 [in Ukrainian]. https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/2103a1bb-8b7f-4b15/-8bea-5fc9cf6f5bee/content

Kozyubra, M. (2015). *General Theory of Law.* Vaite [in Ukrainian]. https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf

Krasnova, M. V., & Krasnova, Yu. A. (2021). *Environmental Law of Ukraine. General Part.* VPC "Kyiv University" [in Ukrainian]. https://hozpravoreposit.kyiv.ua/bitstream/handle/765432198/190/%d0%95/%d0%ba%d0%be%d0%bb%d0%be%d0%b3%d1%96%d1%87%d0%bd%d/0%b5%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%be_%d0%97%d0%b0%d0%/b3%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%b0%d1%87%d0%b0%d1%81/%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b0.pdf?sequence=1&isAllowed=y

Krusyan, A. R. (2023). Trends in Modern Ukrainian Constitutionalism in the Context of Globalization. *Almanac of Law*, 14, 127–133 [in Ukrainian]. https://ccu.gov.ua/sites/default/files/krusyan_a._r._tendenciyi_suchasnogo_/ukrayinskogo_konstytucionalizmu_v_umovah_globalizaciyi.pdf

Lohvynenko, M. (2021). Concepts and Components of Legal Behavior. *Entrepreneurship, Economy and Law,* 4, 283–286 [in Ukrainian]. http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/4/45.pdf

Matat, A. (2017). Principles in Constitutional Law: A General Theoretical Aspect. *Ukrainian Journal of Constitutional Law,* 4, 2017 [in Ukrainian]. https://www.constjournal.com/wp-content/uploads/issues/2017-4/pdfs/6-andrii/-matat-pryntsypy-konstytutsiinomu-pravi-zahalnoteoretychnyi-aspekt.pdf

Melnyk, R. S., Bevzenko, V. M. (2014). *General Administrative Law: A Study Guide.* R. S. Melnyk (Ed.) [in Ukrainian]. https://admlaw.knu.ua/wp-content/uploads/2019/10/%D0%90%D0%B4%D0%BC%D1%96%D0%/BD-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE_%D0%97%D0%B0%/D0%B3%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5_%D0%9C%D0%/B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%BA.pdf

Miroshnychenko, A. M. (2013). *Land Law of Ukraine*. Alerta [in Ukrainian].

Miroshnychenko, A. M. (2021). On the Question of the Existence of Principles of Land Law and Their Content. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 1(54), 108–110 [in Ukrainian]. https://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/jurspradenc54/part_1/25.pdf

Mohylnyi, S. H., & Voitenko, S. P. (2002). *Geodesy. Part 1.* Chernihivsky oberehy [in Ukrainian].

Morozov, Y. (2021, February 24). *Disagreement on the Boundaries of a Land Parcel with an Adjoining Owner.* LIGA.Blogs [in Ukrainian]. https://blog.liga.net/user/emorozov/article/39214

National Academy of Internal Affairs. (2016). *Theory of State and Law* [in Ukrainian]. https://arm.navs.edu.ua/books/tdp-new/info/lection/lec12/tema12_15.html#:~:text=%D0%97%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BB%/D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0/%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B8%D/0%BD%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D0%/B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D1%8E%D1%82%D1%8C%D1/%81%D1%8F%20%D0%B7%D0%B0%D0%

National Agency for the Prevention of Corruption. (2021, February 26). *NAPC Developed a Way to Overcome More Than 30 Corruption Schemes in the Land Sector* [in Ukrainian]. https://nazk.gov.ua/uk/novyny/nazk-rozrobylo/-shlyah-podolannya-ponad-30-koruptsijnyh-shem-u-zemelnij-sferi/

Osadchuk, S. S. (2012). Application of Principles of Law in the Law-Making and Law-Enforcement Processes. *Our Law,* 3(3), 32–37 [in Ukrainian]. https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/8897/1/7.pdf

Perepelyuk, V. (2019). The Influence of Principles of Law on the Formation of Unified Law-Enforcement Practice. *Public Law,* 4(36), 153–161 [in Ukrainian]. https://www.publichne-pravo.com.ua/files/36/pdf/pp-2019-36-17.pdf

Petetel, N. M. (2024). Implementation of the Principle of the Rule of Law in the Practice of the European Court of Human Rights. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University,* 50(3), 332–335 [in Ukrainian]. https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/01/50-3.pdf

Polianskyi, A. O. (2017). Principles of Criminal Proceedings: Essence, Significance, System, and Importance of Regulation. *Collection of Scientific Works of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda "LAW"*, 26, 111–117 [in Ukrainian]. https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/868327f9-34e9-4ed/6-9b8f-06aac325a01e/content

Public Report for 2024. (2025). State Service of Ukraine for Geodesy, Cartography, and Cadastre [in Ukrainian]. https://land.gov.ua/publichnyj-/zvit-pro-pidsumky-roboty-derzhgeokadastru-za-2024-rik/

Rezvorovych, K. R. (Ed.). (2022). *Environmental Law in Schemes and Definitions.* Dnipro State University of Internal Affairs [in Ukrainian]. https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/2022-Ekolohichne-pravo-v-skhemakh.pdf

20 years of the State Geodetic Reference Coordinate System USC-2000. (2024). News MNAU. https://ua-news.mnau.edu.ua/2024/03/krugl-stil-20-rokiv-/derzh-sist-koord-usk-2000.html

Shtefan, A. S. (2023). Criteria for the Quality of Law in the Practice of the European Court of Human Rights: Ukraine in the Context of Legal System Reform: Current Realities and International Experience. *Ukraine in conditions of reforming the legal system: modern reality and international experience* (Ternopil, April 28, 2023, pp. 164–166). West Ukrainian National University [in Ukrainian]. https://www.researchgate.net/publication/377219205_/Kriterii_akosti_zakonu_u_praktici_Evropejskogo_sudu_z_prav_ludini

Shulha, M. V. (Ed.). (2023). *Land Law* (3rd ed., revised and expanded). Yurait [in Ukrainian]. https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/Zem_pravo-2023.pdf

Slipchishyn, L. V. (2024). Psychological and Pedagogical Foundations for the Development of Creativity in Students of Vocational Education Institutions. *Pedagogical Scientific Journal*, 2, October [in Ukrainian]. https://www.researchgate.net/publication/385105799_Psihologo-pedagogicni/_zasadi_rozvitku_tvorcosti_zdobuvaciv_zakladiv_profesijnoi_osviti

Strybko, T., & Boychenko, S. (2020). Legal Behavior as a Component of Legal Consciousness: A General Theoretical Analysis. *Entrepreneurship, Economy and Law,* 4, 257–261 [in Ukrainian]. http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/4/44.pdf

Stupen, R. M., Dudych, H. M., & Dudych, L. V. (2020). Land *Management: Organization and Arrangement of Agricultural Lands.* Halytska Publishing Association [in Ukrainian]. http://repository.lnup.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/428/2/%d0%9d%d0%b0%d0%b2%d1%87.%20%d0%bf%d0%b/e%d1%81%d1%96%d0%b1%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%97%d0%/b5%d0%bb%d0%b5%d1%83%d1%81%d1%82%d1%80%d1%96%d0%b9/_%d0%9e%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b7%d0%b0%/d1%86%d1%96%d1%8f.pdf

Sydorchenko, T. F. (2016). Evolution of Land and Property Relations in Ukraine. *Economy and Society*, 7, 151–157 [in Ukrainian]. https://economyandsociety.in.ua/journals/7_ukr/26.pdf

Tsvik, M., Petryshyn, O., & Avramenko, L. (2009). *General Theory of State and Law.* Pravo [in Ukrainian]. https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI_2009/TEorijaDerjav_2009.pdf

Uvarova, O. O. (2012). *Principles of Law in Law Enforcement: A General Theoretical Characterization.* Madrid Printing House [in Ukrainian]. https://www.academia.edu/3818087/%D0%9F%D1%80%D0%B8%D0%BD/%D1%86%D0%B8%D0%BF%D0%B8_%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%/B2%D0%B0

Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *Land Code of Ukraine.* Law of Ukraine No. 2768-III dated October 25, 2001 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2011). *On the State Land Cadastre.* Law of Ukraine No. 3613-VI dated July 7, 2011 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text

Yanovitska, H. B., & Kucher, V. O. (Eds.). (2014). *Civil Law of Ukraine.* Vol. 1. Novyi Svit-2000 [in Ukrainian]. https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/452/1/%D0%9A%D0%A3%D0%A7%D0%95%D0%A0%D0%/A6%D0%B8%D0%B2%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B5%D/0%BF%D0%A0%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D0%9F%D0%86%D0%94%/D0%A0%D0%A3%D0%A7%D0%9D%D0%98%D0%9A%D0%A2%D0%9E/%D0%9C 1.pdf

Zakharkevych, T. S. (2012). *Legal Behavior and Fundamental Principles of Law*, 166–170 [in Ukrainian]. https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/bfdefca9-e51d-400e-92ee-038b48b785d0/content

Zatserkovnyi, V. I., Tishaiiev, I. V., Virshylo, I. V., & Demydov, V. K. (2016). *Geoinformation Systems in Earth Sciences.* Mykola Hohol National University [in Ukrainian]. http://hydrogeology.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2020/04/%D0%93%D0%B5%D0%BE%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE/%D1%80%D0%BC-%D0%9B%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%8F.pdf

Zhelinskyi, V. M. (2020). Concepts and Types of Special Principles of Registration Activities of the Ministry of Justice of Ukraine. *Theory and History of State and Law; History of Political and Legal Doctrines*, 31(70), 7–12 [in Ukrainian]. https://juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2020/3_2020/4.pdf

Отримано редакцією журналу / Received: 15.09.25
Прорецензовано / Revised: 21.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Oleksandra VERHELES, PhD Student
ORCID ID: 0009-0008-7791-6574
e-mail: sasha29vergeles@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PRINCIPLES OF STATE REGISTRATION OF LAND PARCELS: REGULATORY AND LEGAL ASPECTS

Background. ***This paper analyzes the legal principles governing state registration of land parcels. Considering the relevance of the topic, which is caused by the widespread nature of state registration of land parcel legal relations, the author reasonably reveals the features, concepts, roles, classifications, and the list of principles of the mentioned legal phenomenon.***

Methods. ***The research employed general scientific methods (analysis, synthesis, induction, and deduction), heuristic methods (the heuristic questioning method), and specialized methods (comparative-legal and logical-legal) of scientific research.***

Results. ***The study identified the key features, concepts, sources, classifications, and principles underlying the state registration of land parcels.***

Conclusions. ***The principles governing state registration of land parcels embody fundamental characteristics such as universality, normative influence, stability, regulatory function, and intellectual origin. They play a crucial role in shaping law-making processes and the implementation of legal norms, providing a coherent understanding of the relevant regulatory framework. In addition to legal sciences, the sources of the principles governing the state registration of land parcels can include the following sciences: geodesy, applied geodesy, economics, ecology, sociology, computer science, geo-informatics, as well as land management. For proper legal regulation of state registration of the land parcel, various principles of law are applied, depending on the scope of their action, in particular, general principles (rule of law, legality, etc.), intersectoral principles (which operate simultaneously in several branches of law), sectoral principles (principles of land law of Ukraine), and principles of the legal institution of state registration of land parcels (principles of proportionality and protection of personal data).***

Keywords: ***principles of state registration of land parcels, state cadastral registrar, certified land surveyor, land law of Ukraine, regulatory framework.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.73
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-4

Павло ГОВОРОВ, асп.
ORCID ID: 0009-0004-8979-0412
e-mail: govorov.paul@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УПРАВЛІННЯ ЄДИНИМ МАЙНОВИМ КОМПЛЕКСОМ (ПОРТФЕЛЕМ АКТИВІВ – КОМПЛЕКСОМ РІЗНИХ ТИПІВ АКТИВІВ), ЩО ЗДІЙСНЮЄ АРМА ТА ТИМЧАСОВА АДМІНІСТРАЦІЯ В БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Вступ. ***Тема ефективного управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, є актуальною в Україні з моменту створення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами (АРМА) у 2015 році. Окрім управління активами, що здійснює АРМА, існують також інші випадки, коли держава управляє об'єктами, які не є її власністю. Мета роботи – висвітлити результати дослідження особливостей правового регулювання відносин, пов'язаних із тимчасовим управлінням майном, яке не належить державі.***

Методи. ***Робота виконана на підставі загальнонаукового (порівняльний метод пізнання) і спеціального методу наукового пізнання (формально-юридичний). Порівняльний метод наукового пізнання виявляється у зіставленні правових норм і їх реалізації в контексті різних правових інституцій (АРМА та ФГВФО). Формально-юридичний метод застосований для аналізу правових норм, що регулюють правовідносини в описаних у дослідженні випадках.***

Результати. ***У статті розглянуто актуальну проблема правового регулювання тимчасового управління державою активами, що належать іншим суб'єктам. Автор зосереджується на порівняльному аналізі двох механізмів: управління активами, яке здійснює АРМА, і діяльності тимчасової адміністрації, що вводиться Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) у неплатоспроможних банках. Дослідження ґрунтується на аналізі чинного законодавства України, зокрема Цивільного кодексу, низки законодавчих актів, а також на положеннях директив ЄС. Увагу закцентовано на важливості збереження єдиного майнового комплексу як цілісного функціонуючого підприємства й тому, що його вартість має значно перевищувати сумарну вартість окремих елементів.***

Висновки. ***У процесі порівняння виявлено низку спільних рис для цих двох випадків. Підстава для передання в управління – рішення уповноваженого державного органу (суду / власника для АРМА, НБУ для ФГВФО). Приналежність об'єкта: майно не належить державі. Мета передання в управління: збереження економічної вартості активів і забезпечення інтересів держави (боротьба з корупцією, захист вкладників). Характер управління: управління є тимчасовим і має чітко визначені строки або умови припинення. Зроблено висновок, що, незважаючи на різну правову основу, обидва механізми демонструють подібні підходи до ефективного тимчасового управління недержавним майном.***

Ключові слова: ***пул активів, збереження функціональності підприємства, неплатоспроможність банку, ефективність управління.***

Вступ

З моменту створення Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами (далі АРМА), одержаними від корупційних та інших злочинів, а саме – зі вступу в дію 11.12.2015 року Закону України від 10.11.2015 № 772-VIII "Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів" (Верховна Рада України, 2015) (далі Спеціальний закон), тема ефективного управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, була й залишається актуальною в Україні як така, що відповідає усталеній практиці в ЄС і статті 10 Директиви (ЄС) № 2014/42/EU від 03.04.2014 (European Parliament …, 2014) як один із найважливіших напрямів державної політики України. Разом із тим, існують інші випадки, за яких держава, в особі різних державних органів, здійснює управління об'єктами, що можуть їй не належати за правом власності.

Стан опрацювання. Проблеми теорії державного управління досліджували українські й зарубіжні вчені, серед яких варто зазначити В. Авер'янова, Р. Агранофа, Г. Атаманчука, О. Андрійко, В. Афанасьєва, Д. Бостона, В. Волкову, О. Воронова, В. Бакуменко, Д. Гвішіані, Б. Гурне, С. О'Доннела, А. Дєгтяр, П. Друккера, В. Дункана, Ю. Кальниша, Н. Карданську, С. Кравченка, А. Краснейчук, І. Коліушка, Г. Кунца, Й. Кхола, Б. Литвака, В. Лугового, М. Месаровича, М. Мескона, П. Надолішнього, Н. Нижник, О. Руденко, А. Пригожина, Г. Райта, В. Ранта, Т. Вірхайна, Т. Сааті, Г. Саймона, Д. Сарторі, Ю. Сурміна, Л. Усаченко, Р. Фатхутдинова, В. Цвєткова, А. Чандлера, Л. Штики, М. Якимчука та ін.

Проблеми вдосконалення правового регулювання фінансово-правових відносин у сфері управління об'єктами, що перебувають у тимчасовому управлінні держави, також розглядалися дослідниками з різних напрямів, як-от із погляду: фінансового результату такого управління; регулювання правового режиму сплати обов'язкових платежів; сутності відносин, пов'язаних із неподатковими платежами, що здійснюються в процесі управління такими об'єктами; особливостей, пов'язаних із випадками управління майном із погляду податкових відносин. Згаданими проблемами займалися такі науковці, як Л. Ваолевська (Савченко), Л. Воронова, Н. Воротіна, Д. Гетьманцев, А. Дьомін, О. Дмитрик, Л. Касьяненко, М. Кучерявенко, Т. Латковська, О. Музика-Стефанчук, Н. Пришва, В. Савенкова, Н. Якимчук, Т. Ямненко, О. Лобач та ін.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження особливостей правового регулювання відносин щодо тимчасового управління державою в особі окремих державних органів об'єктами (активами, майном), що їй не належать. Серед таких відносин особливе місце займає управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, що здійснює АРМА, але, поряд із цим, також є інші випадки, коли держава здійснює тимчасове управління активами, що їй не належать, зокрема за введення тимчасової адміністрації в банках за Законом України "Про систему гарантування вкладів фізичних осіб" (Верховна Рада України, 2012) (далі Закон про систему гарантування).

© Говоров Павло, 2025

Методи

Робота виконана на підставі загальнонаукового (порівняльний метод пізнання) і спеціального методу наукового пізнання (формально-юридичний). Порівняльний метод наукового пізнання виявляється у зіставленні правових норм і їх реалізації в контексті різних правових інституцій (АРМА та ФГВФО). Формально-юридичний метод застосований для аналізу правових норм, що регулюють правовідносини в описаних у дослідженні випадках.

Результати

Одним із видів об'єктів, якими може управляти АРМА, що підпадає під дію ст. 21 Спеціального закону (Верховна Рада України, 2015), можуть бути єдині майнові комплекси (далі ЄМК) або пули активів і комплекси різного типу активів.

Треба зазначити, що у Спеціальний закон (Верховна Рада України, 2015) 18.06.2025 Законом України № 4503-IX "Про внесення змін до Закону України "Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів" щодо посилення інституційної спроможності Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, та вдосконалення механізмів управління активами" були внесені значні зміни, у тому числі й у частині термінології. Наприклад, було додано визначення терміна "пул активів", який, відповідно до п. 2^3 ч. 1 ст. 1 Спеціального закону (Верховна Рада України, 2015) визначається як "сукупність двох і більше активів, які становлять єдиний майновий комплекс або є складною річчю, або пов'язані як головна річ та приналежність, або пов'язані спільним функціональним призначенням, що забезпечує їхнє цілісне використання, та передані в управління Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, у межах одного кримінального провадження"

Оскільки за зміненою редакцією Спеціального закону (Верховна Рада України, 2015) процедура відбору управителя залежить від типу активу, то законодавець поділив їх на два типи – прості та складні. До складних активів відповідно до ч. 3 ст. 21 Спеціального закону (Верховна Рада України, 2015) належать: 1) єдині майнові комплекси; 2) активи (пули активів), що потребують організації господарської діяльності для забезпечення (підтримки) виробничого або іншого промислового процесу; 3) активи, управління якими та/або експлуатація яких потребує спеціального дозволу або належить до видів діяльності, які підлягають ліцензуванню; 4) частки у статутному (складеному) капіталі, паї, акції; 5) активи (пули активів), вартість яких перевищує 20 тис. розмірів прожиткового мінімуму, установленого для працездатних осіб на 1 січня року, у якому актив (пул активів) прийнято Національним агентством в управління; 6) активи, що належать до об'єктів культури й мистецтва, які не визнано культурними цінностями за результатами проведення відповідної державної експертизи. Зрозуміло, що на практиці майже всі вказані критерії можуть бути застосовані в контексті одного пулу активів (напр. одного виробничого підприємства зі значною вартістю, вид діяльності якого підлягає ліцензуванню).

Виходячи з указаного, такі складні активи, як ЄМК, включають не тільки нерухомість, а й певний склад рухомих речей, майнових прав, що загалом може становити підприємство, а комплекс різного типу активів – ще й частки у статутному капіталі юридичних осіб. Відповідно до ч. 1 ст. 191 Цивільного кодексу України (Верховна Рада України, 2003) (далі ЦК України), "підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності". Положеннями, що містяться у ч. 2 ст. 191 ЦК України (Верховна Рада України, 2003), визначено, що до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права, вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом. Особливості регулювання відносин, пов'язаних з управлінням ЄМК, зазначено й у п. 11.3 "Управління єдиними майновими комплексами" Методичних рекомендацій "Настанови з управління арештованим майном" 2019 року (Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, 2019) (далі Настанови АРМА). Якщо в рішенні слідчого, судді, суду, у згоді власника арештованих активів зазначено, що в управління АРМА передають саме ЄМК чи певну сукупність активів як ЄМК, то в управління АРМА передають весь комплекс майна, указаний у наведеній ст. 191 ЦК України (Верховна Рада України, 2003) незалежно від того, чи все майно у складі ЄМК безпосередньо вказане у відповідній ухвалі або згоді власника.

Разом із тим у "Науково-практичному коментарі від 01.11.2021 до статті 54 Кодексу України з процедур банкрутства" (Науково-практичний коментар, 2021) з посиланням на Закон України "Про захист економічної конкуренції" від 11 січня 2001 р. № 2210-III (Верховна Рада України, 2001) визначено, що "до складу підприємства як єдиного майнового комплексу входять усі види майна, призначені для його діяльності, включаючи земельні ділянки, будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, якщо інше не встановлено договором або законом". Крім того, Закон України "Про захист економічної конкуренції" від 11 січня 2001 р. № 2210-III (Верховна Рада України, 2001) визначає єдиний майновий комплекс як усі види майна, що сукупно забезпечують господарську діяльність суб'єкта господарювання, у тому числі будівлі, споруди, устаткування, інвентар, сировину, продукцію, права вимоги, борги, а також право на торговельну марку або інше позначення та інші права, включаючи права на земельні ділянки, у тому числі цілісний майновий комплекс.

Термін "комплекс" (лат. complexus) є сукупністю предметів або явищ, що становлять єдине ціле. Тому єдиний майновий комплекс слід розглядати як певну цілісну сукупність майна.

За результатами управління майном такий підхід лише підкреслює цінність ЄМК як єдиного об'єкта, тобто підприємства з наскрізними бізнес-процесами, використанням усіх видів майна, матеріальних і нематеріальних активів, обладнання, земельних ділянок, будівель, споруд, устаткування, сировини, продукції, прав вимоги, IT-компонентів і програмного забезпечення, що забезпечує виробництво того чи іншого продукту, який не міг би бути створений на певних умовах (собівартість, конкурентоздатність) без використання на різних етапах усього комплексу активів підприємства. Отже, і вартість усього єдиного майнового комплексу буде значно вище, ніж сумарна вартість окремих його елементів.

ISSN 1728-3817

Разом із тим, у Настановах Національного агентства (п. 11.3) (Національне агентство України …, 2019) з посиланням на ч. 4 ст. 191 ЦК України (Верховна Рада України, 2003), якою передбачено, що підприємство або його частина можуть бути об'єктом купівлі-продажу, застави, оренди та інших правочинів, указано на можливість прийняття рішення про визначення управління окремими складниками ЄМК шляхом їх реалізації. У такому разі частина складників ЄМК може бути передана управителю на підставі договору, а інша – реалізована в порядку, установленому чинним законодавством України.

Так само для визначення Національним агентством ЄМК найбільш оптимального шляху управління воно може прийняти рішення про передання складників ЄМК в управління на підставі окремих договорів або про реалізацію складників ЄМК у спосіб, що дозволить отримати від цього максимальну суму грошових коштів, тим самим забезпечивши збереження економічної вартості таких активів. Однак, зважаючи на цінність ЄМК, його розкомплектування як підприємства має розглядатися в останню чергу, а пріоритет при прийнятті рішення Національним агентством має віддаватися збереженню саме підприємства як виробника товарів, робіт, послуг у форматі ЄМК.

Треба зазначити, що акцент на збереженні підприємства як єдиного функціонуючого комплексу зроблено в п. 11.4 Настанов АРМА (Національне агентство України …, 2019), де йдеться про управління комплексом різнорідних активів. Наприклад, в АРМА може передаватися нерухоме майно та частка у статутному капіталі підприємства у вигляді товариства з обмеженою відповідальністю. Як зазначається в абз. 3 п. 11.4. Настанов АРМА, "передача АРМА комплексу такого майна та/або майнових прав буває доцільною тоді, коли це майно використовують для діяльності, яка підлягає ліцензуванню, сертифікації або регулюванню іншими дозвільними процедурами, за яких відповідні ліцензії, сертифікати, погодження чи інші дозволи закріплені за власником відповідного майна. У такий спосіб забезпечують цілісність бізнес-процесів та безперебійність діяльності, яка, власне, і є джерелом формування доходів на утримання активів з метою їх збереження або збереження їх економічної вартості" (Національне агентство України …, 2019).

Дійсно, такий підхід є доцільним, оскільки за рахунок збереження повноцінної бізнес-моделі компанії, у тому числі дозволів, ліцензій, кваліфікованого персоналу, технологічних процесів та інших ключових складників, зберігається можливість отримання якісного кінцевого продукту (товар, роботи, послуги) зі значною доданою вартістю, що і є основою і показником ефективного управління активом.

У нормах Цивільного кодексу України (Верховна Рада України, 2003), а саме підрозділі 2 "Юридичні особи", наведено визначення юридичної особи у ст. 80 ЦК України: "Юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку". Відповідно до ч. 1 ст. 83 ЦК України, юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, установлених законом, а, у свою чергу, товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі (ч. 2 ст. 83 ЦК України). Підприємницькі товариства визначаються як товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність із метою одержання прибутку та наступного його розподілу між учасниками (підприємницькі товариства), можуть бути створені лише як господарські товариства (повне, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне) або виробничі чи сільськогосподарські кооперативи, сільськогосподарські кооперативні об'єднання, що діють із метою одержання прибутку (ст. 84 ЦК України). Зіставляючи поняття підприємницького товариства з положеннями ст. 191 ЦК України (Верховна Рада України, 2003), іншими нормами цього Кодексу, можна дійти висновку, що законодавець ототожнює поняття "підприємницьке товариство" і "підприємство", що разом підпадають під більш широкий термін "юридична особа".

Повертаючись до пошуку аналогій, де держава в особі державних органів може здійснювати управління активами, що їй не належать, варто звернути увагу на випадок, що за деякими ознаками подібний до ситуації з управління Національним агентством (АРМА) портфелем активів і передбачений Законом про систему гарантування (Верховна Рада України, 2012), а саме розділом VII, – введення тимчасової адміністрації Фондом гарантування вкладів фізичних осіб (далі Фонд ГВФО).

Однак, перш ніж перейти до детального аналізу цих норм, варто вказати, що така процедура може бути застосована саме до спеціального суб'єкта – банку. Законом України від 06.12.2019 р. № 361-IX "Про банки і банківську діяльність" (Верховна Рада України, 2000) визначається, що банк – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, тобто, спрощуючи, банк є тим самим підприємством в розумінні ЦК України, яке на підставі ліцензії може надавати клієнтам відповідні послуги, що загалом кореспондується з ознаками ЄМК, указаними у ч. 2 ст. 191 ЦК України (Верховна Рада України, 2003).

Підстави для введення тимчасової адміністрації чітко регламентовані законодавством, а сама процедура є одним з елементів регуляторної діяльності Фонду ГВФО, який, у свою чергу, відповідно до ч. 2 ст. 3 Закону про систему гарантування (Верховна Рада України, 2012) є "юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні. Фонд є суб'єктом управління майном, самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії (у тому числі відчуження, передання в оренду, ліквідацію), що не суперечать законодавству та меті діяльності Фонду".

Законодавець визначає основним завданням Фонду ГВФО забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, виведення неплатоспроможних банків з ринку та здійснення ліквідації банків (ч. 1 ст. 4 Закону про систему гарантування) (Верховна Рада України, 2012). Крім виведення неплатоспроможних банків з ринку і ліквідації банків, що є елементом регуляторної діяльності Фонду ГВФО і предметом цього дослідження, останній, крім того, відповідно до ч. 1 ст. 30 Закону про систему гарантування (Верховна Рада України, 2012), "здійснює регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб шляхом: 1) прийняття в межах своїх повноважень правил, обов'язкових до виконання; 2) здійснення контролю за виконанням зобов'язань банків, які є учасниками Фонду, у зв'язку з їх участю в системі гарантування вкладів фізичних осіб.

Отже, Фонд ГВФО, як і АРМА, має достатню правову базу й набір повноважень для виконання конкретних функціональних задач, визначених законодавством для забезпечення державних інтересів у певному напрямі.

Як у випадку передання Національному агентству майна, активів, що не є власністю держави (ч. 1 ст. 19

Спеціального закону (Верховна Рада України, 2015)), так і у випадку застосування процедури тимчасової адміністрації, у тому числі до недержавних банків, законодавством визначені чіткі критерії. Так, згідно із ч. 1 ст. 34 Закону про систему гарантування (Верховна Рада України, 2012), Фонд ГВФО розпочинає процедуру виведення неплатоспроможного банку з ринку не пізніше наступного робочого дня після офіційного отримання рішення Національного банку України про віднесення банку до категорії неплатоспроможних. Таким чином, для АРМА стартовим рішенням є рішення судового органу або власника, а для Фонду ГВФО таким є рішення НБУ. Причому у ч. 5 ст. 34 Закону про систему гарантування (Верховна Рада України, 2012) акцентується увага на тому, що "під час тимчасової адміністрації Фонд ГВФО має повне і виняткове право *управляти банком* відповідно до цього Закону, правил Фонду ГВФО та вживати дії, передбачені планом врегулювання".

Згідно зі ст. 36 Закону про систему гарантування (Верховна Рада України, 2012), "з дня початку процедури виведення Фондом ГВФО банку з ринку призупиняються всі повноваження органів управління банку (загальних зборів, спостережної ради і правління (ради директорів) та органів контролю (внутрішнього аудиту))". Фонд ГВФО набуває всіх повноважень органів управління банку й органів контролю з дня початку тимчасової адміністрації і до її припинення. А протягом 15 днів, але не пізніше строків, установлених Фондом ГВФО, керівники банку забезпечують передання уповноваженій особі Фонду печаток і штампів, матеріальних та інших цінностей банку, а також протягом трьох днів – передання печаток і штампів, бухгалтерської та іншої документації банку.

Відповідно до ч. 2 ст. 36 Закону про систему гарантування (Верховна Рада України, 2012), на період тимчасової адміністрації усі структурні підрозділи, органи та посадові особи банку підпорядковуються у своїй діяльності Фонду ГВФО та уповноваженій особі Фонду ГВФО в межах повноважень, установлених цим Законом та делегованих Фондом ГВФО, і діють у визначених Фондом ГВФО / уповноваженою особою Фонду ГВФО межах та порядку.

Аналізуючи далі положення вказаного Закону, зокрема ст. 37, де вказані також інші повноваження Фонду ГВФО (Верховна Рада України, 2012), можна виділити такі його повноваження: 1) здійснення функцій органів управління – "вчиняти будь-які дії та приймати рішення, що належали до повноважень органів управління і органів контролю банку"; 2) здійснення функції роботодавця – "приймати на роботу, звільняти з роботи чи переводити на іншу посаду будь-кого з керівників чи працівників банку, переглядати їх службові обов'язки, змінювати розмір оплати їх праці з додержанням вимог законодавства України про працю" тощо. Таким чином, реалізуючи свої повноваження, держава в особі Фонду ГВФО, здійснюючи функцію захисту вкладників, виконує роль власника (власників, акціонерів) банку, права (акції) яких належать у більшості випадків приватним особам (фізичним, юридичним).

У зазначеному випадку безпосереднім суб'єктом управління є Фонд ГВФО (або його уповноважена особа), як і за Спеціальним законом (Верховна Рада України, 2015) – АРМА (або управитель), а об'єктом (активом) – безпосередньо банк як господарюючий суб'єкт, що найчастіше представлений у формі публічних акціонерних товариств. Отже, банк як об'єкт власності (через володіння акціями) не обов'язково має бути власністю держави, а навпаки, більшість банків в Україні мають приватний капітал. Так, за інформацією з офіційного сайту НБУ, на 14.07.2025 р. із 60 банків, представлених в Україні, 39 – банки з приватним капіталом, а тільки 7 – з державною часткою.

Дискусія і висновки

Підводячи підсумок аналізу правових засад двох механізмів, а саме передання АРМА активів, пулу активів, майна і введення Фондом гарантування вкладів тимчасової адміністрації в банку з приватним капіталом, можна зазначити, що, хоча ці випадки й мають різну правову природу, але разом із тим мають і багато спільного. По-перше, підставою для таких дій є рішення компетентного суб'єкта – органу державної влади, а у випадку з АРМА – ще й власника активів. По-друге, загальними ознаками є контроль і управління майном (активом), особливо за Законом про гарантування безпосередньою участю Фонду ГВФО в органах управління банком усіх рівнів – загальних зборів, спостережної ради і правління, ради директорів та органів контролю, фактично на рівні власника (власників) банку. У випадку з АРМА максимально подібним буде передання в управління комплексу різних типів активів (портфелю активів), який може складатися з ЄМК підприємства й частки (акцій) більше 50 % (голосів) у статутному (складеному) капіталі цього самого підприємства, що сукупно в більшості випадків забезпечить права управителя приймати найбільш ефективні рішення щодо цього майна, оскільки саме така конфігурація дає можливість забезпечувати єдину політику управління ЄМК на рівні вищих органів управління підприємством (ЄМК), виконавчих органів, органів контролю юридичних осіб, що і є основним показником ефективності управління. Однак треба врахувати, що за передання в управління активів у вигляді частки у статутному (складеному або пайовому) капіталі чи акцій, паїв, відповідно до абз. 2 ч. 4 ст. 21 Спеціального закону (Верховна Рада України, 2015), у разі здійснення управління активом у вигляді частки у статутному (складеному або пайовому) капіталі чи акцій, паїв управитель активом під час здійснення повноважень власника у вищих органах управління відповідної юридичної особи зобов'язаний погоджувати свої дії із власником такого активу. Дія цієї частини не поширюється на управління активами у виняткових випадках (ст. 21^1) й у випадку, "якщо рішенням слідчого судді, суду встановлено, що такий актив прямо чи опосередковано належить:

- Російській Федерації, Республіці Білорусь;
- громадянину держави-агресора (крім тих, які проживають на території України на законних підставах) або особі, яка не є громадянином держави-агресора, але має місце проживання або здійснює основну діяльність на території держави-агресора;
- юридичній особі (її філії, представництву), яку створено та зареєстровано відповідно до законодавства держави-агресора або місцезнаходженням та місцем здійснення основної діяльності якої є територія держави-агресора, або яку створено відповідно до законодавства України чи іноземної держави, засновником, бенефіціаром, членом або учасником (акціонером) якої прямо чи опосередковано є держава-агресор" (абз. 4–7 ч. 4 ст. 21 Спеціального закону).

Хоча в цій ситуації (за виключенням виняткових випадків) існує законодавче обмеження управителя власником активів, але з огляду на те, що реальний власник активів має бути зацікавлений у погодженні рішень управителя, направлених на максимально ефективне використання активів і, відповідно, збереження їхньої вартості й функціональності, ризики

відсутності консенсусу між управителем і власником мають бути мінімальними. По-третє, управління і банком, що здійснює Фонд ГВФО, і активами, що здійснює АРМА, є тимчасовим. Тимчасова адміністрація запроваджується на строк 1 місяць із продовженням у випадках, визначених ч. 4 ст. 34 Закону про систему гарантування (Верховна Рада України, 2012). АРМА здійснює управління, у тому числі шляхом укладання договору з управління активами з управителем до скасування арешту прийнятих в управління активів або їх конфіскації, спеціальної конфіскації, іншого судового рішення про їх стягнення в дохід держави або скасування ухвали про передання таких активів в управління Національному агентству (абз. 7 ч. 2 ст. 21 Спеціального закону), або до надходження винесеного в межах наданих законом повноважень рішення прокурора або судового рішення, що набуло законної сили, яким скасовано арешт прийнятих в управління активів та/або передання активів в управління Національному агентству. За наявності судового рішення в Єдиному державному реєстрі судових рішень Національне агентство протягом 10 робочих днів повертає такі активи законному власнику (абз. 1 ч. 6 ст. 21 Спеціального закону (Верховна Рада України, 2015)).

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Агентство з Розшуку та Менеджменту Активів. (2019). *Про затвердження Методичних рекомендацій: Настанови з управління арештованим майном. Редакція 2019 року.* Наказ АРМА від 30.10.2019 № 514. https://arma.gov.ua/files/general/2023/08/08/20230808122533-53.pdf

Верховна Рада України. (2000). *Про банки і банківську діяльність.* Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text

Верховна Рада України. (2001). *Про захист економічної конкуренції.* Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text

Верховна Рада України. (2003). Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Верховна Рада України. (2012). *Про систему гарантування вкладів фізичних осіб.* Закон України від 23.02.2012 № 4452-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text

Верховна Рада України. (2015). *Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів.* Закон України від 10.11.2015 № 772-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text;

Науково-практичний коментар. (2021). Науково-практичний коментар до статті 54 Кодексу України з процедур банкрутства від 01.11.2021. https://zakon-pro.ligazakon.net/document/KK008505?an=2&ed=&dtm=&le/=&land=UA&context=UA

European Parliament and of the Council. (2014). Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=8CELEX%3A32014L0042

References

Asset Recovery and Management Agency. (2019). *On Approval of Methodological Recommendations: Guidelines for the Management of Arrested Property. 2019 Edition*. ARMA Order dated 30.10.2019 No. 514 [in Ukrainian]. https://arma.gov.ua/files/general/2023/08/08/20230808122533-53.pdf

European Parliament and of the Council. (2014). Directive 2014/42/EU of the European Parliament and of the Council of 3 April 2014 on the freezing and confiscation of instrumentalities and proceeds of crime in the European Union. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0042 https://zakon-pro.ligazakon.net/document/KK008505?an=2&ed=&dtm=&le/=&land=UA&context=UA

Scientific and Practical Commentary. (2021). Scientific and Practical Commentary on Article 54 of the Code of Ukraine on Bankruptcy Procedures of 01.11.2021 [in Ukrainian].

Verkhovna Rada of Ukraine. (2000). *On Banks and Banking Activities*. Law of Ukraine dated 07.12.2000 No. 2121-III [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). *On the Protection of Economic Competition*. Law of Ukraine dated 11.01.2001 No. 2210-III [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2003). The Civil Code of Ukraine dated 16.01.2003 No. 435-IV [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). *On the Deposit Guarantee System for Individuals*. Law of Ukraine dated 23.02.2012 No. 4452-VI [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4452-17#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *On the National Agency of Ukraine for Detection, Tracing and Management of Assets Derived from Corruption and Other Crimes*. Law of Ukraine dated November 10, 2015, No. 772-VIII [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text

Отримано редакцією журналу / Received: 19.08.25
Прорецензовано / Revised: 12.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Pavlo GOVOROV, PhD Student
ORCID ID: 0009-0004-8979-0412
e-mail: govorov.paul@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

MANAGEMENT OF AN INTEGRATED PROPERTY COMPLEX (PORTFOLIO OF ASSETS – A COMPLEX OF VARIOUS TYPES OF ASSETS) CARRIED OUT BY ARMA AND A TEMPORARY ADMINISTRATION IN BANKING INSTITUTIONS: A COMPARATIVE ASPECT OF THE FEATURES OF LEGAL REGULATION

Background. ***The issue of effective management of assets derived from corruption and other criminal activities has remained highly relevant in Ukraine since the establishment of the ARMA in 2015. In addition to asset management carried out by ARMA, there are other instances in which the state manages property that is not in its ownership. The purpose of this study is to examine the legal framework governing the temporary management of assets that are not state-owned and to identify the key features of such regulatory mechanisms.***

Methods. ***This work is grounded in general scientific methods, particularly the comparative method of legal analysis, as well as specific legal research techniques, including the formal legal method. The comparative approach is employed to juxtapose the legal norms and their implementation in the context of various legal institutions, including ARMA and DGF. The formal legal method is applied to analyze the legal provisions that regulate property relations in the cases discussed.***

Results. ***This paper addresses the pressing issue of legal regulation concerning the temporary state management of assets owned by private or non-state entities. The author conducts a comparative analysis of two institutional mechanisms: the asset management activities carried out by ARMA and the temporary administration implemented in insolvent banks. The study draws upon current Ukrainian and EU legislation. The author emphasizes the necessity of maintaining the integrity of an enterprise as a single property complex, arguing that its total economic value significantly exceeds the aggregate value of its individual components.***

Conclusions. ***The comparative analysis reveals several shared characteristics between the two mechanisms. Legal basis for transfer of management: a decision issued by a competent state authority (a court or asset; the National Bank of Ukraine); Ownership status of the managed property: the assets do not belong to the state; Purpose of management transfer: to preserve the economic value of assets and protect public interests (such as combating corruption and safeguarding depositors' rights); Nature of management: temporary, with clearly defined duration or termination conditions. Despite differences in their legal foundations, both mechanisms reflect similar approaches to the effective and temporary management of non-state-owned assets.***

Keywords: ***asset pool, preservation of enterprise functionality, bank insolvency, management efficiency.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.78.01
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-5

Богдан ДЗИБА, асп.
ORCID ID: 0009-0001-3440-0673
e-mail: bogdandz101@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

СУДОВА ПРАКТИКА ЗАХИСТУ АВТОРСЬКИХ ПРАВ НА БАЗИ ДАНИХ: УКРАЇНА ТА ЄС

В с т у п . ***Досліджено судову практику захисту прав на бази даних в Україні та Європейському Союзі. Актуальність дослідження зумовлена тим, що в умовах цифрової економіки дані стали ключовим економічним ресурсом, а бази даних набули критичного значення для бізнесу, науки та державного управління. Водночас правовий захист баз даних стикається із суттєвими викликами, оскільки традиційне авторське право охороняє лише оригінальні бази, не поширюючись на неоригінальні компіляції, що мають економічну цінність. Мета дослідження – комплексний аналіз судової практики захисту прав на бази даних в Україні та ЄС, порівняння національного досвіду із практикою Суду ЄС, виявлення проблемних аспектів і визначення шляхів удосконалення правового регулювання.***

М е т о д и . ***При написанні статті використано як загальні, так і спеціальні методи юридичної науки, зокрема формально-юридичний, порівняльно-правовий, доктринальний, казуальний, системно-структурний аналіз.***

Р е з у л ь т а т и . ***Установлено, що судова практика ЄС сформувала двошарову систему захисту: оригінальні бази охороняються авторським правом, а неоригінальні – правом sui generis за наявності істотних інвестицій в одержання, перевірку та подання даних. Визначено ключові критерії порушення права виробника бази даних: порушенням є як одноразове вилучення суттєвої частини, так і багаторазові дрібні вилучення. Проаналізовано еволюцію підходів національних судів Франції та Німеччини під впливом рішень Суду ЄС. Доведено, що реформа українського законодавства 2022 року створила правову підвалину для гармонізації з європейськими підходами шляхом запровадження права sui generis.***

В и с н о в к и . ***Обґрунтовано, що Україна та ЄС рухаються в напрямі спільних підходів до захисту баз даних, але перебувають на різних етапах їх становлення. Установлено, що гармонізація української практики з європейською розпочалася на рівні законодавства і матиме продовження на рівні правозастосування. Визначено необхідність збалансованого підходу до захисту прав виробників баз даних без перешкоджання законному обігу інформації та інноваціям.***

К л ю ч о в і с л о в а : ***бази даних, право sui generis, судова практика, Суд ЄС, авторське право, істотні інвестиції, оригінальність, гармонізація.***

Вступ

У сучасній цифровій економіці дані стали новою "валютою" – інформація про дії та вподобання користувачів часто цінніша за самі матеріальні активи. Величезні масиви даних систематизуються у бази даних, які використовуються в бізнесі, науці, державному управлінні. Бази даних є критично важливим ресурсом – від клієнтських CRM-систем до наукових архівів – і їх нерідко визначають як ключовий економічний ресурс сучасності. Водночас через значні інвестиції, потрібні для їх створення та підтримки, питання правової охорони баз даних набуває першорядного значення в умовах економіки даних.

Актуальність дослідження. Правовий захист баз даних стикається із суттєвими викликами. За класичним підходом авторського права база даних охороняється лише за умови, що добір або упорядкування її елементів є результатом творчої праці автора. Отже, оригінальні бази даних отримують охорону, а неоригінальні, такі як телефонні довідники чи типові списки даних, не вважаються творами й не підпадають під захист авторського права. Українське законодавство традиційно прямо виключало такі неоригінальні компіляції з об'єктів авторського права. Унаслідок цього велика кількість баз даних, що мають економічну цінність, залишалась без прямого захисту авторським правом, навіть якщо їх створення потребувало значних ресурсів. Для заповнення цієї прогалини в ЄС ще у 1996 р. було запроваджено спеціальне право *sui generis* – *право особливого роду* виробника бази даних, яке покликане охороняти істотні інвестиції у збирання, перевірку чи представлення даних. Проте в Україні аналогічний механізм тривалий час був відсутній, що створювало проблеми правового захисту баз даних і породжувало судові спори на перетині авторського права, договірних засобів захисту та недобросовісної конкуренції.

Метою цієї роботи є комплексний аналіз судової практики захисту прав на бази даних в Україні та Європейському Союзі. Дослідження покликане виявити сучасні підходи судів до охорони баз даних, порівняти національний досвід із практикою Суду ЄС, а також визначити проблемні аспекти і запропонувати шляхи вдосконалення правового регулювання.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що виникають у процесі охорони й захисту прав на бази даних у національному та європейському праві інтелектуальної власності.

Предметом дослідження є судова практика захисту авторських прав і права виробника бази даних *sui generis* в Україні та Європейському Союзі, а також підходи судів до тлумачення критеріїв оригінальності й суттєвих інвестицій.

Методи

У роботі застосовано такі методи: а) формально-юридичний – для аналізу та тлумачення норм Цивільного кодексу України, Закону України "Про авторське право і суміжні права", а також положень Директиви 96/9/ЄС Європейського Союзу, що визначають умови охорони баз даних; б) порівняльно-правовий – для зіставлення підходів українських судів із практикою Суду ЄС, а також національними рішеннями судів Франції та Німеччини, що дало змогу виявити спільні риси та розбіжності у тлумаченні критеріїв охороноздатності баз даних; в) доктринальний – для дослідження наукових концепцій понять "оригінальність" і "суттєві інвестиції" та оцінювання їх впливу на формування судової практики в Україні та ЄС; г) казуальний аналіз – для розгляду конкретних справ, зокрема рішень Суду ЄС, а також рішень українських судів, що стосуються захисту баз даних і спорів щодо баз клієнтів; ґ) системно-структурний – для комплексного аналізу правового захисту баз даних у взаємозв'язку з

© Дзиба Богдан, 2025

ISSN 1728-3817

іншими правовими інститутами, такими як комерційна таємниця, недобросовісна конкуренція і договірні обмеження використання інформації.

Результати

Судова практика України щодо баз даних. До прийняття Закону України "Про авторське право і суміжні права" у редакції 2022 року (№ 2811-IX) охорона баз даних у вітчизняній практиці фактично зводилася до охорони авторським правом лише за наявності творчого добору або упорядкування, тоді як неоригінальні бази не охоплювалися сферою авторського права (Про авторське право і суміжні права, 2024). Унаслідок цього захист інтересів виробників таких баз часто забезпечувався інструментами недобросовісної конкуренції та режимом комерційної таємниці. Показовою є справа № 910/1759/19, у якій Верховний Суд (постанова від 23.11.2020) підтвердив правомірність рішення Антимонопольного комітету України (АМКУ) про притягнення до відповідальності за неправомірне використання комерційної таємниці, що охоплювала, зокрема, повний перелік постачальників і клієнтів, закупівельні та відпускні ціни, обсяги закупівель і постачання. Суд підкреслив, що така сукупність відомостей має комерційну цінність і не є легкодоступною, отже, відповідає критеріям комерційної таємниці й може слугувати підставою для застосування ст. 19 Закону "Про захист від недобросовісної конкуренції" (справа № 910/1759/19, 2020).

Чинну нормативну базу істотно оновлено: закон № 2811-IX системно імплементує акти ЄС і прямо охоплює, крім авторського права на оригінальні бази, також права особливого роду (*sui generis*) у сфері авторського й суміжних прав, що створює правову підвалину для охорони неоригінальних баз даних шляхом надання виключних прав їх виробнику (Про авторське право і суміжні права", 2024). Це розширює інструментарій правозастосування: поряд із позовами про недобросовісну конкуренцію та захист комерційної таємниці можливими стають позови, прямо спрямовані на захист прав виробника бази даних *sui generis*. Водночас судова практика за новими нормами лише формується – національна практика України вступає на етап активної гармонізації з європейськими підходами.

Ключові рішення Суду ЄС щодо охорони баз даних. Судова практика Європейського Союзу щодо баз даних сформувалася після ухвалення директиви 96/9/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 11 березня 1996 року про правову охорону баз даних (далі директива 96/9/ЄС) і має системний характер (Directive 96/9/EC, 1996). Знакові рішення від 9 листопада 2004 року у справах C-203/02 (British Horseracing Board Ltd v. William Hill, далі – BHB) та C-444/02 (Fixtures Marketing Ltd v. OPAP, що належить до групи справ Fixtures), а також інші справи цієї групи, закріпили чітке розмежування: витрати на створення самих даних не становлять "істотних інвестицій" для надання охорони sui generis. Охороняються інвестиції в одержання, перевірку та подання вже наявних матеріалів. У справі BHB база даних перегонів не отримала охорони, оскільки основні ресурси були витрачені на генерування змісту, а у справах групи Fixtures щодо футбольних календарів витрати ліг на складання розкладів також не відповідали критерію "істотні інвестиції" (BHB v. William Hill, 2004; Fixtures Marketing v. OPAP, 2004). Таким чином, було окреслено межу: право виробника бази даних покликане охороняти інвестиції в оброблення наявних фактів, а не в діяльність, що створює такі факти.

Суд також визначив критерії порушення права *sui generis*. У справі BHB зазначено, що права виробника порушуються як у випадку вилучення значної частини бази даних (за обсягом чи за змістовною цінністю), так і у випадку багаторазового вилучення невеликих фрагментів, які в сукупності становлять істотну частину (BHB v. William Hill, 2004). Отже, конкурент не може уникнути відповідальності, копіюючи базу даних поступово невеликими частинами.

У наступні роки Суд ЄС продовжив уточнювати межі охорони баз даних. У справі C-604/10 Football Dataco Ltd v Yahoo! UK Ltd (2012) Суд підтвердив високий поріг оригінальності: охороняється власна інтелектуальна творчість у доборі чи розташуванні даних, а не важкість праці чи технічна складність (Football Dataco… v. Yahoo!, 2012). У підсумку склалася двошарова система: оригінальні бази охороняються авторським правом, а неоригінальні, але які є результатом інвестицій в одержання, перевірку та подання, – правом sui generis (за істотних інвестицій).

Суд ЄС послідовно розширював зміст понять "вилучення" та "повторне використання" у сфері баз даних. У справі C-304/07 (Directmedia Publishing GmbH v. Albert-Ludwigs-Universität Freiburg, далі – Directmedia) вилученням визнано будь-яке перенесення матеріалу з бази на інший носій незалежно від способу, навіть коли записи відбираються вручну після їх аналізу; вирішальним є результат, тобто перенесення суттєвої частини бази (за обсягом, значенням або у сукупності) (Directmedia, 2008). У справі C-202/12 Innoweb BV v. Wegener ICT Media BV (далі Innoweb) Суд визнав "повторним використанням" діяльність метапошуковика, який транслював запити до чужої бази й показував результати через власний інтерфейс, фактично відкриваючи весь масив даних (Innoweb, 2013). У справі C-762/19 CV-Online Latvia SIA v. Melons SIA ("CV-Online") установлено, що агрегатор вакансій, який систематично індексує та зберігає дані із чужих сайтів, може одночасно здійснювати й вилучення, і повторне використання, якщо його модель створює ризик неповернення інвестицій виробника (CV-Online, 2021). Таким чином, Directmedia розширило поняття "вилучення", Innoweb прирівняло альтернативний канал доступу до повторного використання, а CV-Online додало матеріальний критерій економічної шкоди – ризик окупності інвестиції.

Транскордонний вимір було сформульовано у справі C-173/11 Football Dataco Ltd v. Sportradar GmbH (далі Sportradar): повторне використання вважається вчиненим принаймні в тій державі, на аудиторію якої сервіс свідомо спрямований, навіть якщо сервер розміщений поза її межами (Sportradar, 2012). Таким чином, матеріально-функціональний підхід доповнюється критерієм *targeting* для визначення юрисдикції в мережі.

Окремим, але узгодженим напрямом, є справа C-30/14 Ryanair Ltd v. PR Aviation BV (далі Ryanair). Якщо база даних не підпадає під охорону авторським правом чи правом sui generis у розумінні директиви 96/9/ЄС, то імперативні обмеження цієї директиви щодо договірних умов не застосовуються: власник може встановлювати приватноправний режим доступу через умови користування сайтом, які оцінюються відповідно до норм національного договірного права (Ryanair, 2015). Це не означає права власності на дані, а лише окреслює межі гармонізації: там, де право ЄС не передбачає позитивної охорони, діють договірні механізми. Разом зі справою Football Dataco Ltd v. Yahoo! UK Ltd це формує третій рівень регулювання: поряд із публічно-правовими режимами (copyright/sui generis) можливе приватне встановлення правил (rule-setting), якщо воно не суперечить імперативним нормам директиви (Football Dataco… v. Yahoo!, 2012).

Судова практика ЄС виробила узгоджену доктрину охорони баз даних. По-перше, авторське право застосовується до оригінального добору чи упорядкування, а право *sui generis* – до істотних інвестицій в одержання, перевірку та подання вже наявних даних, а не у створення самих даних чи подій. По-друге, критерії порушення визначаються за результатом дій: порушенням є як одноразове вилучення суттєвої частини бази даних, так і багаторазові дрібні вилучення, які в сукупності охоплюють істотну частину. Так само створення альтернативного каналу доступу чи відтворення пошукової форми виробника розглядається як вилучення або повторне використання, якщо такі дії підривають окупність інвестицій у базу. По-третє, у транскордонних справах застосовується критерій "targeting": повторне використання вчиняється щонайменше в тій державі, на ринок якої сервіс свідомо спрямований, незалежно від місця сервера. По-четверте, якщо база не відповідає умовам охорони авторським правом чи правом *sui generis*, то допускається приватноправний режим доступу через умови користування (за відповідності до імперативних норм права ЄС і національного договірного права) (BHB v. William Hill, 2004; Fixtures Marketing v. OPAP, 2004; Directmedia, 2008; Innoweb, 2013; CV-Online, 2021; Sportradar, 2012; Ryanair, 2015).

Виробникам баз варто: 1) чітко документувати інвестиції саме в отримання, перевірку та подання, а не у створення подій чи даних; 2) проєктувати інтерфейси доступу так, щоб унеможливити функціональне дублювання третіми особами; 3) доповнювати публічно-правові режими договірними умовами там, де директива не діє. Користувачам і посередникам слід оцінювати не лише обсяг копії, а й чи створює сервіс альтернативний канал доступу, чи підміняє пошукову форму виробника, чи призводить кумуляція дрібних вилучень до суттєвого відтворення.

Практика національних судів держав ЄС (на прикладі Франції та Німеччини). У державах-членах ЄС судова практика щодо баз даних еволюціонувала під впливом рішень Суду ЄС, хоча спочатку підходи різнилися. Після імплементації директиви 96/9/ЄС у французьке законодавство суди Франції спочатку доволі широко трактували право *sui generis*. До 2004 року багато французьких рішень надавали охорону базам даних, навіть якщо інформація в них створювалася в межах основної діяльності виробника (так звані spin-off-бази). Суди вимагали лише довести факт інвестицій у створення бази даних загалом, не розрізняючи, чи були ці інвестиції спрямовані на збирання вже готових даних, чи на генерування самого контенту. Наприклад, телефонний довідник абонентів або база оголошень могли вважатися захищеними, навіть якщо оператор фактично сам формував відповідний контент у процесі своєї основної діяльності.

Після рішень Суду ЄС 2004 року французька практика поступово скоригувалася. Поворотним моментом стало рішення Касаційного суду Франції у справі Précom, 2009. У цій справі компанія-оператор сайтів оголошень позивалася до газети, що передрукувала частину цих оголошень. Касаційний суд уперше чітко застосував критерій Суду ЄС: установив, що інвестиції позивача були спрямовані саме на формування змісту (оголошень) і тому не можуть бути враховані для надання охорони в межах права sui generis. Суд прямо зазначив: вкладення, пов'язані зі створенням контенту бази даних, не дають права на її охорону. Відмовивши у захисті, найвища судова інстанція Франції фактично підтвердила пріоритет тлумачень Суду ЄС. Після Précom французькі апеляційні суди також почали більш прискіпливо аналізувати характер інвестицій: вони вимагають доводити, що ресурси витрачено саме на збирання, перевірку чи впорядкування сторонніх даних, а не на створення власних даних підприємства. Водночас в окремих справах ще траплялися дискусії. Приміром, у справі про телефонний довідник (Lectiel c. France Tйlйcom) виникло питання, чи здійснила France Télécom достатньо витрат на збирання даних абонентів, чи це просто частина її основної діяльності з ведення списку абонентів. Хоча касаційний суд у 2011 р. підтвердив охорону такого довідника як бази даних, у мотивувальній частині рішення було підкреслено наявність саме окремих витрат на упорядкування і підтримку бази абонентів. Отже, французька практика нині загалом узгоджується з підходом ЄС: для sui generis потрібні самостійні інвестиції у збирання та оброблення інформації, а не просто загальні витрати бізнесу на створення контенту (Précom, 2009; Lectiel v. France Télécom, 2011).

Німецька судова практика переважно відтворює й деталізує засади, сформульовані CJEU. По-перше, діє подвійна модель захисту: авторське право виникає лише там, де наявна оригінальність добору або впорядкування матеріалу, тоді як право *sui generis* охоплює істотні інвестиції саме в одержання, перевірку та подання вже наявних даних. По-друге, критерій порушення однаковий: заборонені як разові "істотні" вилучення, кількісні або якісні, так і багаторазові дрібні вилучення, що в сукупності становлять істотну частину. По-третє, домінує функціональний підхід: має значення не технічний спосіб, а економічний ефект – чи підміняє сервіс базу та підриває окупність інвестицій (Elektronischer Zolltarif, 2009; Zweite Zahnarztmeinung II, 2010; Autobahnmaut, 2010).

Однак німецькі рішення додають кілька важливих граней. По-перше, щодо інвестицій для *sui generis*: якщо CJEU виключає витрати на створення самих даних, то німецька практика фактично підкреслює, що інвестиції в IT-інфраструктуру подання, інтерфейс і модерацію або верифікацію користувацького контенту також ураховуються (Zweite Zahnarztmeinung II, 2010). По-друге, щодо сукупного ефекту за персоналізованого доступу: у справі Autobahnmaut суд роз'яснив, що якщо персоналізований показ фрагментів бази забезпечується широкому колу користувачів, то в сукупності це дорівнює наданню доступу до значного масиву даних і може кваліфікуватися як повторне використання бази (Autobahnmaut, 2010). По-третє, метапошук і заміщення: CJEU у справі *Innoweb* кваліфікує метапошуковик як повторне використання, коли той фактично відкриває всю базу через власний інтерфейс (Innoweb, 2013). Натомість BGH в *Automobil-Onlinebörse* проводить тонку лінію: за відкритого доступу без умов користування або технічних бар'єрів і за точкових, некоординованих запитів – порушення немає. Тобто в Німеччині існує "вікно" для агрегації, якщо не відбувається функціональне заміщення і немає кумуляції дрібних вилучень (Automobil-Onlinebörse, 2011). По-четверте, щодо deep-link та індексації. Пізніша практика Суду ЄС (Svensson, 2014; GS Media, 2016) загалом узгоджується з раннім підходом федерального суду Німеччини у справі *Paperboy* (*Paperboy*, 2003). Суди виходять із того, що розміщення посилання на відкритий контент, якщо воно не обходить технічних засобів захисту, є допустимим. Це створює стабільну правову основу для діяльності SEO-сервісів та агрегаторів на німецькому ринку. По-п'яте, щодо "якісно істотної" витяжки та доказів. Федеральний суд Німеччини визнає якісну істотність навіть тоді, коли обсяг вилучення невеликий, якщо воно охоплює найбільш цінні сегменти бази даних. Крім того, суд приймає технічні докази, наприклад так звані "контрольні пастки". Практичний висновок для виробників баз даних полягає у необхідності

маркувати "ядро" даних і документувати інвестиції у його створення (*Elektronischer Zolltarif, 2009*). По-шосте, паралель із недобросовісною конкуренцією (UWG – Gesetz gegen den unlauteren Wettbewerb, закон Німеччини проти недобросовісної конкуренції). Там, де Суд ЄС обмежується рамками права інтелектуальної власності, німецькі суди часто застосовують "подвійний трек": якщо база даних не відповідає критеріям охорони авторським правом чи правом *sui generis*, то можливе притягнення до відповідальності за неправомірне копіювання результатів чужої праці (*Leistungsübernahme*, так зване "паразитування"). Це суттєво підвищує ризики для практик скрейпінгу (масового копіювання даних). По-сьоме, "офіційні" матеріали та приватні стандарти. У справі C-30/14 *Ryanair* Суд ЄС підтвердив: там, де відсутня охорона правом інтелектуальної власності, діють договірні умови доступу (Ryanair, 2015). Німецька практика підходить до цього питання глибше, ураховуючи баланс із публічним інтересом. Наприклад, у справі *DIN v. Germany* було зазначено: авторський захист втрачається, якщо приватний стандарт офіційно імплементовано державою за згодою правовласника (DIN… v. Germany, 1998). У справі про "саксонські оголошення" суд окреслив межі допустимості приватизації доступу до тендерних публікацій (Sächsischer Ausschreibungsdienst, 2006). Ці підходи особливо важливі для сфери відкритих державних даних (*gov-data*) і RegTech-сервісів. І нарешті, про колективний ефект користувачів. У справі *BHB* Суд ЄС визнав порушення і при накопиченні багатьох дрібних вилучень (BHB v. William Hill, 2004). Федеральний суд Німеччини додав процесний аспект: необхідні докази того, що дії користувачів є координованими або що їх повторюваний патерн фактично спричинює відтворення бази даних.

Вплив судової практики на Україну та гармонізацію з правом ЄС. Розвиток європейської судової практики вже позначився на українському правовому полі двома шляхами. Перший – законодавчий вплив. Як зазначено, реформа 2022 року прямо орієнтувалася на досвід ЄС: запровадження права *sui generis* на охорону баз даних стало імплементацією положень директиви 96/9/ЄС. Фактично Україна отримала новий правовий режим баз даних, який виходить за межі традиційного авторського права і покликаний захищати виробників баз від неправомірного копіювання даних. Другий шлях – практичний вплив через переконливість судових рішень. Хоча формально рішення Суду ЄС не є обов'язковими для України (до набуття членства в ЄС), вони вже використовуються як авторитетні орієнтири в наукових дискусіях і роз'ясненнях для суддів. Зокрема, Пленум Верховного Суду при підготовці оглядів практики інтелектуальної власності (далі ІВ) усе частіше посилається на правові позиції ЄС для уніфікації підходів. Можна очікувати, що з появою справ щодо права виробника бази українські суди враховуватимуть прецеденти на кшталт BHB v. William Hill чи Innoweb v. Wegener, щоб правильно застосувати критерії охороноздатності. Уже зараз у роз'ясненнях експертів лунає теза, що право sui generis перебуває посередині між авторським правом і захистом від недобросовісної конкуренції, отже, і застосування його має поєднувати методологію ІВ-аналізу (визначення, чи було вилучення даних) зі стандартами доказування у сфері недобросовісної конкуренції (обсяг запозиченого, наявність конкурентної переваги тощо) (Directive 96/9/EC, 1996; BHB v. William Hill, 2004; Innoweb, 2013).

Дискусія і висновки

Проведене дослідження показує, що Україна та ЄС рухаються в напрямі спільних підходів, але перебувають на різних етапах їх становлення. У ЄС за більш ніж 25 років дії директиви 96/9/ЄС сформувалася цілісна система захисту баз даних, підтверджена прецедентами Суду ЄС і національних судів. В Україні ж лише нещодавно закладено нормативні основи такої системи, і судова практика ще не набула достатнього обсягу для вироблення сталих правил. До 2023 року українські суди фактично не мали інструментів для охорони неоригінальних баз даних, через що однакові по суті ситуації вирішувалися по-різному – через авторське право (якщо намагалися довести творчість) або через право у сфері захисту від недобросовісної конкуренції (неправомірне використання комерційної інформації). Це призводило до фрагментарності й непослідовності практики. Натомість у ЄС завдяки гармонізованому правовому полю і керівній ролі Суду ЄС (CJEU) такі справи вирішуються більш одноманітно. Відтепер, коли в Україні з'явилося право *sui generis*, є всі передумови для зближення практики: українські суди можуть спиратися на напрацьований у рішеннях Суду ЄС і судах Німеччини, Франції, Великої Британії та інших країн досвід тлумачення критеріїв "оригінальності" та "істотних інвестицій". Таким чином, гармонізація української практики з європейською вже розпочалася на рівні законодавства й матиме продовження на рівні правозастосування.

Отже, забезпечення ефективного захисту прав на бази даних в Україні – досяжна мета за умов активного врахування європейського досвіду. Останні законодавчі новації та майбутня судова практика мають бути спрямовані на те, щоб стимулювати інвестиції у створення інформаційних ресурсів, гарантуючи виробникам баз даних справедливу охорону від недобросовісних користувачів. Водночас слід не забувати про баланс: права на бази даних не мають перешкоджати законному обігу інформації та інноваціям. Європейська судова практика, у тому числі рішення Суду ЄС, наголошує на цьому балансі – захищати працю вкладника, але не монополізувати самі факти чи дані. Українським правникам і суддям належить тонке завдання – імплементувати ці принципи в національній правовій системі, що, зрештою, сприятиме і нашій інтеграції до європейської правової спільноти, і розвитку цифрової економіки на засадах справедливості та права.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Верховний Суд. Касаційний господарський суд. (23 листопада 2020). *ТОВ "Ергон-Електрік" проти Антимонопольного комітету України.* Справа № 910/1759/19. https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/93149537

Про авторське право і суміжні права. (2024). Закон України № 2811-IX, ред. від 15 листопада 2024 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text

DIN Deutsches Institut für Normung e. V. v. gegen Bundesgerichtshof, 1 BvR 1143/90. (29 July 1998). Bundesverfassungsgericht [Federal Constitutional Court]. https://lexetius.com/1998,108

Directmedia Publishing GmbH v. Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. (9 October 2008). Case C-304/07, ECLI:EU:C:2008:552 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-304/07

Fixtures Marketing Ltd v. Organismos prognostikon agonon podosfairou AE (OPAP). (9 November 2004). Case C-444/02, ECLI:EU:C:2004:697 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=49635&doclang=EN

Football Dataco Ltd and Others v. Sportradar GmbH and Sportradar AG. (18 October 2012). Case C-173/11, ECLI:EU:C:2012:642 (Court of Justice of the European Union). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62011CJ0173

Football Dataco Ltd and Others v. Yahoo! UK Ltd and Others. (1 March 2012). Case C-604/10, ECLI:EU:C:2012:115 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-604/10

GS Media BV v. Sanoma Media Netherlands BV and Others. (8 September 2016). Case C-160/15, ECLI:EU:C:2016:644 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-160/15

Innoweb BV v. Wegener ICT Media BV and Wegener Mediaventions BV. (19 December 2013). Case C-202/12, ECLI:EU:C:2013:850 (Court of Justice

of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?/docid=145914&doclang=EN
The British Horseracing Board Ltd and Others v. William Hill Organization Ltd. (9 November 2004). Case C-203/02, ECLI:EU:C:2004:695 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=49633&doclang=EN
Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases, 1996 O.J. (L 77), 20–28. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009
Paperboy, I ZR 259/00. (17 July 2003). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. http://lexetius.com/2003,1931
Sächsischer Ausschreibungsdienst, I ZR 261/03. (28 September 2006). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. http://lexetius.com/2006,3989
Elektronischer Zolltarif, I ZR 191/05. (30 April 2009). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. https://lexetius.com/2009,1531
Précom v. Ouest France. (18 December 2009). Cour de cassation [Cass. com.]. https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000020359064
Lectiel v. France Télécom. (23 mar 2010). Cour de cassation [Cass. com.], No 08-20.427 & 08-21.768. https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000022031196
Autobahnmaut, I ZR 47/08. (25 March 2010). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. http://lexetius.com/2010,3089
Zweite Zahnarztmeinung II, I ZR 196/08. (1 December 2010). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. https://lexetius.com/2010,7483
Automobil-Onlinebörse, I ZR 159/10. (22 June 2011). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. https://lexetius.com/2011,4335
Svensson and Others v. Retriever Sverige AB. (13 February 2014). Case C-466/12, ECLI:EU:C:2014:76 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-466/12
Ryanair Ltd v. PR Aviation BV. (15 January 2015). Case C-30/14, ECLI:EU:C:2015:10 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=161388&doclang=EN
CV-Online Latvia SIA v. Melons SIA. (3 June 2021). Case C-762/19, ECLI:EU:C:2021:434 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=242039&doclang=EN

References

Autobahnmaut, I ZR 47/08. (25 March 2010). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. http://lexetius.com/2010,3089
Automobil-Onlinebörse, I ZR 159/10. (22 June 2011). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. https://lexetius.com/2011,4335
CV-Online Latvia SIA v. Melons SIA. (3 June 2021). Case C-762/19, ECLI:EU:C:2021:434 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=242039&doclang=EN
DIN Deutsches Institut für Normung e. V. v. gegen Bundesgerichtshof, 1 BvR 1143/90. (29 July 1998). Bundesverfassungsgericht [Federal Constitutional Court]. https://lexetius.com/1998,108
Directive 96/9/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 1996 on the legal protection of databases, 1996 O.J. (L 77), 20–28. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31996L0009
Directmedia Publishing GmbH v. Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. (9 October 2008). Case C-304/07, ECLI:EU:C:2008:552 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-304/07
Elektronischer Zolltarif, I ZR 191/05. (30 April 2009). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. https://lexetius.com/2009,1531
Fixtures Marketing Ltd v. Organismos prognostikon agonon podosfairou AE (OPAP). (9 November 2004). Case C-444/02, ECLI:EU:C:2004:697 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=49635&doclang=EN
Football Dataco Ltd and Others v. Sportradar GmbH and Sportradar AG. (18 October 2012). Case C-173/11, ECLI:EU:C:2012:642 (Court of Justice of the European Union). https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62011CJ0173
Football Dataco Ltd and Others v. Yahoo! UK Ltd and Others. (1 March 2012). Case C-604/10, ECLI:EU:C:2012:115 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/documents.jsf?num=C-604/10
GS Media BV v. Sanoma Media Netherlands BV and Others. (8 September 2016). Case C-160/15, ECLI:EU:C:2016:644 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-160/15
Innoweb BV v. Wegener ICT Media BV and Wegener Mediaventions BV. (19 December 2013). Case C-202/12, ECLI:EU:C:2013:850 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=145914&doclang=EN
Lectiel v. France Télécom. (23 mar 2010). Cour de cassation [Cass. com.], No 08-20.427 & 08-21.768. https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000022031196
On Copyright and Related Rights. (2024). Law of Ukraine No. 2811-IX, version as of November 15, 2024 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text
Paperboy, I ZR 259/00. (17 July 2003). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. http://lexetius.com/2003,1931
Précom v. Ouest France. (18 December 2009). Cour de cassation [Cass. com.]. https://www.legifrance.gouv.fr/juri/id/JURITEXT000020359064
Ryanair Ltd v. PR Aviation BV. (15 January 2015). Case C-30/14, ECLI:EU:C:2015:10 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=161388&doclang=EN
Sächsischer Ausschreibungsdienst, I ZR 261/03. (28 September 2006). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. http://lexetius.com/2006,3989
Supreme Court of Ukraine. Commercial Cassation Court. (November 23, 2020). "*Ergon-Electric" LLC v. Antimonopoly Committee of Ukraine.* Case No. 910/1759/19 [in Ukrainian]. https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/93149537 .
Svensson and Others v. Retriever Sverige AB. (13 February 2014). Case C-466/12, ECLI:EU:C:2014:76 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-466/12
The British Horseracing Board Ltd and Others v. William Hill Organization Ltd. (9 November 2004). Case C-203/02, ECLI:EU:C:2004:695 (Court of Justice of the European Union). https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?docid=49633&doclang=EN
Zweite Zahnarztmeinung II, I ZR 196/08. (1 December 2010). Bundesgerichtshof [Federal Court of Justice]. https://lexetius.com/2010,7483

Отримано редакцією журналу / Received: 08.09.25
Прорецензовано / Revised: 25.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Bogdan DZYBA, PhD Student
ORCID ID: 0009-0001-3440-0673
e-mail: bogdandz101@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COPYRIGHT PROTECTION OF DATABASES: CASE LAW FROM UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

Background. ***This article examines judicial practice concerning the protection of rights in databases in Ukraine and the European Union. The study is timely because, in the digital economy, data have become a key economic resource, and databases have acquired critical importance for business, science, and public administration. At the same time, the legal protection of databases faces significant challenges: traditional copyright safeguards only original databases and do not extend to non-original compilations that nonetheless possess economic value. The purpose of the study is to provide a comprehensive analysis of case law on the protection of database rights in Ukraine and the EU, to compare national practice with the jurisprudence of the Court of Justice of the European Union (CJEU), to identify problematic issues, and to determine ways to improve legal regulation.***

Methods. ***In writing this article, both general and specific methods of legal science were employed, specifically: formal-legal, comparative legal, doctrinal, causal analysis, and systemic-structural analysis.***

Results. ***The analysis reveals that EU case law has established a two-tier protection regime: original databases are protected by copyright, whereas non-original databases are protected by a sui generis right, provided that there are substantial investments in obtaining, verifying, and presenting the data. The key criteria for infringement of the database maker's right are identified: both a single extraction of a substantial part and repeated, systematic extractions of insubstantial parts constitute infringement. The paper examines the evolution of approaches taken by national courts in France and Germany in response to the influence of CJEU judgments. It is demonstrated that the 2022 reform of Ukrainian legislation created a legal foundation for harmonization with European approaches through the introduction of the sui generis right.***

Conclusions. ***It is argued that Ukraine and the EU are converging toward shared approaches to database protection, although they find themselves at different stages of development. Harmonization of Ukrainian practice with European standards has begun at the legislative level and will continue at the level of legal application. A balanced approach is required–one that safeguards the rights of database makers without impeding the lawful circulation of information and innovation.***

Keywords: ***databases, sui generis right, case law, CJEU, copyright, substantial investment, originality, harmonization.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.
The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 34(477):347.9+347.5
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-6

Ірина ІЗАРОВА, д-р юрид. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-1909-7020
e-mail: irina.izarova@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Оксана УГРИНОВСЬКА, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-3642-5903
e-mail: oksana.uhrynovska@lnu.edu.ua
Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

ПРАВО НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ ПРОМІЖНИХ УХВАЛ СУДУ ПЕРШОЇ ІНСТАНЦІЇ: ДОСТУПНІСТЬ ПРАВОСУДДЯ ЧИ ПРОЦЕСУАЛЬНА ІЛЮЗІЯ?

Вступ. ***Статтю присвячено дослідженню однієї з ключових проблем сучасного цивільного судочинства України – права на касаційне оскарження проміжних судових рішень, зокрема тих, якими скасовано ухвали, що перешкоджають руху справи. Актуальність теми зумовлена виникненням суперечливої практики в межах самого Верховного Суду, що створює загрозу для принципу правової визначеності та передбачуваності правосуддя. Метою статті є розроблення та обґрунтування комплексного підходу до вирішення цієї процесуальної дилеми, який би забезпечував баланс між процесуальною ефективністю та фундаментальними гарантіями справедливого суду в контексті сучасної моделі судочинства, орієнтованої на співпрацю сторін, пропорційність та ефективне врегулювання спору.***

Методи. ***Для досягнення мети було використано формально-догматичний, системний, порівняльно-правовий і доктринальний методи. Проаналізовано відповідні норми процесуальних кодексів, релевантна судова практика, а також оцінено проблему крізь призму фундаментальних засад цивільного процесу та стандартів ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.***

Результати. ***У результаті дослідження встановлено, що обмежувальний підхід до права на касаційне оскарження ґрунтується на помилковому тлумаченні норм права, створює невиправдану процесуальну асиметрію, що порушує принцип рівності сторін, і втілює концепцію хибної процесуальної економії. Доведено, що такий підхід є несумісним із практикою ЄСПЛ щодо права на доступ до суду, принципу рівності сторін і правової визначеності.***

Висновки. ***У висновках сформульовано узагальнювальні критерії для вирішення подібних колізій і надано рекомендації для судової практики. Обґрунтовано, що постанова апеляційного суду, якою скасовано ухвалу, що перешкоджає провадженню у справі, підлягає касаційному оскарженню. Наголошено на обґрунтованості позиції Великої Палати відступити від суперечливого висновку задля забезпечення єдності судової практики й утвердження верховенства права.***

Ключові слова: ***судові рішення, ухвала суду першої інстанції, суб'єкти права на оскарження, касаційний перегляд, доступ до правосуддя, рівність прав сторін, правова визначеність, процесуальна економія, ст. 6 ЄКПЛ.***

Вступ

Право на справедливий суд та ефективний доступ до правосуддя є наріжними каменями будь-якої демократичної правової держави. Це фундаментальні гарантії, закріплені у ключових міжнародних актах, що формують цивілізаційний правовий простір. Загальна декларація прав людини (Universal Declaration of Human Rights, 1948) у ст. 10 проголошує право кожної людини на розгляд її справи незалежним судом, а ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Convention for the Protection…, 1950) (далі ЄКПЛ) деталізує гарантії справедливого судового розгляду. Важливість цих засад підкреслюється і на глобальному рівні, зокрема в межах Цілі 16 сталого розвитку прямо визначено завдання сприяти побудові миролюбних і відкритих суспільств, забезпечити доступ до правосуддя для всіх і створити ефективні, підзвітні та засновані на широкій участі інституції на всіх рівнях (UNGA Resolution 70/1, 2015).

Перехід від декларації універсальних цінностей до їх практичного втілення вимагає створення спеціалізованих інструментів для оцінювання і підвищення ефективності національних судових систем. Саме в цьому контексті провідну роль на європейському континенті відіграє Рада Європи, зокрема її Європейська комісія з ефективності правосуддя (CEPEJ) (Committee of Ministers Resolution Res(2002)12, 2002). Ця інституція у своїх дослідженнях і рекомендаціях розглядає ефективність і якість правосуддя як два нерозривні складники. Показово, що навіть у Керівних принципах SATURN щодо управління судовим часом (CEPEJ, 2021), де основна увага приділена строкам провадження, спеціально наголошується, що метою є не максимальна швидкість, а розгляд справи у строки, достатні для забезпечення права на справедливий суд. Отже, якість, що включає в себе доступність правосуддя, обґрунтованість рішень та ефективність механізмів їх оскарження, розглядається не як перешкода для ефективності, а як її ключова передумова.

Водночас сама концепція правосуддя та роль суду не є статичними. Сучасна теорія цивільного процесу переживає концептуальні еволюційні зміни, що впливають на законодавство та судову практику багатьох країн: відбувається перехід від класичної змагальної моделі, де суддя був пасивним арбітром, до концепції *судового управління справою* (case management). Цей новий підхід базується на засадах співпраці суду та сторін, пропорційності процесуальних дій та орієнтації на ефективне врегулювання спору по суті. Ці принципи вимагають від суду не формального застосування норм, а гнучкого підходу, спрямованого на досягнення справедливого та стабільного результату з найменшими витратами часу й ресурсів для всіх учасників.

Упровадження цих прогресивних підходів в українську правову систему стикається з низкою викликів, головним з яких є забезпечення єдності судової практики – ключового елемента принципу правової визначеності. Саме на Верховний Суд покладається місія з формування сталих і передбачуваних правових позицій. Тим більшу загрозу для правової визначеності становить ситуація, коли суперечливі висновки виникають безпосередньо в межах самого Верховного Суду. Саме така проблема стала предметом цього дослідження. Ідеться про розбіжність підходів до можливості

© Ізарова Ірина, Угриновська Оксана, 2025

касаційного оскарження постанов апеляційного суду, якими скасовано ухвали, що перешкоджають руху справи, зокрема між обмежувальним висновком Об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду (2024) й усталеною практикою Касаційного цивільного суду та Великої Палати.

Це дослідження зосереджено на двох взаємопов'язаних питаннях – загальнотеоретичному та конкретно-практичному. ***Загальне питання, яке підлягає вирішенню*** – наскільки широкими є межі судового розсуду при тлумаченні процесуальних норм, що регулюють доступ до вищих судових інстанцій, і як забезпечити, щоб таке тлумачення відповідало не лише букві закону, а й духу права, зокрема засадам справедливості, правової визначеності, а також новим важливим підходам, що формуються в теорії цивільного судочинства.

Конкретна практична проблема стосується шляхів вирішення судом питання про правомірність касаційного оскарження проміжних судових рішень, які, скасовуючи перешкоду для руху справи, водночас можуть залишати невирішеним фундаментальне питання щодо легітимності самого процесу, і як таке рішення співвідноситься із засадами пропорційності й ефективного врегулювання спору.

Отже, ***метою дослідження*** є розроблення та обґрунтування підходу, який забезпечує баланс між процесуальною ефективністю та фундаментальними правами сторін в умовах розвитку принципів співпраці суду та сторін, пропорційності та врегулювання спору. Для цього в статті: 1) досліджено суперечливу судову практику Верховного Суду щодо предмета дослідження; 2) оцінено проблему крізь призму сучасної теорії цивільного процесу і стандартів права на справедливий суд, установлених практикою ЄСПЛ; 3) обґрунтовано практичний підхід до вирішення цієї процесуальної дилеми, який забезпечить повну реалізацію принципів сучасного цивільного судочинства та відповідність до міжнародних стандартів.

Обґрунтований у статті підхід матиме важливе практичне значення, оскільки він пропонує не ситуативне, а принципове розв'язання проблеми правомірності касаційного оскарження проміжних судових рішень. В умовах, коли законодавець не може й не повинен передбачати всі можливі процесуальні ситуації, саме орієнтація на фундаментальні засади судочинства стає для суддів та адвокатів надійним компасом у правозастосуванні.

Методи

Методологічну основу дослідження становить комплекс загальнонаукових і спеціально-юридичних методів. *Формально-догматичний метод* використано для аналізу змісту процесуальних норм Цивільного процесуального кодексу України (2004) (далі ЦПК України) і Кодексу адміністративного судочинства України (2005) (далі КАС України), що дало змогу виявити помилки у тлумаченні правил юрисдикції та касаційних фільтрів. *Метод системного аналізу* дав змогу розглянути право на оскарження і перегляд судових рішень як складник системи гарантій справедливого суду й оцінити комплексно ризики його обмеження. За допомогою *доктринального методу* проблему досліджено крізь призму сучасних концепцій доктрини цивільного процесуального права, зокрема принципів case management, співпраці суду та сторін і пропорційності. *Проаналізовано судову практику*, а саме судові рішення, постановлені Верховним Судом, апеляційним судом і судами першої інстанції, які стали причиною правової колізії. *Порівняльно-правовий метод* слугував інструментом для перевірки відповідності національної практики до стандартів ст. 6 ЄКПЛ.

Результати

1. *Постановка проблеми на прикладі конкретної справи та її системні наслідки*

Аналіз будь-якої складної правової проблеми є найбільш наочним, коли він спирається на конкретну ситуацію із судової практики. Саме такий підхід дає змогу побачити не лише теоретичну конструкцію, а також її практичне значення та потенційні ризики для правової системи. У цьому розділі ми проаналізуємо фабулу справи, що стала каталізатором для виникнення правової невизначеності щодо доступу до касаційного суду, та окреслимо ключові системні ризики, які містить у собі її неправильне вирішення.

1.1. *Обставини справи*

В основі правової дилеми лежить цивільна справа, що наразі *остаточно вирішена* Великою Палатою Верховного Суду. Її фабула є показовою для сучасних реалій процесуального права та реалізації права на справедливий суд в Україні.

Приватний виконавець, діючи в інтересах стягувача (кредитора), ініціював судовий процес проти чоловіка та доньки боржниці. Предметом позову була вимога про визнання недійсними шлюбного договору й договорів дарування, укладених боржницею (так званий фраудаторний позов), визначення частки боржниці в спільному майні з метою повернути майно до складу власності боржника для подальшого звернення стягнення.

Суд першої інстанції, розглянувши позовну заяву, дійшов висновку про необхідність її повернення. Своє рішення суд мотивував фундаментальним сумнівом у наявності в приватного виконавця процесуальної правосуб'єктності, тобто права на звернення до суду з таким специфічним позовом, який прямо не передбачений у його повноваженнях, визначених профільним законодавством.

Не погоджуючись із таким рішенням, приватний виконавець подав апеляційну скаргу. Апеляційний суд, у свою чергу, зайняв протилежну позицію: він скасував ухвалу суду першої інстанції та направив справу для продовження розгляду по суті. Таким чином, апеляційний суд фактично підтвердив наявність у виконавця права на такий позов, усунувши перешкоду для руху справи.

Саме це рішення апеляційного суду і стало предметом касаційної скарги відповідачів. Однак під час відкриття провадження у Касаційному цивільному суді постало ключове питання, що й зумовило передання справи до Великої Палати. Виявилося, що в межах Касаційного адміністративного суду вже існує висновок Об'єднаної палати, згідно з яким у такій ситуації – коли суд апеляційної інстанції скасував ухвалу, що перешкоджала розгляду, – касаційне оскарження є неможливим, оскільки предмет для перегляду (обмеження доступу до суду) нібито зник. Ця колізія і створила виняткову правову проблему, розв'язання якої має дати відповідь на фундаментальне питання про межі права на касаційне оскарження.

1.2. *Системні ризики, що виникають у разі заборони касаційного оскарження*

Справа, описана вище, є набагато важливішою і ширшою, ніж матеріально-правовий результат для її конкретних учасників. Позиція, яку сформувала Велика Палата, матиме далекосяжні наслідки для всієї системи правосуддя. Підхід, за яким касаційне оскарження в подібних випадках забороняється, містить щонайменше чотири системні ризики.

ISSN 1728-3817

1. Порушення принципу рівності сторін. Закріплення такого обмежувального підходу створить кричущий процесуальний дисбаланс. Уявімо дзеркальну ситуацію: якби апеляційний суд залишив у силі ухвалу про повернення позову, то позивач (приватний виконавець) беззаперечно мав би право на касаційне оскарження. Натомість відповідачу, який опинився у програшній для себе ситуації, у такому праві відмовляють. Це є прямим порушенням принципу *рівності сторін* (equality of arms), що є наріжним каменем права на справедливий суд за ст. 6 ЄКПЛ.

2. Порушення принципу правової визначеності. Узаконення одночасного існування двох суперечливих правових позицій у межах найвищої судової інстанції є небезпечним з погляду верховенства права. Це перетворює правосуддя на лотерею, де результат справи залежить не від закону, а від того, до якого саме касаційного суду чи палати потрапить справа. Така ситуація робить правосуддя непередбачуваним і підриває довіру як юридичної спільноти, так і суспільства загалом.

3. Створення умов для неефективного правосуддя (порушення принципу процесуальної економії). Аргумент про те, що заборона оскарження спрямована на економію часу, є глибоко помилковим. Насправді такий підхід створює ризик марного витрачання колосальних ресурсів, адже суди першої та апеляційної інстанцій будуть змушені роками розглядати справи, які були ініційовані неналежною особою. Урешті-решт, таке рішення може бути скасоване, але вже після повного циклу розгляду, численних засідань та експертиз. Справжня процесуальна економія полягає у виправленні фундаментальних помилок на найбільш ранній стадії.

4. Нівелювання ролі фундаментальних передумов судового процесу. Питання про наявність у особи права на позов (процесуальна правосуб'єктність) є не дрібною формальністю, а фундаментальною передумовою, від якої залежить легітимність усього подальшого процесу. Примушувати відповідача брати участь у судовому розгляді, ініційованому особою, яка, можливо, не має на те жодних повноважень, саме по собі є порушенням його права на справедливий суд і захист від безпідставних позовів.

Таким чином, окреслена проблема виходить далеко за межі одного судового казусу, оголюючи системні ризики для національної системи правосуддя. Ігнорування цих ризиків може призвести до руйнування процесуальних гарантій і нівелювання самої суті верховенства права. Виходячи із цього, а також із нагальної потреби забезпечити єдність судової практики та реальну, а не декларативну, реалізацію права на доступ до правосуддя, виникає необхідність у комплексному вирішенні зазначеної дилеми.

Саме тому в наступних розділах цієї статті ми пропонуємо вийти за межі формального аналізу норм і дослідити проблему глибше: спершу – крізь призму фундаментальних засад і сучасної доктрини цивільного процесу, а потім – через оцінку відповідності національних підходів до стандартів, установлених практикою Європейського суду з прав людини. Результатом такого аналізу стане розроблення та обґрунтування загального підходу, який би дав змогу вирішувати подібні процесуальні колізії не ситуативно, а на основі чітких, обґрунтованих критеріїв, що відповідають духу права та сучасним викликам.

2. *Формально-догматичний аналіз права на касаційне оскарження*

Для обґрунтування хибності обмежувального підходу до права на касаційне оскарження, перш за все, необхідно звернутися до ретельного аналізу відповідних норм процесуального законодавства. Саме формально-догматичний метод, що полягає у з'ясуванні точного змісту правових норм, дає змогу виявити фундаментальну помилку в логіці, яка лежить в основі суперечливої практики. Такий аналіз показує, що право на оскарження у такому випадку прямо передбачено законом, а аргументи проти нього ґрунтуються на неправильному тлумаченні норм та ігноруванні спеціальних законодавчих механізмів.

2.1. *Розмежування предмета оскарження: ключова помилка у застосуванні норми*

В основі висновку Об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду (ОП КАС ВС) лежить фундаментальна помилка у визначенні норми, що підлягає застосуванню. Аналізуючи ухвалу Касаційного адміністративного суду у справі № 380/970/24 від 19 березня 2025, слід зазначити, що палата помилково посилалась на підставу касаційного оскарження, передбачену ч. 2 ст. 328 КАС України. Ця норма регулює касаційне оскарження *ухвал суду першої інстанції* після їх перегляду в апеляційному порядку.

Однак предметом даної касаційної скарги була постанова апеляційного суду, якою ухвалу суду першої інстанції було скасовано, а справу направлено для продовження розгляду до суду першої інстанції. Право на оскарження такого судового рішення регулюється зовсім іншою нормою – п. 1 ч. 1 ст. 389 ЦПК України (аналогічно ч. 1 ст. 328 КАС України). Ця норма чітко встановлює, що учасники справи мають право оскаржити в касаційному порядку рішення суду першої інстанції після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови суду апеляційної інстанції, крім випадків, передбачених Кодексом.

Ураховуючи викладене вище, постає питання щодо можливості касаційного оскарження постанови апеляційного суду, якою ухвалу суду першої інстанції про повернення позовної заяви скасовано, а справу направлено для продовження розгляду до суду першої інстанції на підставі п. 1 чи п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України (аналогічно ч. 1 і ч. 2 ст. 328 КАС України).

Відповідно до ч. 1 ст. 258 ЦПК України постанова й ухвала є окремими судовими рішеннями. Як указувала Об'єднана палата Касаційного цивільного суду у справі № 753/22860/17 від 18 травня 2020, визначальним під час системного аналізу п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України, виходячи із тлумачення цієї норми права, є не те, яке судове рішення ухвалив суд апеляційної інстанції, а те, що апеляційний суд переглядав ухвалу суду першої інстанції, яка після апеляційного перегляду може бути оскаржена в касаційному. Такий висновок не заперечує і постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 753/22860/17 від 15 вересня 2020.

Постанова апеляційного суду, якою ухвалу суду першої інстанції про повернення позовної заяви скасовано, а справу направлено для продовження розгляду до суду першої інстанції, не може бути оскаржена на підставі п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК (і відповідно ч. 2 ст. 328 КАС України), оскільки предметом оскарження за п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України є не постанова суду апеляційної інстанції, а ухвала суду першої інстанції, передбачена, у тому числі, п. 6 ч. 1 ст. 353 ЦПК України (ухвала про повернення позовної заяви). Тобто підставою для касаційного оскарження постанови суду апеляційної інстанції, якою ухвалу суду першої інстанції про повернення позовної заяви скасовано, а справу направлено для продовження розгляду до суду першої інстанції, є п. 1 ч. 1 ст. 389, а не п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України.

Отже, відбувається підміна предмета оскарження. Спроба застосувати логіку, яка стосується оскарження ухвал першої інстанції, до оскарження постанов апеляції, є некоректною. Цю позицію підтверджує і стала судова практика: як указувала Об'єднана палата КЦС ВС, визначальним є не те, яке судове рішення ухвалив суд апеляційної інстанції, а те, що апеляційний суд переглядав ухвалу суду першої інстанції, яка після апеляційного перегляду може бути оскаржена в касаційному порядку, тобто підставою для касації є саме п. 1 ч. 1 ст. 389 ЦПК, а не п. 2.

Отже, ключова помилка ОП КАС ВС полягає у неправильному застосуванні норми права. Більше того, такий підхід не просто є хибним із погляду тлумачення, а й виходить за межі повноважень суду, створюючи нове, не передбачене законом обмеження.

2.2. *"Касаційні фільтри" як єдине законодавче обмеження*

Процесуальні кодекси встановлюють чіткий і вичерпний перелік обмежень для доступу до касаційного суду, відомих як *касаційні фільтри* (Uhrynovska, 2020). Їхня мета – забезпечити ефективність роботи Верховного Суду, зосередивши його увагу на справах, що мають виняткове значення для розвитку права. Ці "фільтри" стосуються, наприклад, малозначності справ, ціни позову тощо.

Важливо підкреслити, що будь-яких "фільтрів" щодо права на касаційне оскарження за ознакою змісту постанови суду апеляційної інстанції та/або залежно від результату апеляційного перегляду справи чи інших застережень процесуальне законодавство НЕ встановлює. Підхід ОП КАС ВС фактично створює новий, неписаний "фільтр", який залежить не від суті правового питання чи обґрунтованості доводів скаржника, а виключно від результату апеляційного перегляду ("справа рухається далі, отже, оскаржувати нічого").

Такий підхід є формою судової правотворчості, що виходить за межі повноважень суду. Суд не може створювати нові правила чи обмеження процесуальних прав, не передбачені законодавцем.

Зокрема, відповідно до ст. 389 ЦПК України, єдиним застереженням щодо неможливості касаційного оскарження постанови суду апеляційної інстанції є її належність до переліку, передбаченого в частині третій цієї статті, а саме відповідність до "касаційних фільтрів". Будь-яких "фільтрів" щодо права на касаційне оскарження за ознакою змісту постанови суду апеляційної інстанції та/або залежно від результату апеляційного перегляду справи чи інших застережень процесуальне законодавство не встановлює.

Зазначене твердження підтверджується і судовою практикою. Наприклад, Велика Палата Верховного Суду у справі № 373/86/21 від 16 лютого 2022 зазначила, що в умовах уніфікації процесуального законодавства вбачається, що в касаційних судах і Великій Палаті Верховного Суду склалася однозначна практика застосування норм процесуального законодавства щодо можливості перегляду постанов апеляційних судів усіх юрисдикцій (окрім кримінальної), у яких за результатами розгляду ухвал суду першої інстанції про закриття провадження у справі чи про залишення позовної заяви (заяви) без розгляду справа поверталася для продовження розгляду до суду першої інстанції. Усі касаційні суди, у тому числі й Касаційний цивільний суд та Велика Палата Верховного Суду, переглядали такі постанови судів апеляційної інстанції по суті.

Більше того, висновок Об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду про те, що "якщо відповідне втручання чи обмеження щодо прав і свобод учасника адміністративного процесу усунуте судом апеляційної інстанції, а ухвала суду першої інстанції, яка становила таке втручання, скасована, то і відсутній предмет касаційного перегляду" відповідає інтересу позивача як особи, зацікавленої у розгляді справи по суті, проте фактично може позбавити права відповідача захищатись від необґрунтованого та безпідставного подання позову проти нього (Окрема думка судді Коваленко, 2025) й допускає можливість існування постанови суду апеляційної інстанції з порушенням норм процесуального права, яку відповідач не зможе оскаржити, навіть за умови відповідності до "касаційних фільтрів", передбачених ЦПК України.

Таким чином, обмежувальний підхід є формою недопустимої судової правотворчості. Проте його прихильники можуть апелювати до практичних міркувань, зокрема до ризику створення правового хаосу. Цей аргумент також спростовується прямими нормами закону.

2.3. *Роль Перехідних положень ЦПК: спростування аргументу про юридичну невизначеність*

Одним із головних контраргументів проти можливості такого оскарження є побоювання виникнення юридичної невизначеності. Логіка така: поки касаційний суд розглядатиме скаргу, суд першої інстанції може вже ухвалити рішення по суті, що створить правовий хаос.

Однак цей аргумент повністю спростовується прямими нормами закону, а саме п. 15.10 та п. 15.12 Перехідних положень ЦПК України.

- Пункт 15.10 встановлює, що в разі подання такої касаційної скарги до суду касаційної інстанції передаються всі матеріали справи.
- Пункт 15.12, у свою чергу, прямо зобов'язує суд зупинити провадження у справі до перегляду ухвали в порядку касаційного провадження.

Ці норми є "запобіжниками", які законодавець свідомо вмонтував у процесуальне законодавство. Вони доводять, що законодавець не просто допускає, а й прямо передбачає можливість касаційного оскарження у таких випадках, одночасно створивши інструмент для уникнення будь-якої юридичної невизначеності. Таким чином, допущення касаційного оскарження не створить юридичної невизначеності стосовно правових наслідків для рішення суду першої інстанції по суті спору.

Як зазначала Велика Палата Верховного Суду у справі № 127/18513/18 від 27 жовтня 2020 року, касаційний перегляд вважається екстраординарним з огляду на специфіку повноважень суду касаційної інстанції з погляду обмеження виключно питаннями права та більшим ступенем формальності процедур.

Надмірний судовий контроль суду касаційної інстанції за процесуальними питаннями, які не перешкоджають подальшому провадженню у справі й не впливають на перегляд справи по суті, спричиняє необґрунтоване затягування строків розгляду справи і створює зайвий тягар на судову систему загалом.

За таких обставин можливість касаційного оскарження постанови апеляційного суду ставиться в залежність від оперативності повторного розгляду справи в суді першої інстанції, що суперечить самій суті інституту оскарження судових рішень.

Отже, можливість касаційного оскарження постанови суду апеляційної інстанції про скасування ухвали суду першої інстанції, що перешкоджає провадженню у справі, і направлення справи до суду першої інстанції для продовження розгляду може призвести до ситуації,

коли суд першої інстанції до надходження справи до суду касаційної інстанції або прийняття судом касаційної інстанції відповідної постанови ухвалить рішення по суті спору, а оскарження проміжного судового рішення (постанови суду апеляційної інстанції) зумовлюватиме юридичну невизначеність стосовно правових наслідків для рішення суду першої інстанції по суті спору (Окрема думка судді Пророка, 2024).

Однак, відповідно до п. 15.10 Перехідних положень ЦПК України, у разі подання апеляційної скарги на ухвали суду першої інстанції, передбачені пунктами 1, 6–9, 11, 14–16, 20, 22, 23, 37–39 ч. 1 ст. 353 цього Кодексу (крім ухвал про відмову у прийнятті або повернення зустрічного позову, про відмову у прийнятті або повернення позову третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, ухвал про зупинення провадження у справі, які подані з пропуском строку на їх оскарження), чи подання касаційної скарги на ухвали суду апеляційної інстанції (крім ухвал щодо забезпечення позову, зміни заходу забезпечення позову, щодо зустрічного забезпечення, ухвал про зупинення провадження у справі, які подані з пропуском строку на їх оскарження, про накладення штрафу в порядку процесуального примусу, окремих ухвал) – до суду апеляційної або касаційної інстанції передаються всі матеріали.

Окрім того, у п. 15.12 Перехідних положень ЦПК України передбачено, що суд зобов'язаний зупинити провадження у справі до перегляду ухвали у справі в порядку апеляційного чи касаційного провадження, якщо, відповідно до підпункту 15.10 цього підпункту, до суду апеляційної чи касаційної інстанції направляються всі матеріали справи. Отже, допущення касаційного оскарження постанови апеляційної інстанції, якою скасовано ухвалу суду першої інстанції, що перешкоджає провадженню у справі (про відмову у відкритті або закриття провадження у справі, повернення позовної заяви чи залишення її без розгляду), а справу направлено для продовження розгляду до суду першої інстанції чи залишено ухвалу суду першої інстанції без змін, не створить юридичної невизначеності стосовно правових наслідків для рішення суду першої інстанції по суті спору.

Таким чином, постанова апеляційного суду, незалежно від того, чи нею скасовано ухвалу суду першої інстанції, що перешкоджає провадженню у справі (про відмову у відкритті або закриття провадження у справі, повернення позовної заяви чи залишення її без розгляду), а справу направлено для продовження розгляду до суду першої інстанції, чи залишено ухвалу суду першої інстанції без змін, *підлягає касаційному оскарженню* на підставі п. 1 ч. 1 ст. 389 ЦПК України.

До того ж, згідно з п. 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України, учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов'язки, мають право оскаржити в касаційному порядку: ухвали суду першої інстанції, указані у пунктах 3, 6, 7, 15, 16, 22, 23, 27, 28, 30, 32 ч. 1 ст. 353 цього Кодексу, після їх перегляду в апеляційному порядку. Отже, сама ухвала про повернення позовної заяви також підлягає касаційному оскарженню після її перегляду в апеляційному порядку.

Таким чином, формально-догматичний аналіз доводить наявність права на оскарження. Утім, щоб зрозуміти глибинні причини цієї колізії, необхідно оцінити її крізь призму фундаментальних принципів права, що й буде зроблено в наступному розділі.

3. *Доктринальний вимір проблеми: доступ до правосуддя vs. процесуальна економія*

Теорія цивільного процесу не є набором абстрактних догм, а становить ідейне підґрунтя, яке визначає мету та цінності судочинства. Саме звернення до доктрини та фундаментальних принципів дає змогу знайти правильне рішення у ситуаціях, коли формальне тлумачення норм призводить до суперечливих або несправедливих наслідків. Формально-догматичний аналіз, проведений у попередньому розділі, доводить, що право на касаційне оскарження у досліджуваній ситуації прямо випливає з процесуального закону. Однак для повного розуміння проблеми необхідно вийти за межі тлумачення конкретних норм і оцінити підхід ОП КАС ВС крізь призму фундаментальних засад (принципів) судочинства. Саме такий, доктринальний, підхід дає змогу побачити, що обмежувальне тлумачення суперечить не лише букві, а й духу права, особливо у світлі сучасних еволюційних змін у теорії цивільного процесу.

Сучасне судочинство переживає глибоку трансформацію, відходячи від класичної змагальної моделі, де суддя виконував роль пасивного арбітра, що лише стежив за дотриманням правил гри сторонами. На зміну дихотомії обох моделей цивільного судочинства приходить концепція *судового управління справою* (*case management*), у якій суд стає активним менеджером судового розгляду та спрямовує сторони на шляху до врегулювання спору (Kramer et al., 2021; Van Rhee, 2008; Van Rhee, & Uzelac, 2011).

Ця парадигма базується на кількох взаємопов'язаних засадах (ELI, & Unidroit, 2021). По-перше, це принцип співпраці суду та сторін (*cooperation*), який вимагає від суду та сторін спільних зусиль для якнайшвидшого та найефективнішого врегулювання спору, спільний пошук справедливого результату. По-друге, це принцип пропорційності (*proportionality*), згідно з яким процесуальні дії, витрати й час мають бути співмірними зі складністю та значущістю справи. Суд має запобігати надмірним чи невиправданим крокам, які ускладнюють процес.

І нарешті, усе це спрямовано на досягнення головної мети – ефективного врегулювання спору (*effective dispute resolution*). Це поняття є ширшим, ніж просто ухвалення рішення. Воно включає в себе орієнтацію на стабільний, справедливий і, за можливості, мирний результат, який остаточно вирішить конфлікт між сторонами. Таким чином, сучасний суддя – це не відсторонений спостерігач, а проактивний менеджер, відповідальний за справедливий, якісний та ефективний розгляд справи.

Ця модель, що базується на засадах співпраці суду та сторін, пропорційності та орієнтації на ефективне врегулювання спору, вимагає від суду ролі активного менеджера, а тому принципово важливим є аналіз того, наскільки позиція ОП КАС ВС співвідноситься із цими ключовими принципами. Розглянемо в наступних частинах статті, як позиція ВС співвідноситься із цими ключовими принципами.

3.1. *Принцип доступу до правосуддя у його широкому розумінні*

ОП КАС ВС обґрунтовує свою позицію тим, що скасування ухвали, яка перешкоджає руху справи, відновлює право позивача на доступ до суду, а отже, предмет для касації зникає. Це надто вузьке й застаріле розуміння цього фундаментального права. Сучасна процесуальна доктрина трактує доступ до суду не лише як право ініціювати розгляд справи, а як комплексну гарантію, що включає право на справедливий розгляд на всіх етапах і право на доступ до встановлених законом судових інстанцій для перегляду потенційно помилкових

рішень (Cappelletti, & Garth, 1978; Притика, & Ізарова, 2021; Цувіна, 2021).

Тому вбачається не зовсім правильне тлумачення права на доступ до суду ОП КАС ВС, яка обґрунтовує свою позицію тим, що скасування ухвали, яка перешкоджає руху справи, відновлює право позивача на доступ до суду, а отже, предмет для касації зникає. Це надто вузьке розуміння права на доступ до суду.

Не варто допускати спотворення функціонального призначення "касаційних фільтрів". Процесуальні кодекси встановлюють чіткий і вичерпний перелік підстав для обмеження доступу до касаційного суду (так звані "касаційні фільтри"), які стосуються малозначності справ, обґрунтованості скарги тощо. Їхня мета – забезпечити, щоб Верховний Суд зосереджувався на справах, що мають принципове значення для забезпечення єдності судової практики. Натомість ОП КАС ВС фактично створює новий, неписаний "фільтр", який залежить не від суті правового питання чи обґрунтованості доводів скаржника, а виключно від результату апеляційного перегляду ("справа рухається далі"). Такий підхід є формою судової правотворчості, що виходить за межі дискреції суду, оскільки український законодавець імперативно визначає застосування процесуальних "фільтрів".

Отже, у нашому випадку право відповідача подати касаційну скаргу на постанову апеляційного суду – це його власний спосіб реалізації права на доступ до правосуддя (у цьому випадку – до суду касаційної інстанції) з метою захисту від, на його думку, безпідставного позову. Відмова в такому праві заради формального відновлення руху справи є пріоритетом інтересів однієї сторони над іншою, що несумісно з ідеєю справедливого суду.

3.2. *Принцип рівності сторін як основа справедливого суду*

З погляду теорії цивільного процесу позиція Об'єднаної палати КАС ВС суперечить кільком фундаментальним принципам цивільного судочинства, зокрема в частині порушення принципу диспозитивності та процесуальної рівності сторін.

Принцип диспозитивності надає сторонам право вільно розпоряджатися своїми процесуальними правами, ключовим з яких є право на оскарження судових рішень. Цей принцип нерозривно пов'язаний із засадою рівності прав, яка вимагає, щоб сторони мали рівні процесуальні можливості для захисту своїх інтересів. Оскільки диспозитивність надає сторонам право самостійно визначити свої вимоги та заперечення, а також засоби доказування на їх підтвердження, засада рівності є необхідною передумовою для реальної, а не формальної реалізації цих прав. Іншими словами, свобода дій сторін (диспозитивність) має сенс лише за умови, що жодна з них не має заздалегідь вирішальної процесуальної переваги. Таким чином, рівність можливостей забезпечує справедливий баланс, даючи змогу кожній стороні повноцінно довести свою позицію, що є запорукою ухвалення обґрунтованого судового рішення.

Підхід ОП КАС ВС створює очевидний дисбаланс: позивач, чию скаргу на ухвалу про повернення позову не задовольнили, зберігає право на касаційне оскарження. Натомість відповідач, який "програв" в апеляції (коли ухвалу про повернення позову скасовано), такого права позбавляється. Це ставить відповідача у заздалегідь невигідне, асиметричне становище, надаючи процесуальну перевагу позивачу та порушуючи паритет можливостей сторін.

У контексті нової парадигми співпраці суду та сторін така нерівність є особливо небезпечною. Модель співпраці може функціонувати лише за умови повного паритету можливостей. Сучасний процес будується на ідеї, що судді, сторони та їхні адвокати несуть спільну відповідальність за припинення спорів у справедливий, ефективний, швидкий і пропорційний спосіб (Van Rhee, 2022). Ця спільна відповідальність апріорі вимагає довіри та рівних умов для всіх учасників.

Якщо суд своїм тлумаченням закону свідомо ставить одну зі сторін у заздалегідь невигідне становище, то він руйнує довіру й саму основу для співпраці. Такий підхід не просто порушує формальну рівність, а й нівелює суть моделі судді-менеджера, адже рух до ефективності не має відбуватися за рахунок фундаментальних гарантій: якщо суддя з активного, але неупередженого менеджера перетворюється на інструмент створення процесуальних переваг, то процес перестає бути співпрацею і перетворюється на гру з нерівними правилами, що прямо суперечить меті досягнення справедливого результату (Van Rhee, & Uzelac, 2011).

3.3. *Принцип правової визначеності та роль Верховного Суду*

Принцип правової визначеності (legal certainty) є невід'ємним складником верховенства права і вимагає, щоб судова практика, особливо на рівні найвищої судової інстанції, була послідовною, стабільною та передбачуваною. У національній правовій системі головний тягар із забезпечення цього принципу покладено саме на Верховний Суд.

Ключова функція Верховного Суду, прямо закріплена в законі, – це забезпечення єдності та сталості судової практики. Це його основна місія і мета існування. Для її реалізації в Україні було створено досить складну структуру самого суду, що включає чотири касаційні суди та Велику Палату (ВП), яка покликана вирішувати найскладніші правові питання та усувати розбіжності між касаційними судами. Саме Велика Палата є кінцевим арбітром, чиї висновки мають формувати єдиний підхід для всієї судової системи.

У цьому контексті ситуація, що аналізується, є особливо показовою. Як було зазначено, Велика Палата ВС вже сформувала сталу практику, за якою подібні постанови апеляційних судів підлягають касаційному перегляду. Рішення ОП КАС ВС, що суперечить цій практиці, створює не просто юридичну колізію, а й системну загрозу. Воно прямо суперечить місії Верховного Суду, руйнує саму архітектуру забезпечення єдності практики та ставить під сумнів ієрархію всередині найвищої судової інстанції.

Така невизначеність має й суто практичні наслідки та є прямою перешкодою для ефективного *case management*. Сторони та нижчі суди не можуть ефективно планувати розгляд справ, якщо ключові процесуальні правила є непередбачуваними й залежать від того, яка палата чи колегія Верховного Суду розглядатиме справу. Замість того, щоб бути джерелом правової визначеності, Верховний Суд у такому випадку сам стає джерелом хаосу, що підриває довіру до правосуддя загалом.

ЄСПЛ неодноразово засуджував існування суперечливих підходів у межах одного вищого суду, оскільки це підриває довіру до судової системи. Як уже було зазначено, Велика Палата ВС сформувала практику щодо можливості перегляду подібних постанов. Рішення ОП КАС ВС, що йде врозріз із цією практикою, створює правову невизначеність і суперечливість у правозастосуванні на рівні найвищої судової інстанції. ЄСПЛ неодноразово зазначав (напр. у

ISSN 1728-3817

справі *Brumărescu v. Romania*[1]), що суперечливі рішення вищих судів підривають довіру до судової системи й порушують принцип правової визначеності. Це є класичним прикладом порушення принципу правової визначеності, оскільки учасники процесу не можуть передбачити, якою нормою керуватиметься суд, що підриває довіру до правосуддя.

3.4. *Концепція справжньої процесуальної економії та принцип пропорційності*

Аргумент про те, що заборона оскарження спрямована на економію часу, є глибоко помилковим і суперечить принципу пропорційності (ELI, & Unidroit, 2021; Цувіна, 2018). Цей принцип вимагає, щоб будь-яке процесуальне обмеження було співмірним меті, якої прагнуть досягти.

Заборона касаційного оскарження в даному випадку є непропорційним заходом. Вона досягає незначної короткострокової економії (справа швидше повертається до першої інстанції) ціною величезного ризику довгострокових витрат. Якщо питання про право на позов було вирішено апеляційним судом помилково, то система витратить роки на розгляд справи по суті, щоб урешті-решт скасувати рішення через фундаментальний дефект, який можна було усунути на самому початку.

Справжня процесуальна економія полягає у запобіганні проведенню завідомо безпідставних судових процесів (Zuckerman, 2009[2]). Негайне вирішення фундаментального питання про право на позов у касаційній інстанції є значно більш пропорційним та ефективним підходом, який запобігає марному витрачанню ресурсів усієї судової системи та сторін.

Водночас в обраній справі наявні обставини, які вимагають додаткового аналізу та забезпечення балансу між процесуальною ефективністю і фундаментальними гарантіями правосуддя, зокрема щодо дихотомії між прагненням до процесуальної економії та необхідністю дотримання фундаментальних засад судочинства.

Підхід, за яким оцінка доцільності касаційного оскарження ставиться в залежність від конкретних обставин справи, є теоретично обґрунтованим, коли предметом оскарження є не суто формальні, а сутнісні процесуальні питання. А саме, слід чітко розмежовувати порушення регулятивних процесуальних норм, які можуть бути виправлені в ході розгляду справи по суті, і дефекти фундаментальних процесуальних передумов, відсутність яких нівелює саму легітимність судового провадження. Питання наявності в суб'єкта права на звернення до суду з конкретним позовом належить саме до другої категорії. Це ключова передумова, що визначає, чи може судовий процес узагалі бути легітимно ініційований.

У розглядуваній справі, де суд першої інстанції поставив під сумнів право приватного виконавця на пред'явлення фраудаторного позову, ідеться не про формальну помилку, а про наявність у нього процесуальної правосуб'єктності (Крат, 2025). Вирішення такого питання має передувати будь-якому розгляду справи по суті. Примушування відповідача до участі в повноцінному судовому процесі, ініційованому особою, що потенційно не має на те повноважень, саме по собі становить порушення його права на справедливий суд, зокрема права не бути залученим до безпідставного процесу.

У цьому контексті концепція процесуальної економії має тлумачитися не вузько, як швидкість розгляду однієї конкретної справи, а системно – як запобігання проведенню завідомо безпідставних процесів, які з високою імовірністю будуть скасовані в подальших провадженнях з перегляду судових рішень. Дозвіл на розгляд справи по суті без вирішення фундаментального питання про право на позов створює ризик марного витрачання значних судових ресурсів і ресурсів сторін. Фактично це означає, що судова система може роками розглядати справу, ініційовану неналежною особою, щоб лише в кінці дійти висновку, що весь цей процес був нелегітимним із самого початку. Негайне вирішення цього правового питання у Верховному Суді, навпаки, є проявом справжньої процесуальної ефективності.

Отже, надання права на касаційне оскарження в такому випадку є інструментом не затягування, а довгострокової процесуальної ефективності та раціонального розподілу ресурсів судової системи. Негайне вирішення цього правового питання у Верховному Суді сприятиме формуванню єдиної судової практики й забезпечить правову визначеність, що є однією з ключових функцій касаційної інстанції.

Таким чином, за обставин, коли предметом спору є фундаментальна передумова реалізації права на позов, надання стороні права на касаційний перегляд проміжного судового рішення є не надмірним формалізмом, а необхідною гарантією принципу верховенства права. Такий підхід забезпечує правову визначеність, захищає особу від участі в потенційно нелегітимному процесі й утверджує довіру до судової системи через її послідовність у застосуванні ключових процесуальних інститутів. Зрештою, це і є реалізацією права на справедливий суд у його практичному, а не лише декларативному вимірі.

3.5. *Принцип орієнтації на врегулювання спору: пріоритет суті над формою*

Сучасна процесуальна доктрина виходить із того, що кінцевою метою судочинства є не сліпе слідування процедурі, а ефективне й остаточне врегулювання правового спору (ELI, & Unidroit, 2021; Jolowicz, 2008). Роль суду зміщується від формального арбітра до активного фасилітатора, який повинен спрямовувати сторони до вирішення їхнього спору по суті.

У цьому світлі підхід ОП КАС ВС, за яким скасування формальної перешкоди автоматично ліквідує предмет для касації, є проявом застарілого формалізму. Він ігнорує той факт, що фундаментальне питання – чи має позивач право на позов узагалі – залишається невирішеним. Дозвіл на розгляд справи по суті без вирішення цього ключового питання не наближує сторони до врегулювання, а навпаки, затягує їх у тривалий і потенційно безпідставний процес. Справжня орієнтація на врегулювання вимагає від суду касаційної інстанції негайно вирішити фундаментальні правові питання, які ставлять під сумнів саму легітимність процесу, а не відкладати їх на майбутнє.

3.6. *Принцип співпраці та попередження зловживання процесуальними правами*

Принцип співпраці покладає на суд і сторони спільний обов'язок діяти добросовісно для досягнення цілей правосуддя (Van Rhee, & Uzelac, 2011; Uzelac,

[1] Зокрема, Para. 61. ... One of the fundamental aspects of the rule of law is the principle of legal certainty, which requires, inter alia, that where the courts have finally determined an issue, their ruling should not be called into question. Цей принцип, по суті, вимагає, щоб судова практика була стабільною та передбачуваною, особливо на рівні найвищих судів.

[2] Проф. Цукерман у своїх роботах послідовно доводить, що мета правосуддя полягає в тому, щоб справедливо та пропорційно вирішувати спори, і це включає здатність системи захистити себе від зловживання процесом.

2025). Важливою частиною цієї співпраці є створення судом таких умов, які б унеможливлювали зловживання процесуальними правами з боку будь-якої зі сторін.

Щоб проілюструвати це, розглянемо нашу справу детальніше. Хто звертається і чому? Приватний виконавець, діючи від імені кредитора, подає позов, щоб повернути майно, яке боржниця, на його думку, незаконно передала родичам. Хто оскаржує і чому повинен мати право? Відповідачі (родичі боржниці) вважають, що виконавець не має права подавати такий позов узагалі. Коли суд першої інстанції з ними погодився, а апеляція – ні, вони подали касаційну скаргу. Їхнє право на це оскарження – це не спосіб затягнути справу, а єдиний інструмент, щоб на найвищому рівні перевірити фундаментальне питання: чи є цей процес легітимним із самого початку?

Підхід, запропонований ОП КАС ВС, нібито спрямований на боротьбу зі зловживаннями з боку відповідача (затягуванням справи). Однак насправді він створює умови для потенційного зловживання з боку позивача, даючи змогу ініціювати процес особі, що, можливо, не має на те повноважень. Забезпечення справедливих "правил гри", де обидві сторони можуть перевіряти легітимність дій одна одної на кожному етапі, і є справжнім попередженням зловживань та основою для добросовісної співпраці.

4. *Відповідність підходів до стандартів статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод*

Право на доступ до суду, закріплене у ст. 6 § 1 Конвенції, не є абсолютним і може підлягати певним обмеженням. Проте, як неодноразово наголошував ЄСПЛ, такі обмеження не мають звужувати або зменшувати доступ, що залишається особі, у такий спосіб або до такої міри, що сама суть права буде порушена. Для того, щоб обмеження було визнано сумісним зі ст. 6 Конвенції, воно має переслідувати легітимну мету й відповідати принципу пропорційності, тобто має існувати розумне співвідношення між застосованими засобами та поставленою метою.

Практика Європейського суду з прав людини виробила чіткі критерії для оцінювання обмежень доступу до касаційних інстанцій. Ці обмеження можуть бути визнані допустимими лише за умови, що вони відповідають двом ключовим вимогам: наявність легітимної мети та пропорційність.

ЄСПЛ визнає, що держави можуть установлювати певні процесуальні фільтри для касаційного оскарження, переслідуючи легітимні цілі (справи *Ashingdane v. the United Kingdom*, *Levages Prestations Services v. France*, *Kremzow v. Austria*). Ці та інші рішення ЄСПЛ формують усталений підхід: обмеження на доступ до касаційної інстанції є допустимими, але вони завжди мають бути передбачуваними, обґрунтованими та пропорційними до мети.

До таких легітимних цілей зазвичай належать: забезпечення ефективного використання ресурсів вищого суду для розгляду справ, що мають фундаментальне значення для правової системи; уникнення перевантаження вищого суду малозначущими справами; забезпечення єдності судової практики. Однак мета економії судового часу сама по собі рідко визнається достатньою, якщо вона призводить до свавільного позбавлення права на перегляд потенційно помилкового рішення.

Пропорційність обмеження – це ключовий критерій, який вимагає, щоб між застосованими засобами й легітимною метою існувало розумне співвідношення. Навіть за наявності легітимної мети обмеження буде визнане порушенням, якщо воно є непропорційним. ЄСПЛ оцінює пропорційність з огляду на кілька аспектів: по-перше, правила, що обмежують доступ, мають бути чіткими, передбачуваними й недвозначними. Учасник процесу повинен мати змогу чітко розуміти, чи підлягає його справа касаційному перегляду. Як зазначав Суд у справі *Levages Prestations Services v. France*, надмірний формалізм і непередбачуване застосування процесуальних норм можуть порушити право на доступ до суду.

По-друге, обмеження не має бути свавільним. Якщо касаційна інстанція відмовляє у відкритті провадження, то її рішення має ґрунтуватися на законі й не бути проявом надмірного формалізму.

Обмеження не має позбавляти сторону можливості донести до суду суть своїх аргументів щодо помилковості рішення нижчої інстанції. Воно має лише регулювати порядок доступу, а не унеможливлювати його теоретично.

Аналіз обмежувального підходу, який ми розглядаємо в цій статті, дає можливість констатувати, що підхід, використаний ОП КАС, не відповідає цим критеріям. Він є непропорційним, оскільки досягає лише уявної короткострокової економії, ігноруючи ризик марнування ресурсів на подальший розгляд справи, яка може бути скасована через фундаментальний дефект. Крім того, такий підхід порушує саму суть права на справедливий суд і принцип рівності сторін, створюючи кричущу процесуальну асиметрію, коли позивач у подібній ситуації має право на оскарження, а відповідач – ні (справа *Bélané Nagy v. Hungary*).

Отже, обмежувальне тлумачення, що застосовується на практиці, є не просто помилковим, але й несумісним із фундаментальними стандартами, установленими практикою ЄСПЛ.

Застосувавши критерії, вироблені практикою ЄСПЛ, до обмежувального підходу ОП КАС ВС, можна дійти висновку про його невідповідність до стандартів ст. 6 Конвенції. Аналіз варто провести за двома ключовими тестами: наявність легітимної мети й дотримання принципу пропорційності.

4.1. *Сумнівна легітимність мети: уявна процесуальна економія*

На перший погляд, мета обмежувального підходу – забезпечення процесуальної економії та уникнення затягування розгляду – є легітимною. ЄСПЛ неодноразово визнавав прагнення держав до ефективності правосуддя як допустиму мету. Однак у даному контексті ця мета є ілюзорною. Як було доведено в підрозділі 3.4, такий підхід втілює концепцію хибної процесуальної економії. Запобігаючи негайному вирішенню фундаментального питання про право на позов, він створює ризик марного витрачання значно більших ресурсів у майбутньому. Отже, мета, якої прагнуть досягти, є короткостроковою та сумнівною з погляду загальної ефективності системи правосуддя.

4.2. *Явне порушення принципу пропорційності*

Навіть якщо припустити наявність легітимної мети, то застосоване обмеження є вочевидь непропорційним, оскільки шкода від нього значно перевищує уявну користь. Непропорційність проявляється у трьох аспектах.

По-перше, це створення процесуального дисбалансу та порушення принципу рівності сторін. Це найбільш очевидне порушення. Цей принцип як невід'ємний складник ширшої концепції справедливого суду вимагає, щоб кожній стороні надавалась розумна можливість представити свою справу в умовах, які не ставлять її у суттєво невигідне становище порівняно з опонентом. Цей фундаментальний стандарт був закладений ще в

ранніх рішеннях Суду, зокрема у справі *Dombo Beheer B. V. v. the Netherlands*[1], і послідовно підтверджувався у подальшій практиці, наприклад у справах *Nideröst-Huber v. Switzerland* та *Béláné Nagy v. Hungary*. Як зазначав ЄСПЛ у знаковому рішенні у справі *Béláné Nagy v. Hungary*, принцип рівності сторін вимагає, щоб кожній стороні надавалась розумна можливість представити свою справу в умовах, які не ставлять її у суттєво невигідне становище порівняно з опонентом. Обмежувальний підхід створює саме таку ситуацію: позивач, у разі відмови апеляції, зберігає право на касацію, тоді як відповідач у дзеркальній ситуації цього права позбавлений. Такий дисбаланс є класичним прикладом порушення рівності прав сторін.

По-друге, це порушення правової визначеності (непередбачуваність доступу). ЄСПЛ у справі *Brumărescu v. Romania* наголосив, що суперечливі рішення вищих судів підривають довіру до судової системи й порушують принцип правової визначеності. Ситуація, коли в межах одного Верховного Суду існують дві протилежні позиції щодо фундаментального права на доступ до касаційної інстанції, робить правосуддя непередбачуваним. Учасник процесу не може знати напевно, чи буде його скарга прийнята, що саме по собі є порушенням ст. 6 Конвенції.

Третє, і найважливіше, – це прояв надмірного формалізму. У справі *Levages Prestations Services v. France* Суд засудив надмірний формалізм, який перешкоджає розгляду справи по суті. Підхід, за яким суд відмовляється розглядати касаційну скаргу лише на тій підставі, що справа формально "рухається далі", ігноруючи при цьому суть доводів скаржника (а саме, потенційну нелегітимність усього процесу), є проявом такого надмірного формалізму. Суд віддає пріоритет формі (продовження розгляду) над суттю (забезпечення справедливості та законності провадження).

Отже, обмежувальний підхід до права на касаційне оскарження не витримує перевірки на відповідність до стандартів ст. 6 Конвенції. Він переслідує сумнівну мету та є явно непропорційним заходом, що порушує принципи рівності сторін, правової визначеності та становить прояв надмірного формалізму. Задля утвердження верховенства права й дотримання міжнародних зобов'язань України судова практика має бути приведена у відповідність до стандартів ЄСПЛ.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження, що мало на меті знайти баланс між процесуальною ефективністю та фундаментальними правами сторін, дає змогу зробити висновок, що позиція Об'єднаної палати КАС ВС суперечить не лише положенням чинної судової практики, сформованої Великою Палатою, але й фундаментальним засадам цивільного процесу. Такий підхід порушує ключові принципи диспозитивності, рівності сторін і доступу до правосуддя. Окрім того, він суперечить сучасній доктрині цивільного процесу, що орієнтована на співпрацю, пропорційність та ефективне врегулювання спору по суті. Він також є несумісним із практикою Європейського суду з прав людини, оскільки створює процесуальний дисбаланс, що суперечить принципу рівності прав сторін, і вносить суперечливість у правозастосування, підриваючи принцип правової визначеності, як того вимагає ст. 6 ЄКПЛ.

Виходячи із цього, для вирішення подібних процесуальних колізій у майбутньому пропонується керуватися узагальнювальними критеріями, що випливають із сучасних засад судочинства, а саме вимог принципів правової визначеності та рівності прав сторін, а також процесуальної економії та пріоритетності суті над формою в судочинстві.

Перший – це критерій справедливості та передбачуваності правосуддя. При вирішенні складних процесуальних питань суд має керуватися тим, чи відповідає його тлумачення фундаментальним вимогам справедливості та передбачуваності. Це вимагає відповіді на такі взаємопов'язані запитання: чи не створює запропоноване рішення невиправдану процесуальну асиметрію, за якої одна сторона отримує правові можливості, яких позбавлена інша у дзеркальній ситуації? Правосуддя не може бути справедливим, якщо "правила гри" залежать від того, на чию користь ухвалено проміжне рішення. Чи відповідає запропоноване тлумачення сталій практиці найвищої судової інстанції? Відхід від неї без вагомих підстав підриває передбачуваність правосуддя, руйнує довіру до суду й перетворює процес на лотерею.

Другий критерій, які варто застосовувати, – критерій ефективності та пріоритету суті спору. Сучасне правосуддя має бути не лише справедливим, але й ефективним, орієнтуючись на реальне врегулювання спору, а не на дотримання формальних процедур. Тому суд має оцінювати свої дії з погляду їхньої доцільності та наслідків: чи не призводить формальне тлумачення норми (напр. усунення перешкоди для руху справи) до ігнорування фундаментального правового питання, яке ставить під сумнів легітимність усього подальшого процесу? Чи не є уявна економія часу на поточному етапі "хибною економією", яка створює ризик значно більших витрат у майбутньому через розгляд завідомо безпідставного процесу? Принцип пропорційності вимагає обирати шлях, що є найбільш ефективним у довгостроковій перспективі.

Застосування цих критеріїв дає однозначну відповідь на питання, поставлені на початку цього дослідження. Доступ до правосуддя – це не лише право на звернення до суду, а й гарантія справедливого процесу на всіх його етапах, де кожна сторона має рівні можливості для захисту. Отже, послідовне забезпечення права на касаційне оскарження для всіх учасників справи є не процесуальною формальністю, а необхідною гарантією утвердження верховенства права та реалізації права на справедливий суд.

З огляду на викладене, вбачаємо необхідним підтримати сформовану правову позицію, яка має важливе значення для судової практики, у якій Велика Палата Верховного Суду при вирішенні виняткової правової проблеми у справі № 367/252/24 відступила від висновку Об'єднаної палати Касаційного адміністративного суду у справі № 380/970/24. Такий крок є критично важливим для забезпечення єдності судової практики, утвердження принципів верховенства права та зміцнення довіри до судової системи через її послідовність у захисті процесуальних прав усіх учасників судового провадження.

[1] Зокрема, ЄСПЛ зазначає: "The principle of equality of arms – one of the elements of the broader concept of fair trial – requires each party to be given a reasonable opportunity to present his case under conditions that do not place him at a substantial disadvantage vis-à-vis his opponent" (Para. 23). "However, the concept of fair trial also implies in principle the right for the parties to a trial to have knowledge of and comment on all evidence adduced or observations filed " (Para. 24).

Внесок авторів: Ірина Ізарова – концептуалізація, методологія дослідження, написання частини зі статті, вичитування фінального рукопису; Оксана Угриновська – концептуалізація, методологія дослідження, написання частини зі статті, вичитування фінального рукопису.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Велика Палата Верховного Суду. Справа 753/22860/17, 15 вересня 2020. https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270719

Велика Палата Верховного Суду. Справа 127/18513/18, 27 жовтня 2020. https://reyestr.court.gov.ua/Review/93374071

Велика Палата Верховного Суду. Справа 373/86/21, 16 лютого 2022. https://reyestr.court.gov.ua/Review/103562090

Велика Палата Верховного Суду України. Справа 367/252/24, 10 вересня 2025. https://reyestr.court.gov.ua/Review/130552487

Касаційний адміністративний суд Верховного Суду України. Справа 380/970/24, 19 березня 2025. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126003765

Касаційний цивільний суд Верховного Суду. Справа 753/22860/17, 18 травня 2020. https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564113

Кодекс адміністративного судочинства України № 2747-IV. (2005). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

Крат, В. (2025, 29 квітня). *Фраудаторні правочини в ракурсі практики касаційного суду*. Верховний Суд. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1800230/

Об'єднана палата Касаційного адміністративного суду Верховного Суду. Справа 380/970/24, 25 липня 2024. https://reyestr.court.gov.ua/Review/120603765

Касаційний адміністративний суд Верховного Суду. *Окрема думка судді Коваленко Н. В.* Справа 380/970/24, 28 березня 2025. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126189623

Касаційний адміністративний суд Верховного Суду. *Окрема думка судді Пророка В. В.* Справа 216/7831/21, 3 липня 2024. https://reyestr.court.gov.ua/Review/120247391

Притика, Ю. Д., & Ізарова, І. О. (Ред.). (2021). *Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України*. Дакор.

Цивільний процесуальний кодекс України № 1618-IV. (2004). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

Цувіна, Т. (2018). Принцип пропорційності у цивільному судочинстві. *Право України*, 10, 50–63. http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/handle/123456789/2628

Цувіна, Т. А. (2021). *Принцип верховенства права в цивільному судочинстві: теорія та практика* [дис. д-ра юрид. наук, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого]. Академічні тексти України. https://uacademic.info/ua/document/0521U101902

Ashingdane v. the United Kingdom, ECtHR, App. 8225/78, 28 May 1985. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57425

Béláné Nagy v. Hungary, ECtHR, App. 53080/13, 13 December 2016. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169663

Brumărescu v. Romania, ECtHR, App. 28342/95, 28 October 1999. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58337

Cappelletti, M., & Garth, B. G. (1978). Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective. *Buffalo Law Review*, 27(2), 181–292.

CEPEJ. (2021). *Revised SATURN Guidelines for Judicial Time Management* (4th rev.). https://rm.coe.int/cepej-2021-13-en-revised-saturn-/guidelines-4th-revision/1680a4cf81

Committee of Ministers Resolution Res(2002)12 Establishing the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). (2002, 18 September). https://rm.coe.int/09000016804ddb99

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (as amended by Protocols No. 11 and No. 14). (1950). *ETS*, 5. https://rm.coe.int/1680063765

Dombo Beheer B. V. v. the Netherlands, ECtHR, App. 14448/88, 27 October 1993. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57850

ELI, & Unidroit. (2021). *Model European Rules of Civil Procedure: From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure*. Oxford University Press.

Jolowicz, J. A. (2008). Civil Litigation: What's It For? *The Cambridge Law Journal*, 67(3), 508–520.

Kramer, X., Biard, A., Hoevenaars, J., & Themeli, E. (Eds.). (2021). *New Pathways to Civil Justice in Europe: Challenges of Access to Justice*. Springer.

Kremzow v. Austria, ECtHR, App. 12350/86, 21 September 1993. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57829

Levages Prestations Services v. France, ECtHR, App. 21920/93, 23 October 1996. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58065

Nideröst-Huber v. Switzerland, ECtHR, App. 18990/91, 18 February 1997. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58199

Uhrynovska, O. (2020). Novelization of Civil Procedural Legislation of Ukraine in Cassation Review: Panacea or Illusion? *Access to Justice in Eastern Europe*, 3(4), 209–225. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-3.4-a000036

UNGA Resolution 70/1 Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (2015, 25 September). https://sdgs.un.org/2030agenda

Universal Declaration of Human Rights. (1948, 10 December). https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

Uzelac, A. (2025). Principles of Civil Procedure under ELI-Unidroit Rules: Convergence Through a Uniform Approach to Procedural Obligations? *Uniform Law Review*, 30(1), 1–10. https://doi.org/10.1093/ulr/unaf015

Van Rhee, C. H. (2008). *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*. Intersentia.

Van Rhee, C. H. (2022). Case Management and Co-operation in the Model European Rules of Civil Procedure. *Journal of International and Comparative Law*, 9(2), 1–16. https://www.jicl.org.uk/journal/december-2022/case-/management-and-co-operation-in-the-model-european-rules-of-civil-procedure

Van Rhee, C. H., & Uzelac, A. (Eds.). (2011). *Civil Justice between Efficiency and Quality: From Ius Commune to the CEPEJ*. Intersentia.

Zuckerman, A. (2009). The Challenge of Civil Justice Reform: Effective Court Management of Litigation. *City University of Hong Kong Law Review*, 1(1), 49–71.

References

Administrative Cassation Court of the Supreme Court of Ukraine. Case 380/970/24, 19 March 2025 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126003765

Ashingdane v. the United Kingdom, ECtHR, App. 8225/78, 28 May 1985. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57425

Béláné Nagy v. Hungary, ECtHR, App. 53080/13, 13 December 2016. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-169663

Brumărescu v. Romania, ECtHR, App. 28342/95, 28 October 1999. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58337

Cappelletti, M., & Garth, B. G. (1978). Access to Justice: The Newest Wave in the Worldwide Movement to Make Rights Effective. *Buffalo Law Review*, 27(2), 181–292.

CEPEJ. (2021). *Revised SATURN Guidelines for Judicial Time Management* (4th rev.). https://rm.coe.int/cepej-2021-13-en-revised-saturn-/guidelines-4th-revision/1680a4cf81

Civil Cassation Court of the Supreme Court of Ukraine. Case 753/22860/17, 18 May 2020 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/89564113

Civil Procedural Code of Ukraine No. 1618-IV. (2004) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

Code of Administrative Proceedings of Ukraine No. 2747-IV. (2005) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

Committee of Ministers Resolution Res(2002)12 Establishing the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). (2002, 18 September). https://rm.coe.int/09000016804ddb99

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (as amended by Protocols No. 11 and No. 14). (1950). *ETS*, 5. https://rm.coe.int/1680063765

Dombo Beheer B. V. v. the Netherlands, ECtHR, App. 14448/88, 27 October 1993. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57850

ELI, & Unidroit. (2021). *Model European Rules of Civil Procedure: From Transnational Principles to European Rules of Civil Procedure*. Oxford University Press.

Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. Case 753/22860/17, 15 September 2020 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/92270719

Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. Case 127/18513/18, 27 October 2020 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/93374071

Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. Case 373/86/21, 16 February 2022 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/103562090

Grand Chamber of the Supreme Court of Ukraine. Case 367/252/24, 10 September 2025 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/130552487

Jolowicz, J. A. (2008). Civil Litigation: What's It For? *The Cambridge Law Journal*, 67(3), 508–520.

Kramer, X., Biard, A., Hoevenaars, J., & Themeli, E. (Eds.). (2021). *New Pathways to Civil Justice in Europe: Challenges of Access to Justice*. Springer.

Krat, V. (2025, 29 April). Fraudulent Transactions from the Perspective of the Practice of the Cassation Court. Supreme Court. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1800230/

Kremzow v. Austria, ECtHR, App. 12350/86, 21 September 1993. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57829

Levages Prestations Services v. France, ECtHR, App. 21920/93, 23 October 1996. https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58065

Nideröst-Huber v. Switzerland, ECtHR, App. 18990/91, 18 February 1997. https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-58199

Prytyka, Yu. D., & Izarova, I. O. (Eds.). (2021). *Access to Justice in Conditions of Sustainable Development: To the 30th Anniversary of Ukraine's Independence*. Dakor [in Ukrainian].

Cassation Administrative Court of the Supreme Court of Ukraine. *Separate Opinion of Judge Kovalenko N. V.* Case 380/970/24, 28 March 2025 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/126189623

Cassation Administrative Court of the Supreme Court of Ukraine. *Separate Opinion of Judge Prorok V. V.* Case 216/7831/21, 3 July 2024 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/120247391

Tsuvina, T. (2018). The Principle of Proportionality in Civil Proceedings. *Law of Ukraine*, 10, 50–63 [in Ukrainian]. http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/handle/123456789/2628

Tsuvina, T. A. (2021). *The Principle of the Rule of Law in Civil Proceedings: Theory and Practice* [Doctoral dissertation, Yaroslav Mudryi National Law University]. Academic texts of Ukraine [in Ukrainian]. https://uacademic.info/ua/document/0521U101902

Uhrynovska, O. (2020). Novelization of Civil Procedural Legislation of Ukraine in Cassation Review: Panacea or Illusion? *Access to Justice in Eastern Europe*, 3(4), 209–225. https://doi.org/10.33327/AJEE-18-3.4-a000036

UNGA Resolution 70/1 Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development (2015, 25 September). https://sdgs.un.org/2030agenda

Universal Declaration of Human Rights. (1948, 10 December). https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights

Uzelac, A. (2025). Principles of Civil Procedure under ELI-Unidroit Rules: Convergence Through a Uniform Approach to Procedural Obligations? *Uniform Law Review*, 30(1), 1–10. https://doi.org/10.1093/ulr/unaf015

Van Rhee, C. H. (2008). *Judicial Case Management and Efficiency in Civil Litigation*. Intersentia.

Van Rhee, C. H. (2022). Case Management and Co-operation in the Model European Rules of Civil Procedure. *Journal of International and Comparative Law*, 9(2), 1–16. https://www.jicl.org.uk/journal/december-2022/case-management/-and-co-operation-in-the-model-european-rules-of-civil-procedure

Van Rhee, C. H., & Uzelac, A. (Eds.). (2011). *Civil Justice between Efficiency and Quality: From Ius Commune to the CEPEJ*. Intersentia.

Zuckerman, A. (2009). The Challenge of Civil Justice Reform: Effective Court Management of Litigation. *City University of Hong Kong Law Review*, 1(1), 49–71.

Отримано редакцією журналу / Received: 10.09.25
Прорецензовано / Revised: 20.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Iryna IZAROVA, DSc (Law), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-1909-7020
e-mail: irina.izarova@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Oksana UHRYNOVSKA, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3642-5903
e-mail: oksana.uhrynovska@lnu.edu.ua
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine

THE RIGHT TO CASSATION APPEAL AGAINST INTERLOCUTORY RULINGS OF THE FIRST INSTANCE COURT: ACCESS TO JUSTICE OR A PROCEDURAL ILLUSION?

Background. ***The article is devoted to researching one of the key problems in modern civil procedure in Ukraine–the right of second appeal (cassation) against interim court decisions, particularly those that set aside rulings obstructing the progress of a case. The relevance of the topic stems from the emergence of conflicting case law within the Supreme Court itself, which threatens the principle of legal certainty and the predictability of justice. The aim of the article is to develop and substantiate a comprehensive approach to resolving this procedural dilemma, one that would ensure a balance between procedural efficiency and the fundamental guarantees of a fair trial, in the context of a modern judicial model oriented towards cooperation of the parties, proportionality, and effective dispute resolution.***

Methods. ***To achieve the aim, formal-dogmatic, systemic, comparative-legal, and doctrinal methods were employed. The relevant norms of procedural codes and pertinent case law were analyzed, and the problem was assessed through the lens of the fundamental principles of civil procedure and the standards set forth in Article 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.***

Results. ***The research established that the restrictive approach to the right of cassation appeal is based on an erroneous interpretation of legal norms, creates an unjustified procedural asymmetry that violates the principle of equality of arms, and embodies the concept of "false" procedural economy. It has been proven that such an approach is incompatible with the ECtHR's case law regarding the right of access to a court, the principle of equality of arms, and the principle of legal certainty.***

Conclusions. ***The conclusions formulate generalizing criteria for resolving similar conflicts and provide recommendations for judicial practice. It is established that an appellate court decision setting aside a ruling that obstructs the case's proceedings is subject to cassation appeal. The validity of the Grand Chamber's position in departing from a controversial conclusion to ensure the uniformity of case law and affirm the rule of law is emphasized.***

Keywords: ***court decisions, first instance court ruling, subjects of the right to appeal, cassation review, access to justice, equality of arms, legal certainty, procedural economy, Article 6 ECHR.***

Незважаючи на те, що професорка Ірина Ізарова є членкинею редколегії "Вісника Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки", що могло б призвести до можливого прямого чи опосередкованого впливу на ухвалення редакційного рішення щодо публікації. Під час розгляду та рецензування статті було дотримано всі вимоги та процедури відповідно до редакційної політики журналу.

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

Although Professor Iryna Izarova is a member of the Editorial Board of the "Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Sciences," which could potentially lead to a direct or indirect influence on the editorial decision regarding the publication. All requirements and procedures in accordance with the journal's editorial policy were followed during the consideration and peer review of the article.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 343.1
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-7

Олена КОСТЮЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-2243-1173
e-mail: olena_kostiuchenko@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Андрій ШЕВЦОВ, асп.
ORCID ID: 0009-0006-2080-5561
e-mail: andriishevtsov@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ ІНФОРМАЦІЇ (OSINT) ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ

В с т у п . *У сьогоденні, коли цифрові технології проникають у всі сфери життя, відкриті джерела інформації, відомі як OSINT (Open-Source Intelligence), стали невід'ємним складником сучасного розслідування злочинів проти людяності. Ці дані часто стають незамінними в процесі кримінального переслідування, особливо у випадках, коли інші джерела інформації недоступні або обмежені. Проте для того, щоб матеріали, отримані через OSINT, могли бути використані як докази, необхідно розв'язати низку складних проблем, які стосуються їх достовірності, автентичності та допустимості.*

М е т о д и . *У роботі використано такі методи, як-от: порівняльно-правовий (зіставлення стандартів допустимості доказів, сформованих у практиці Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії, чи Міжнародного кримінального суду й української практики); нормативно-правовий аналіз (вивчення законів, міжнародних угод і інструкцій щодо OSINT); аналіз судової практики в Україні, яка перебуває на етапі формування підходів до використання OSINT у кримінальному процесі; інтерпретаційно-правовий (тлумачення процесуальних норм у контексті OSINT); системний юридичний підхід (інтеграція виявлених норм у рекомендації для українського кримінального процесу).*

Р е з у л ь т а т и . *У ході дослідження виявлено три ключові проблеми застосування OSINT у розслідуваннях злочинів проти людяності. По-перше, відсутність єдиних законодавчих стандартів і методик збирання цифрових доказів призводить до розбіжностей у процедурах різних юрисдикцій і ускладнює визнання таких доказів у суді. По-друге, без чітко визначених процедур верифікації (геолокація, аналіз метаданих, порівняння супутникових знімків) зібрані дані часто не витримують критики щодо автентичності. По-третє, у зонах активних бойових дій традиційні засоби документування є недостатніми, тоді як OSINT дає змогу відтворити хронологію подій і підтвердити місцезнаходження об'єктів злочину навіть за обмеженого доступу.*

В и с н о в к и . *Для підвищення ефективності OSINT у кримінальному провадженні необхідно розробити комплексні методики, які враховували б не лише технічні аспекти роботи з даними, але й етичні та правові обмеження. Наприклад, важливим є запровадження стандартів для документування процесу збирання інформації – від фіксації джерела до процедур перевірки. Без таких механізмів слідчі та прокурори залишаються у вразливому становищі, адже допустимість результатів процесуальних дій може бути оспорена на етапі судового розгляду. Лише міждисциплінарний підхід дасть змогу забезпечити належну якість розслідувань та ефективне притягнення до відповідальності осіб, які вчинили найтяжчі міжнародні злочини.*

К л ю ч о в і с л о в а : *OSINT, злочини проти людяності, досудове розслідування, відкриті джерела, докази, електронні докази, документи.*

Вступ

Сучасні міжнародні збройні конфлікти, які охоплюють окремі регіони світу, залишають за собою тяжкі наслідки у вигляді масових порушень норм міжнародного гуманітарного права та численних злочинів проти людяності. Ці злочини, серед яких умисні вбивства, депортація населення, катування та сексуальне насильство, вимагають негайного документування, розслідування і покарання винних. Однак реалії воєнного часу створюють значні перешкоди для традиційних методів збирання доказів. Допити свідків часто ускладнені через небезпеку для життя або відсутність доступу до постраждалих територій, а огляд місця події стає неможливим через активні бойові дії, мінування або окупацію. На цьому тлі використання OSINT (розвідки з відкритих джерел) набуває особливого значення. Завдяки даним із соціальних мереж, супутниковим знімкам, відеозаписам, публікаціям у ЗМІ та іншим доступним ресурсам можна відтворити картину подій навіть за відсутності прямого доступу до місця злочину. Однак OSINT як джерело доказів породжує нові виклики – як забезпечити автентичність таких даних? Як довести їхню достовірність і відповідність до вимог допустимості, закріплених у кримінальному процесуальному законодавстві? В Україні ці питання ще не знайшли належного правового врегулювання, що значно ускладнює використання відкритих джерел у судових провадженнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика OSINT активно досліджується як науковцями, так і практиками. Зокрема, серед українських дослідників, що торкались цього питання, слід відзначити Калугіна В. Ю., Костюченко О. Ю., Сіфорова О. І., Ругала Ю., Косохатька Б. С., Торбаса О. О. Їхні роботи охоплюють аспекти збирання та аналізу інформації з відкритих джерел, зокрема в умовах гібридних війн і збройних конфліктів. На міжнародному рівні вагомий внесок у розвиток OSINT зробили експерти таких організацій, як Bellingcat, Human Rights Watch, Міжнародний кримінальний суд та ООН. Вони розробили методології збирання цифрових доказів, зокрема підтвердження їх автентичності через геолокацію, порівняння метаданих і аналіз супутникових зображень. Попри значні напрацювання, у працях як українських, так і зарубіжних дослідників залишаються нерозкритими питання правового регулювання використання OSINT у кримінальному процесі України.

Метою статті є визначення ключових теоретичних і практичних аспектів використання OSINT під час розслідування злочинів проти людяності.

© Костюченко Олена, Шевцов Андрій, 2025

ISSN 1728-3817

Зокрема, увага зосереджується на аналізі міжнародних стандартів щодо збирання, перевірки й оцінювання цифрових доказів. Водночас автори мають намір запропонувати конкретні рекомендації для вдосконалення національної законодавчої бази. Це передбачає створення чітких правових механізмів, які б регулювали процесуальне використання інформації з відкритих джерел, забезпечуючи її допустимість як доказів у кримінальних справах. Зрештою, у статті робиться спроба знайти баланс між потребою у швидкому документуванні злочинів, вчинених у надзвичайно складних умовах, і дотриманням правових стандартів, необхідних для об'єктивного розгляду таких справ у суді.

Методи

Дослідження будується на поєднанні кількох взаємопов'язаних методів: порівняльно-правовому аналізі стандартів допустимості доказів у практиці Міжнародного трибуналу щодо колишньої Югославії та Міжнародного кримінального суду із зіставленням цих стандартів із поточною судовою практикою в Україні; аналітичному методі, що включає огляд і систематизацію підходів міжнародних організацій (Bellingcat, Human Rights Watch, ООН, МКС) до збирання та оцінювання цифрових доказів; документальному аналізі наукових публікацій і методичних рекомендацій із фіксації джерел і перевірки цифрових даних; системному підході до інтеграції технічних, правових і етичних аспектів у єдину методологічну систему.

Результати

Військові конфлікти XXI століття, серед яких особливе місце посідає повномасштабна агресія Російської Федерації проти України, підкреслили важливість використання новітніх технологій для аналізу, збирання та збереження інформації про події, що мають кримінальне значення. У таких умовах традиційні методи розслідування виявляються недостатніми, особливо коли йдеться про документування злочинів проти людяності. Саме тому у фокусі сучасних підходів опинилася розвідка з відкритих джерел (OSINT), яка стала невід'ємним складником розслідувань міжнародних злочинів. OSINT базується на аналізі даних, отриманих із численних джерел, таких як соціальні мережі, новинні ресурси, державні звіти, блоги, форуми, відеоплатформи й супутникові знімки. Ця технологія дає змогу об'єднати розрізнені фрагменти інформації у цілісну картину, що є надзвичайно важливим у контексті документування складних злочинів, які охоплюють велику кількість постраждалих, свідків і підозрюваних. Злочини проти людяності, за своєю природою, є багатоаспектними й часто мають масовий характер, що ускладнює процес їхнього розслідування. Питання виявлення винних, притягнення їх до відповідальності та забезпечення справедливості для жертв є не лише юридичною, але й моральною та соціальною проблемою. Саме тут OSINT виявляється незамінним інструментом. Його перевага полягає у здатності швидко реагувати на події, забезпечуючи майже миттєвий доступ до великого обсягу інформації. У контексті російсько-української війни OSINT активно застосовується для збирання доказів злочинів проти людяності. Цей метод дає змогу документувати воєнні злочини навіть у тих випадках, коли доступ до місця подій є неможливим через бойові дії або окупацію. Соціальні мережі, наприклад, стали важливим джерелом даних для ідентифікації осіб, які брали участь у злочинах, або для встановлення деталей подій. Фото- та відеоматеріали, які користувачі публікують у відкритому доступі, містять численні підказки: геолокацію, часові мітки, зображення конкретних осіб або об'єктів. У поєднанні з аналітичними інструментами OSINT дає змогу встановити не лише винуватців, а й їхню роль у подіях. Один із яскравих прикладів використання OSINT – це ідентифікація військових злочинців за допомогою аналізу їхніх профілів у соціальних мережах. Фотографії, на яких зафіксовано людей у формі, з озброєнням, на тлі певної місцевості, дають змогу визначити їхнє місце-знаходження, підрозділи, до яких вони належать, і навіть командирів. У деяких випадках ці дані стають відправною точкою для побудови доказової бази, яку можна використовувати в суді. Окрім того, OSINT відіграє ключову роль у встановленні ланцюгів командування, що є критично важливим для розслідування злочинів, вчинених на системному рівні. Наприклад, супутникові знімки дають змогу документувати пересування техніки чи концентрацію військових на певних територіях, а публічні заяви посадовців – аналізувати рівень їхньої поінформованості чи причетності до прийняття рішень. Метод OSINT також допомагає виявляти зв'язки між подіями, що на перший погляд здаються розрізненими. Наприклад, дані про артилерійські обстріли можуть бути підтверджені як супутниковими знімками пошкоджених об'єктів, так і відеозаписами місцевих жителів. Усе це сприяє створенню надійної доказової бази, яка здатна витримати ретельний аналіз у суді. Однак, незважаючи на значні досягнення у використанні OSINT, цей метод залишається викликом для українського правосуддя через відсутність чітких правових механізмів щодо його процесуального оформлення. Автентичність і допустимість отриманих даних потребують додаткових заходів, які гарантують, що інформація буде визнана доказом у суді. Використання OSINT у розслідуванні злочинів проти людяності відкриває нові горизонти для кримінальної юстиції в умовах збройних конфліктів, проте вимагає системного підходу, який включає розроблення законодавчих стандартів, удосконалення слідчих методик і активну міждисциплінарну співпрацю (Ругало, 2023).

Інформація, отримана за допомогою методик і засобів OSINT, за своєю природою є відкритою. Вона не підпадає під категорію даних з обмеженим доступом і, що особливо важливо, не здобувається незаконними методами. Це означає, що вона цілком відповідає вимогам чинного законодавства, зокрема статті 84 Кримінального процесуального кодексу України (далі за текстом КПК), яка визначає поняття доказів. Проте варто наголосити: хоча така інформація доступна у відкритому доступі, її ефективне використання у кримінальному процесі потребує чіткого розуміння юридичних аспектів. Особливістю даних, зібраних за допомогою OSINT, є те, що вони переважно зберігаються в електронному вигляді – на цифрових носіях або безпосередньо в мережі "Інтернет".

Міжнародне співтовариство докладає багато зусиль для реформування процедури отримання транснаціональних електронних доказів під час адаптації до сучасних вимог. Нові правила ЄС щодо надання та зберігання транснаціональних електронних доказів охоплюють категорії даних абонентів, доступу до транзакцій та контенту. Установлено, що проєкти SIRIUS і TREIO є важливими інструментами для підтримки правоохоронних органів ЄС у питаннях,

пов'язаних із транснаціональними електронними доказами. В Україні необхідно вдосконалити законодавство щодо порядку отримання транснаціональних електронних доказів з урахуванням міжнародної практики. Використання рекомендацій проєктів SIRIUS та TREIO в Україні може сприяти вдосконаленню процедури міжнародного співробітництва щодо доступу до транснаціональних електронних доказів у кримінальних розслідуваннях (Костюченко, Ахтирська, Середа та ін., 2023; Костюченко, & Ахтирська, 2022; Костюченко, Ахтирська, Виноградова та ін., 2024).

Саме це ставить перед українським правосуддям додаткові виклики. Нині у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві йдеться про такий вид джерел доказів, як документ (частина 2 статті 84). Документом, згідно із частиною 1 статті 99 КПК, є спеціально створений із метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження. До документів, за наявності в них відомостей, передбачених частиною 1 цієї статті, законодавець відносить: 1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (у т. ч. комп'ютерні дані); 2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України; 3) складені в порядку, передбаченому цим Кодексом, протоколи процесуальних дій і додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії. Матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", за умови відповідності до вимог цієї статті, є документами й можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази (частина 2 статті 99 КПК) (Верховна Рада, 2012). Відповідно, за наведеними ознаками частину із цих документів слід вважати "електронними доказами".

Разом із тим у КПК, на відміну від інших процесуальних кодексів, відсутнє чітке визначення терміна "електронний доказ". Це створює правову прогалину, яка значно ускладнює використання електронних даних у судових процесах саме в кримінальному провадженні. Водночас у науковій доктрині ця проблема вже знайшла своє відображення. Важливий внесок у дослідження поняття електронного доказу зробили такі українські науковці, як Ахтирська Н. М., Костюченко О. Ю., Коваленко А. М., Неділько Я. В., Сіренко О. В. Їхні праці не лише аналізують теоретичні аспекти цього явища, але й пропонують практичні рекомендації щодо використання електронних доказів у роботі суддів, слідчих і прокурорів. Незважаючи на це, реальність залишається складнішою, оскільки на практиці відсутність нормативного визначення поняття "електронний доказ" залишає простір для різночитань і суперечностей у правозастосуванні. Коли йдеться про дані з відкритих джерел, що можуть бути використані як електронні докази, то слід особливо зосередитися на аспектах їх отримання, оброблення та зберігання. З одного боку, збирання даних із відкритих джерел є доступним інструментом, що не потребує значних ресурсів. З іншого боку, воно потребує високого рівня відповідальності та професійної підготовки. Будь-яка недбалість під час збирання або зберігання таких даних може призвести до їх втрати або недопустимості в суді. Із цією метою в Україні діє низка нормативно-правових актів, які регулюють процедури фіксації та зберігання даних. Водночас ці акти не завжди враховують специфіку роботи з електронною інформацією. Тому органам досудового розслідування, що активно застосовують OSINT у своїй діяльності, доводиться шукати баланс між юридичними вимогами й технічними можливостями. Якщо інформація з відкритих джерел містить відомості, що вказують на наявність або відсутність обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, то вона може стати повноцінним доказом у справі. Проте, навіть попри активне використання OSINT у розслідуваннях злочинів проти людяності та інших міжнародних злочинів, зберігається значний дефіцит нормативно-правового регулювання цієї діяльності. Цей вакуум регулювання створює ризики для ефективного застосування даних, отриманих із відкритих джерел. По-перше, відсутність чітких процедур підвищує імовірність їхньої дискредитації в суді. По-друге, це ускладнює стандартизацію процесів збирання та оброблення електронних доказів, що, у свою чергу, позначається на їхній доказовій силі. Таким чином, використання OSINT як джерела електронних доказів має значний потенціал для вдосконалення досудового розслідування і судового розгляду щодо осіб, підозрюваних та обвинувачених у злочинах проти людяності. Водночас подальший розвиток цього напряму потребує розроблення комплексних нормативно-правових стандартів, які враховуватимуть як технічні особливості роботи з електронними даними, так і необхідність дотримання процесуальних гарантій.

Для забезпечення єдиних процедур і надання методичних рекомендацій слідчим, які використовують відкриті дані, був розроблений Протокол Берклі (United Nations, 2022). Цей документ став результатом співпраці між Центром прав людини Каліфорнійського університету в Берклі та представниками Управління ООН із прав людини. Його метою було формування міжнародних стандартів проведення онлайн-розслідувань, спрямованих на документування можливих порушень міжнародного права, прав людини, міжнародного гуманітарного та кримінального права. У Протоколі наводяться детальні рекомендації щодо процедур збирання, аналізу та збереження цифрової інформації. Хоча документ і не має обов'язкової юридичної сили, його стандарти стали важливим орієнтиром для правоохоронних органів різних країн. Дотримання цих рекомендацій значно підвищує надійність і точність зібраних доказів, а також зменшує ризик їхнього виключення з розгляду в судовому провадженні через процедурні порушення чи сумнівність автентичності. Однак Протокол Берклі – це лише один із багатьох інструментів, які можуть бути використані у процесі розслідування. Наприклад, слід ураховувати "Керівні принципи щодо електронних доказів", розроблені Радою Європи. Вони пропонують чіткі рекомендації для забезпечення належного документування та оброблення цифрових даних. Крім того, існує міжнародний стандарт ISO/IEC 27037:2017, який у своєму національному варіанті представлений як ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. Ці стандарти, хоча й доволі об'ємні, зосереджуються на базових принципах

роботи з електронними доказами, таких як отримання, збереження та автентифікація зібраної інформації. Особливу увагу слід звернути на процес легалізації отриманих доказів, що є однією з найскладніших задач у контексті використання даних із відкритих джерел. Українське кримінальне процесуальне законодавство висуває суворі вимоги до порядку отримання, закріплення та використання доказів. Зокрема, кожен етап має чітко відповідати законодавчим нормам, щоб уникнути визнання доказів недопустимими. Легалізація таких доказів також потребує забезпечення їхньої автентичності. Це означає, що слідчий повинен мати можливість довести, що зібрана інформація не була змінена з моменту її отримання. Важливими інструментами в цьому процесі є фіксація метаданих, застосування технічних засобів для захисту від маніпуляцій, а також залучення експертів для перевірки походження і змісту доказів. Необхідність удосконалення нормативно-правової бази України в цій сфері є очевидною. Попри наявність міжнародних стандартів і рекомендацій, вони часто мають загальний характер і потребують адаптації до національних правових реалій. Розроблення чітких норм, які регулювали б використання відкритих даних у кримінальному провадженні, стала б вагомим кроком до підвищення ефективності розслідування злочинів, особливо тих, що стосуються порушень міжнародного права чи злочинів проти людяності. Протокол Берклі, "Керівні принципи щодо електронних доказів" і стандарти ISO/IEC є важливими елементами у створенні сучасної методології роботи з відкритими даними, проте їх практичне впровадження вимагає не лише технічних знань, а й законодавчого забезпечення, що гарантує дотримання прав учасників кримінального провадження та забезпечує допустимість зібраних доказів у суді.

Електронні докази, без сумніву, є важливим елементом сучасних кримінальних проваджень, їхня роль у розслідуваннях неухильно зростає, особливо у світі, де цифрові технології охоплюють практично всі сфери життя. Однак, щоб ці докази мали юридичну силу, вони мають відповідати чітким вимогам – належності, допустимості та достовірності, що визначаються не лише внутрішньою суттю доказу, а й процедурами його збирання і оброблення. Стаття 85 КПК чітко окреслює, що доказ є належним, якщо він має прямий чи опосередкований зв'язок із тими обставинами, що підлягають доказуванню в межах кримінальної справи, або з іншими фактами, що можуть вплинути на результат судового розгляду (Верховна Рада, 2012). Важливою частиною цього процесу є обов'язок обвинувачення довести, як саме конкретний електронний доказ пов'язаний із розслідуваними подіями. Ідеться не лише про фізичне існування доказу, а й про його роль у процесі – як він підтверджує або спростовує факти, що мають значення для справи. При цьому обвинувачення має також продемонструвати, що процедура збирання цього доказу була виконана в межах законодавчих норм, адже збирання доказів через відкриті джерела – це не простий одноетапний процес. Касаційний кримінальний суд Верховного Суду у постанові від 21 липня 2025 року у справі №201/11849/23 (Верховний Суд, Касаційний кримінальний суд, 2025) зазначив, що протоколи оглядів інтернет-сторінок і телеграм-каналів і додатки до протоколів, у яких зафіксовано за допомогою функцій скріншоту, друку й запису на технічні носії зміст відображеної на них інформації, що підтверджує існування обставин, які підлягають доказуванню, є допустимими доказами, якщо сторона захисту не спростувала відповідну інформацію і не аргументувала, що інформація, надана органом досудового розслідування, не відповідає дійсності, зокрема містить ознаки фальсифікації чи спотворення. Кожен крок, від аналізу джерела інформації до її фіксації, має бути документовано та виконано за всіма правилами, аби забезпечити автентичність і законність. За статтею 87 КПК недопустимими є докази, що були отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини (Верховна Рада, 2012). Якщо на етапі збирання первинних доказів було допущено зазначене порушення, то суд має застосувати доктрину "плодів отруйного дерева" і визнати як первинні, так і похідні докази недопустимими. Ця доктрина передбачає, що недопустимий доказ, навіть якщо він має беззаперечне значення для справи, може "забруднити" всю іншу доказову базу, отриману у процесі розслідування. У зв'язку із цим слід підтримати позицію О. О. Торбаса, що потрібно чітко усвідомлювати, що робота із цифровими доказами – це не лише технічне завдання, а й складний юридичний процес, який вимагає не тільки професіоналізму, а й ретельності на кожному етапі. Кожен крок у збиранні, аналізі та зберіганні електронних доказів має бути продуманий і обґрунтований з погляду правового поля, аби не тільки забезпечити ефективність розслідування, а й гарантувати захист прав і свобод усіх учасників процесу (Торбас, 2024, с. 106–112).

У світі, де інформація стала найціннішим ресурсом, питання правильного збирання та оброблення доказів набувають особливого значення. У цьому контексті будь-які порушення встановлених алгоритмів збирання можуть не лише спотворити картину розслідування, а й призвести до визнання зібраних доказів недійсними. Це, у свою чергу, може фактично знищити значну частину роботи слідчого, що проводиться не один місяць чи навіть рік. Уявіть собі ситуацію, коли через технічну помилку або нехтування необхідними процедурами доказ, який міг би стати основою для доказування вини або невинуватості, буде відхилений судом. Це, безперечно, катастрофічно для всієї справи. Тому вимога до підвищення кваліфікації слідчих та аналітиків, які працюють із відкритими джерелами, стає нагальною. Ці фахівці мають не лише володіти техніками збирання інформації, а й бути здатними правильно застосовувати законодавчі норми, що регулюють ці процеси. Без належної юридичної обізнаності навіть найкращі технічні засоби збирання інформації можуть не дати бажаного результату в суді. З достовірністю доказів ситуація ще більш складна. Вона не обмежується лише питанням їхнього походження чи способу збирання; достовірність доказу стосується його відповідності до дійсності, тобто того, чи є він справжнім і точним відображенням фактів, що мали місце. Особливо в контексті електронних доказів ця проблема є дуже актуальною. Через свою цифрову природу такі докази набагато легші для маніпуляцій, ніж традиційні паперові. Змінити чи навіть підробити електронні дані не становить великих труднощів, особливо за допомогою сучасних інструментів редагування. Тому перевірка їх достовірності – це не просто важлива, а життєво необхідна процедура для забезпечення справедливості в судовому процесі.

Як правильно зазначає О. О. Торбас, одним із методів перевірки достовірності електронних доказів є перевірка хеш-суми. Це своєрідний цифровий підпис файлу, який гарантує його цілісність. Хеш-сума – це математичний алгоритм, що обчислює унікальне значення для кожного файлу або набору даних, яке залишається незмінним, поки самі дані не змінюються. Таким чином, якщо під час збирання доказів було створено точну копію файлу, то хеш-суми оригіналу та копії мають збігатися. Інакше, якщо дані були змінені хоча б на один символ, то хеш-сума вже не відповідатиме і вказуватиме на те, що файл був підданий редагуванню. Це дає змогу переконатися в достовірності доказів, зберігаючи їх незмінність протягом усього процесу розслідування і судового розгляду. Однак важливо також розуміти, що перевірка хеш-суми – це лише один з інструментів у всьому арсеналі методів для забезпечення достовірності електронних доказів. І для того, щоб система працювала без збоїв, усі етапи збирання, оброблення та зберігання електронних даних мають бути чітко регламентовані, з мінімальними можливими помилками. Отже, забезпечення достовірності доказів є процесом, який потребує ретельного підходу на всіх етапах і, як результат, має вирішальне значення для справедливого розгляду справи в суді (Торбас, 2024, с. 112–118).

Збираючи дані з відкритих джерел, важливо розуміти, що ці дані можуть бути неповними або неточними. Тому кожне джерело потребує ретельної перевірки, а також слід використовувати кілька методів для підтвердження отриманої інформації. Особливо це актуально в умовах конфліктів, коли сторони можуть навмисно поширювати неправдиві дані. Окрім того, використання відкритих джерел може викликати питання законності та етики. Важливо дотримуватися законів про конфіденційність та авторське право, а також професійних стандартів, щоб не зашкодити інформаторам і запобігти поширенню неправдивих даних. Це може передбачати використання анонімізаторів, шифрування та інших засобів безпеки. Коли говоримо про збереження та аналіз даних у сучасній журналістиці, неможливо обійти стороною співпрацю з міжнародними організаціями. Такі платформи, як International Fact-Checking Network (IFCN) та Bellingcat, відіграють ключову роль у цьому процесі. Вони надають доступ до глобальних баз даних, інструментів і методик для перевірки фактів і збирання інформації, підвищуючи якість розслідувань і гарантуючи досягнення соціуму достовірної інформації. Наприклад, співпраця з Bellingcat дає змогу використовувати найсучасніші методи OSINT для документування злочинів проти людяності в Україні. Bellingcat, будучи інтернет-ресурсом, заснованим на використанні матеріалів із відкритих джерел для розслідування різноманітних подій, включаючи воєнні конфлікти, використовує відео- та фотодокази, супутникові знімки, аналіз соціальних мереж та інші відкриті джерела для встановлення фактів, пов'язаних із конфліктами (Bellingcat, 2024; Бриж, 2022). Таким чином, слід погодитися з думкою О. О. Торбаса, що журналісти мають не лише ретельно перевіряти кожне джерело інформації, а й дотримуватися високих етичних стандартів і законів, щоб забезпечити безпеку своїх інформаторів і гарантувати поширення достовірних даних. У цьому процесі співпраця з міжнародними організаціями є надзвичайно важливою, оскільки вона надає доступ до ресурсів, які дають змогу проводити більш ґрунтовні та якісні розслідування (Торбас, 2024).

Застосування розвідки на основі відкритих джерел інформації (OSINT) у розслідуванні злочинів проти людяності є важливим елементом сучасного кримінального провадження. Рекомендовано впровадити на законодавчому рівні стандарти використання OSINT у кримінальних провадженнях, а також розробити спеціальні навчальні програми для слідчих, прокурорів, адвокатів і суддів щодо застосування OSINT у кримінальних справах. Окрім цього, важливо забезпечити міжнародну співпрацю для обміну досвідом і підвищення ефективності розслідувань, а також створити технічні протоколи збирання, зберігання й аналізу цифрових даних, які відповідатимуть міжнародним стандартам (Шевцов, 2025).

Дискусія і висновки

Застосування відкритих джерел розвідки (OSINT) у розслідуванні злочинів проти людяності є важливим елементом сучасного кримінального судочинства. Цей метод дає змогу збирати докази навіть за умов обмеженого доступу до місць скоєння злочинів. Висновки, зроблені у статті, підкреслюють, що ефективне використання OSINT можливе лише за умови належного правового регулювання, дотримання міжнародних стандартів і впровадження сучасних технічних засобів для верифікації доказів. Доцільно впровадити на законодавчому рівні стандарти використання OSINT у кримінальних провадженнях, а також розробити спеціальні навчальні програми для слідчих, прокурорів і суддів щодо застосування OSINT у кримінальних справах. Окрім цього, важливо забезпечити міжнародну співпрацю для обміну досвідом і підвищення ефективності розслідувань, а також створити технічні протоколи збирання, зберігання й аналізу цифрових даних, які відповідатимуть міжнародним стандартам. Отже, використання OSINT є перспективним напрямом удосконалення кримінальних розслідувань, особливо у справах про злочини проти людяності. Цей підхід сприятиме посиленню механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, тим самим забезпечуючи справедливість правосуддя та відшкодування шкоди для постраждалих.

Внесок авторів: Олена Костюченко – сприяння в ідентифікації ключових правових проблем застосування OSINT, аналіз міжнародних та українських нормативних актів, формування рекомендацій щодо уніфікації процедур збирання цифрових доказів; Андрій Шевцов – проведення нормативно-правового аналізу законодавчих актів і процесуальних норм, збирання і систематизація судової практики з питань допустимості цифрових доказів, підготовка пропозицій із тлумачення та застосування процедур перевірки автентичності OSINT-даних.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Бриж, Є. (2022, 27 листопада). *Важливо, щоб люди бачили війну в Україні очима українців*. Detector Media. https://detector.media/infospace/article/205355/2022-11-27-vazhlyvo-shchob-lyudy-bachyly-viynu-v-ukraini-ochyma-/ukraintsiv-predstavnyky-bellingcat-i-slidstva-rozpovily-pro-dokumentuvannya-/zlochyniv-rosiyan/

Верховна Рада України. (1992). *Про оперативно-розшукову діяльність*. Закон України № 2135-XII від 18.02.1992. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

Верховна Рада України. (2012). *Кримінальний процесуальний кодекс України.* Закон України № 4651-VI від 13.04.2012). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n387

Верховний Суд, Касаційний кримінальний суд. (2025, 21 липня). Постанова у справі № 201/11849/23 (№ 51-584км25) https://reyestr.court.gov.ua/Review/129086893

Костюченко, О. (2022). Електронне подання до суду та цифровізація судового процесу як елементи впровадження ефективного судочинства та гарантія достовірності доказів. У Н. В. Глинська, Д. І. Клепка, А. А. Барабаш (Ред.). *Цифрова трансформація кримінального провадження в умовах воєнного стану. Право*, 78–81. https://doi.org/10.31359/9789669984395

Костюченко, О. Ю., & Ахтирська, Н. М. (2022). Процесуальні та організаційні аспекти збирання електронних доказів під час міжнародного співробітництва. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО,* 72(2), 192–198.

Костюченко, О., Ахтирська, Н., Виноградова, А., Павлиш, Т. Г., & Барган, С. (2024). Ефективність методу судової комп'ютерної симуляції злочинів у контексті військових операцій. *Lex Humana*, 16*(1), 156–172. https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2887/370

Костюченко, О., Ахтирська, Н., Середа, Ю., Виноградова, А., & Мірошников, І. (2023). Роль транснаціональних електронних доказів у розслідуванні злочинів. *Amazonia Investiga*, 12*(71), 293–303. https://doi.org/10.34069/AI/2023.71.11.26

Ругало, Ю. (2023). Злочини проти людяності в Україні з 2014 року і по сьогодні. *Юридичний науковий електронний журнал*, 6, 696–699. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/164

Торбас, О. О. (2024). *OSINT при розслідуванні кримінальних правопорушень*. https://hdl.handle.net/11300/27740; https://doi.org/10.32837/11300.27740

Шевцов, А. (2025). Підвищення ефективності розслідування злочинів проти людяності за допомогою використання відкритих джерел інформації (OSINT). У М. О. Денисюк (Ред.). *Юридична наука та освіта: минуле, сучасне і майбутнє* (с. 370–371). Видавництво "Людмила".

Bellingcat. (2024). *How Bellingcat collects, verifies and archives digital evidence of war crimes in Ukraine.* https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/how-bellingcat-collects-verifies-and-archives-digital-evidence-war-crimes-ukraine

United Nations. (2022). Berkeley Protocol on Digital Open-Source Investigations. https://doi.org/10.18356/9789210053433

References

Bellingcat. (2024). *How Bellingcat collects, verifies and archives digital evidence of war crimes in Ukraine.* https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/how-bellingcat-collects-verifies-and-archives-digital-evidence-war-crimes-ukraine

Kostiuchenko, O. (2022). Electronic court submission and digitalization of judicial process as elements of effective justice and evidence reliability. In N. V. Hlynska, D. I. Klepka, A. A. Barabash (Eds.). *Digital transformation of criminal proceedings during martial law. Law*, 78–81 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.31359/9789669984395

Kostiuchenko, O. Y., & Akhtyrska, N. M. (2022). Procedural and organizational aspects of electronic evidence collection during international cooperation. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 72(2), 192–198 [in Ukrainian].

Kostiuchenko, O., Akhtyrska, N., Sereda, Y., Vynohradova, A., & Miroshnykov, I. (2023). The role of transnational electronic evidence in the investigation of crimes. *Amazonia Investiga*, 12*(71), 293–303 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.34069/AI/2023.71.11.26

Kostiuchenko, O., Akhtyrska, N., Vynohradova, A., Pavlysh, T. G., Barhan, S. (2024). Effectiveness of the method of forensic computer simulation of offences in the context of military operations. *Lex Humana*, 16*(1), 156–172 [in Ukrainian] https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2887/370.

Rugalo, Y. (2023). Crimes against humanity in Ukraine from 2014 to the present. *Legal Scientific Electronic Journal*, 6, 696–699 [in Ukrainian]. https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-6/164

Shevtsov, A. (2025). Enhancing the effectiveness of investigating crimes against humanity by using open-source intelligence (OSINT). In M.O. Denysiuk (Ed.). *Legal science and education: past, present, and future* (p. 370–371). "Lyudmyla" Edition [in Ukrainian].

Torbas, O. O. (2024). *OSINT in the investigation of criminal offenses* [in Ukrainian]. https://hdl.handle.net/11300/27740; https://doi.org/10.32837/11300.27740

United Nations. (2022). Berkeley Protocol on Digital Open-Source Investigations. https://doi.org/10.18356/9789210053433

Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). *On Operative-Investigative Activities*. Law of Ukraine No. 2135-XII of 13.04.2012 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2012). *Criminal Procedure Code of Ukraine*. Law of Ukraine No. 4651-VI of 13.04.2012 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n387

Bryzh, Y. (2022, November 27). *It is important for people to see the war in Ukraine through the eyes of Ukrainians*. Detector Media [in Ukrainian]. https://detector.media/infospace/article/205355/2022-11-27-vazhlyvo-shchob/-lyudy-bachyly-viynu-v-ukraini-ochyma-ukraintsiv-predstavnyky-bellingcat-i-/slidstva-rozpovily-pro-dokumentuvannya-zlochyniv-rosiyan/

Supreme Court of Ukraine, Criminal Cassation Court. (2025, July 21). Judgment in case No. 201/11849/23 (No. 51-584km25) [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/129086893

Отримано редакцією журналу / Received: 16.09.25
Прорецензовано / Revised: 21.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Olena KOSTYUCHENKO, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-2243-1173
e-mail: olena_kostiuchenko@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Andrii SHEVTSOV, PhD Student
ORCID ID: 0009-0006-2080-5561
e-mail: andriishevtsov@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE USE OF OPEN-SOURCE INTELLIGENCE (OSINT) IN THE INVESTIGATION OF CRIMES AGAINST HUMANITY

Background. ***In today's world, as digital technologies penetrate every sphere of life, open-source information, known as OSINT (Open-Source Intelligence), has become an integral component of contemporary investigations into crimes against humanity. These data often prove indispensable during criminal prosecution, especially in cases where other sources of information are unavailable or restricted. However, for materials obtained through OSINT to be used as evidence, several complex issues must be addressed regarding their reliability, authenticity, and admissibility.***

Methods. ***A comparative-legal method (juxtaposing evidence-admissibility standards developed in the practice of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia and the International Criminal Court with Ukrainian practice); regulatory-legal analysis (examining laws, international agreements, and OSINT-related guidelines); analysis of Ukrainian case law, which is at a formative stage in developing approaches to the use of OSINT in criminal proceedings; interpretive-legal method (construing procedural norms in the context of OSINT); and a systemic legal approach (integrating the identified norms into recommendations for Ukrainian criminal procedure).***

Results. ***The study identified three key problems in applying OSINT in investigations of crimes against humanity. First, the absence of unified legislative standards and methodologies for collecting digital evidence leads to divergences in procedures across jurisdictions, complicating the recognition of such evidence in court. Second, without clearly defined verification procedures (geolocation, metadata analysis, comparison of satellite imagery), the collected data often fails to withstand scrutiny as to authenticity. Third, in areas of active hostilities, traditional means of documentation are often insufficient, whereas OSINT enables the reconstruction of event chronology and confirmation of crime-related object locations, even under conditions of limited access.***

Conclusions. ***To enhance the effectiveness of OSINT in criminal proceedings, it is necessary to develop comprehensive methodologies that consider not only the technical aspects of working with data but also ethical and legal constraints. For example, it is important to introduce standards for documenting the information-gathering process–from recording the source to verification procedures. Without such mechanisms, investigators and prosecutors remain vulnerable, as the admissibility of the results of procedural actions may be challenged at the trial stage. Only an interdisciplinary approach will ensure the proper quality of investigations and the effective prosecution of individuals who have committed the gravest international crimes.***

Keywords: ***OSINT, crimes against humanity, pre-trial investigation, open sources, evidence, electronic evidence, documents.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 341.64+341.384+339.726.5]:355.01(470:477)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-8

Дарина КРАВЧУК, д-р філософії (право), асист.
ORCID ID: 0000-0003-4475-7198
e-mail: darynakravchuk@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ В УКРАЇНІ

В с т у п . ***Дослідження ґрунтується на необхідності вирішення складних правових питань, пов'язаних із відшкодуванням шкоди, завданої юридичним особам унаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Актуальність такої проблематики обумовлюється надзвичайними масштабами завданих збитків підприємствам, установам та організаціям, а також відсутністю усталеної судової практики й ефективних механізмів стягнення компенсації. Потреба у ґрунтовному аналізі цього питання зумовлена необхідністю визначення належних способів та порядку відшкодування завданої шкоди, а також установлення чіткого алгоритму дій для захисту прав суб'єктів господарювання в умовах війни. Метою цього дослідження є висвітлення актуальних правових підходів та інструментів, які можуть бути використані для ефективного відшкодування збитків юридичним особам, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з урахуванням міжнародних стандартів, прецедентної практики й особливостей правової системи України.***

М е т о д и . ***Стаття заснована на національній судовій практиці, правовій доктрині, порівняльно-правовому підході, формально-логічних методах, а також методах аналізу, дедукції та узагальнення.***

Р е з у л ь т а т и . ***Досліджено проблеми відшкодуванням шкоди, завданої юридичним особам унаслідок збройної агресії Російської Федерації, проблематику повідомлення відповідача, тобто РФ, у подібних справах шляхом аналізу національної судової практики; проаналізовано механізми її відшкодування в умовах воєнного стану внаслідок збройної агресії, бойових дій, терористичних актів, диверсій, вчинених Російською Федерацією.***

В и с н о в к и . ***Проаналізовано основні проблеми відшкодування шкоди, завданої юридичним особам унаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Визначено складнощі встановлення причинно-наслідкового зв'язку між воєнними діями та завданими збитками, а також збирання належних доказів відповідно до національних і міжнародних стандартів. Акцентовано увагу на необхідності використання комплексного підходу, що поєднує норми внутрішнього законодавства, міжнародну практику та механізми притягнення держави-агресора до відповідальності задля забезпечення ефективного захисту прав юридичних осіб і реального відшкодування збитків.***

К л ю ч о в і с л о в а : ***відшкодування шкоди, юридична особа, збитки.***

Вступ

Передумови. Російська Федерація, розпочавши 24 лютого 2022 року повномасштабну збройну агресію проти України, завдала значних збитків українським підприємствам, установам та іншим суб'єктам господарювання, що зумовлює необхідність притягнення держави-агресора до відповідальності та забезпечення компенсації завданої шкоди. Масштаб руйнувань виробничих потужностей, втрати майна, зупинення господарської діяльності та інші негативні наслідки для бізнесу вимагають ефективних правових механізмів відшкодування збитків на національному та міжнародному рівнях.

Відшкодування шкоди, завданої юридичним особам, є важливим елементом відновлення економічної стабільності, збереження інвестиційного середовища та захисту прав суб'єктів господарювання. В умовах збройного конфлікту традиційні способи компенсації часто є ускладненими через правові та процесуальні бар'єри, що зумовлює необхідність пошуку альтернативних і комплексних підходів, включно з використанням міжнародних правових механізмів, санкційних інструментів та конфіскації активів держави-агресора. Забезпечення реального відшкодування збитків юридичним особам є не лише питанням відновлення порушених прав, а й важливим кроком у формуванні прецедентів, здатних посилити міжнародну практику притягнення до відповідальності за збройну агресію.

Актуальність. Наукові дослідження у сфері відшкодування шкоди, завданої юридичним особам унаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, мають важливе значення для формування ефективних механізмів захисту прав суб'єктів господарювання. Масштабні руйнування виробничих потужностей, знищення або пошкодження майна та зупинення діяльності підприємств призвели до безпрецедентних економічних втрат, які потребують належного правового врегулювання. Незважаючи на існування у міжнародному праві загальних принципів відшкодування збитків, їх практичне застосування у контексті воєнної агресії проти України залишається недостатньо дослідженим і ускладнюється юридичними та процесуальними бар'єрами. З огляду на це, подальші наукові розвідки у сфері відшкодування шкоди юридичним особам сприятимуть розробленню дієвих правових інструментів, які забезпечать реальне відновлення порушених прав і притягнення держави-агресора до відповідальності.

Мета та завдання дослідження. Метою цього дослідження є комплексний аналіз правових проблем відшкодування шкоди, завданої юридичним особам унаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України. Дослідження спрямоване на вивчення національних і міжнародних правових механізмів, що забезпечують компенсацію збитків, заподіяних суб'єктам господарювання, з урахуванням специфіки воєнного стану та міжнародної відповідальності держави-агресора. Особлива увага приділяється аналізу чинного законодавства України, міжнародних договорів і судової практики, що визначають підстави, порядок та способи відшкодування шкоди юридичним особам. Завдання дослідження включають визначення критеріїв кваліфікації завданих збитків, дослідження проблем доказування їх розміру та причинно-наслідкового зв'язку з воєнними діями, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення правових інструментів для ефективного захисту прав постраждалих суб'єктів господарювання.

Методи

Стаття заснована на національній судовій практиці та правовій доктрині. Робота ґрунтується на порівняльно-

© Кравчук Дарина, 2025

ISSN 1728-3817

правовому, формально-логічному методах, а також методах аналізу, дедукції та узагальнення.

Результати

Першочергово необхідно розуміти, хто ж несе відповідальність за завдану збройною агресією РФ шкоду після 24 лютого 2022 року.

З міжнародно-правового погляду, ключовим орієнтиром є ст. 91 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) від 8 червня 1977 року. У ній прямо зазначено: "сторона, що бере участь у збройному конфлікті та порушує положення Конвенцій або цього Протоколу, зобов'язана відшкодувати завдані збитки за наявності відповідних підстав. Така сторона несе відповідальність за всі дії, вчинені особами, які входять до складу її збройних сил" (Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року).

З національно-правового погляду, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації державі Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на Російську Федерацію як на державу, що здійснює окупацію. Держава Україна всіма можливими засобами сприяє відшкодуванню матеріальної та моральної шкоди Російською Федерацією. Це твердження закріплене у ст. 5 ч. 9 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України".

Також Держава Україна не несе відповідальності за незаконні дії Російської Федерації чи її окупаційної адміністрації на тимчасово окупованих територіях або за прийняті ними незаконні рішення, що зазначено у ст. 5 ч. 10 Закону України "Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України" (Закон України від 19.05.2024 р. № 1207-VII).

Отже, проаналізувавши вищезгадані положення, доходимо висновку, що відповідальність за завдану шкоду збройною агресією має нести виключно РФ.

Щодо відсутності судового імунітету у Російської Федерації. Зміст судового імунітету держави полягає в тому, що будь-яка держава як суверен не може бути підпорядкована судовій юрисдикції іншого суверена (іншої держави), окрім випадків, коли держава із власної волі погодилась підпорядкувати себе юрисдикції іноземних судів.

Європейська конвенція про імунітет держав, прийнята Радою Європи 16 травня 1972 року, і Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнята резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї ООН 2 грудня 2004 року, передбачають, що держава не має права посилатися на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду (Європейська конвенція про імунітет держав, прийнята Радою Європи 16 травня 1972 року; Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнята резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї ООН 2 грудня 2004 року).

Російська Федерація, вчинивши повномасштабний акт збройної агресії проти Української держави, численні акти геноциду Українського народу, не вправі надалі посилатися на свій судовий імунітет, заперечуючи тим самим юрисдикцію судів України на розгляд і вирішення справ про відшкодування.

Таким чином, Суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

Аналогічну позицію стосовно непоширення на Російську Федерацію судового імунітету при розгляді справ щодо відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України, викладено в постанові Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 (провадження № 61-18782 св 21), а також постанові Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (провадження № 14-167 цс 20), що, згідно з приписами ч. 4 ст. 236 ГПК України, має бути враховано при виборі й застосуванні норми права до спірних правовідносин (Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19, провадження № 61-18782 св 21); постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17, провадження № 14-167 цс 20).

Щодо сплати судового збору у справах із РФ. Звертаючись із позовами до РФ, позивачі у справах за позовами до держави-агресора про відшкодування заподіяної майнової та/або моральної шкоди у зв'язку з тимчасовою окупацією території України, збройною агресією, збройним конфліктом, що призвели до вимушеного переселення з тимчасово окупованих територій України, загибелі, поранення, перебування у полоні, незаконного позбавлення волі або викрадення, а також порушення права власності на рухоме та/або нерухоме майно, звільнені від сплати судового збору під час розгляду справи в усіх судових інстанціях, що передбачено п. 21 ч. 1 ст. 5 Закону України "Про судовий збір" (Закон України від 16.07.2025 р. № 3674-VI).

Щодо підсудності справ стосовно відшкодування шкоди юридичним особам внаслідок збройної агресії РФ. Відповідно до приписів п. 3 ч. 1 ст. 76 Закону України "Про міжнародне приватне право" (Підстави визначення підсудності справ судам України), суди можуть приймати до провадження і розглядати будь-які справи з іноземним елементом у справах про відшкодування шкоди, якщо її було завдано на території України.

Згідно із приписами ч. 1 ст. 49 Закону України "Про міжнародне приватне право", права й обов`язки за зобов`язаннями, що виникають унаслідок завдання шкоди, визначаються правом держави, у якій мала місце дія або інша обставина, що стала підставою для вимоги про відшкодування шкоди (Закон України від 23.12.2022 р. № 2709-IV).

З вищевикладеного вбачаємо, що спір про відшкодування майнової шкоди, завданої збройною агресією РФ, підсудний саме національним судам України.

Відповідно до ч. 1 ст. 27 Господарського процесуального кодексу України, позов пред'являється до господарського суду за місцезнаходженням чи місцем проживання відповідача, якщо інше не встановлено Кодексом.

Відповідно до ч. 8 ст. 29 ГПК України, позови про відшкодування шкоди, заподіяної майну, можуть пред'являтися також за місцем заподіяння шкоди (Закон України від 16.07.2025 р. № 1798-XII).

Щодо належного відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ проти України. За сталою позицією Верховного Суду у спорах про відшкодування шкоди, завданої державою, викладеною, зокрема, в постанові Великої Палати Верховного Суду від 27.11.2019 у справі № 242/4741/16-ц та постанові Верховного Суду від 12.04.2021 у справі № 201/7038/20 (провадження № 61-16141св20),

належним відповідачем у справах про відшкодування шкоди, завданої органом державної влади, їх посадовою особою або службовою особою, є держава як учасник цивільних правовідносин, зазвичай в особі органу, який позивач визнає порушником своїх прав. Держава бере участь у справі як відповідач через органи державної влади, зазвичай орган, діями якого завдано шкоду (Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27.11.2019 у справі № 242/4741/16-ц; Постанова Верховного Суду від 12.04.2021 у справі № 201/7038/20).

Таким чином, держава РФ може бути представлена в особі декількох органів державної влади, наприклад в особі Міністерства юстиції Російської Федерації, як це відображено у справі № 922/5343/23; в особі Міністерства оборони Російської Федерації, як це відображено у справі № 910/10517/22; в особі посольства РФ, як це відображено у справі № 911/1832/22; в особі генеральної прокуратури Російської Федерації, як це відображено у справі № 925/903/22, або в особі уряду Російської Федерації, як це відображено у справі № 913/218/22 (Рішення Господарського суду м. Києва у справі № 922/5343/23 від 21.04.2025; Рішення Господарського суду м. Києва у справі № 910/10517/22 від 22.12.2022; Рішення Господарського суду Київської області у справі № 911/1832/22 від 08.02.2023; Рішення Господарського суду Черкаської області у справі № 925/903/22 від 19.12.2022; Рішення Господарського суду Луганської області у справі № 913/218/22 від 29.06.2023).

Щодо повідомлення відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації. За загальним правилом, згідно з вимогами господарського процесуального законодавства, а саме п. 1 ч. 1 ст. 164 ГПК України, позивач, подаючи позов до суду, повинен надати докази подання позовної заяви з додатками до відповідача.

Однак із приводу повідомлення відповідача у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації, вищенаведена норма не має прямої дії, про що свідчить національна судова практика (деякі суди стверджують про необхідність будь-якими шляхами повідомити відповідача, тобто РФ, у той час як інші суди наголошують на відсутності такої необхідності).

Таким чином, у справі № 927/228/24 суд дійшов висновку зобов'язати позивача здійснити переклад ухвали Господарського суду Чернігівської області у справі № 927/228/2 від 11.03.2024 російською мовою ухвали й направити скан-копії такого перекладу на офіційну електронну пошту (адресу) Посольства Російської Федерації в Польщі, докази чого надати суду (Ухвала Господарського суду Чернігівської області у справі № 927/228/24 від 15.04.2025).

У той час як у справі № 911/1832/22 суд дійшов висновку, що, відповідно до листа Міністерства юстиції України "Щодо забезпечення виконання міжнародних договорів України у період воєнного стану" № 25814/12.1.1/32-22 від 21.03.2022 року, з урахуванням норм звичаєвого права щодо припинення застосування міжнародних договорів державами в період військового конфлікту між ними, не рекомендується здійснювати будь-яке листування, що стосується співробітництва з установами Російської Федерації на підставі міжнародних договорів України з питань міжнародно-правових відносин і правового співробітництва у цивільних справах та в галузі міжнародного приватного права (Рішення Господарського суду Київської області у справі № 911/1832/22 від 08.02.2023).

Ще одним проблемним аспектом у подібних справах є обґрунтування та доказова база завданої майнової шкоди юридичним особам унаслідок збройної агресії РФ.

Доцільним є розкрити це питання шляхом аналізу національної судової практики. Наприклад, у справі № 911/1832/22 Позивач звернувся до Господарського суду Київської області з позовом до Російської Федерації про відшкодування завданої майнової шкоди у зв`язку зі збройною агресією у розмірі 3832500,00 грн.

На підтвердження факту завданої майнової шкоди Позивачем було надано до Суду правовстановлюючі документи на майно, витяг з ЄРДР, звернення Позивача до приватного акціонерного товариства "Страхова компанія "Уніка"" щодо виплати страхового відшкодування за знищення автомобіля, наявність інформації щодо знищення автомобіля у ЗМІ. З приводу доведення розміру завданої шкоди позивачем було представлено специфікацію, у якій зазначено ціну знищеного автомобіля.

У резолютивній частині цього рішення Суд, керуючись ч. 3 ст. 75 Господарського процесуального кодексу України, обґрунтовано визнав протиправність діянь відповідача як складник загальновідомого факту збройної агресії РФ проти України, закріпленого на законодавчому рівні. Причинно-наслідковий зв'язок між діями збройних сил РФ і настанням шкоди підтверджувався матеріалами досудового розслідування, згідно з якими 04 березня 2022 року внаслідок обстрілу російськими військовими автомобіль марки "Mercedes-Benz", що належав позивачу, було повністю знищено.

Сукупність зазначених доказів дала змогу суду встановити не лише факт заподіяння шкоди, але й її грошовий еквівалент, що відповідає принципу повного відшкодування збитків, закріпленому в ст. 1166 Цивільного кодексу України. Ураховуючи це, суд визнав позовні вимоги правомірними і такими, що підлягають задоволенню у повному обсязі (Рішення Господарського суду Київської області від 08.02.2023 у справі № 911/1832/22).

Ще одним яскравим прикладом національної практики щодо належної доказової бази є справа № 922/916/22, у якій Позивач звернувся до Господарського суду Харківської області з позовом до Російської Федерації про відшкодування завданої майнової шкоди у зв`язку зі збройною агресією у розмірі 977419,06 грн.

На підтвердження завданої майнової шкоди Позивач надав правовстановлюючі документи на майно, витяг з ЄРДР, акт про пошкодження майна, фотознімки, відповідь Служби безпеки України на адвокатський запит, відповідно до яких будівля дійсно була пошкоджена під час російського ракетного обстрілу. Також задля доведення розміру завданої шкоди Позивач пред'явив договори підряду для відновлення пошкодженої будівлі.

Отже, обов'язковою передумовою покладення цивільно-правової відповідальності є встановлення безпосереднього причинно-наслідкового зв'язку між протиправними діями та завданими збитками. У розглядуваній справі судом установлено, що саме внаслідок бомбардування, здійсненого збройними силами Російської Федерації на території міста Харкова, було пошкоджено нежитлову будівлю, яка перебуває у власності позивача.

Указані обставини свідчать про наявність усіх елементів складу цивільного правопорушення та обґрунтовують необхідність застосування належного способу захисту порушеного права. Суд аргументовано зазначив, що вимога про стягнення з відповідача суми завданих збитків відповідає критеріям ефективного

засобу правового захисту в розумінні Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, оскільки її задоволення фактично відновлює порушені майнові права позивача.

Таким чином, з урахуванням фактичних обставин справи, підтверджених належними й допустимими доказами, а також норм матеріального та процесуального права, суд дійшов висновку про задоволення позову в повному обсязі як такого, що є обґрунтованим і належно доведеним (Рішення Господарського суду Харківської області від 18.10.2022 у справі №922/916/22).

Важливим аспектом у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ юридичним особам, також є грамотне та правильне формулювання прохальної частини. Наприклад, у справі № 910/5699/23 в межах першої інстанції Позивач звернувся до Господарського суду м. Києва з позовом до Російської Федерації в особі Міністерства юстиції Російської Федерації та Міністерства оборони Російської Федерації про стягнення 386965,00 дол. США, що є еквівалентом 14150768,00 грн.

У позовній заяві позивачем зазначено відповідачем Російську Федерацію в особі Міністерства юстиції Російської Федерації та Міністерства оборони Російської Федерації, проте в прохальній частині позивач просить стягнути кошти лише з Російської Федерації без викладення змісту позовних вимог щодо кожного із зазначених відповідачів. У зв'язку із цим позовну заяву було залишено без руху. Отже, Позивач був вимушений звернутися до суду другої інстанції із відповідною заявою. Однак суд залишив апеляційну скаргу без задоволення, а ухвалу про залишення позовної заяви – без руху.

Позиція Верховного Суду в цій справі виявилася такою: "У спорах про відшкодування шкоди, завданої державою (іноземною державою), на позивача, відповідно до вимог пунктів 2, 4 частини третьої статті 162 ГПК України, покладено обов'язок зазначити, окрім безпосередньо держави, яка, за його ствердженням, завдала йому шкоди, також орган (органи) відповідної держави, якого (яких) позивач зазначає порушником своїх прав. При цьому з урахуванням висновку, викладеного в постанові Верховного Суду від 04.10.2023 у справі № 757/5351/21-ц (відповідачем у справі є держава, яка бере участь у справі через відповідний орган державної влади), закон не вимагає конкретизації вимог (визначення сум, що підлягають стягненню тощо) до кожного з відповідачів – представницьких органів держави, якщо позивач визначив їх більше одного" (Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 910/5699/23 від 06.11.2023).

Отже, при формуванні прохальної частини потрібно чітко викладати зміст позовних вимог, але не обов'язково щодо кожного із зазначеного відповідача.

Справа № 922/2307/24 заслуговує на увагу в контексті даного аналізу, адже також порушує питання коректного та правильного формулювання прохальної частини в подібних справах.

Позивач звернувся до Господарського суду Харківської області з позовом до Російської Федерації в особі Міністерства юстиції Російської Федерації про стягнення коштів. Дослідивши матеріали позовної заяви, суд дійшов висновку про наявність підстав для залишення її без руху, зважаючи на таке. Позивач в описовій частині позову вказує, що розмір завданих йому збитків в іноземній валюті становить 3816750,29 дол. США, що відповідає вказаному еквіваленту у гривнях станом на 03.03.2022 (111658648,09 грн. / 29,2549). Проте у прохальній частині позовної заяви міститься вимога про стягнення з відповідача суми збитків, вираженої в доларах США, в іншому розмірі, а саме 3816750,25 дол. США. Також усупереч вищенаведеним нормам права, позивач визначає суму збитків не у гривнях зі встановленням грошового еквіваленту в іноземній валюті, а безпосередньо в доларах США із зазначенням еквіваленту в гривнях. Таким чином, у цій справі позивач припустився описки й неправильно визначив суму збитків, указавши її в доларах, попри вимоги національного законодавства формулювати її в національній валюті (гривнях).

Отже, при формуванні прохальної частини потрібно чітко визначити (уточнити) розмір заявленої вимоги про стягнення з відповідача збитків і визначати суму збитків у гривнях із встановленням грошового еквіваленту в іноземній валюті.

Потенційні варіанти виконання рішення національного суду. Розуміння того, що ухвалене рішення українського суду на користь Позивача у справах про відшкодування шкоди, завданої юридичним особам збройною агресією РФ, не означає миттєвого відшкодування шкоди, наштовхує на думку: а як реально отримати компенсацію?

Закцентуємо увагу на двох потенційних варіантах виконання рішення національного суду: міжнародному компенсаційному механізмі або визнанні й наданні дозволу на виконання цього рішення за кордоном, застосовуючи принцип "alter ego".

Міжнародний компенсаційний механізм знаходить відображення у трьох основних складниках. По-перше, це Міжнародний реєстр збитків, який слугує задля збирання заяв і доказів про компенсацію збитків, втрат чи шкоди, завданих Російською Федерацією, починаючи з 24 лютого 2022 року. Міжнародний реєстр збитків створений Україною, ЄС та ще 42 країнами.

По-друге, це Комісія з розгляду заяв, яка вповноважена розглядати заяви й виносити рішення щодо виплачування компенсації за збитки, втрати чи шкоду, спричинені міжнародно-протиправними діями Російської Федерації в Україні або проти України. Над її створенням уже триває робота з країнами-партнерами.

По-третє, Компенсаційний фонд, який містить заарештовані або заморожені союзниками України ще з минулого року резерви Центрального банку РФ і приватні активи російських олігархів, завдяки яким у майбутньому має відбуватися компенсація.

Принцип "alter ego" застосовується в ситуаціях, коли юридична особа фактично виконує функції державного органу, тобто є "alter ego" ("другим я") такої держави. На майно, що формально належить такій юридичній особі, може бути звернене стягнення за боргами держави (суд нехтує формальною відокремленістю майна цієї юридичної особи від майна держави).

Зокрема, урахуванню підлягають такі критерії: чи утворена компанія для виконання комерційних цілей; чи виконує компанія функції, притаманні державним органам (тобто здійснює публічну функцію, не характерну для приватних осіб); чи здійснює така компанія інші види діяльності та чи є вони основними / самостійними або мають допоміжний характер до виконання нею публічної функції; яким є ступінь контролю з боку держави; чи відокремлене майно компанії від майна держави.

Також необхідно приділити увагу тесту на "alter ego". Таким тестом, по суті, є критерії, які застосовують ЄСПЛ і національні суди для того, щоб перевірити, чи дійсно

приватна компанія є "alter ego" держави й чи може ця компанія нести відповідальність за дії держави, зокрема за завдану нею шкоду й у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації проти України.

Критерії, за якими проводиться тест на "alter ego": правовий статус компанії згідно з національним законодавством, зокрема спеціальний порядок створення та функціонування; інституційна незалежність компанії (у т. ч. ступінь державної власності); характер діяльності компанії та контекст її діяльності, зокрема, чи створені вони з комерційною метою та чи виконують конкретні державні функції під наглядом державних органів; операційна незалежність компанії, тобто ступінь державного нагляду й контролю при виконанні вищезазначених функцій, а також контроль держави над її активами; відокремлення майна компанії від власності держави. Необхідно ігнорувати формальне відокремлення майна, якщо буде встановлено, що фактично держава розпоряджається майном компанії як своїм або суттєво контролює його. При цьому як ЄСПЛ, так і Верховний Суд при застосуванні вищезазначених критеріїв зазначали, що жоден із них не є визначальним сам по собі, а має застосовуватися в сукупності з іншими (Кравчук, & Симонова 2025, с. 32–37).

Дискусія і висновки

З огляду на масштабність і системність порушень, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, у статті проаналізовано правові засади й механізми відшкодування шкоди, завданої юридичним особам. Особливу увагу приділено питанням документального підтвердження завданої шкоди, а також можливостям залучення до відповідальності держави-агресора та пов'язаних із нею суб'єктів. Наголошено на необхідності комплексного використання національних і міжнародних правових інструментів, зокрема звернення до міжнародного компенсаційного механізму, що перебуває у стадії формування, і застосування інститутів міжнародного публічного права щодо відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння.

Доведено, що ефективне відшкодування шкоди юридичним особам потребує поєднання декількох ключових елементів: належної правової кваліфікації дій держави-агресора, ретельного збирання та фіксації доказів щодо понесених збитків, а також забезпечення реального виконання судових рішень шляхом використання заморожених активів РФ та афілійованих із нею структур. Акцентовано увагу на проблемних аспектах процесуального характеру, зокрема складнощах юрисдикційного імунітету держави, необхідності його обмеження у справах, пов'язаних із відшкодуванням збитків, завданих актами збройної агресії.

У межах дослідження проаналізовано національну судову практику щодо компенсації шкоди, заподіяної унаслідок збройних конфліктів, і перспективи її адаптації в українських умовах. Узагальнюючи, зроблено висновок, що забезпечення ефективного відшкодування шкоди юридичним особам вимагає скоординованих дій держави, міжнародних інституцій і національної судової системи. Реалізація зазначених підходів дасть змогу не лише відновити порушені майнові права постраждалих суб'єктів господарювання, але й створить дієвий прецедент притягнення держави-агресора до відповідальності, сприятиме зміцненню верховенства права й відновленню справедливості у постконфліктний період.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Верховна Рада України. (2022). *Про міжнародне приватне право*. Закон України від 23.12.2022 р. № 2709-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text

Верховна Рада України. (2024). *Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України*. Закон України від 19.05.2024 р. № 1207-VII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Texti

Верховна Рада України. (2025). *Господарський процесуальний кодекс України*. Закон України від 16.07.2025 р. № 1798-XII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text

Верховна Рада України. (2025). *Про судовий збір*. Закон України від 16.07.2025 р. № 3674-VI. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text

Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. Протокол I від 8 червня 1977 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

Європейська конвенція про імунітет держав, прийнята Радою Європи 16 травня 1972 року. https://ips.ligazakon.net/document/MU72014

Конвенція ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності, прийнята резолюцією 59/38 Генеральної Асамблеї ООН 2 грудня 2004 року. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/state_immunities.shtml

Кравчук, Д. В., & Симонова, О. В. (2025). Застосування принципу "alter ego" у справах про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією Російської Федерації проти України. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*, 129(1), 32–37. https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/3632

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (провадження № 14-167 цс 20). https://verdictum.ligazakon.net/document/104728593

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 27 листопада 2019 року у справі № 242/4741/16-ц. https://reyestr.court.gov.ua/Review/87640679

Постанова Верховного Суду від 12 квітня 2021 року у справі № 201/7038/20. https://reyestr.court.gov.ua/Review/96179643

Постанова Верховного Суду від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 (провадження № 61-18782 св 21). https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064

Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі № 910/5699/23 від 6 листопада 2023 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/115272587

Рішення Господарського суду Київської області у справі № 911/1832/22 від 8 лютого 2023 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/109362636

Рішення Господарського суду Луганської області у справі № 913/218/22 від 29 червня 2023 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/112209653

Рішення Господарського суду м. Києва у справі № 910/10517/22 від 22 грудня 2022 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/108187407

Рішення Господарського суду м. Києва у справі № 922/5343/23 від 21 квітня 2025 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/128065784

Рішення Господарського суду Харківської області у справі № 922/916/22 від 18 жовтня 2022 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/106939659

Рішення Господарського суду Черкаської області у справі № 925/903/22 від 19 грудня 2022 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/108025120

Ухвала Господарського суду Чернігівської області у справі № 927/228/24 від 15 квітня 2025 року. https://reyestr.court.gov.ua/Review/118356217

References

Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts. Protocol I of 8 June 1977 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

Decision of Commercial Court of Cherkasy Region in December 19, 2022 in case No. 925/903/22 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/108025120

Decision of Commercial Court of Kharkiv Region in October 18, 2022 in case No. 922/916/22 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/106939659

Decision of Commercial Court of Kyiv City in April 21, 2025 in case No. 922/5343/23 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/128065784

Decision of Commercial Court of Kyiv City in December 22, 2022 in case No. 910/10517/22 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/108187407

Decision of Commercial Court of Kyiv Region in February 8, 2023 in case No. 911/1832/22 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/109362636

Decision of Commercial Court of Luhansk Region in June 29, 2023 in case No. 913/218/22 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/112209653

European Convention on State Immunity, adopted by the Council of Europe on 16 May 1972 [in Ukrainian]. https://ips.ligazakon.net/document/MU72014

Judgment of Commercial Cassation Court within the Supreme Court in November 6, 2023 in case No. 910/5699/23 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/115272587

Judgment of Grand Chamber of the Supreme Court in May 12, 2022 in case No. 635/6172/17 (proceeding No. 14–167 cs 20) [in Ukrainian]. https://verdictum.ligazakon.net/document/104728593

Judgment of Grand Chamber of the Supreme Court in November 27, 2019 in case No. 242/4741/16-c [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/87640679

Judgment of Supreme Court in April 12, 2021 in case No. 201/7038/20 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/96179643

Judgment of Supreme Court in April 14, 2022 in case No. 308/9708/19 (proceeding No. 61-18782 sv 21) [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/104086064

Kravchuk, D. V., & Symonova, O. V. (2025). Application of the "alter ego" principle in cases on compensation for damage caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Law*, 129(1), p. 32–37 [in Ukrainian]. https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/3632

Ruling of Commercial Court of Chernihiv Region in April 15, 2025 in case No. 927/228/24 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/118356217

United Nations Convention on Jurisdictional Immunities of States and Their Property, adopted by General Assembly resolution 59/38 of 2 December 2004 [in Ukrainian]. https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/state_immunities.shtml

Verkhovna Rada of Ukraine. (2022). *On Private International Law.* Law of Ukraine of December 23, 2022, No. 2709-IV [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *On Ensuring the Rights and Freedoms of Citizens and the Legal Regime in the Temporarily Occupied Territory of Ukraine.* Law of Ukraine of May 19, 2024, No. 1207-VII [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Texti

Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). *Commercial Procedural Code of Ukraine.* Law of Ukraine of July 16, 2025, No. 1798-XII [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). *On Court Fees.* Law of Ukraine of July 16, 2025, No. 3674-VI [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text

Отримано редакцією журналу / Received: 09.09.25
Прорецензовано / Revised: 21.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Daryna KRAVCHUK, PhD (Law), Assist.
ORCID ID: 0000-0003-4475-7198
e-mail: darynakravchuk@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

COMPENSATION FOR DAMAGE CAUSED BY THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIAN FEDERATION AGAINST LEGAL ENTITIES IN UKRAINE

Background. ***This study is based on the need to resolve complex legal issues related to compensation for damage caused to legal entities as a result of the Russian Federation's armed aggression against Ukraine. The relevance of this issue is due to the extraordinary scale of damage caused to enterprises, institutions, and organizations, as well as the lack of established judicial practice and effective mechanisms for recovering compensation. The need for a thorough analysis of this issue is due to the need to determine the appropriate methods and procedures for compensating for the damage caused, as well as to establish a clear algorithm of actions to protect the rights of business entities in wartime. The purpose of this study is to highlight current legal approaches and tools that can be used to effectively compensate legal entities for damages caused by the armed aggression of the Russian Federation, taking into account international standards, case law, and the peculiarities of the Ukrainian legal system.***

Methods. ***The article is based on national judicial practice and legal doctrine, using a comparative legal approach, formal logical methods, as well as methods of analysis, deduction, and generalization.***

Results. ***The article examines the problems of compensation for damage caused to legal entities as a result of armed aggression by the Russian Federation and the issue of notifying the defendant, i.e. the Russian Federation, in such cases by analyzing national judicial practice, and an analysis of the existing mechanisms for compensation under martial law as a result of armed aggression, hostilities, terrorist acts, and sabotage committed by the Russian Federation.***

Conclusions. ***The primary issues related to compensation for damage caused to legal entities as a result of the Russian Federation's armed aggression against Ukraine were examined. The difficulties in establishing a causal link between military actions and the resulting damage, as well as the collection of relevant evidence in accordance with national and international standards, were identified. Emphasis is placed on the need to use a comprehensive approach that combines domestic legislation, international practice, and mechanisms for holding the aggressor state accountable in order to ensure effective protection of the rights of legal entities and real compensation for damages.***

Keywords: ***compensation for damage, legal entity, losses.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.9:004.8
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-9

Nataliia MAZARAKI, DSc (Law), Prof.
ORCID ID: 0000-0002-1729-7846
e-mail: n.mazaraki@knute.edu.ua
State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

Tamara KORTUKOVA, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3376-0159
e-mail: t.kortukova@knute.edu.ua
State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

TOWARDS RESPONSIBLE AI IN LEGAL SERVICES: THE CASE FOR REGULATING CHATBOTS

Background. ***The rapid adoption of chatbots in legal services has created new opportunities for improving access to justice, while simultaneously raising unresolved questions about risks, accountability, and regulatory oversight. Recent initiatives illustrate the potential of these tools to reduce costs, overcome geographical barriers, and provide timely guidance to self-represented litigants. Yet the same features that make chatbots attractive-instant availability, natural language fluency, and apparent expertise-also magnify dangers: misinformation, bias, breaches of confidentiality, and impacts on due process. Against this background, this paper asks what regulatory and self-regulatory measures are necessary to ensure that legal chatbots deliver accurate, fair, and rights-compliant assistance.***

Methods. ***The study employs a structured, multi-stage methodology. It begins by defining "legal chatbot" and classifying them along a functional continuum from informational to advisory and rights-reporting systems. This typology enables a risk-based assessment of harms. Using access to justice as an evaluative lens, the analysis then examines benefits and vulnerabilities through indicators drawn from the WJP Rule of Law Index. Evidence is synthesized from case law, academic studies, and professional reports, and benchmarked against regulatory frameworks such as the EU AI Act, the GDPR, and Council of Europe instruments, supplemented by national guidelines and emerging professional standards.***

Results. ***Findings show that legal chatbots range from low-risk informational assistants to high-risk advisory tools directly affecting fundamental rights. While informational chatbots primarily require transparency and update obligations, advisory and rights-reporting systems demand stronger safeguards, including verification, human oversight, and liability mechanisms. Existing regulation provides partial coverage but remain too general or fragmented, leaving significant governance gaps.***

Conclusions. ***The paper concludes that a hybrid model is required: binding regulatory measures to anchor transparency, accountability, and data protection, coupled with self-regulatory initiatives from bar associations and courts to guide professional responsibility. Collaborative oversight among developers, regulators, and professional bodies is essential to balance innovation with accountability. Ultimately, legal chatbots can enhance access to justice, but only if governed by proportionate frameworks that safeguard fairness, due process, and public trust.***

Keywords: ***Artificial intelligence, legal chatbots, access to justice, tech governance, EU digital law.***

Background

In July 2024, the Supreme Court of Nevada launched the first publicly available generative AI–powered court chatbot in the United States. Within weeks, thousands of self-represented litigants had used it to navigate divorce filings, custody arrangements, and protection orders tasks that previously required hours of research or in-person visits (Team, 2024). The project was hailed as a breakthrough for access to justice, showing how conversational AI could bridge the gap between legal need and available legal aid. But it also sparked a pressing question: how do we ensure that such tools deliver accurate, fair, and rights-compliant assistance when their advice may influence the outcome of life-altering disputes?

Chatbots are no longer limited to customer service or retail. In courts, legal aid organizations, and private practice, they now guide self-represented litigants through procedural steps, draft legal documents, answer rights-related queries, and, in some jurisdictions, even support judicial decision-making. These developments have positioned legal chatbots as potential game-changers for access to justice, especially for vulnerable populations who may otherwise be excluded from timely, affordable legal assistance.

Yet, the very qualities that make legal chatbots attractive instant availability, natural language interaction, and apparent expertise also magnify risks. Errors can cost a litigant their claim; data mishandling can breach attorney–client privilege; opaque algorithms can compromise transparency and due process. Unlike general business chatbots, legal chatbots operate in a domain where misinformation can have irreversible consequences for rights and freedoms.

The literature on AI chatbots reveals a diverse spectrum of concerns and perspectives, ranging from liability and legal ethics to sector-specific risks and broader regulatory frameworks. Herbosch (Herbosch, 2024) analyzes the private law implications of relying on generative chatbots, showing how misleading outputs could trigger fraud annulment regimes while overlapping with public law obligations in the EU AI Act. Hemesath and Tepe (Hemesath, & Tepe, 2024) extend this to e-government, finding that citizens and municipal staff emphasize privacy, accountability, and human fallback mechanisms, highlighting the need to integrate public value theory into regulatory frameworks. Studies in health and social care contexts underscore the heightened risks of chatbot use for vulnerable populations: Nguyen et al. (Nguyen et al., 2025) demonstrate that AI outputs on child abuse education, while generally accurate, lack actionability and readability; Parks et al. (Parks et al., 2025) stress that mental health chatbots are unregulated and propose a standardized framework based on safety, ethics, and evidence. Similarly, Ng, Haller, and Murray (Ng et al., 2022) argue that legal chatbots can positively impact access to justice and mitigate social disconnectedness, but only if they comply with both legal and AI ethics principles.

Against this backdrop of sector-specific caution and calls for oversight, (Zhang, 2024) offers a contrasting macro-level perspective. Rather than assuming that generative AI inevitably requires heavy regulation, Zhang develops a

© Mazaraki Nataliia, Kortukova Tamara, 2025

yardstick based on inter-informational competition. Drawing on decades of communications regulation, he argues that regulators often err on the side of excessive caution when facing new technologies, overlooking the corrective power of market competition among information outlets. His analysis suggests that competition between chatbots and other sources of information can mitigate many content risks without the need for intrusive measures such as prohibitions, licensing, or dataset curation. Overreliance on direct regulatory tools, Zhang warns, risks stifling competition and innovation in the AI sector. Proportionate regulation should instead be reserved for risks that competition cannot resolve–such as privacy, copyright, or certain harms requiring targeted safeguards.

While the literature demonstrates a wide range of concerns–spanning legal liability, public value, ethical safeguards, and sector-specific vulnerabilities–it also reveals diverging views on the necessity and form of regulation. On one hand, scholars underscore the dangers of misinformation, the risks to vulnerable groups, and the ethical obligations of developers, thereby advocating for stronger oversight and formalized standards. On the other hand, perspectives like Zhang's remind us of the potential of informational markets to self-correct, cautioning against overregulation that could stifle innovation and competition. This tension highlights a key unresolved issue: how to balance regulatory intervention with self-regulatory mechanisms in a way that both mitigates risks and preserves the potential benefits of legal chatbots. Against this backdrop, the present study addresses the central research question: what regulatory and self-regulatory measures are needed to mitigate the risks of legal chatbots and ensure they provide accurate, fair, and rights-compliant assistance?

Methods

This study uses a structured, multi-stage design to identify proportionate regulatory and self-regulatory measures for legal chatbots, explicitly situating them within the access-to-justice paradigm. First, the research clarifies what counts as a "legal chatbot" and classifies tools along a functional continuum (informational, intake/triage, document-assembly, advisory, rights-reporting). The typology is used to map risk by function and to align regulatory intensity with functionality, consistent with a risk-based approach (e.g., lighter duties for purely informational bots; heightened safeguards for advisory or evidence-collection tools). This responds to your paper's point that "one-size-fits-all" frameworks under- or over-regulate depending on the mix of functions.

Second, the study operationalizes A2J as an evaluative lens. Building on the modern A2J movement (Cappelletti, Garth) and its shift from formal to effective justice, the analysis treats chatbots as potential instruments to reduce "legal poverty" and to make rights practically enforceable. Concretely, it adopts indicators inspired by the WJP Rule of Law Index, Factor 7 (Civil Justice)–awareness of remedies, access to and affordability of legal advice/representation, and barriers to courts–so that chatbot benefits and risks are assessed against measurable justice outcomes rather than abstract efficiency gains. These A2J anchors are applied across jurisdictions and use-cases, allowing comparison of how chatbots advance or hinder practical access to civil justice.

Third, the study derives context-sensitive metrics and evidence sources. On the benefit side, it evaluates whether chatbots lower geographic, financial, and time barriers (24/7 access, low-cost first-line guidance, improved legal awareness) and whether they scale basic support in underserved settings. On the risk side, it examines accuracy/misinformation, bias and discrimination, data protection and confidentiality, due-process and accountability gaps, unauthorized practice of law, and cybersecurity exposure. Where relevant, the assessment incorporates real-world public-interest deployments (e.g., assistance and referral chatbots used by civil society during wartime or for victims of violence) both to capture A2J value and to surface verification and safety constraints that such tools face.

Fourth, a comparative regulatory analysis benchmarks existing instruments that shape the design and deployment of legal chatbots. The review considers EU-level digital-justice policy (including the Commission's push to leverage AI/chatbots in e-Justice and to coordinate chatbot efforts) alongside the EU AI Act's risk-based model, then reads these against national/professional rules to identify coverage and gaps that matter for A2J (e.g., transparency, human fallback, accountability, and proportional safeguards). This positions chatbots not merely as generic digital tools but as A2J infrastructure subject to layered governance.

Finally, the study undertakes a normative synthesis. Using the A2J indicators as constraints, it weighs regulatory and self-regulatory options to propose a balanced governance model: minimum duties for low-risk informational bots; enhanced obligations (e.g., validation, human oversight, clearer liability allocation, elevated privacy/security controls) for higher-risk advisory or rights-reporting systems; and design-level safeguards that embed due process, accountability, and non-discrimination into system architecture. This synthesis treats chatbots as A2J-relevant socio-technical systems and aligns incentives so that innovation serves practical justice outcomes, not just technical performance.

Results

1. What Are Legal Chatbots?

The term chatbot combines "chat", referring to conversational interaction, and "bot", derived from "robot." The word robot originates (Robot – Etymology, Origin & Meaning, n.d.) from the Czech *robota,* meaning "forced labor" or "drudgery," and was popularized in the 1920 play *R.U.R. (Rossum's Universal Robots)* by Karel Čapek (Moravec, & Peter, 2025). By the late 20th century, *bot* had become computing slang for an automated software agent performing repetitive tasks. The term *chatterbot* first appeared in the mid-1990s, coined by Michael Maudlin (Mauldin, 1994) from "chatter" (informal talk) and "robot," later shortened to *chatbot*

Today, the term *chatbot* is commonly understood as a software application designed to engage in conversation with people, whether through text or speech, in a way that mimics human interaction. Merriam-Webster captures this succinctly as "a bot that is designed to converse with human beings (Merriam-Webster, 2025)," while IBM's industry-oriented definition describes it as "a computer program that simulates human conversation with an end user (IBM)," often using natural language processing (NLP) and machine learning to interpret queries and generate responses.

To date, there is no generally applicable legislative definition of "chatbot" in either EU or national law. Regulatory texts such as the EU AI Act (*Regulation EU 2024/1689*) regulate "AI systems intended to interact with natural persons" but do not provide a standalone legal definition of the term. Where definitions do exist, they are confined to specific domains in which regulators identified an urgent need for targeted intervention. For example, Utah's law defines a "mental health chatbot" as AI technology that:

- *uses generative AI to engage in interactive conversations with a user, similar to the confidential communications an individual would have with a licensed mental health therapist; and*

- *is represented, or a reasonable person would believe, to provide mental health therapy or help a user manage or treat mental health conditions.*

The definition expressly excludes AI technology that only provides scripted output – such as guided meditations or mindfulness exercises – or that solely analyzes a user's input for the purpose of connecting the individual with a human therapist (Utah State Legislature, 2024).

1.2. Evolution of Chatbots

The technological development of chatbots can be traced through several generations. The first recognized chatbot, ELIZA (1966), was developed by Joseph Weizenbaum at the Massachusetts Institute of Technology (MIT). ELIZA simulated conversation most famously in the role of a Rogerian psychotherapist – by using pattern matching and scripted responses to create the illusion of understanding, despite lacking any real comprehension (Weizenbaum, 1966).

In the 1990s and 2000s, as online services proliferated, menu-driven and domain-specific chatbots emerged in industries such as banking, retail, and telecommunications. These systems guided users through predefined options and followed deterministic logic flows, limiting their adaptability (Abu Shawar, & Atwell, 2007).

The 2010s brought significant advances in natural language processing (NLP), the rise of global messaging platforms, and cloud computing, enabling chatbots to process a wider range of user inputs and infer intent. This period saw the emergence of virtual assistants like Apple's Siri and Amazon's Alexa, which blended voice interaction with service integration (Hoy, 2018).

By the 2020s, the introduction of transformer-based large language models (LLMs) such as BERT and GPT-4 had transformed the field. Chatbots gained the capacity to generate fluent, contextually nuanced responses and to adapt across specialized domains, including legal services, customer support, and healthcare.

1.3. Defining Legal Chatbots

This research focuses on chatbots that operate within jurisprudence. So far, a variety of computer-powered conversational agents have been deployed to provide legal advice, procedural guidance, and other law-related functions. In academic and professional discourse, different terms are used to describe these systems. Variations include *lawbot*, *robot lawyer*, *justicebot*, *legal information chatbot*, and *virtual legal assistant*. Each emphasizes different aspects – *lawbot* often referring to automated tools that handle legal tasks broadly, *justicebot* to decision-support systems for the public in specific case types, and *virtual legal assistant* to AI-powered systems tailored for lawyers' workflows.

In this paper, we use the umbrella term "legal chatbot" and understand it as a conversational software application often AI-powered that provides legal information, guidance, document assistance, or procedural support concerning rights, obligations, or legal processes, to either lay users or legal professionals.

These systems differ from general-purpose chatbots in that they operate within the legal domain, where precision and accuracy are essential, and their errors can lead to serious consequences for rights and procedural fairness. While they are not yet uniformly subject to specific legal services regulation, professional ethics rules, or court integrity requirements, there is a growing discussion and clear reasons why they should be brought within such regulatory frameworks, alongside AI and data protection laws.

1.4. Classification of Legal Chatbots

The existing range of legal chatbots is broad and highly diverse. Some are simple informational assistants providing pre-scripted answers, while others use advanced natural language processing (NLP) and machine learning to interpret facts and generate legal documents or tailored advice. This diversity means that not all legal chatbots present the same regulatory challenges. A chatbot that only provides a user with court office opening hours clearly raises fewer legal risks than one that guides them through preparing a statement of claim or advises them on eligibility for asylum. Thus, classification is a necessary step: it allows policymakers, professional regulators, and the judiciary to distinguish between chatbot types and apply proportionate regulatory or self-regulatory measures. Without such categorization, there is a risk of either overregulating simple tools (thereby stifling innovation and access) or underregulating complex advisory bots that may directly affect fundamental rights.

For the purpose of this research, legal chatbots can be meaningfully classified by the primary function they serve for the user. This functional approach is consistent with both existing academic taxonomies (Craig, & Niyi, 2025; Dahl et al., 2024; Dai, 2024) and the practical needs of regulatory design, as it highlights differences in risk exposure and governance needs.

1.4.1. Informational and Guidance Chatbots

These chatbots are designed to provide users with plain-language explanations of legal rights, duties, and procedures. They often translate complex statutory or procedural rules into accessible Q&A formats, enabling individuals without legal training to navigate institutions. Typically, they rely on a curated knowledge base and retrieval-based algorithms, which reduces the risk of unpredictable outputs but requires constant updating to remain accurate.

The main risks here are accuracy, completeness, and timeliness. If the law changes but the chatbot is not updated, users may be misled. Yet, since these systems generally do not produce binding documents or apply rules to facts, their risks are lower than advisory bots. Proportionate safeguards might include transparency requirements (clear disclaimers that the bot does not replace legal advice), auditing of content updates, and data protection safeguards for user queries.

In Ukraine, Pravoman (https://pravoman.com/stand-with-ukraine/) provides one of the broadest legal information services, covering more than 350 topics ranging from family and housing law to labor disputes. Similarly, the LegalAidUkraineBot on Telegram (https://t.me/LegalAidUkraineBot) acts as the official entry point to the state's free legal aid system, supplying users with basic procedural guidance and links to further assistance. Internationally, the Solution Explorer (https://civilresolutionbc.ca/solution-explorer/) developed by the Civil Resolution Tribunal in British Columbia is widely regarded as a pioneering model, offering step-by-step explanations of rights and obligations in everyday disputes such as small claims and tenancy matters.

1.4.2. Intake, Triage, and Referral Chatbots

These chatbots serve as the "front door" to legal aid or justice institutions. They gather initial information from users such as the nature of their legal problem, income level, or residency status and then direct them to appropriate services, whether online resources, human lawyers, or relevant administrative bodies. The triage function is particularly valuable in high-demand environments where legal aid resources are scarce.

The risks here concern fairness, non-discrimination, and eligibility errors. An overly rigid intake bot could exclude eligible users or fail to recognize vulnerable individuals who

require priority. Moreover, biases in how questions are framed may inadvertently disadvantage certain groups. Regulation may need to require periodic bias audits, appeal mechanisms for rejected users, and minimum standards for referral accuracy.

In Ukraine, LawLink (https://bot.ldn.org.ua/webchat/chat.html) has emerged as a practical tool for citizens affected by the war, guiding them through issues such as property damage, land lease disputes, and social benefits, while directing them to the competent authorities. Pravoman also integrates referral features, helping users move beyond general information by connecting them to public e-services and, where appropriate, legal professionals. Comparable international models include pro bono coordination platforms such as Paladin (https://www.joinpaladin.com), which employ chatbot-style triage to match clients with volunteer lawyers based on their case type and eligibility.

1.4.3. Procedural Assistance and Document-Assembly Chatbots

These chatbots go beyond providing information by actively assisting users in completing legal forms, drafting petitions, or generating ready-to-file documents. They usually employ guided interviews, where the chatbot asks the user structured questions and then populates official templates. Such tools democratize access to procedures, especially for self-represented litigants, by reducing complexity and eliminating technical errors.

Because the output of these systems directly enters judicial or administrative processes, the accuracy and completeness of documents is critical. Risks include defective filings (leading to dismissal of claims), outdated templates, or failure to include necessary facts. Regulators may therefore require certification of document templates, mandatory update schedules, and human oversight for critical filings.

In Ukraine, Pravoman assists users in generating legal documents such as court applications and contracts through guided interviews, ensuring that forms are populated correctly and in compliance with official templates. The R2P "Legal Adviser for IDPs" extends this functionality to displaced persons, offering ready-to-use procedural templates for pensions, residence registration, and humanitarian aid applications. Internationally, courts in Nevada have implemented a self-help platform with an integrated AI assistant that guides litigants step by step through legal forms, reducing the likelihood of technical mistakes and making judicial processes more accessible.

1.4.4. Advisory and Analytical Chatbots

This category represents the most advanced and controversial form of legal chatbot. Such systems attempt to interpret legal norms in light of user-provided facts and generate advice tailored to the individual situation. Powered increasingly by large language models (LLMs), they can draft letters, suggest legal strategies, or even assess likely outcomes.

These chatbots blur the line between information provision and the practice of law. Risks include unauthorized practice, erroneous advice, and over-reliance by vulnerable users. Errors here may result not just in procedural inconvenience but in substantive rights violations (e.g., losing asylum claims or custody disputes). Regulation could involve licensing or accreditation schemes, mandatory disclaimers, and professional liability mechanisms similar to those applied to lawyers.

In Ukraine, FrontYurist (https://frontyurist.com) provides tailored guidance on military law and conscription matters, assisting citizens in navigating one of the most complex and sensitive areas of wartime regulation. Beyond Ukraine, experimental initiatives based on large language models sometimes referred to as "LawGPT" are being tested in academic and commercial contexts, where they generate context-specific legal analyses and strategy suggestions, though their reliability and ethical acceptability remain subjects of intense debate.

1.4.5. Rights Reporting and Evidence Collection Chatbots

These chatbots enable users to submit structured reports, often for human rights monitoring or evidence preservation. They may allow users to upload photos, videos, or testimonies, which are then securely stored for potential legal proceedings. In conflict or crisis settings, they serve as crucial channels for documenting abuses.

The stakes here are extremely high, involving privacy, security, chain of custody, and admissibility in court. Mishandled data could endanger victims or witnesses, while inadequate verification may undermine evidentiary value. Strong regulation is necessary, including data encryption, secure servers, independent verification protocols, and judicial admissibility standards.

In Ukraine, Tribunal.ua enables civilians to document and submit evidence of war crimes, creating a structured channel for information that may later support judicial proceedings. Similarly, the La Strada Ukraine chatbot assists victims of domestic violence and human trafficking in recording incidents and accessing relevant support services, thereby combining evidence gathering with referral to protection mechanisms. Another wartime tool, eEnemy, allows users to report sightings of hostile military equipment directly to the Ukrainian authorities through a secure interface. Internationally, projects such as Hala Systems' "Sentry" (https://www.millionlives.co/members/sentryhalasystems) platform have illustrated how conversational and reporting bots can be combined to crowdsource evidence in conflict zones, although such initiatives raise significant questions about verification, admissibility, and user safety.

This classification is not merely descriptive; it is intended to illustrate a continuum of legal chatbots from relatively low-risk informational tools to high-risk advisory or evidence-collection systems. Such a spectrum underscores the need for proportionate regulatory responses. This logic is consistent with the EU AI Act (Regulation (EU) 2024/1689), which adopts a risk-based framework distinguishing minimal-risk, limited-risk, high-risk, and prohibited AI systems. Applying the same rationale, legal chatbots that only disseminate procedural information would fall into a lighter regulatory category, while advisory or rights-reporting bots would require safeguards comparable to high-risk AI.

Where a chatbot performs multiple functions, such as both document assembly and individualized advice two approaches are possible: regulation could be applied according to the highest-risk function, thereby ensuring maximum protection for users, or regulators may adopt a function-specific model, imposing tailored obligations for each operational layer of the chatbot. Both approaches have merit, but what is clear is that a "one-size-fits-all" framework would be insufficient, as it risks under-regulating complex systems while over-burdening simple ones.

1.5. Legal chatbots within access to justice

The concept of access to justice, a cornerstone in scholarly literature, gained prominence in Europe during the 1960s with the emergence of the 'Access to Justice' movement. This shift was profoundly influenced by M. Cappelletti and B. Garth's 1978 work, "Access to Justice: The Newest Wave in the World Movement to Make Rights Effective". Their research marked a crucial paradigm change, moving beyond the initial understanding of court

access as merely a formal, natural right that required no state intervention. Instead, it highlighted the critical need for practical and effective access to justice to overcome "legal poverty" and ensure a genuinely functioning legal system (Cappelletti, & Garth, 1978). Indeed, the right to access justice is now widely recognized as a fundamental right and a paramount constitutional value in most modern nations (Buryi, 2018).

Despite this recognition, the 2024 WJP Rule of Law Index, which evaluates 142 countries and jurisdictions, reveals a worrying trend: for the seventh consecutive year, the rule of law has declined in the majority of countries (World Justice Project, 2024).

A vital component of this assessment is Factor 7: Civil Justice. This factor specifically measures how effectively and peacefully ordinary people can resolve their grievances through the civil justice system. It scrutinizes the accessibility and affordability of civil courts, examining crucial aspects such as: awareness of available remedies; access to and affordability of legal advice and representation; barriers to the court system.

When considering the accessibility and affordability criteria within the Civil Justice factor, striking disparities become apparent. Countries like Sudan, Burkina Faso, Myanmar, Guatemala, and Cambodia received the lowest scores, indicating significant challenges for their citizens in accessing civil justice. Conversely, Uruguay, Sweden, Denmark, Lithuania, and the Netherlands achieved the highest scores, signaling more robust and equitable civil justice systems (World Justice Project, 2024).

Uruguay's impressive ranking in the 2024 WJP Rule of Law Index for civil justice accessibility and affordability underscores its broader commitment to digital governance and AI readiness in Latin America. This proactive stance extends to the integration of technology, including chatbots, within its legal system (World Bank Group, 2024)).

It's noteworthy that Sweden, Denmark, Lithuania, and the Netherlands, all among the highest-ranking countries, are part of the European Union. The European Commission actively champions the digitalization of justice. Its Communication on the further enhancement of digitalization of justice (European Commission, 2020) and the European e-Justice Strategy and Action Plan 2019-2023 (European e-Justice Strategy and Action Plan, 2019) both advocate for leveraging AI, such as chatbots, within the European e-Justice portal. These strategic documents also highlight the importance of better coordination, especially for chatbots that aim to enhance access to justice (Jánoskúti, Kiss, 2024).

The potential of chatbots to significantly enhance access to justice is evident through several key mechanisms, such as overcoming accessibility barriers, enhancing legal awareness and information dissemination, boosting efficiency and scalability of legal support, aligning with digital transformation and policy objectives.

Firstly, chatbots overcome significant geographical, financial, and time-related barriers that traditionally hinder access to justice. They provide instant, 24/7 access to legal information and initial guidance from anywhere with an internet connection. This is crucial for individuals in remote areas or those with limited mobility who cannot easily visit physical legal aid offices. Furthermore, by offering free or low-cost initial assistance, chatbots address "legal poverty", making foundational legal knowledge and basic procedural guidance accessible to those who cannot afford traditional legal counsel (Craig, & Niyi, 2025). This democratizes access to information that was once the exclusive domain of legal professionals.

Secondly, one of the core challenges to access to justice is a lack of awareness about legal rights, available remedies, and the steps required to navigate the justice system. Chatbots excel at providing clear, concise, and easily understandable information on these topics. They can guide users through complex bureaucratic processes, explain legal jargon, and answer frequently asked questions in an interactive format. This proactive dissemination of information empowers individuals to better understand their legal standing and the options available to them, thereby improving their awareness of available remedies – a key criterion in the WJP Rule of Law Index.

Thirdly, traditional legal aid services are often overstretched and underfunded, leading to long wait times and limited capacity. Chatbots offer a scalable and efficient solution to address this gap. They can handle a high volume of inquiries simultaneously, providing immediate responses and freeing up human legal professionals to focus on more complex cases. This "triage" function ensures that basic inquiries are addressed quickly, reducing the burden on existing legal aid services and making initial guidance more readily available to a wider population. The ability to efficiently disseminate information and provide preliminary support significantly enhances the affordability and reach of legal assistance.

Fourthly, the increasing adoption of digital governance and AI readiness across nations, as exemplified by Uruguay's proactive stance and the European Union's robust digital justice strategies, demonstrates a clear policy direction towards leveraging technology for public services. The explicit advocacy by the European Commission for integrating AI, including chatbots, into justice portals underscores their recognition of these tools as beneficial for enhancing access to justice. This strong policy support and the trend towards digital transformation in the legal sector provide a fertile ground for chatbots to play a central role in modernizing and improving justice systems. The emphasis on coordination in these strategies suggests that integrated chatbot solutions will be key to creating a more cohesive and accessible justice landscape.

Finally, AI systems can analyze vast datasets to predict legal outcomes, moving chatbots beyond simple information provision into the domain of actual advice. For example, researchers have demonstrated this capability by predicting the outcomes of European Court of Human Rights cases with a remarkable 79% accuracy (Aletras et al., 2016). This kind of predictive power could be truly disruptive, enabling individuals to not only understand the next procedural steps but also to make well-informed decisions about whether to pursue a legal matter at all, based on likely outcomes (Gilmour, 2025). The chatbots will help close a part of the access-to-justice gap that is often overlooked. And the risks associated with their adoption appear manageable through pragmatic approaches (Dai, 2024).

1.6. Risks of Legal Chatbots

To understand the regulatory and self-regulatory needs of legal chatbots, it is essential first to identify their risks. In this research, we synthesized the risks posed by different categories of legal chatbots into a common framework. This approach highlights both general AI-related concerns (such as bias and security) and domain-specific vulnerabilities tied to the practice of law and access to justice.

1.6.1. Accuracy and Misinformation

Legal chatbots are highly dependent on the quality of their data and programming. Errors in legal reasoning, outdated statutes, or inaccurate templates may mislead users. Inaccuracies are particularly damaging in law

because even small mistakes such as missing a filing deadline or citing the wrong statute can lead to loss of rights or procedural disadvantage.

For example, in a prominent New York federal court case Mata v. Avianca, Inc., 2023, (Mata v. Avianca, 2023) lawyers were sanctioned for submitting a brief that included non-existent legal cases fabricated by ChatGPT. The attorneys admitted they were unaware the AI could produce such "hallucinations" and failed to verify the citations, leading to a fine and significant professional embarrassment. In the British Columbia Supreme Court case Zhang v. Chen, 2024 (*Zhang v. Chen*, 2024), a lawyer cited non-existent cases generated by ChatGPT in an application for parenting time. The opposing counsel's inability to locate these cases exposed the AI's fabrication. While the lawyer was not found to have intended deception, the court ordered personal costs against them due to the time and effort required to address the fabricated information.

Similar incidents have been reported in various jurisdictions, where lawyers faced sanctions or disciplinary actions for relying on AI-generated, fictitious legal authorities. Studies have further quantified this risk, with research indicating that large language models can hallucinate in response to legal queries at alarming rates. A recent study from Stanford RegLab and the Institute for Human-Centered AI revealed a widespread and troubling issue: leading large language models hallucinate in response to legal questions at rates between 69% and 88% (Dahl, et al., 2024).

In a consumer dispute Moffat v. Air Canada, 2024 (Moffatt v. Air Canada, 2024), Air Canada was ordered to compensate a passenger based on an incorrect refund policy provided by its chatbot. The tribunal ruled that the airline was responsible for all information on its website, including chatbot responses, underscoring the liability associated with AI-generated misinformation. Furthermore, the tribunal rejected Air Canada's argument that the AI chatbot was a separate legal entity, echoing the stance taken in many intellectual property cases related to AI-created content. Historical precedent for this type of liability dates back to 1972 (albeit under U.S. law), in State Farm Mutual Automobile Insurance Company v. Bockhorst, where a company was held liable for its computer's errors. These rulings demonstrate a longstanding legal principle that companies are accountable for the actions and errors of their automated systems.

Similarly, the New York City's AI-powered chatbot, intended to assist small business owners, was found to provide illegal advice. This incident was widely criticized as reckless and irresponsible, highlighting the dangers of deploying AI in sensitive public service roles without adequate safeguards. Such instances reveal that even when not fabricating, AI can misinterpret or misapply rules, leading to advice that is not only unhelpful but actively harmful.

1.6.2. Bias and Discrimination

Since chatbots often rely on machine learning models trained on large datasets, they may reproduce or amplify existing social and legal biases. For instance, a chatbot assisting with housing disputes might reflect biased case law or discriminatory assumptions embedded in training data, leading to unequal treatment of vulnerable groups. The increasing use of AI in public services creates risks of algorithmic bias against women, racialized groups, and minorities, often leaving victims with limited options for recourse or accountability. (Fundamental Rights Report, 2024)

1.6.3. Data Protection and Confidentiality

Legal matters frequently involve sensitive personal data. Chatbots that process user input may collect, store, or transmit information without adequate safeguards. This creates risks under data protection frameworks such as the GDPR, as well as heightened concerns about confidentiality, which is central to the attorney–client relationship.

1.6.4. Unauthorized Practice of Law and Professional Ethics

Chatbots that move from providing general information to offering individualized advice may cross the boundary into the unauthorized practice of law. This raises professional liability issues and risks undermining public trust in regulated legal services. It also creates uncertainty for developers, who may inadvertently expose themselves to sanctions.

1.6.5. Procedural Fairness and Due Process

When deployed in courts or administrative bodies, chatbots may impact procedural rights. For instance, if a chatbot misinforms a litigant about appeal deadlines, or if courts rely on automated tools for triage without human oversight, access to justice and due process guarantees could be compromised.

1.6.6. Cybersecurity and Malicious Use

Chatbots can be exploited by malicious actors–for instance, through impersonation, injection of harmful code, or phishing. Legal chatbots are particularly attractive targets because they deal with sensitive data and often act as entry points into justice systems.

1.6.7. Accountability and Liability Gaps

When harm occurs due to chatbot use – such as wrongful advice or data breaches it is often unclear who bears responsibility: the developer, the platform provider, or the public authority using the tool. This accountability gap complicates both litigation and regulatory enforcement, leaving users unprotected.

1.7. Existing Regulatory and Self-Regulatory Responses

Artificial intelligence in legal practice and within the judiciary has already been the subject of regulatory debate, with some attempts at governance emerging at both national and international levels. In certain jurisdictions, such as the European Union, legal chatbots are indirectly covered by general regulatory interventions, most notably the AI Act and the GDPR, while in others the approach remains fragmented and largely self-regulatory.

1.7.1. European Union: AI Act and GDPR

The EU AI Act (Regulation (EU) 2024/1689) is the first comprehensive legal framework for artificial intelligence. Although it does not provide a specific definition of "chatbot" or "legal chatbot", it introduces obligations for AI systems with varying levels of risk. Legal chatbots would generally fall under the "high-risk" category if used in areas affecting fundamental rights, such as access to justice, or under the "limited-risk" category when used for informational purposes only. The Act also includes a transparency requirement for all conversational AI systems, mandating that users must be informed that they are interacting with a machine.

In parallel, the General Data Protection Regulation (GDPR) continues to apply to all chatbots processing personal data. For legal chatbots, GDPR safeguards are particularly relevant given the sensitive nature of legal communications, including the requirements of purpose limitation, data minimization, and heightened protection for special categories of data.

1.7.2. Council of Europe Standards

The Council of Europe (CoE) has not yet defined "legal chatbots" explicitly but has produced several soft-law instruments addressing AI in justice. The European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems (2018) emphasizes principles of transparency, accountability, non-discrimination, and respect for human

rights when deploying AI in courts. More recently, the Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law (2024) established binding standards for member states, requiring human oversight and proportionality in AI deployment. While not specific to chatbots, these documents are directly relevant, as legal chatbots deployed in courts or by legal aid bodies must respect fair trial rights and access to justice guarantees.

1.7.3. National Bar Associations and Legal Societies

Bar associations across Europe and beyond have begun issuing guidelines and ethical opinions on the use of AI and chatbots in legal services. For example, the American Bar Association (ABA) has warned about unauthorized practice of law risks in connection with tools like DoNotPay, which claims to provide legal representation via chatbots. The Law Society of England and Wales has published discussion papers on AI in the legal sector, underlining that lawyers remain accountable for advice even if generated with the assistance of AI tools. Although Ukrainian professional associations have not yet issued chatbot-specific guidance, discussions around digital transformation and e-justice are ongoing.

1.7.4. Ukraine

In Ukraine, the Ministry of Digital Transformation has issued Guidelines for the Responsible Use of Artificial Intelligence in Public Service (Ministry of Digital Transformation of Ukraine, n.d.), which, while not legally binding, set important benchmarks for AI applications, including chatbots. They emphasize that civil servants must remain accountable for AI-assisted decisions, that AI outputs must always be verified by a human, and that sensitive data such as state or personal information must not be exposed to AI systems. These principles align with international standards of legality, privacy, and non-discrimination, and could be directly adapted for legal chatbot deployment in courts and public legal aid.

The Ukrainian National Bar Association (UNBA) has likewise taken first steps toward self-regulation by entering into a memorandum with the AI Ethics and Integrity International Association (AIEI) (Ukrainian National Bar Association, 2025). Although still at an early stage, the initiative reflects growing awareness within the legal profession that AI-chatbots in particular must be guided by professional responsibility and client protection principles.

Discussion and conclusions

This paper set out to explore what regulatory and self-regulatory measures are needed to mitigate the risks associated with legal chatbots. By defining the term, tracing its etymology and evolution, classifying existing types of legal chatbots, and synthesizing the risks they pose, we demonstrated that legal chatbots are distinct from general-purpose conversational agents. Their deployment in matters of rights, obligations, and access to justice introduces heightened stakes that demand a tailored governance response.

Our classification illustrated a spectrum ranging from low-risk informational bots to high-risk advisory or quasi-judicial bots. This typology not only helps to understand the landscape but also clarifies why different levels of regulation are warranted: simple informational systems may require light-touch transparency rules, while advisory or decision-support bots implicate professional ethics, judicial integrity, and fundamental rights safeguards. Importantly, some chatbots combine functions across categories, meaning that either the highest applicable risk standard should apply, or the regulation should be adjusted to each function.

The comparative review showed that existing instruments, such as the EU AI Act, the GDPR, the Council of Europe AI Convention, and guidelines by bar associations already provide a partial framework. Yet they remain either too general (not tailored to the legal services context) or too soft (non-binding). Ukrainian initiatives, including the Ministry of Digital Transformation's guidelines and the UNBA-AIEI memorandum, are promising but at an early stage.

Therefore, future governance should pursue a hybrid approach:

Regulatory measures at the supranational and national levels should clarify the application of AI risk-based regulation to legal services, ensuring consistency with data protection, fair trial guarantees, and professional regulation.

Self-regulatory measures by bar associations and courts should establish codes of conduct, red lines for chatbot use, and training for legal professionals.

Collaborative mechanisms between developers, the judiciary, data protection authorities, and professional bodies should be institutionalized to ensure continuous oversight and adaptability.

Ultimately, legal chatbots hold potential to enhance access to justice, particularly for self-represented litigants and underserved communities. But without a clear framework balancing innovation with accountability, they risk undermining the very values of fairness and trust on which legal systems rest. The path forward lies in coupling innovation with regulation – both binding and self-regulatory – anchored in human rights and professional ethics.

Although this study has outlined the risks, regulatory gaps, and governance options for legal chatbots, further research is needed to refine both theoretical understanding and practical implementation. A first priority lies in the empirical evaluation of chatbot accuracy and its impact on users, since systematic studies testing outputs against benchmark legal scenarios remain scarce. Such assessments would not only help to identify error rates but also reveal the concrete consequences of misinformation on litigants' rights and procedural outcomes. Closely linked to this is the question of user trust and access to justice, as the effectiveness of legal chatbots depends on whether different groups of self-represented litigants, vulnerable populations, and even legal professionals perceive them as reliable and fair tools. Another important avenue of inquiry concerns cross-border regulatory convergence, given that supranational frameworks such as the EU AI Act, the Council of Europe's work, and national guidelines, including those emerging in Ukraine, may evolve in parallel but diverge in scope and enforcement. Comparative analysis could illuminate both inconsistencies and opportunities for harmonization. Beyond regulation, more attention must also be paid to the integration of chatbots with professional ethics, particularly how codes of conduct for lawyers and judges should adapt to AI-supported practice and whether certification or oversight mechanisms are required. Finally, interdisciplinary work on socio-technical design approaches is essential to embed legal principles, such as due process, accountability, and non-discrimination directly into chatbot architectures, ensuring that technological innovation advances in step with fundamental rights and professional standards.

Author contributions: Mazaraki Nataliia: conceptualization, methodology, literature review, supervision; Kortukova Tamara: writing, review and editing, case law analysis, writing – original draft. Both authors approved the final version of the manuscript.

Acknowledgements. This research is part of the project Funded by the European Union. Views and opinions expressed are,

however, those of the authors only and do not necessarily reflect those of the European Union or EACEA. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Sources of funding. This studi did not receive any grant from a funding institution in the public, commercial, or noncommercial sectors.

References

Abu Shawar, B., & Atwell, E. (2007). Chatbots: Are they Really Useful? *Journal for Language Technology and Computational Linguistics*, 22(1), 29–49. https://doi.org/10.21248/jlcl.22.2007.88

Aletras, N., Tsarapatsanis, D., Preoţiuc-Pietro, D., & Lampos, V. (2016). Predicting judicial decisions of the European Court of Human Rights: A natural language processing perspective. *PeerJ Computer Science*, 2.

Buryi, V. O. (2018). Right to access to justice as one of the prerequisites for ensuring other human rights and freedoms. NaUKMA Research Papers. Law, 1, 25–28 [in Ukrainian]. [Бурій, В. О. (2018). Право на доступ до правосуддя як одна з передумов забезпечення інших прав і свобод людини. Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки, 1, 25–28]. https://nrplaw.ukma.edu.ua/article/view/153081/152279

Cappelletti, M., & Garth, B. G. (1978). *Access to justice: The newest wave in the worldwide movement to make rights effective*.

Craig, K., & Niyi, J. (2025). *The use of chatbots in providing free legal guidance: Benefits and limitations*.

Dahl, M., Magesh, V., Suzgun, M., & Ho, D. E. (2024). Large legal fictions: Profiling legal hallucinations in large language models. *Journal of Legal Analysis*, 16(1), 64–93.

Dai, X. (2024). Who wants a robo-lawyer now?: On AI chatbots in China's public legal services sector. *Yale Journal of Law & Technology*, 26(3), 527–559.

European Commission. (2020). Communication on the further enhancement of digitalisation of justice. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/digitalisation-justice/communication-digitalisation-justice-european-union-and-proposal-e-codex/-regulation_en

European e-Justice Strategy and Action Plan 2019–2023. (2019). https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/european-e-justice-strategy-/and-action-plan-2019-2023.html

Fundamental Rights Report. (2024). European Union Agency for Fundamental Rights. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2024-fundamental-rights-report-2024_en.pdf

Gilmour, B. (2025). *The ability of AI to increase access to justice*. Society for Computers and Law. https://www.scl.org/the-ability-of-ai-to-increase-/access-to-justice/

Hemesath, S., & Tepe, M. (2024). Public value positions and design preferences toward AI-based chatbots in e-government: Evidence from a conjoint experiment with citizens and municipal front desk officers. *Government Information Quarterly*, 41(4), 101985. https://doi.org/10.1016/j.giq.2024.101985

Herbosch, M. (2024). Fraud by generative AI chatbots: On the thin line between deception and negligence. *Computer Law & Security Review*, 52, 105049. https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.105049

Hoy, M. B. (2018). Alexa, Siri, Cortana, and More: An Introduction to Voice Assistants. *Medical Reference Services Quarterly*, 37(1), 81–88. https://doi.org/10.1080/02763869.2018.1404391

IBM. (n.d.). What is a chatbot? IBM. https://www.ibm.com/topics/chatbots

Jánoskúti, B., & Kiss, D. (2024, July). *The potential and limitations of artificial intelligence chatbots to improve children's access to child friendly justice – legal analytical study*. Terre des hommes Foundation. https://justicewithchildren.org/sites/default/files/library/attachments/legal%/20study.pdf

Mata v. Avianca, Inc., No. 1:2022cv01461 (S.D.N.Y. 2023). https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/new-york/nysdce/1:2022cv01461/575368/55/

Mauldin, M. L. (1994, January). ChatterBots, TinyMuds, and the Turing Test: Entering the Loebner Prize Competition. Proceedings of the Twelfth National Conference on Artificial Intelligence (AAAI-94), 16–21. AAAI Press/MIT Press

Merriam-Webster. (2025). *Chatbot. In Merriam-Webster.com dictionary*. Retrieved August 15, 2025. https://www.merriam-webster.com/dictionary/chatbot

Ministry of Digital Transformation of Ukraine. (n.d.). Guidelines for the use of artificial intelligence in public service [in Ukrainian]. [Міністерство цифрової трансформації України. (б.д.). Поради з використання штучного інтелекту в публічній службі]. https://cms.thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/page/community/docs/Porady_z_vykorystannya_AI.pdf

Moffatt v. Air Canada. (2024). BCCRT 149. https://www.canlii.org/en/bc/bccrt/doc/2024/2024bccrt149/2024bccrt149.html

Moravec, & Peter, H. (2025, August 14). Robot | Definition, History, Uses, Types, & Facts. *Encyclopedia Britannica*. https://www.britannica.com/technology/robot-technology

Ng, J., Haller, E., & Murray, A. (2022). The ethical chatbot: A viable solution to socio-legal issues. *Alternative Law Journal*, 47(4), 308–313. https://doi.org/10.1177/1037969X221113598

Nguyen, L., Tran, V., Li, J., Baughn, D., Shotwell, J., Gushanas, K., Hasan, S., Falls, L., & Zhong, R. (2025). Artificial intelligence chatbots as sources for patient education material on child abuse. *Child Protection and Practice*, 5, 100167. https://doi.org/10.1016/j.chipro.2025.100167

Parks, A., Travers, E., Perera-Delcourt, R., Major, M., Economides, M., & Mullan, P. (2025). Is this chatbot safe and evidence-based? A call for the critical evaluation of generative AI mental health chatbots. *Journal of Participatory Medicine*, 17. https://doi.org/10.2196/69534

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending certain Union legislative acts (Artificial Intelligence Act). (2024). *Official Journal of the European Union*, L, 202, 1–110. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

Robot – Etymology, Origin & Meaning. (n.d.). Etymonline. https://www.etymonline.com/word/robot

Team, C. (2024, September 15). *First publicly available Court-Supported generative AI chatbot in the nation. CiviLaw.Tech – We Build Self-Help Portals*. https://civilaw.tech/index.php/our-work/10-releases/13-first-publicly/-available-court-supported-generative-ai-chatbot-in-the-nation

Ukrainian National Bar Association. (2025, June 16). *Ukrainian advocates join efforts to develop AI ethics standards*. https://en.unba.org.ua/activity/news/10435-ukrainian-advocates-join-efforts-to-develop-ai-ethics-standards.html

Utah State Legislature. (2024). Artificial Intelligence Applications Relating to Mental Health, Utah Code Ann. § 13-72a-101. https://le.utah.gov/xcode/Title13/Chapter72A/13-72a-S101.html

Weizenbaum, J. (1966). ELIZA a computer program for the study of natural language communication between man and machine. *Communications of the ACM*, 9(1), 36–45. https://doi.org/10.1145/365153.365168

World Justice Project. (2024). WJP Rule of Law Index 2024. https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/global

Zhang v. Chen. (2024). BCSC 285. https://www.canlii.org/en/bc/bcsc/doc/2024/2024bcsc285/2024bcsc285.html

Zhang, J. (2024). Regulating chatbot output via inter-informational competition. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*, 22(1), 109–156.

Отримано редакцією журналу / Received: 30.08.25
Прорецензовано / Revised: 13.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

МАЗАРАКІ Наталія, д-р юрид. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0002-1729-7846
e-mail: n.mazaraki@knute.edu.ua
Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна

КОРТУКОВА Тамара, д-р філософії (міжнародне право), доц.
ORCID ID: 0000-0002-3376-0159
e-mail: t.kortukova@knute.edu.ua
Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна

ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СТВОРЕННЯ В ЮРИДИЧНИХ ПОСЛУГАХ: АРГУМЕНТИ РЕГУЛЮВАННЯ ЧАТБОТІВ

В с т у п . ***Швидке впровадження чатботів у сфері надання правових послуг створює нові можливості для поліпшення доступу до правосуддя, водночас піднімаючи невирішені питання щодо ризиків, підзвітності та регуляторного нагляду. Останні ініціативи демонструють потенціал цих інструментів у зниженні витрат, подоланні географічних бар'єрів і наданні своєчасних консультацій особам, які представляють себе в суді самостійно. Проте ті самі характеристики, що роблять чатботи привабливими, – миттєва доступність, природна мовна плавність і видима експертність – також підсилюють небезпеки: дезінформацію, упередженість, порушення конфіденційності та вплив на належну правову процедуру. На цьому тлі стаття ставить питання: які регуляторні та саморегуляторні заходи необхідні, аби забезпечити надання чатботами точних, справедливих і таких, що відповідають правам, консультацій?***

М е т о д и . ***Дослідження спирається на структуровану багатоступеневу методологію. Спочатку визначається поняття "юридичний чатбот" і класифікуються його види за функціональним континуумом – від інформаційних до консультативних і таких, що повідомляють про права. Ця типологія дає змогу проводити оцінювання ризиків за функціональним підходом. Використовуючи доступ до правосуддя як оціночну призму, аналіз розглядає переваги та вразливості через індикатори, запозичені з Індексу верховенства права WJP. Дані синтезуються із судової практики, академічних досліджень і професійних звітів та співвідносяться з такими регуляторними рамками, як Акт ЄС про штучний інтелект, GDPR і документи Ради Європи, доповнені національними настановами й новими професійними стандартами.***

Р е з у л ь т а т и ***показують, що юридичні чатботи варіюються від малоризикових інформаційних асистентів до високоризикових консультативних систем, що безпосередньо впливають на фундаментальні права. Якщо для інформаційних чатботів головними вимогами є прозорість і регулярне оновлення, то консультативні та rights-reporting-системи потребують більш суворих гарантій, включно з перевіркою достовірності, людським наглядом та чіткими механізмами відповідальності. Існуюче регулювання забезпечує лише часткове охоплення і залишається надто загальним або фрагментованим, залишаючи значні прогалини.***

В и с н о в к и . ***У підсумку доходимо висновку, що потрібна гібридна модель: обов'язкові регуляторні заходи для забезпечення прозорості, підзвітності та захисту даних у поєднанні із саморегуляторними ініціативами адвокатських асоціацій і судів для підтримки професійної відповідальності. Спільний нагляд з боку розробників, регуляторів і професійних інституцій є необхідним для збереження балансу між інноваціями та підзвітністю. Зрештою, правові чатботи здатні посилити доступ до правосуддя, але лише за умови, що вони регулюватимуться пропорційними рамками, які гарантують справедливість, дотримання процесуальних прав і суспільну довіру.***

К л ю ч о в і с л о в а : ***доступ до правосуддя, штучний інтелект, цифрове право ЄС, юридичні чатботи, регулювання технологій.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 340.144(477)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-10

Марія МІРОШНИЧЕНКО, д-р юрид. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0001-8142-9340
e-mail: mariyami55@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Віталій КАРПІЧКОВ, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0001-8529-1246
e-mail: job-univ@ukr.net
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ҐЕНЕЗИС ДЖЕРЕЛ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА В КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕТАПІВ ЙОГО ЕВОЛЮЦІЇ В УМОВАХ ПРАВОВОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Вступ. ***Порушено актуальну проблему особливостей еволюції та розвитку джерел українського права на кожному з етапів його розвитку в контексті правової модернізації в Україні.***

Методи. ***Керівною в науковому аналізі обрано концепцію синтезу української історії Михайла Грушевського з використанням системно-інформаційного, соціокультурного і системного підходів, які забезпечили комплексний підхід до моделювання ґенези джерел українського права з урахуванням особливостей правової модернізації в Україні в історичній перспективі за формулою "минуле – сучасне – майбутнє".***

Результати. ***Представлена авторами модель етапів еволюції та розвитку українського права має кілька переваг з усталеними в науковій і навчальній літературі варіантами цього процесу. Підкреслено, що етапність забезпечує неперервність еволюційного процесу українського права на тлі суспільного, культурного розвитку та правового життя на теренах України. Наголошено, що в процесі аналізу особливостей еволюції та розвитку джерел українського права на кожному з етапів його історії слід концентрувати увагу, по-перше, на самоорганізаційних аспектах правового життя українського народу, присутності чи відсутності юридичних умов свободи особистості; по-друге, спостерігати спадкоємність між етапами.***

Висновки. ***На основі проведеного дослідження визначено критерій поділу на етапи ґенези українського права та сформульовано тенденції в оновленні його джерел на сучасному етапі правової модернізації в Україні. Установлено, що, досліджуючи особливості модернізації права та ґенезис його джерел у межах кожного з етапів на тлі загального, історичного процесу правової модернізації в Україні, слід зосереджувати увагу на всьому спектрі соціально-економічного й духовного життя українського народу. Визначено, що основними тенденціями в розвитку українського права й оновленні його джерел в умовах, сприятливих для розбудови національної державності та національної правової системи, є актуалізація нормативного договору і правового звичаю як джерел права.***

Ключові слова: ***державотворення в Україні, джерела права, види джерел права, історичний синтез, модернізація законодавства, правова модернізація, правова система, українське право, еволюція українського права, правовий менталітет.***

Вступ

Актуальність дослідження. Правова модернізація прямо впливає на оновлення джерел права. При цьому актуальним є науковий аналіз її тенденцій в історичній перспективі за формулою "минуле – сучасне – майбутнє". Його результати мають практичне значення для усвідомлення, що правова модернізація не тотожна модернізації законодавства.

Постановка проблеми. Проблематика еволюції та розвитку джерел українського права неодноразово ставала предметом наукових дискусій як в історичній, так і в історико-правовій науці, не лише у вітчизняній, а й у зарубіжній. Історіографія проблеми доволі велика і вимагає окремого наукового дослідження. Проте узагальнений її аналіз свідчить, що питання ґенези джерел українського права в контексті загальної характеристики етапів його еволюції в умовах правової модернізації в Україні не потрапило в поле зору науковців.

Об'єктом дослідження є розвиток джерел українського права у просторово-синхронному і процесуально-діахронному вимірах.

Мета та завдання дослідження спрямовані на виявлення загальних тенденцій у розвитку українського права й оновлення його джерел за формулою "минуле – сучасне – майбутнє", сприятливих для розбудови національної державності й національної правової системи, з урахуванням особливостей правової модернізації в Україні на кожному із історичних етапів ґенези українського права.

Методи

Для досягнення мети використано системно-інформаційний підхід, який забезпечив стратегію дослідження у частині неперервності етапів ґенезису українського права та спадковості його джерел. Соціокультурний підхід заклав наукові підмурівки пояснення особливостей правової модернізації в Україні. Керівні принципи системного підходу покладено в основу моделювання неперервного процесу еволюції українського права з урахуванням умов, які сприяли новелізації його джерел у структурно-функціональному вимірі.

Результати

Пізнавальний потенціал поняття "правова модернізація" розкривається у зв'язку з поняттями "модернізація суспільства", "модернізація права", "правова ідеологія". У сукупності вони забезпечують комплексний аналіз змін, яких зазнає суспільство, право, держава в умовах модернізації. За їх допомогою, по-перше, можна пояснити суперечливий процес неперервного розвитку українського права, для якого характерний своєрідний симбіоз правового звичаю і закону в умовах, коли територія України та її народ були "розірвані на шматки" Російською, Австрійською, Австро-Угорською та комуно-більшовицькою (СРСР) імперіями; по-друге, переконатись у неперервності розвитку українського права за умов дискретного розвитку української державності, керуючись тезою, що право історично і логічно передує державі, отже, може еволюціонувати й

© Мірошниченко Марія, Карпічков Віталій, 2025

ISSN 1728-2195 (Print), ISSN 2218-2063 (Online)

розвиватися поза державою. Цей процес тримається на "трьох китах": правонаступність, спадкоємність права і спадкоємність у праві. Правонаступність забезпечується успадкуванням джерел права (поряд з їх оновленням), спадкоємність права – практично незнищенністю звичаєвого права, спадкоємність у праві – правовою традицією (традицією права) (Мірошниченко, 2019; Захарченко, & Мірошниченко, 2024, с. 48–52). Причиною правової модернізації є модернізація права. Причиною модернізації права є модернізація суспільства.

Модернізація як об'єктивний фактор оновлення джерел права розпочалась у Західній Європі з промисловим переворотом (XVI ст.), кульмінації досягла в XIX–XX ст. В Україні цей процес прогресував із середини XVII ст., коли відбулась Українська національна революція. За характером це була буржуазна революція, у ході якої закладались підвалини у процес національного державотворення і націєтворення в Україні (Мірошниченко, 2019). Із цього періоду й розпочинається процес правової модернізації з відповідними історичними етапами ґенези українського права та новелізація його джерел.

З огляду на мету та методи нашого дослідження слід зауважити таке: аналізуючи особливості еволюції та розвитку джерел українського права, на кожному з етапів його історії варто зосереджуватися, по-перше, на самоорганізаційних аспектах правового життя українського народу, присутності чи відсутності юридичних умов свободи особистості. Це головна проблема, що перебуває сьогодні в центрі державно-правового дискурсу і визначає ставлення людей до правових цінностей у глобалізованому світі. По-друге, слід мати на увазі: усі види джерел права перебувають у тісній взаємодії, що обумовлюється єдністю завдань, які спрямовані на упорядкування суспільних відносин. По-третє, важливою ознакою у розвитку й запозичень у джерелах права є правонаступність. У ґенезі джерел українського права правонаступність виражається в тому, що вони в історичній перспективі зберігали актуальність, оскільки були інтегровані в простір правового життя інших держав, до складу яких входили українські етнічні території (Захарченко, & Мірошниченко, 2024, с. 48–52).

Юридична наука і практика знають такі джерела позитивного права, які використовуються в різних країнах: 1) нормативно-правовий акт; 2) юридичний прецедент; 3) нормативний договір; 4) правовий звичай; 5) юридична доктрина.

Для нас значний інтерес становить розгляд відношення між різними джерелами українського права на кожному з етапів його еволюції в епоху модернізації. Представлений нижче варіант етапів еволюції та розвитку українського права має кілька переваг із традиційними уявленнями про його історію. Він дає змогу: по-перше, "вписати" історичний процес розвитку українського права в контекст загальносвітової історії, зберігаючи властиву йому специфічність і багатовекторність, при цьому враховуються особливості правової динаміки як західноєвропейських країн, так і тих імперських структур, складником яких були землі України; по-друге, спостерігати спадкоємність між етапами. Критерієм спадкоємності є процесуальна динаміка, тобто неперервність еволюції українського права в історичному часі (Мірошниченко, 2019).

Основні етапи такі: 1) формування системи українського загальнодержавного національного права (сер. XVII – пер. чверть XIX ст.); 2) етап юридичної централізації загальноімперського права та юридизації суспільного життя за відсутності легальних, гарантованих державою умов для системного розвитку українського права (XIX – поч. XX ст.); 3) відродження принципів українського національного права і формування національного конституційного законодавства на принципах органічного конституціоналізму (1917–1921); 4) етап руйнації гуманістичної сутності українського права шляхом "вульгарної рецепції" більшовицького принципу революційної законності та ствердження у правовій системі України ідеології юридичного позитивізму (позитивізму волі суверена й етатистського трактування права) у гіперболізовано класовій інтерпретації (1917 р. – кінець 80-х рр. XX ст.); 5) ствердження гуманістичних цінностей ліберально-демократичної цивілізації і повернення до традиційного для українського народу людиновимірного типу правової системи (16 липня 1990 р. і по сьогоднішній день). Коротко зупинимось на аналізі кожного з етапів.

1. *Формування системи українського загальнодержавного національного права* (сер. XVII – поч. XIX ст.) відповідає періоду української історії, що ознаменувався національною революцією, виникненням, розвитком і занепадом української держави Військо Запорозьке (1648 р. – кінець XVIII ст.). Етап ознаменувався, по-перше, прийняттям першої у світовій практиці конституціоналізму конституції національної української держави (історичний тип із назвою Військо Запорозьке, у публіцистиці – Гетьманщина). Мовимо про Конституцію Пилипа Орлика "Пакти і конституції прав і вольностей Війська Запорозького…", схвалену 5 квітня 1710 р.; по-друге, широкомасштабною систематизацією чинного на Лівобережній Україні права, яка здійснювалась в умовах експансіоністської, централізаторської та уніфікаторської політики російського самодержавства, поступового поширення загальної системи імперського законодавства на українські землі та остаточного знищення абсолютизмом залишків української державності на цій території в кінці XVIII ст. Поширення загальноімперської системи законодавства на українські землі тривало майже століття і в такій послідовності: на початку XVIII ст. вводились у дію лише ті нормативні акти царської влади, які видавались для української території (як і для інших загарбаних царизмом територій); у першій чверті XVIII ст. активізувався процес прийняття правових актів спеціально для України та введення в дію на теренах України актів загальноімперського значення; у другій половині XVIII ст., після остаточного скасування гетьманства, нормативні акти місцевого походження були заміщені загальнодержавним імперським законодавством. Мовимо про, власне, процес юридичної експансії на українські землі за посередництвом законів Російської імперії. Особливо активні зміни в українському праві відбулися у 20-х рр. XVIII ст., після гетьманування І. Скоропадського, коли в Гетьманщині набули чинності норми права російського походження. Зокрема, М. Брайчевський наголошував на реакційному характері поглинання Гетьманщини Московщиною: "На середину XVII ст. Україна була країною, в якій буржуазні елементи виступали досить рельєфно і починали відігравати роль головного фактору в історичному розвитку. Ці елементи логікою нового порядку були штучно задушені; вони виявилися неспроможними протистояти злагодженій і добре озброєній феодальній машині царської Росії" (Брайчевський, 1972, с. 66). Переважна більшість нововведень стосувалась

кримінального і кримінально-процесуального права, наприклад укази Петра I від 5 листопада 1723 р. "Про форму суду", який поширився на територію Гетьманщини у 1730 р., а також від 13 травня 1754 р. "Про втікачів". Широко застосовувалися укази від 12 жовтня 1760 р. "Про заміну смертної кари вічною каторгою", від 10 лютого 1763 р. "Про строки вирішування кримінальних справ", від 20 грудня 1763 р. "Про необхідність застосування "Воїнського уставу" у козацьких військових справах", від 3 квітня 1773 р. "Про застосування судами кар за шахрайство і злодійство", від 3 квітня 1781 р. "Про злодійство" та ін.

2. *Етап юридичної централізації права та юридизації суспільного життя* за відсутності легальних, гарантованих на державному рівні, умов для системного розвитку українського права (XIX – поч. XX ст.) відповідає періоду російсько-австрійського панування та національного відродження на українських землях (кінець XVIII ст. – 1917 р.). Це етап посилення впливу зовнішнього деструктивного політичного чинника на процес культурного, політичного і правового життя українського народу. У результаті на початку XIX ст. на західноукраїнських землях запанувала австрійська система права. На Лівобережжі, Слобожанщині, Південній Україні – загальнодержавне законодавство Російської імперії. На цьому етапі розвиток права на українських землях визначався спільними для Росії, Австрії та Австро-Угорщини процесами. З одного боку, на тлі неймовірних зусиль влади зберегти абсолютизм поглиблювалась криза феодально-кріпосницьких відносин, а з іншого – назрівала об'єктивна потреба у проведенні буржуазних реформ на основі правової ідеології Просвітництва. У контексті цього суперечливого, двоєдиного процесу особлива роль відводилась систематизації місцевого звичаєвого права та загальнодержавного законодавчого матеріалу з метою зведення їх у єдині збірники законодавчих актів – кодекси, книги, зібрання цивільного, кримінального, процесуального, конституційного права тощо. Згодом у межах цих систематизованих зводів відповідно до потреб юридичної практики здійснювалось упорядкування і структурування нормативного матеріалу за певними критеріями класифікації норм права. Переважно використовувалися критерії за предметом правового регулювання, функціями в механізмі правового регулювання та характером норм права.

На цьому етапі особливо негативний вплив на розвиток українського права чинили події 30-х рр. XIX ст., що відбувалися в межах Російської імперії. Тоді чітко виявилась тенденція до цілеспрямованого знищення українського національного права шляхом юридичної централізації. На терени України було поширено "Звід законів Російської імперії". Важливо зауважити, що "Звід" уміщував переважно норми феодального права, отже, став гальмом на шляху модернізації українського права, але не його джерел. Було проголошено закон (воля абсолютного монарха, утілена у різних формальних актах), що стало новелою.

На західноукраїнських землях початок XIX ст. ознаменувався утвердженням системи австрійського права. В Австрійській та Австро-Угорській імперіях, хоч вони були багатонаціональними політичними структурами з абсолютистською формою урядування (спадковий монарх зосереджував у своїх руках усю повноту влади), усе ж, на відміну від Російської імперії, державність мала договірний характер, особливо в період із другої пол. XVIII – пер. пол. XIX ст., коли набуло розвитку державне, конституційне право. Тенденція до договірного характеру держави посилилась після революції 1848 р.

Загалом у XIX ст. Україна, здається, майже вичерпала власний потенціал самодостатнього правового розвитку і як державне утворення припинила існування. На політичному рівні було знівельовано всі можливості для розвитку легальних, гарантованих на державному рівні інституційних умов для системного розвитку джерел власне українського права. Проте універсальне і культурно-особливе (національне) у ціннісному його вимірі й надалі знаходило вираження в ідеальному джерелі права – правовій свідомості. Щоб переконатися в наведеному, варто звернути увагу на розвиток української державно-правової думки того часу, яка розвивалась переважно на теоретичному рівні (одна з форм буття правової свідомості) завдяки зусиллям М. Костомарова, С. Подолинського, О. Терлецького, І. Франка, Ю. Бачинського, Л. Українки, О. Єфименко та ін. Раціоналістичне осмислення держави і права як соціальних інститутів українськими філософами, юристами, політичними й релігійними діячами спрямовувалося в русло конституційної регламентації державного устрою та політичного режиму, прав і свобод людини, взаємовідносин особи, громадянського суспільства і правової держави. У цей час була змістовно поглиблена доктрина українського конституціоналізму, започаткована невідомим автором "Історії русів" кінця XVIII ст. і в наступну історичну добу збагачена проєктами конституційних перетворень Г. Андрузького, М. Драгоманова, С. Дністрянського, В. Кучабського та ін. Вона поповнилась науковим доробком всесвітньо відомих учених-правників О. Кістяківського і Б. Кістяківського, М. Владимирського-Буданова та ін. Важливо зауважити, що українські автори концепцій про право і державу випереджали багатьох мислителів Західної Європи в розробленні проблем природного права, ідей демократичної держави громадянського суспільства, панування в державі закону, місцевого самоврядування. У співвідношенні держави й особистості переважна більшість із них на перше місце ставили інтереси людини, а метою держави вважали забезпечення прав і свобод кожного індивіда, перед яким держава має цілу низку обов'язків. Зокрема, саме в Україні розпочалася творча діяльність Л. Петражицького – всесвітньо відомого засновника психологічної школи права. У Київському університеті св. Володимира зусиллями І. Даниловича, М. Іванишева та їхніх учнів склалася одна з найкращих у Російській імперії школа істориків права. З критикою царського кримінального законодавства із загальнодемократичних позицій, палкою прихильністю до ідеї скасування смертної кари й дослідженнями звичаєвого права виступав О. Кістяківський, який створив теорію прогресивного конституціоналізму. Одним з перших у Росії поборників популярної сьогодні концепції правової держави став Б. Кістяківський. Професор Київського університету М. Владимирський-Буданов започаткував традицію дослідження західно-руського права періоду Великого князівства Литовського і Речі Посполитої як самостійної правової системи. Значний внесок у дослідження українського звичаєвого права здійснила історикиня О. Єфименко. Оригінальну національно-державницьку концепцію з ідеєю розвитку звичаєвого права створив відомий у наукових колах свого часу правознавець, професор цивільного права в університетах Львова і Праги, автор проєкту Конституції ЗУНР (1918)

С. Дністрянський (Мірошниченко М., & Мірошниченко В., 2007, с. 164–171).

Отже, на зазначеному етапі здавалося, що зі зникненням умов для розвитку національної державності мали б зникнути (у позитивістській інтерпретації) й умови для розвитку українського права та національної правової системи. Проте з огляду на вищевикладене – це не так. Можна говорити про припинення дії окремих правових норм чи правових принципів, але неправильно було б вести мову про зникнення правової свідомості, правового (юридичного) менталітету, правової культури, правових традицій і правових звичаїв, усього того, що становить важливий компонент будь-якої інтегрованої національної правової системи.

3. *Етап відродження українського національного права і формування національного конституційного законодавства* на принципах органічного конституціоналізму (1917–1921). Цей етап відповідає періоду національно-демократичної революції початку XX ст. та боротьби за возз'єднання українських земель (1917–1921). Він ознаменувався вектором розвитку в напрямі відродження принципів національного права, формування національного законодавства і конституційної доктрини соціальної правової держави. Свідченням цього є конституційний проєкт М. Грушевського, втілений у державотворчу практику УНР: Конституція УНР (квітень 1918), Конституція ЗУНР (листопад 1918), проєкт Конституції ЗУНР С. Дністрянського (1920), конституційний проєкт М. Міхновського тощо. Зокрема, Конституції УНР і ЗУНР (1918) розроблялися на основі ідей природних прав людини, народного й національного суверенітетів, національно-персональної автономії, формальної рівності громадян перед законом незалежно від статі, віри, національності, майнового і податкового стану. Це були актуальні для буржуазної демократії ідеї, але вони органічно переплітались з ментальними рисами українського народу, його прагненнями і сподіваннями свободи й справедливості в достоту гуманістичному їх розумінні як основні правові цінності.

4. З утвердженням на початку XX ст. в Україні комуно-більшовицького режиму в розвитку українського права розпочався *етап руйнації гуманістичної сутності* українського права шляхом "вульгарної рецепції" більшовицького принципу революційної законності та ствердження в правовій системі України ідеології законницького позитивізму (позитивізму волі суверена й етатистського трактування права) у гіперболізовано класовій інтерпретації (1917 – кінець 80-х рр. XX ст.). На цьому етапі юридичні норми утворювались під безпосереднім впливом більшовицької ідеології. Запанувала концепція превентивного залякувального терору. Функції чинного права обмежувались виняткова контролем за поведінкою особистості, але не забезпеченням її свободи. Формувалась система викривлених правових цінностей, мало дотичних до інтересів людини й людського виміру правового порядку. З утвердження панування на українських землях злочинного, тоталітарного комуно-більшовицького режиму й на тлі тотальної русифікації український народ втратив можливість вільного розвитку своєї культури і національного права. На цьому етапі в системі джерел позитивного права домінував нормативно-правовий акт, проте офіційно визнавались і такі джерела права, як санкціонований державою звичай і нормативний договір. І звичай, і нормативний договір усе ж мали обмежене застосування. З укріпленням тоталітарного режиму сфера дії звичаю звужувалась. Обмежене використання нормативного договору пояснюється відсутністю рівноправних суб'єктів майнових відносин, домінуючою роллю держави та надмірною централізацією. Для прикладу, навіть широко використовувані державою з перших років радянської влади як джерело трудового права колективні договори швидше нагадували нормативно-правові акти, оскільки в однобічному порядку виражали державну волю. Значний вплив на розвиток джерел права, на законодавство і правозастосовну практику мала доктрина.

5. З розпадом комуно-більшовицької імперії в Україні запанувала *доба національного відродження*. У розвитку правової системи України розпочався етап утвердження гуманістичних цінностей ліберально-демократичної цивілізації і повернення до традиційного для українського народу людиновимірного типу національної правової системи. Етап започатковано 16 липня 1991 р. проголошенням Верховною Радою УРСР "Декларації про державний суверенітет", підтвердженої Актом про незалежність України 24 серпня 1991 р. і Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 р. Утім, на теоретико-доктринальному рівні поки що бракує системного методологічного і теоретичного поглядів на проблему правового розвитку України в руслі конструктивно критичного вивчення успадкованого від попередніх поколінь правового досвіду. Водночас цей досвід засвідчує, що за своїми родовими та історично-ментальними характеристиками право України завжди вирізнялось гуманістичними рисами, а правова система потенційно за правовим стилем тяжіла до людиновимірного типу національних правових систем (Мірошниченко, 2007).

У сучасних умовах розвитку правової системи України йде інтенсивний процес модернізації законодавства. Це раціональний і цілеспрямований процес змін і удосконалень відповідно до найновіших вимог у розвитку всіх сфер суспільного життя і, найголовніше, економічних відносин. Водночас варто зауважити, що реформування законодавства може стосуватися лише форми, не торкаючись сутності процесу. Так, згідно з аргументованими висновками науковців, у сучасних умовах правової реформи в Україні багато нових законів мають прогалини, характеризуються елементарним недоопрацюванням, часто приймаються з грубими порушеннями Конституції та законотворчої процедури. У сучасних умовах правової модернізації в Україні продовжує залишатись домінуюче значення нормативно-правового акту й закону як джерел права. Відповідно, у сучасній літературі справедливо, на наш погляд, оцінюється нинішній стан системи законодавства як неефективний. Із часу проголошення незалежності створений масив нормативних актів, які врегульовують широку сферу правових відносин, проте всі вони слабо систематизовані, підготовлені, переважно на низькому рівні юридичної техніки й фінансово-економічного забезпечення, що заважає ефективному функціонуванню механізму права.

Поряд із нормативно-правовим актом утвердився як джерело права нормативний договір. У приватному праві він набув розвитку у вигляді колективних угод і договорів. Незважаючи на те, що нормативні договори існували й у радянський період, у сучасних умовах, наприклад у трудовому законодавстві, колективні договори й угоди стали реальним механізмом волевиявлення учасників трудових відносин. Державні органи при укладенні угоди мають статус рівноправного

партнера, а не диктатора, як це було в радянський період. Зростає роль судової правотворчості, що, у першу чергу, пов'язано з діяльністю Конституційного Суду з відміни норм законодавства, які суперечать Конституції України. Постанови Пленуму Верховного Суду з конкретних справ фактично стають прецедентами й використовуються судами з винесення аналогічних рішень. При цьому постанови Конституційного Суду за юридичною силою перебувають над законодавством, а постанови Пленуму Верховного Суду мають підзаконний характер. Доктрина в сучасних умовах правової модернізації в Україні остаточно не утвердилась як джерело права через відсутність єдиної концепції праворозуміння.

Зміни в праві, трансформація правової системи, розвиток місцевого самоврядування спричинили прогалини в законодавстві, відповідно, виникла потреба у використанні звичаєвого права. На підтвердження цієї тези можна послатися на позицію Конституційного Суду України, висловлену в рішенні від 02.11.2004 р. у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності до Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Як зазначається у абзаці другому п. 4.1 мотивувальної частини рішення, "одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства" (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України, 2004). Безумовно, що Конституційний Суд України не вповноважений визначати коло питань, які мають бути врегульовані законом, а які – іншими соціальними регуляторами. Проте сам факт визнання звичаю важливим складником у структурі принципу верховенства права, а отже, і регулятором суспільних відносин у системі джерел права значно посилює і конкретизує нормативний, виховний, інформаційний, соціальний і ціннісно-орієнтаційний вплив права на суспільні відносини загалом і поведінку людей зокрема. І найголовніше, визнання як соціального регулятора звичаю відкриває шлях до формування і закріплення в різних сферах діяльності звичаєвого права як самостійної системи, а не окремо розрізнених звичаїв чи правових звичаїв.

Загалом зміни в системі джерел права України на сучасному етапі державотворення пов'язані з відмовою від характерних для радянської командно-адміністративної системи урядування методів правового регулювання (від домінування імперативного методу в усіх галузях права до диференціації методів правового регулювання: імперативний метод – для публічного права, диспозитивний – для приватного) і звуження сфери державної регламентації. Це й дозволило, крім нормативно-правових актів, широко використовувати інші джерела права.

Отже, вивчаючи особливості модернізації права та ґенезис його джерел у межах кожного з етапів на тлі загального, історичного процесу правової модернізації в Україні, слід зосереджувати увагу: по-перше, на всьому спектрі соціально-економічного й духовного життя українського народу, у тому числі у площині масової психології, що включає ментальні уявлення про справедливість (духовний аспект важливий з огляду на сучасні процеси глобалізації та розвитку інформаційного суспільства, що робить духовну сферу визначальним чинником суспільних процесів розвитку у XXI ст.); по-друге, на соціальних суб'єктах модернізації, їхній зацікавленості у створенні правової інфраструктури, яка б забезпечила розвиток інституту приватної власності на основні засоби виробництва, а суб'єкти модернізації – це еліта, від якої залежить її успіх, чи навпаки; по-третє, наявності чи відсутності дискримінаційної системи майнових прав і здатності (чи навпаки) суб'єктів модернізації продукувати капітал, який, за оцінкою відомого латиноамериканського економіста Ернандо де Сото, є "…наріжним каменем прогресу" (Ернандо де Сото, 2009).

Дискусія і висновки

Ключовим критерієм особливостей модернізації джерел права з урахуванням особливостей правової модернізації в Україні на кожному з історичних етапів ґенези українського права є відсутність чи присутність юридичних умов свободи особистості (це головна проблема, що перебуває сьогодні в центрі державно-правового дискурсу й визначає ставлення людей до правових цінностей у глобалізованому світі).

Основними тенденціями в розвитку українського права й оновленні його джерел в умовах, сприятливих для розбудови національної державності й національної правової системи, є такі:

- актуалізація нормативного договору як джерела права;
- правовий звичай був і залишається у структурі національного права тією ідеальною основою, аналіз якої допомагає усвідомити онтологічні значення, які структурують реальність правового життя. У своїх найважливіших змістових аспектах він відображає не тільки рівень правової свідомості та правової думки, а й відпрацьовані тисячоліттями архетипні й ментальні уявлення народу про справедливість;
- поряд із традиційними галузями права – кримінальним і цивільним – доволі динамічно розвивається конституційне право на основі фундаментальних засад органічного конституціоналізму та принципів верховенства права і розподілу влад.

Перспектива дослідження. Як джерело позитивного права та критерію справедливого законодавства у правовій системі України утвердило себе природне право. Виникли сприятливі умови для формування системи приватного права, джерелом якого традиційно визнаються права людини. Інститут природних прав людини зазнає трансформації, зміст якої виражений відношенням понять "права людини" і "людські права". Одні науковці ототожнюють ці поняття, інші – застерігають від ототожнення. Ця проблема має розв'язуватись на парадигмальному рівні в контексті євроінтеграційних процесів в Україні. Їй ми плануємо присвятити свої наукові дослідження в найближчій перспективі.

Внесок авторів: Марія Мірошниченко – концептуалізація, методологія, емпіричне дослідження, збирання емпіричних даних та їх валідація, аналіз джерел; Віталій Карпічков – емпіричне дослідження, аналіз джерел, підготовка огляду літератури й теоретичних засад дослідження.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Брайчевський, М. Ю. (1972). *Приєднання чи возз'єднання?: критичні зауваги з приводу однієї концепції*. Нові дні.

Ернандо де Сото. (2009). *Загадка капіталу. Чому капіталізм перемагає на Заході і ніде більше*. Ніка-Центр.

Захарченко, П. П., & Мірошниченко, М. І. (2024). *Історія українського права і держави: від витоків до кінця XVIII ст.* ВПЦ "Київський університет".

Мірошниченко М. І. (2019). *Історія українського права: Джерела*. Ч. 2. Друкарик.

Мірошниченко, В. І., & Мірошниченко, М. І. (2007). *Історія вчень про державу і право*. Атіка.

Мірошниченко, М. І. (2007). *Ґенезис національних правових систем: теоретико-методологічний аспект.* Атіка.

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності до Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання). Справа № 1-33/2004/ 2 листопада 2004 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text

References

Braichevsky, M.Yu. (1972). *Accession or reunification?: critical remarks on one concept*. New Days [in Ukrainian].

Decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional submission of the Supreme Court of Ukraine on the compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the provisions of Art. 69 of the Criminal Code of Ukraine (case on the imposition of a more lenient sentence by the court). Case No. 1-33/2004/ November 2, 2004 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text

Hernando de Soto. (2009). *The Riddle of Capital. Why Capitalism Wins in the West and Nowhere Else*. Nika-Center.

Miroshnychenko, M. I. (2007). *Genesis of national legal systems: theoretical and methodological aspect*. Atika [in Ukrainian].

Miroshnychenko, M. I. (2019). *History of Ukrainian Law: Sources. Guide to Independent Work*. Part 2. Drukaryk [in Ukrainian].

Miroshnychenko, V. I., & Miroshnychenko, M. I. (2010). *History of doctrines about the state and law*. Atika [in Ukrainian].

Zakharchenko, P. P., & Miroshnychenko, M. I. (2024). *History of Ukrainian Law and State: from the Origins to the End of the 18th Century*. PPC "Kyiv University" [in Ukrainian].

Отримано редакцією журналу / Received: 31.07.25
Прорецензовано / Revised: 09.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Maria MIROSHNYCHENKO, DSc (Law), Prof.
ORCID ID: 0000-0001-8142-9340
e-mail: mariyami55@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Vitaly KARPICHKOV, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0001-8529-1246
e-mail: job-univ@ukr.net
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE GENESIS OF THE SOURCES OF UKRAINIAN LAW IN THE CONTEXT OF THE EVOLUTIONARY STAGES OF LEGAL MODERNIZATION IN UKRAINE

Background. ***The current issue of the peculiarities of the evolution and development of the sources of Ukrainian law at each stage of its development, in the context of legal modernization in Ukraine, is addressed.***

Methods. ***The guiding concept in the scientific analysis was chosen as the concept of synthesis of Ukrainian history by Mykhailo Hrushevsky using the methods of system-information, socio-cultural and systemic approaches, which provided a comprehensive approach to modelling the genesis of the sources of Ukrainian law, taking into account the peculiarities of legal modernization in Ukraine in a historical perspective according to the formula "past-present-future".***

Results. ***The model of the stages of evolution and development of Ukrainian law presented by the authors has several advantages over the variants of this process established in the scientific and educational literature. It allows, first, to "fit" the historical process of the development of Ukrainian law and its sources into the context of world history, while preserving its inherent specificity and multi-vector nature. At the same time, the peculiarities of the legal dynamics of both Western European countries and those imperial structures of which the lands of Ukraine were a part are taken into account; second, to observe continuity between stages. It is emphasized that the stage-by-stage nature ensures the continuity of the evolutionary process of Ukrainian law against the background of social, cultural development and legal life in the territories of Ukraine.***

Conclusions. ***Based on the research, the criterion for dividing into stages of the genesis of Ukrainian law was determined and trends in updating its sources at the current stage of legal modernization in Ukraine were formulated. It was established that when studying the features of the modernization of law and the genesis of its sources within the framework of each of the stages against the background of the general, historical process of legal modernization in Ukraine, attention should be focused on the entire spectrum of the socio-economic and spiritual life of the Ukrainian people. It has been determined that the main trends in the development of Ukrainian law and the renewal of its sources in conditions favourable for the development of national statehood and the national legal system are the actualization of the normative contract and legal custom as sources of law. Legal custom was and remains the ideal basis for the structure of national law, the analysis of which helps to realize the ontological meanings that structure the reality of legal life.***

Keywords: ***state formation in Ukraine, sources of law, types of sources of law, historical synthesis, modernization of legislation, legal modernization, legal system, Ukrainian law, evolution of Ukrainian law, legal mentality.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 343.3
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-11

Дмитро ПТАЩЕНКО, канд. юрид. наук, асист.
ORCID ID: 0000-0001-9751-1509
e-mail: dimitrij9@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Анжела СТРИЖЕВСЬКА, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-3501-9006
e-mail: astryzhevska@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ОБ'ЄКТ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ НА ОСНОВІ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

Вступ. ***Об'єкт кримінального правопорушення є одним із ключових елементів складу кримінального правопорушення, адже безпосередньо визначає, які саме суспільні цінності перебувають під охороною кримінального закону. В умовах постійного оновлення кримінального законодавства України та реформування судової системи практичне значення правильного визначення об'єкта кримінального правопорушення значно зростає. Неправильна кваліфікація об'єкта може призвести до юридичних помилок, що негативно впливають на ефективність правосуддя та захист прав людини. Сучасні дослідження свідчать, що питання об'єкта кримінального правопорушення поступово набуває нового змісту. Мета дослідження – проаналізувати практичне значення визначення об'єкта кримінального правопорушення на основі сучасної судової практики.***

Методи. ***У дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціально-правові методи, серед яких діалектичний, системно-структурний і формально-юридичний, для з'ясування теоретичних аспектів об'єкта кримінального правопорушення. Аналіз судової практики та порівняльно-правовий метод дали змогу виявити особливості визначення об'єкта кримінального правопорушення у вітчизняній судовій практиці. Метод правового моделювання використано для формування пропозицій щодо правильного застосування положень кримінального законодавства України в правозастосовній діяльності.***

Результати. ***Висвітлено практичне (правозастосовне) значення об'єкта кримінального правопорушення. Установлено, що від правильності визначення об'єкта кримінального правопорушення залежить правильна кримінально-правова кваліфікація. При цьому кримінальному праву притаманна багатооб'єктність, а точність його визначення залежить від конкретної ситуації.***

Висновки. ***Незважаючи на те, що безпосередньо нормативно не визначено такий правовий феномен, як об'єкт кримінального правопорушення, правозастосовною практикою він визнається та встановлюється як під час кримінально-правової кваліфікації, так і під час застосування інших інститутів кримінального та кримінально-процесуального права. Основними для правозастосовної практики в контексті об'єкта кримінального правопорушення є два ключові питання: 1) у чому суть шкоди, яка заподіюється об'єкту кримінально-правової охорони; 2) який механізм заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони та які критерії визначення її розміру. Кримінальному праву властива багатооб'єктність кримінального правопорушення в межах одного юридичного складу, що впливає на правильність кримінально-правової кваліфікації.***

Ключові слова: ***об'єкт кримінального правопорушення, об'єкт злочину, об'єкт кримінального проступку.***

Вступ

Актуальність дослідження. Питання про об'єкт кримінального правопорушення (далі кр.пр.), об'єкт кримінального проступку й об'єкт злочину як його видові складники були, є і, вочевидь, будуть залишатись одними з найбільш спірних у доктрині кримінального права. Вирішення концептуальних положень щодо поняття об'єкта кр.пр. обумовлює і вирішення питань про родові, видові та безпосередні об'єкти кр.пр. та їхні групи.

Власну позицію про поняття та зміст об'єкта кр.пр. тією чи іншою мірою висловив майже кожен учений у галузі кримінального права, зокрема при кримінально-правовій характеристиці будь-якого складу кр.пр. Залежно від мети й характеру досліджень і публікацій, одні з них просто висловлюють свою позицію щодо об'єкта того чи іншого складу кр.пр., приміром у науково-практичних коментарях до статей Особливої частини КК, підручниках і навчальних посібниках, а дехто обґрунтовує її критикою інших дослідників. Останнє особливо властиве дисертаційним і монографічним дослідженням, а також навчальним посібникам з питань кримінальної відповідальності за окремі (конкретні) види кр.пр., передбачені Особливою частиною КК.

По-перше, на нормативному рівні відсутнє законодавче визначення понять "об'єкт кр.пр.", "об'єкт злочину" чи "об'єкт кримінального проступку" і саме із цим пов'язаний плюралізм доктринальних позицій щодо розуміння зазначеного правового явища. По-друге, різноманіття об'єктів кримінально-правової охорони, які регламентовані законодавцем в Особливій частині, не дає однозначно визнати лише одну концепцію (теорію) розуміння суті об'єкта кр.пр. як певного правового феномена. По-третє, до внесення відповідних змін у кримінальне законодавство України у 2018 році в теорії кримінального права досліджувався лише об'єкт злочину. Зі введенням у нормативну площину правових феноменів "кримінальне правопорушення" та "кримінальний проступок" потрібно досліджувати передусім не об'єкт злочину, а об'єкт кр.пр., якому притаманні всі властивості об'єкта злочину як його видового складника.

Методи

У дослідженні застосовано загальнонаукові та спеціально-правові методи, серед яких діалектичний, системно-структурний і формально-юридичний, для з'ясування теоретичних аспектів об'єкта кримінального правопорушення. Аналіз судової практики та порівняльно-правовий метод дали змогу виявити особливості визначення об'єкта кримінального правопорушення у вітчизняній судовій практиці. Метод правового моделювання використано для формування пропозицій щодо правильного застосування положень кримінального законодавства України в правозастосовній діяльності.

© Птащенко Дмитро, Стрижевська Анжела, 2025

Результати

1. Об'єкт кримінального правопорушення і його роль у правозастосовній практиці

В. К. Грищук називає такі найбільш поширені історичні концепції об'єкта злочину, а відповідно, й об'єкта кр.пр. у теорії кримінального права:

1) захищений правом інтерес;
2) суб'єктивне право;
3) безпека і добробут громадян;
4) блага та інтереси, що охороняються законом (правові блага);
5) а) правові норми й конкретні блага та інтереси; б) посереднім об'єктом є порушуваний припис, норма, а безпосереднім – суспільне ставлення, що є реальним виявом цього припису; в) з формального погляду є блага та інтереси, що охороняються цією нормою; г) норма права в її реальному бутті;
6) окремі особи чи групи осіб;
7) охоронювані кримінальним законом суспільні відносини.

Крім того, В. К. Грищук виділяє вісім найбільш поширених сучасних концепцій об'єкта кр.пр. у теорії кримінального права:

1) охоронювані кримінальним законом суспільні відносини;
2) соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом;
3) людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу тощо;
4) окремі особи й багато осіб;
5) охоронювані кримінальним законом соціально значущі цінності, інтереси, блага;
6) суспільні відносини, які є відповідним порядком, установленим приписами правових норм, а також соціальні блага;
7) двоякість – соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають усередині цієї оболонки;
8) охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин (Грищук, 2006, с. 164–165).

Наведеними вісьмома різновидами теорій об'єкта кр.пр. їхня кількість не вичерпується – це лише найбільш поширені теорії. Є також компромісні теорії, у яких поєднуються окремі елементи з перерахованих теорій. Наприклад, збільшується кількість прихильників теорій "об'єкт кр.пр. – правовідносини", "об'єкт кр.пр. – безпека" та "об'єкт кр.пр. – правопорядок". На рівні безпосередніх об'єктів багатьох окремих кр.пр. чи їхніх видових об'єктів найбільш поширеним нині є визнання ним (безпосереднім чи видовим, а то й родовим об'єктом) певного порядку – порядку вчинення певної діяльності (дій), порядку поводження з певними предметами тощо.

Вбачається, що жодна з концепцій об'єкта кр.пр. не може вважатися єдино правильною, кожна з них має право на існування, оскільки містить як позитивні, об'єктивні аспекти, так і спірні чи неприйнятні.

Ні Конституція України, ні Кримінальний кодекс (далі КК) України не фетишизують об'єкти кримінально-правової охорони. Зокрема, у ст. 1 КК України еклектично поєднані такі самостійні, окремі об'єкти кримінально-правової охорони: права і свободи людини та громадянина; власність; громадський порядок; громадська безпека; довкілля; конституційний устрій України; мир і безпека людства. Охорона зазначених об'єктів, які є нічим іншим як соціальними цінностями, від злочинних посягань і запобігання злочинам є завданням КК.

Гарантія прав і свобод людини як соціальних цінностей визначає зміст і спрямованість діяльності держави, а її головним обов'язком є їх утвердження та забезпечення прав і свобод людини (ст. 3 Конституції України), зокрема шляхом надання конкретним соціальним цінностям правової, у тому числі й кримінально-правової, охорони.

Незважаючи на те, що безпосередньо нормативно не визначено такий правовий феномен, як об'єкт кр.пр., правозастосовною практикою він визнається та встановлюється як під час кримінально-правової кваліфікації, так і під час застосування інших інститутів кримінального та кримінального процесуального права.

Основними для правозастосовної практики в контексті об'єкта кр.пр. є два ключові питання: 1) у чому суть шкоди, яка заподіюється об'єкту кримінально-правової охорони (об'єкту кр.пр.); 2) який механізм заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони (об'єкту кр.пр.) та які критерії визначення її розміру.

Окремо необхідно звернути увагу, що шкода, яка заподіюється об'єкту кримінально-правової охорони, правозастосовною практикою визнається обов'язковою ознакою всіх складів кр.пр., як матеріальних, так і формальних (у т. ч. й усічених). Наведемо приклад із судової практики Верховного Суду у справі № 932/8842/20 (Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2023 року), у якій розглянуто зазначені вище питання в контексті як матеріальних, так і формальних (усічених) кр.пр.:

"Відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК кримінальне провадження закривається в разі, якщо після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений статтею 219 цього Кодексу, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи".

У цьому кримінальному провадженні на розгляд об'єднаної палати винесено питання, чи підлягає закриттю кримінальне провадження на підставі п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК, якщо особа обвинувачується у вчиненні тяжкого злочину, передбаченого іншими (окрім II) розділами Особливої частини КК, додатковим об'єктом посягання у якому є життя та здоров'я особи.

Для висновку щодо правозастосування вказаних нормативних положень об'єднана палата вважає за необхідне з'ясувати зміст поняття "злочину проти життя та здоров'я особи", яке вжито законодавцем у п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК.

У цьому аспекті колегія суддів об'єднаної палати насамперед звертає увагу на те, що п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК у частині вживання поняття "злочину проти життя та здоров'я особи" не містить прямої відсилки до конкретних норм іншого нормативно-правового акта, на відміну, до прикладу, від положення п. 9 ч. 1 ст. 284 КПК, яке прямо відсилає до норм ст. 212 КК та підрозділу 92 розділу XX "Перехідні положення" Податкового кодексу України. А тому закріплене у п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК поняття "злочину проти життя та здоров'я особи" потребує свого тлумачення, зокрема й на рівні відповідного висновку, викладеного у постанові Верховного Суду, яке б забезпечило однаковість правозастосування вказаної норми у судовій практиці.

Задля вирішення цього питання слід звернутись як до доктринальних положень кримінального права, так і врахувати позитивні зобов'язання нашої держави відповідно до Конституції України й Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Доктрина кримінального права виходить із того, що всі склади кримінальних правопорушень за характером їхньої структури поділяються на дві категорії: прості та складні (ускладнені).

До простих складів зазвичай відносять ті, які містять ознаки одного суспільно небезпечного діяння, що

ISSN 1728-3817

посягає на один об'єкт. Такими прикладами простих складів є більшість кримінальних правопорушень, передбачених розділом II Особливої частини КК.

У той самий час одним із видів складного (ускладненого) кримінального правопорушення є склад, законодавча конструкція якого передбачає наявність двох і більше (обов'язкових чи факультативних) об'єктів посягання, один із яких є основним, а інший(і) – додатковим(и) у складі поліоб'єктного кримінального правопорушення. Виходячи з основного об'єкта здійснено класифікацію усіх кримінальних правопорушень (із їхньою структуризацією) у відповідних розділах Особливої частини КК та диференціацію кримінальної відповідальності. Проте додатковий об'єкт також має істотне значення для правозастосування.

Наявність у складі кримінального правопорушення додаткового об'єкта свідчить про те, що в такому складі кр.пр. цим суспільним відносинам поряд з основним об'єктом заподіюється (може заподіюватись) чи створюється (може створюватися) реальна загроза заподіяння шкоди. Прикладами кримінальних правопорушень із двома (і більше) об'єктами посягання є так звана категорія злочинів корисливо-насильницького характеру, що охоплює розбій, поєднані з насильством грабіж і вимагання.

Додатковим об'єктом є цінності, які підлягають одночасному захисту разом з основним об'єктом кримінально-правової охорони. Це такі цінності, яким завдається (може завдаватися) шкода від кримінального правопорушення одночасно з основним об'єктом посягання, що через типове поєднання із характером кримінально караного діяння та з огляду на передбачені законом спосіб його вчинення, застосовані знаряддя, обстановку й інші ознаки зумовлює застосування законодавцем особливого підходу до побудови відповідного складу кримінального правопорушення.

Такі цінності, як життя і здоров'я, можуть бути основним об'єктом для низки кримінальних правопорушень, передбачених розділом II "Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи" Особливої частини КК, але водночас утворювати додатковий об'єкт кримінальних правопорушень з інших розділів КК, включаючи вимагання.

Отже, правильним буде визначати закріплене у п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК поняття "злочину проти життя та здоров'я особи", виходячи з інкримінованих фактичних обставин вчиненого кримінального правопорушення, а саме з огляду на те, чи є об'єктом цього злочину життя та здоров'я особи.

Таким чином, зважаючи на застосовану законодавцем юридичну техніку, поняття "злочин проти життя та здоров'я особи" у вказаній вище процесуальній нормі охоплює своїм змістом не тільки злочини, передбачені в розділі II Особливої частини КК, а й інші склади злочинів, у яких додатковим об'єктом посягання є життя та здоров'я особи.

Правильність такого розуміння припису п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК ґрунтується й на тому, що ця норма права, як уже зазначалось, не містить прямої відсилки до розділу II Особливої частини КК "Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи".

Також для правильного застосування норми п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК обов'язково має враховуватись, з огляду на положення ст. 12 КК, і тяжкість відповідного злочину з об'єктом посягання (основним або додатковим) на життя та здоров'я особи.

При цьому, з огляду на те, що комплексне поєднання декількох об'єктів посягання надає кримінальному правопорушенню окремої якості, визначення тяжкості злочину має стосуватися діяння загалом як такого, що містить складний (ускладнений) склад кримінального правопорушення. А тому, якщо з огляду на приписи ст. 12 КК та санкцію відповідної кримінально-правової норми, злочин із додатковим об'єктом посягання у вигляді життя та здоров'я особи є тяжким чи особливо тяжким, то він для застосування положень п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК охоплюється поняттям "тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи".

Об'єднана палата припускає, що саме такий правовий підхід відповідає позитивним зобов'язанням держави Україна стосовно захисту життя та здоров'я особи, які знайшли своє відображення у положеннях статей 3, 27 Конституції України, статей 2, 13 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод та отримали відповідні роз'яснення у рішенні Конституційного Суду України від 01 червня 2016 року № 2-рп/2016 (абз. 1 п. 3 мотивувальної частини) і рішеннях Європейського суду з прав людини (у справах: "Колеви проти Болгарії" № 1108/02, § 191–192; "Развозжаєв проти Росії та України та Удальцов проти Росії" № 75734/12, § 171; "Чернега та інші проти України" № 74768/10, § 158–159 і низці інших рішень).

Повертаючись до питання, яке підлягає вирішенню у цьому кримінальному провадженні, необхідно враховувати, що за ч. 1 ст. 189 КК вимагання – це вимога передання чужого майна чи права на майно або вчинення будь-яких дій майнового характеру з погрозою насильства над потерпілим чи його близькими родичами, обмеження прав, свобод або законних інтересів цих осіб, пошкодження чи знищення їхнього майна або майна, що перебуває в їхньому віданні чи під охороною, або розголошення відомостей, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці.

Однією з кваліфікуючих ознак цього кримінального правопорушення є вчинення вимагання з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 189 КК).

Отже, під час вимагання основним безпосереднім об'єктом є власність, проте під час його вчинення може завдаватися шкода або створюватися загроза іншим цінностям, у тому числі й життю та здоров'ю особи.

Якщо винна особа при вимаганні погрожувала потерпілому заподіяти смерть або тяжке тілесне ушкодження і потерпілий сприймав таку погрозу як реальну, то її дії (за відсутності інших кваліфікуючих ознак) належить кваліфікувати за ч. 2 ст. 189 КК. При цьому погроза вчинити вбивство, висловлена під час вимагання, повністю охоплюється диспозицією ч. 2 ст. 189 КК і додаткової кваліфікації за ст. 129 КК не потребує.

З огляду на те, що додатковим об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 189 КК за кваліфікуючою ознакою "вчинення вимагання з погрозою вбивства чи заподіяння тяжких тілесних ушкоджень", є життя та здоров'я особи, і відповідно до ст. 12 КК цей злочин віднесено до категорії тяжких, у контексті застосування положень п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК зазначене кримінальне правопорушення охоплюється поняттям "тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи" (Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2023 року у справі № 932/8842/20).

У наведеному прикладі Верховним Судом визначено, що розуміється під таким явищем, як об'єкт кр.пр. та його вплив на розмежування відповідних складів кримінальних правопорушень, кримінально-правову кваліфікацію, окремі інститути кримінального та кримінального процесуального права.

2. Класифікація об'єктів кримінальних правопорушень та її вплив на правозастосування

У теорії кримінального права загальноприйнятою є класифікація об'єктів кр.пр. по вертикалі та по горизонталі.

Критерієм класифікації об'єктів кр.пр. по вертикалі є узагальнення відповідних соціальних цінностей, які є об'єктами кр.пр. Така класифікація передбачає виділення загального, родового та безпосереднього об'єктів кр.пр. Зазначені об'єкти співвідносяться між собою за логічними категоріями "загальне", "видове", "одиничне".

Загальний об'єкт кр.пр. – це всі соціальні цінності, які були взяті законодавцем під кримінально-правову охорону від усіх кр.пр., які передбачені в нормах кримінального права. У ч. 1 ст. 1 КК України сформульовано в абстрактному вигляді загальний об'єкт кр.пр.: права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України, забезпечення миру і безпеки людства. Загальний об'єкт кр.пр. формує цілісне уявлення про ті соціальні цінності, які держава вважає найбільш важливими й заподіяння чи можливість заподіяння істотної шкоди яким має передбачати кримінальну відповідальність. Загальний об'єкт кр.пр. – це ціле, на яке посягає кожне кр.пр.

Родовий об'єкт кр.пр. – це об'єкт групи однорідних соціальних цінностей, на які посягають певні кр.пр. і які об'єднані законодавцем в окремому розділі Особливої частини КК України. Саме родовий об'єкт кр.пр. є основою кодифікації норм Особливої частини КК України й відображений у назві її відповідного розділу. До родових об'єктів кр.пр., зокрема, належатть: національна безпека України; життя та здоров'я особи; воля, честь та гідність особи; статева свобода та статева недоторканість особи; довкілля, громадська безпека, безпека виробництва тощо.

Родовий об'єкт кр.пр. відіграє важливу роль і для кваліфікації кр.пр. – він дає можливість визначити, якій саме групі соціальних цінностей заподіяна чи могла бути заподіяна істотна шкода внаслідок вчинення кр.пр. Розглянемо приклад із судової практики Верховного Суду.

Як установив місцевий суд, 16 квітня 2022 року близько 08:40 ОСОБА_10, будучи військовослужбовцем строкової військової служби, радіотелефоністом 1 батареї гаубичного самохідного артилерійського дивізіону військової частини НОМЕР_1 Національної гвардії України (далі в/ч НОМЕР_1 НГУ), не передбачаючи можливості настання суспільно небезпечних наслідків, хоча повинен був і міг їх передбачити, перебуваючи на позиції на території лісу, який знаходиться на відстані близько 150 м від військового містечка НОМЕР_2 в/ч НОМЕР_3 за адресою АДРЕСА_2, достовірно знаючи свої обов'язки та правила поводження зі зброєю, передбачені статтями 11, 16, 17, 49, 127, 128 Статуту внутрішньої служби Збройних сил України, статтями 1–4 Дисциплінарного статуту України, пунктів 2.1, 2.2, 2.7, 2.9 розділу І курсу стрільб зі стрілецької зброї та озброєння бойових машин, затвердженого наказом командувача Національної гвардії України від 28 жовтня 2016 року № 727, маючи можливість їх належно виконувати, діючи зі злочинною недбалістю, порушив правила поводження зі зброєю, а саме, нехтуючи забороною спрямовувати зброю, незалежно від того, заряджена вона чи ні, у бік людей, розпочав заряджання закріпленого за ним автомата АКС-74 НОМЕР_8 не у спеціально відведеному місці, опустивши перевідник вогню до низу в положення "ОД", за рукоятку відвів затворну раму назад, відпустив рукоятку затворної рами, направив автомат АКС-74 у напрямку військовослужбовця строкової служби – телефоніста НОМЕР_4 батареї гаубичного самохідного артилерійського дивізіону в/ч НОМЕР_1 НГУ ОСОБИ_11 – і спустив курок із бойового взводу, унаслідок чого здійснив один постріл, чим спричинив потерпілому тілесне ушкодження у вигляді вогнепального поранення грудної клітини справа, від якого настала смерть потерпілого. Вказані обставини дають підстави дійти висновку, що вчинений ОСОБОЮ_10 злочин спрямований саме проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, а не проти життя та здоров'я особи (Постанова Верховного Суду від 17 квітня 2024 р. у справі № 335/3675/22).

Безпосередній об'єкт кр.пр. – це об'єкт окремого конкретного кр.пр. Безпосередній об'єкт кр.пр. є обов'язковим складником будь-якого юридичного складу кр.пр. Це та конкретна соціальна цінність, стосовно якої направлене відповідне кримінально-протиправне посягання та якому заподіюється чи може бути заподіяна істотна шкода. Наприклад, у кр.пр. проти життя та здоров'я особи (розділ ІІ Особливої частини КК України) безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення може бути як життя (напр. ст. 115 "Умисне вбивство" КК України), так і здоров'я (напр. ст. 122 "Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження" КК України).

Безпосередній об'єкт кр.пр. має важливе практичне значення для кримінально-правової кваліфікації. Правильне його встановлення може бути вирішальним фактором при розмежуванні одного кр.пр. від іншого. Розглянемо приклад із судової практики.

З метою незаконного заволодіння транспортним засобом шляхом обману домовився з потерпілим ОСОБОЮ_10 про купівлю у нього автомобіля "ГАЗ 21" НОМЕР_1.

Реалізуючи свій умисел, ОСОБА_9 представився як ОСОБА_11 та, не маючи наміру здійснювати оплату за автомобіль, повторно, шляхом обману, пообіцяв потерпілому розрахуватися протягом двох місяців, про що ним як ОСОБОЮ_11 складено розписку. Унаслідок указаних дій засуджений заволодів зазначеним автомобілем, який належав за правом власності ОСОБІ_12 і перебував у користуванні та розпорядженні ОСОБИ_10 за довіреністю, чим заподіяв останньому майнової шкоди на суму 73395,96 грн.

Крім того, ОСОБА_9 19 грудня 2021 року з метою незаконного заволодіння транспортним засобом шляхом обману домовився з ОСОБОЮ_6 про купівлю у нього автомобіля "ГАЗ 3110" НОМЕР_2.

Реалізуючи свій умисел та представляючись як ОСОБА_11 і не маючи намірів здійснювати оплату за автомобіль, ОСОБА_9 повторно, шляхом обману, пообіцяв потерпілому розрахуватися протягом одного місяця за автомобіль, про що ним як ОСОБОЮ_11 складено розписку. Унаслідок указаних дій засуджений заволодів автомобілем ОСОБИ_6, чим заподіяв йому майнової шкоди на суму 45680 грн.

Також ОСОБА_9 у невстановлений час та невстановленому місці знайшов паспорт громадянина України серії та номеру НОМЕР_3, виданий на ім'я ОСОБИ_11, і умисно, з метою подальшого використання для власної вигоди, підробив указаний паспорт, вклеївши в нього свою фотокартку. Цей підроблений паспорт він використав 17 листопада та 19 грудня 2021 року для незаконного заволодіння транспортними засобами потерпілих ОСОБИ_10 та ОСОБИ_6 шляхом обману за викладених вище обставин.

ISSN 1728-3817

Відповідно до усталеної судової практики, яка чітко була висловлена в постанові ВСУ від 21 січня 2016 року (провадження № 5-365 кс 15) і неодноразово підтримана в судових рішеннях Верховного Суду (відступ відповідно до ст. 434-1 КПК України не ініціювався), норми, передбачені статтями 289 КК України "незаконне заволодіння транспортним засобом" і 190 КК України "шахрайство" у разі встановлення факту заволодіння транспортним засобом співвідносяться як спеціальна і загальна. Якщо діяння, вчинене винною особою, одночасно підпадає під ознаки двох чи більше кримінально-правових норм, то має місце конкуренція останніх. У такому випадку застосовується та норма, яка охоплює з найбільшою повнотою всі фактичні ознаки вчиненого діяння. Вона має перевагу перед нормою, яка передбачає лише частину того, що вчинила особа.

Отже, за вчинення незаконного заволодіння транспортним засобом, у тому числі шляхом обману або зловживання довірою потерпілої особи, законодавець передбачив спеціальну норму кримінального закону – ст. 289 КК України, яка має перевагу над загальною нормою кримінального закону – ст. 190 КК України, а тому належить застосувати спеціальну норму кримінального закону (Постанова Верховного Суду від 23 травня 2024 р. у справі № 404/3203/22).

У наведеному прикладі, незважаючи на те, що транспортний засіб є власністю, а відповідно, має місце посягання на право власності, яке є безпосереднім об'єктом кр.пр., передбаченого ст. 190 КК України (розділ VI "Кримінальні правопорушення проти власності" Особливої частини КК України), безпосереднім об'єктом є не просто право власності, а право власності на транспортний засіб у поєднанні з безпекою руху, що має гарантувати безпеку життя і здоров'я учасників дорожнього руху, регламентоване ст. 289 КК України (Розділ XI "Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту" Особливої частини КК України). Отже, саме безпосередній об'єкт кр.пр. є орієнтиром розмежування одного кр.пр. від інших та його подальшої приналежності до певної групи однорідних кр.пр.

Класифікація об'єктів кр.пр. по горизонталі здійснюється щодо безпосередніх об'єктів. Критерієм такої класифікації є пріоритетність із позиції законодавця одного безпосереднього об'єкта порівняно з іншим безпосереднім об'єктом у межах одного й того самого юридичного складу кр.пр. Існують кр.пр., які одночасно посягають на два безпосередніх об'єкти, – у такому випадку розмежовують основний і додатковий безпосередній об'єкти кр.пр.

Таке розмежування здійснюється передусім за зв'язком безпосереднього об'єкта з родовим об'єктом кр.пр. Наприклад, незаконне виготовлення алкогольних напоїв, що призвело до отруєння чи спричинило смерть особи, є двооб'єктним злочином. За постановою Верховного Суду, об'єктом злочину, передбаченого ст. 204 КК України, є запроваджений з метою захисту системи оподаткування порядок виробництва й обігу підакцизних товарів. Додатковим об'єктом є засади добросовісної конкуренції, а злочин, передбачений ч. 3 ст. 204 КК України, належить до двооб'єктних, оскільки посягає не лише на встановлений порядок акцизного оподаткування, а й на життя і здоров'я людей як споживачів недоброякісної підакцизної продукції (Постанова Верховного Суду від 14 листопада 2018 р. у справі № 750/3335/16-к). Отже, у наведеному прикладі основний безпосередній об'єкт прямо пов'язаний із родовим об'єктом – правомірною господарською діяльністю (розділ VII "Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності" Особливої частини КК України), а життя та здоров'я є додатковим безпосереднім об'єктом.

Пріоритетність одного безпосереднього об'єкта над іншим у межах одного юридичного складу кримінального правопорушення визначається законодавцем самостійно й не пов'язана з конституційними засадами важливості соціальних цінностей, регламентованих ст. 3 Конституції України.

В окремих випадках така пріоритетність може визначатись і специфікою конструкції самого юридичного складу кримінального правопорушення, зокрема системного поєднання його суб'єктивних і об'єктивних характеристик. Наприклад, ч. 2 ст. 121 КК України передбачає кримінальну відповідальність за умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого. Незважаючи на те, що життя та здоров'я перебувають у межах одного родового об'єкта, життя є більш значущою соціальною цінністю, ніж здоров'я: здоров'я є основним безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення, а життя – додатковим. Такий підхід законодавця пояснюється тим, що ставлення суб'єкта до заподіяння тяжких тілесних ушкоджень є умисним, а до заподіяння смерті – необережним, і визначальним щодо характеру суспільної небезпеки цього кримінального правопорушення є не тільки безпосередній об'єкт, а його системне поєднання з формою вини (суб'єктивною характеристикою). Подібний висновок є усталеним і в судовій практиці (Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2019 р. у справі № 750/3256/17).

Додатковий об'єкт, у свою чергу, може бути як обов'язковим, так і факультативним. У юридичному складі розбою (ст. 187 КК України) життя та здоров'я завжди є обов'язковим додатковим безпосереднім об'єктом, оскільки за відсутності насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або погрози застосування такого насильства відсутній і юридичний склад розбою. У КК України регламентовані конструкції юридичних складів кр.пр., де додатковий безпосередній об'єкт визначений як факультативний і є альтернативною (переважно кваліфікованою) ознакою кр.пр. Наприклад, вимагання наркотичних засобів може бути поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я, і відповідно, у ч. 3 ст. 308 КК України життя та здоров'я сформульовано як додатковий безпосередній об'єкт кр.пр. разом з іншими альтернативними кваліфікованими ознаками, не пов'язаними з об'єктом кр.пр. (напр. вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їхніх аналогів, вчинене організованою групою, кримінальна відповідальність за яке регламентована ч. 3 ст. 308 КК України). Також у межах одного юридичного складу кр.пр. може бути декілька альтернативних додаткових безпосередніх об'єктів. В окремих конструкціях юридичних складів кр.пр. можуть бути відразу декілька альтернативних додаткових об'єктів. Наприклад, під час незаконного поводження з радіоактивними матеріалами в ч. 2 ст. 265 КК України визначено як альтернативні додаткові об'єкти власність, життя та здоров'я особи, а також довкілля.

На підставі зазначеного вище можна зробити висновок, що кримінальному праву властива багато-об'єктність кр.пр. у межах одного юридичного складу кр.пр. Така багатооб'єктність передусім вливає на правильність кримінально-правової кваліфікації: залежно від особливостей конструкції відповідного юридичного складу кр.пр. один і той самий об'єкт може бути як

основним, так і додатковим, як обов'язковим, так і альтернативним. Таку багатооб'єктність потрібно враховувати під час застосування як норм кримінального права, так і норм кримінального процесуального права. Наприклад, відповідно до п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК України, кримінальне провадження закривається в разі, якщо після повідомлення особі про підозру закінчився строк досудового розслідування, визначений ст. 219 цього Кодексу, крім випадку повідомлення особі про підозру у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти життя та здоров'я особи.

За визначенням Верховного Суду, одним із видів складного (ускладненого) кримінального правопорушення є склад, законодавча конструкція якого передбачає наявність двох і більше (обов'язкових чи факультативних) об'єктів посягання, один із яких є основним, а інший(і) – додатковим(и) у складі поліоб'єктного кримінального правопорушення. Виходячи з основного об'єкта здійснено класифікацію усіх кримінальних правопорушень (з їхньою структуризацією) у відповідних розділах Особливої частини КК та диференціацію кримінальної відповідальності. Проте додатковий об'єкт також має істотне значення для правозастосування.

Наявність у складі кримінального правопорушення додаткового об'єкта свідчить про те, що в такому складі кр.пр. цим суспільним відносинам поряд з основним об'єктом заподіюється (може заподіюватись) чи створюється (може створюватися) реальна загроза заподіяння шкоди. Прикладами кримінальних правопорушень із двома (і більше) об'єктами посягання є так звана категорія злочинів корисливо-насильницького характеру, що охоплює розбій, поєднані з насильством грабіж і вимагання.

Додатковим об'єктом є цінності, які підлягають одночасному захисту разом з основним об'єктом кримінально-правової охорони. Це такі цінності, яким завдається (може завдаватися) шкода від кримінального правопорушення одночасно з основним об'єктом посягання, що через типове поєднання із характером кримінально караного діяння та з огляду на передбачені законом спосіб його вчинення, застосовані знаряддя, обстановку й інші ознаки зумовлює застосування законодавцем особливого підходу до побудови відповідного складу кримінального правопорушення.

Такі цінності, як життя і здоров'я, можуть бути основним об'єктом для низки кримінальних правопорушень, передбачених розділом II "Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи" Особливої частини КК, але водночас утворювати додатковий об'єкт кримінальних правопорушень з інших розділів КК, включаючи вимагання. А тому правильним буде визначення закріпленого в п. 10 ч. 1 ст. 284 КПК поняття "злочину проти життя та здоров'я особи", виходячи з інкримінованих фактичних обставин вчиненого кримінального правопорушення, а саме з огляду на те, чи є об'єктом цього злочину життя та здоров'я особи (Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2023 р. у справі № 932/8842/20).

Дискусія і висновки

Досліджуючи об'єкт кримінального правопорушення і його роль у правозастосовній практиці, можна дійти таких висновків:

1. Незважаючи на те, що безпосередньо нормативно не визначено такий правовий феномен, як об'єкт кримінального правопорушення, правозастосовною практикою він визнається та встановлюється як під час кримінально-правової кваліфікації, так і під час застосування інших інститутів кримінального та кримінального процесуального права.

2. Основними для правозастосовної практики в контексті об'єкта кр.пр. є два ключові питання: 1) у чому суть шкоди, яка заподіюється об'єкту кримінально-правової охорони (об'єкту кр.пр.); 2) який механізм заподіяння шкоди об'єкту кримінально-правової охорони (об'єкту кр.пр.) та які критерії визначення її розміру.

3. Класифікації об'єктів кр.пр. по вертикалі є узагальненням відповідних соціальних цінностей, які є об'єктами кр.пр. Така класифікація передбачає виділення загального, родового й безпосереднього об'єктів кр.пр. Зазначені об'єкти співвідносяться між собою за логічними категоріями "загальне", "видове", "одиничне". Така класифікація має важливе практичне значення для кримінально-правової кваліфікації. Правильне його встановлення може бути вирішальним фактором при розмежуванні одного кр.пр. від іншого.

4. Класифікація об'єктів кр.пр. по горизонталі здійснюється щодо безпосередніх об'єктів. Критерієм такої класифікації є пріоритетність із позиції законодавця одного безпосереднього об'єкта порівняно з іншим безпосереднім об'єктом у межах одного й того самого юридичного складу кр.пр. Існують кр.пр., які одночасно посягають на два безпосередні об'єкти, – у такому випадку розмежовують основний і додатковий безпосередній об'єкт кр.пр. Таке розмежування, зокрема, дає змогу зробити висновок щодо одиничності чи множинності вчинених кримінальних правопорушень.

5. Кримінальному праву властива багатооб'єктність кр.пр. у межах одного юридичного складу кр.пр. Така багатооб'єктність передусім вливає на правильність кримінально-правової кваліфікації: залежно від особливостей конструкції відповідного юридичного складу кр.пр. один і той самий об'єкт може бути як основним, так і додатковим, як обов'язковим, так і альтернативним. Таку багатооб'єктність потрібно враховувати під час застосування як норм кримінального права, так і норм кримінально-процесуального права.

Внесок авторів: Анжела Стрижевська – концептуалізація розглядуваних проблем, забезпечення належного спрямування творчого пошуку й доступності викладу інформації, пошук наукових джерел, стилістичне оформлення тексту, розроблення методології; Дмитро Птащенко – пошук та опрацювання судової практики, розроблення методології статті, напрацювання моделей розв'язання розглядуваних проблем.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Верховний Суд України. (13 лютого 2023). Постанова у справі № 932/8842/20. https://reyestr.court.gov.ua/Review/109075145

Верховний Суд України. (14 листопада 2018). Постанова у справі № 750/3335/16-к. https://reyestr.court.gov.ua/Review/78297703

Верховний Суд України. (15 серпня 2019). Постанова у справі № 750/3256/17. https://reyestr.court.gov.ua/Review/83775424

Верховний Суд України. (17 квітня 2024). Постанова у справі № 335/3675/22. https://reyestr.court.gov.ua/Review/118519960

Верховний Суд України. (23 травня 2024). Постанова у справі № 404/3203/22. https://reyestr.court.gov.ua/Review/119331781

Грищук, В. К. (2006). *Кримінальне право України. Загальна частина*. Львів. держ. ун-т внутр. справ. Вид. дім "Ін Юре".

Reference

Hryshchuk, V. K. (2006). *Criminal Law of Ukraine. General Part.* Lviv State University of Internal Affairs. In Yure Publishing House [in Ukrainian].

Supreme Court of Ukraine. (2018, November 14). Ruling in case No. 750/3335/16-k [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/78297703
Supreme Court of Ukraine. (2019, August 15). Ruling in case No. 750/3256/17 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/83775424
Supreme Court of Ukraine. (2023, February 13). Ruling in case No. 932/8842/20 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/109075145
Supreme Court of Ukraine. (2024, April 17). Ruling in case No. 335/3675/22 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/118519960
Supreme Court of Ukraine. (2024, May 23). Ruling in case No. 404/3203/22 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/119331781

Отримано редакцією журналу / Received: 14.05.25
Прорецензовано / Revised: 05.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Dmytro PTASCHENKO, PhD (Law), Assist.
ORCID ID: 0000-0001-9751-1509
e-mail: dimitrij9@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Anzhela STRYZHEVSKA, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3501-9006
e-mail: astryzhevska@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE OBJECT OF A CRIMINAL OFFENSE: PRACTICAL SIGNIFICANCE BASED ON JUDICIAL PRACTICE

Background. ***The object of a criminal offence is one of the key elements of the corpus delicti, as it directly determines which social values are protected by the criminal law. In the context of the constant updating of Ukraine's criminal legislation and the reform of the judicial system, the practical importance of correctly defining the object of a criminal offence is significantly increasing. An incorrect qualification of the object may lead to legal errors that negatively affect the effectiveness of justice and the protection of human rights. Despite a significant number of theoretical studies, difficulties still exist in defining the object of a criminal offence in practice, particularly during court proceedings. This creates a need for a deeper analysis of judicial practice to identify problems and develop proposals for improving law enforcement. Contemporary studies show that the issue of the object of a criminal offence is gradually acquiring new meaning. The aim of the study is to analyse the practical significance of defining the object of a criminal offence based on contemporary judicial practice.***

Methods. ***The study applied general scientific and special legal methods, including the dialectical, systemic-structural, and formal-legal approaches, to clarify the theoretical aspects of the object of a criminal offence. The analysis of judicial practice and the comparative legal method made it possible to identify the specific features of defining the object of a criminal offence in domestic judicial practice. The legal modelling method was used to develop proposals for the correct application of the provisions of Ukraine's criminal legislation in law enforcement activities.***

Results. ***The article highlights the practical (law enforcement) significance of the object of a criminal offence. It has been established that the correct determination of the object of a criminal offence directly affects the proper criminal-legal qualification. At the same time, criminal law is characterized by the multiplicity of objects, and the accuracy of its determination depends on the specific factual situation.***

Conclusions. ***Although the legal concept of the "object of a criminal offence" is not directly defined in normative acts, it is recognized and established in law enforcement practice, both during criminal-legal qualification and in the application of other institutions of criminal and criminal procedural law. Two key issues are particularly important for law enforcement practice in the context of the object of a criminal offence: (1) the essence of the harm caused to the object of criminal-legal protection (the object of a criminal offence); and (2) the mechanism by which harm is inflicted on the object of criminal-legal protection (the object of a criminal offence) and the criteria for determining its extent. Criminal law is characterized by the multiplicity of objects of a criminal offence within a single legal composition of a crime. This multiplicity primarily affects the correctness of criminal-legal qualification: depending on the specifics of the corresponding legal composition, the same object may be considered as primary or secondary, mandatory or alternative. Such multiplicity must be taken into account when applying both the norms of criminal law and the norms of criminal-procedural law.***

Keywords: ***object of a criminal offense, object of a crime, object of a criminal offense.***

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.6
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-12

Лілія РАДЧЕНКО, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-3783-9489
e-mail: gli@online.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

РОЗПОДІЛ КОРПОРАТИВНИХ ПРАВ ПОДРУЖЖЯ: НОРМАТИВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА СУДОВА ПРАКТИКА

В с т у п . ***Досліджено особливості розподілу корпоративних прав подружжя у законодавстві України та в національній судовій практиці; визначено тенденції розгляду та вирішення судами спорів щодо поділу спільного майна подружжя, що є об'єктом корпоративних відносин; сформульовано висновки та пропозиції з удосконалення національної системи правового регулювання сімейних відносин.***

М е т о д и . ***У процесі визначення особливостей поділу корпоративних прав подружжя у законодавстві, правовій доктрині та судовій практиці було застосовано загальнофілософські та спеціально-юридичні методи дослідження соціальних закономірностей, правових явищ і юридичних категорій.***

Р е з у л ь т а т и . ***У результаті розгляду правових засад поділу корпоративних прав подружжя крізь призму законодавчого регулювання та судової практики визначено відсутність спеціальних нормативних положень як на рівні СК України, так і в межах корпоративного законодавства щодо визначення правового режиму корпоративного майна, сформованого за рахунок спільного майна подружжя, зокрема як внеску до статутного капіталу юридичної особи. Відсутність необхідного рівня правового регулювання має наслідком формування різних підходів судової практики до того, яке майно належить корпорації, а яке є спільною сумісною власністю подружжя.***

В и с н о в к и . ***Правовідносини щодо поділу корпоративних прав подружжя потребують належної правової регламентації, яка б ураховувала основні напрацювання судової практики, зокрема в частині фіксації положення про те, що об'єктом спільної сумісної власності подружжя є майно, передане одним із них як внесок (вклад) учасника до статутного капіталу юридичної особи. При розлученні внесок учасника до статутного капіталу, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, підлягає поділу між подружжям з урахуванням його вартості на дату поділу, якщо інше не визначено договором між подружжям. Закріплення зазначеного положення на нормативному рівні сприятиме визначеності прав та обов'язків подружжя і зменшенню кількості судових спорів із цієї категорії справ.***

К л ю ч о в і с л о в а : ***подружжя, корпоративні права, внесок учасника, дивіденди, розлучення.***

Вступ

Сучасні умови розвитку економічних відносин, широкий розвиток інформаційних технологій та активізація підприємницької діяльності впливають на різні аспекти правого регулювання. Зазначене стосується такої традиційної і доволі усталеної сфери права, як сімейні відносини, у межах якої виникають проблеми, пов'язані з участю подружжя у корпоративних відносинах, використанням спільного майна подружжя у діяльності корпорацій, здійсненням і розподілом корпоративних прав. У процесі нормативного регулювання корпоративних відносин, розгляду та вирішення корпоративних спорів слід ураховувати сімейний стан засновників та учасників – юридичних осіб. Складнощі регулювання таких відносин обумовлені також тим, що вони перебувають на межі різних сфер права – корпоративного та сімейного, кожне з яких має власні принципи, засади й особливості правової регламентації. Спори щодо здійснення та розподілу корпоративних прав подружжя часто є предметом судового розгляду, у процесі вирішення яких національними судами були сформовані різні правові підходи, врахування яких має важливе значення з огляду на доволі поверхневе регулювання зазначених відносин на законодавчому рівні.

Метою статті є дослідження особливостей розгляду судових спорів щодо розподілу корпоративних прав подружжя, визначення загальних закономірностей, притаманних вирішенню такої категорії спорів, а також окреслення тенденцій захисту таких корпоративних прав, сформованих національною правовою системою, формулювання висновків і пропозицій щодо вдосконалення національної системи правового регулювання сімейних відносин.

Проблематика правового регулювання сімейних відносин як на національному рівні, так і крізь призму міжнародного приватного права, була предметом наукового дослідження українських науковців, зокрема Т. В. Боднар, А. С. Довгерта, О. В. Дзери, В. І. Кисіля, С. І. Шимон та інших. Дослідженню питань корпоративних правовідносин у правовій доктрині присвячені праці В. А. Васильєвої, В. М. Кравчука, Н. С.Коровяковської, В. В. Луця, І. В. Спасибо-Фатєєвої та інших науковців. Однак правові засади здійснення корпоративних прав подружжя, особливості набуття таких прав у процесі шлюбу та їх поділу внаслідок розлучення фактично мало досліджені представниками національної правової доктрини. У цьому зв'язку варто звернути увагу на монографічне дослідження Н. В. Вінтоняк, присвячене правовому режиму корпоративних прав подружжя (Вінтоняк, 2021). Водночас, ураховуючи значну динаміку судової практики розгляду та вирішення спорів щодо таких корпоративних прав, зазначимо відсутність як на рівні судової практики, так і в межах правової доктрини єдиного підходу щодо регулювання відносин, які виникають між подружжям у зв'язку з поділом майна, що використовується у корпоративних відносинах, як об'єктів права спільної сумісної власності, що зумовлює актуальність звернення до вказаної тематики.

Методи

У процесі визначення та аналізу особливостей поділу корпоративних прав подружжя та їх наслідків у законодавстві, правовій доктрині та судовій практиці було застосовано загальнофілософські та спеціально-юридичні методи дослідження соціальних закономірностей, правових явищ і юридичних категорій. Зокрема, формально-юридичний метод використовувався у процесі дослідження тлумачення таких правових категорій, як частка у статутному капіталі та вартість внеску у статутному капіталі; системно-структурний метод було застосовано для аналізу

© Радченко Лілія, 2025

ISSN 1728-3817

співвідношення норм корпоративного та сімейного права, що дало змогу запропонувати напрями вдосконалення національного законодавства України в частині поділу корпоративних прав подружжя та окреслити тенденції розгляду й вирішення таких спорів у національній судовій системі.

Результати

Проблематика поділу корпоративних прав подружжя є однією з найбільш складних у межах національної правової доктрини та судової практики. Зазначене пояснюється як існуванням значної кількості правових позицій, рішень судових органів різних інстанцій і неоднозначністю напрацьованої судової практики, так і різними підходами нормотворця, зумовленими оновленням корпоративного законодавства, проведеними в останні роки. Неоднозначність розв'язання проблем сімейного права у корпоративних відносинах є наслідком також різних правових засад визначення належності майна в сімейному праві та згідно з корпоративним законодавством.

Як слушно зазначає Н. Д. Вінтоняк, "у процесі законодавчого регулювання корпоративних відносин потрібно враховувати сімейний стан учасників юридичних осіб корпоративного типу … Складнощі регулювання таких відносин обумовлені тим, що вони регулюються на межі різних правових норм. З однієї сторони, подружжя набуває тих прав та обов'язків, що виникають у осіб, які перебувають у шлюбі, а з іншої — вони є самостійними суб'єктами, які можуть бути учасниками інших правовідносин" (Вінтоняк, 2021, с. 8).

Зазначимо, що основне коло питань, пов'язаних із поділом корпоративних прав подружжя, базується на низці правових аспектів:

- юрисдикції розгляду та вирішення судових спорів щодо поділу корпоративних прав подружжя (тобто чи є вони компетенцією господарських судів або судів загальної юрисдикції з огляду на правовий статус їх сторін як учасників сімейних правовідносин);
- визначенні форм участі подружжя у корпоративних відносинах (чи займається один із подружжя індивідуальною підприємницькою діяльністю без статусу юридичної особи, чи є учасником (засновником) юридичної особи та визначення її організаційно-правової форми – приватне підприємство, господарське товариство тощо);
- поділі доходів (зокрема дивідендів), одержаних за рахунок корпоративних прав одного з подружжя;
- визначенні правового режиму корпоративного майна, що може бути предметом поділу (чи є воно об'єктом права власності самої юридичної особи або об'єктом спільної власності подружжя);
- співвідношенні категорій "внесок" до статутного капіталу юридичної особи та "вартість частки" учасника юридичної особи й визначенні того, що є предметом поділу.

Послідовно розглянемо зазначені питання з врахуванням динаміки національної правової системи та судової практики, а також спробуємо визначити основні тенденції розгляду та вирішення спорів щодо розподілу корпоративних прав подружжя у національному правопорядку.

Насамперед зазначимо відсутність спеціальних нормативних положень як на рівні Сімейного кодексу України (надалі СК України), так і в межах корпоративного законодавства щодо визначення правового режиму корпоративного майна, сформованого за рахунок спільного майна подружжя, зокрема як внеску до статутного капіталу юридичної особи.

Загальний принцип щодо визначення майна, яке є спільною власністю подружжя, закріплений у ст. 60 СК України, згідно з якою майно, набуте подружжям за час шлюбу, належить дружині та чоловікові на праві спільної сумісної власності незалежно від того, що один із них не мав із поважної причини (навчання, ведення домашнього господарства, догляд за дітьми, хвороба тощо) самостійного заробітку (доходу) (Сімейний кодекс України, 2002).

Утім, упродовж тривалого часу судові органи України по-різному вирішували питання належності та розподілу корпоративних прав, що стало підставою для розгляду Конституційним Судом України питання щодо офіційного тлумачення положення ч. 1 ст. 61 СК України "Об'єкти права спільної сумісної власності" та винесення рішення від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012 (Конституційний Суд України, 2012).

До Конституційного Суду України звернулося приватне підприємство "ІКІО" з клопотанням дати офіційне тлумачення положення ч. 1 ст. 1 61 СК України щодо того, чи є статутний капітал і майно приватного підприємства об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Суб'єкт права на конституційне звернення стверджував, що неоднакова судова практика порушила його конституційні права, оскільки неоднозначне розуміння змісту права спільної сумісної власності подружжя судами загальної юрисдикції призводить до прийняття різних за змістом і правовими наслідками рішень. В одному випадку суди визначили майно та статутний капітал приватного підприємства "ІКІО", створеного за рахунок спільної сумісної власності подружжя, як об'єкт права спільної сумісної власності подружжя і здійснили його поділ у відсотковому співвідношенні між спадкоємцями, в інших – виходили з того, що статутний капітал і майно такого підприємства не є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, а тому один із подружжя має право тільки на частку одержаних доходів від діяльності приватного підприємства.

Як зазначив Конституційний Суд України (надалі КСУ), з положень СК України випливає, що власність у сім'ї існує у двох правових режимах: спільна сумісна власність подружжя та особиста приватна власність кожного з подружжя. Підставами набуття права спільної сумісної власності подружжя є юридично визначений факт шлюбних відносин або проживання чоловіка й жінки однією сім'єю, а особистої приватної власності кожного з подружжя є, зокрема, поділ, виділ належної частки за законом і спадкування. Внесок до статутного капіталу та виділене зі спільної сумісної власності подружжя майно (кошти) передаються у власність приватного підприємства. На думку КСУ, приватне підприємство (або його частина), засноване одним із подружжя, – це окремий об'єкт права спільної сумісної власності подружжя, до якого входять усі види майна, у тому числі внесок до статутного капіталу та майно, виділене з їхньої спільної сумісної власності.

Таким чином, КСУ дійшов висновку, що статутний капітал і майно приватного підприємства, сформовані за рахунок спільної сумісної власності подружжя, є об'єктом їхньої спільної сумісної власності (Конституційний Суд України, 2012).

Упродовж тривалого часу судова практика України щодо розгляду спорів про поділ корпоративного майна подружжя базувалася на зазначеному рішенні КСУ й визначала майно приватного підприємства об'єктом спільної власності подружжя. Проте у 2018 році було прийнято Закон України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" (Верховна Рада України, 2018) і внесено відповідні зміни до Цивільного

кодексу України, що стало підставою для змін відповідних положень судової практики розгляду та вирішення зазначених спорів.

Однак рішення КСУ залишаються чинними незалежно від зміни суспільних відносин і відповідного оновлення законодавства. Тому й після змін, як зазначається суддями, "це рішення КСУ актуальне сьогодні, а практика Верховного Суду осучаснила його застосування" (Ольга Ступак прочитала лекцію для суддів…, 2021).

Одним із перших питань, що виникає у процесі судового розгляду спорів про поділ корпоративних прав подружжя, *є питання визначення юрисдикції суду*, тобто підвідомчості таких спорів. Зазвичай справи про поділ корпоративних прав подружжя є предметом розглядів судів загальної юрисдикції за правилами цивільного процесу, але можливі випадки господарської юрисдикції спорів, що випливають із корпоративних прав подружжя.

Розглянемо питання визначення юрисдикції корпоративних спорів подружжя більш детально. Як відомо, критеріями розмежування судової юрисдикції, тобто передбаченими законом умовами, за яких певна справа підлягає розгляду за правилами того чи іншого виду судочинства, є суб'єктний склад правовідносин, предмет спору та характер спірних правовідносин у їх сукупності. Таким критерієм може бути також пряма вказівка в законі на вид судочинства, у якому розглядається визначена категорія справ.

Справи, що належать до юрисдикції господарських судів, визначені ст. 20 Господарського процесуального кодексу України, за змістом якої господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку зі здійсненням господарської діяльності, та інші справи у визначених законом випадках, зокрема у спорах, що виникають із корпоративних відносин, у тому числі й спорах між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи або між юридичною особою та її учасником (засновником, акціонером, членом), у тому числі учасником, який вибув, пов'язані зі створенням, діяльністю, управлінням або припиненням діяльності такої юридичної особи, крім трудових спорів; справи у спорах, що виникають із правочинів щодо акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав в юридичній особі, крім правочинів у сімейних і спадкових правовідносинах; інші справи у спорах між суб'єктами господарювання. Водночас, згідно з положеннями ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України, суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Аналізуючи положення підвідомчості господарських спорів, Велика Палата Верховного Суду в п. 37 постанови від 03.11.2020 у справі № 922/88/20 (провадження № 12-59гс20) дійшла висновку, що справи у спорах щодо правочинів, незалежно від їхнього суб'єктного складу, що стосуються акцій, часток, паїв, інших корпоративних прав у юридичній особі, підлягають розгляду господарськими судами. Винятком є спори щодо таких дій, спрямованих на набуття, зміну або припинення сімейних і спадкових прав та обов'язків, які мають вирішуватися в порядку цивільного судочинства (Постанова від 03.11.2020).

Таким чином, на перший погляд здається, що враховуючи правовий статус учасників спірних відносин – членів подружжя, зазначені справи мають бути предметом розгляду судів загальної юрисдикції. Водночас при вирішенні питання юрисдикції слід враховувати не лише статус сторін, але й предмет спірних відносин. У цьому аспекті Велика Палата Верховного Суду у постанові від 29.06.2021 № 916/2813/18 (Постанова від 29.06.2021) наголошує, що ознакою сімейних прав і обов'язків є їхній тісний зв'язок із відповідним носієм, що зумовлює неможливість їх передання (перекладення) іншій особі. Тобто носії таких прав та/або обов'язків можуть урегулювати свої відносини, пов'язані з їх реалізацією та/або виконанням, за домовленістю, зокрема шляхом укладення договору, про який ідеться у ст. 9 СК України, однак передати та/або перекласти зазначені права та/або обов'язки на іншу особу їхні носії не можуть. Отже, зазначені норми права визначають правочин у сімейних правовідносинах як домовленість, зокрема між подружжям, батьками та дітьми про врегулювання належних їм сімейних прав та обов'язків, які тісно пов'язані з їхніми особами й не можуть бути передані та/або перекладені на інших осіб. У зазначеному рішенні Верховний Суд констатував, що спірним договором не регулюються сімейні права й обов'язки між подружжям, батьками та дітьми, а тому цей правочин не є правочином у сімейних правовідносинах. Враховуючи викладене, справа у спорі про визнання недійсним укладеного одним із подружжя без згоди іншого з подружжя договору щодо розпорядження часткою у статутному капіталі юридичної особи має розглядатися господарським судом.

Предметом судового розгляду часто є *питання віднесення доходів (дивідендів), отриманих одним із подружжя до правового режиму права спільної сумісної власності*. В ухвалі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 03 вересня 2014 року у справі № 6-27356св14 за позовом про поділ майна, придбаного у шлюбі (Вищий спеціалізований суд України…, 2014. Ухвала від 03.09.2014) (позивач просив суд поділити спільну сумісну власність подружжя, а саме 43 % частки у статутному капіталі товариства шляхом визнання за нею права власності на частину у гривневому еквіваленті частки у статутному капіталі товариства), зазначено таке: зі змісту ч. 2, 3 ст. 61 СК України випливає: якщо внесок до статутного капіталу господарського товариства зроблено за рахунок спільного майна подружжя, в інтересах сім'ї, то той із подружжя, хто не є учасником товариства, має право на поділ одержаних доходів. У випадку передання подружжям свого майна для здійснення підприємницької діяльності шляхом участі одного з них у заснуванні господарського товариства це майно належить зазначеному товариству на праві власності, а подружжя набуває відповідне майнове право, яке реалізується одним із подружжя (засновником) шляхом участі в управлінні товариством, а інший із подружжя набуває права вимоги виплати йому певних сум у разі поділу майна між подружжям (Вищий спеціалізований суд України…, 2014. Ухвала від 03.09.2014).

Колегія суддів судової палати у цивільних справах Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ в ухвалі від 30 липня 2014 року у справі № 6-23752св14 за позовом про визнання недійсним договору дарування також зазначає, що згідно зі ст. 61 СК України об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного із цивільного обороту. Якщо одним із подружжя укладено договір в інтересах сім'ї, то гроші, інше майно, у тому числі гонорар, виграш, які були одержані за цим договором, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя.

Відповідно до ч. 2, 3 ст. 61 СК України передбачено, що якщо внесок до статутного капіталу господарського товариства зроблено за рахунок спільного майна подружжя, в інтересах сім'ї, то той із подружжя, хто не є учасником товариства, має право на поділ одержаних доходів. Отже, правові підстави набуття права власності на частку в товаристві одним із подружжя впливають на майнові права іншого з подружжя (Вищий спеціалізований суд України…, 2014. Ухвала від 30.07.2014).

Верховний Суд у складі колегії судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 11 грудня 2019 року у справі № 638/19826/15-ц за позовом про поділ спільного майна подружжя зазначив, що за змістом ч. 2, 3 ст. 61 СК України, якщо внесок до статутного фонду господарського товариства зроблено за рахунок спільного майна подружжя, в інтересах сім'ї, то той із подружжя, хто не є учасником товариства, має право на поділ одержаних доходів. У разі використання одним із подружжя спільних коштів усупереч ст. 65 СК України інший із подружжя має право на компенсацію вартості його частки (Верховний Суд України. Постанова від 11 грудня 2019).

Згідно з п. 28 Постанови Пленуму Верховного Суду України "Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя" № 11 від 21 грудня 2007 р. також наголошено, що виходячи зі змісту ч. 2, 3 ст. 61 СК України, якщо внесок до статутного фонду господарського товариства зроблено за рахунок спільного майна подружжя, в інтересах сім'ї, то той із подружжя, хто не є учасником товариства, має право на поділ одержаних доходів (Пленум Верховного Суду України, 2007).

Таким чином, судовою практикою чітко визначається, що дохід (дивіденди), одержаний за рахунок внеску до статутного капіталу юридичної особи одним із членів подружжя за рахунок спільного майна, є спільною сумісною власністю та підлягає поділу. Якщо внесення об'єктів спільної сумісної власності відбувається одноосібно одним із подружжя, без згоди іншого, то при поділі майна, що належить подружжю на праві спільної сумісної власності, інший із подружжя може звернутися з вимогою щодо компенсації тієї частини майна, яка була ним передана до статутного капіталу юридичної особи.

У процесі розгляду спорів щодо поділу корпоративних прав подружжя важливим є *визначення форми участі подружжя у корпоративних відносинах*, тобто чи займається подружжя індивідуальною підприємницькою діяльністю без статусу юридичної особи, чи є учасником (засновником юридичної особи) тощо.

У цьому аспекті важливе значення має наведене вище рішення КСУ щодо віднесення до спільного майна подружжя майна приватного підприємства. Водночас у правових позиціях Верховного Суду було розглянуто питання належності до спільного майна подружжя майна інших видів товариств корпоративного типу.

Так, у постанові від 29.06.2021 № 916/2813/18 Велика Палата Верховного Суду зазначає, що приватне підприємство – це не окрема організаційно-правова форма юридичної особи, а класифікуюча ознака юридичних осіб залежно від форми власності. За ознакою наявності чи відсутності учасників юридичні особи поділяються на товариства й установи, у зв'язку із чим приватне підприємство є товариством, оскільки воно має хоча б одного учасника. Установлення виду підприємницького товариства, до якого належить приватне підприємство, а саме, що приватне підприємство є господарським товариством (зокрема товариством з обмеженою або додатковою відповідальністю) або кооперативом (зокрема сільськогосподарським кооперативом, сільськогосподарським кооперативним об'єднанням), у кожному конкретному випадку зумовлюватиме застосування до спірних правовідносин відповідного законодавства. У зв'язку із цим Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що ПП у цій справі є товариством з обмеженою відповідальністю (Верховний Суд України. Велика Палата, 2021. Постанова від 29.06.2021).

Одним із найбільш важливих питань, які потребують вирішення при розгляді справ щодо поділу корпоративних прав подружжя, є *визначення належності корпоративного майна, тобто чи є воно об'єктом права власності самої юридичної особи або об'єктом спільної власності подружжя*. Із цього приводу Верховний Суд конкретизував правову позицію, викладену в рішенні КСУ. У постанові від 13 березня 2019 року у справі № 756/10797/15 ВС зробив правовий висновок, що з моменту внесення коштів до статутного капіталу товариства за рахунок спільного сумісного майна подружжя такі кошти є власністю товариства, тому в одного з подружжя виникає лише право грошової вимоги щодо стягнення половини внесених до статутного капіталу коштів (Касаційний цивільний суд, 2019).

Як наголошує О. Ступак, "важливо те, що з моменту внесення до статутного капіталу товариства одним із подружжя чи то коштів, чи то майна їх власником стає товариство, а інший із подружжя набуває права грошової вимоги про стягнення половини внесених до статутного капіталу коштів чи майна" (Ольга Ступак прочитала лекцію для суддів…, 2021).

В іншій справі (постанова КЦС ВС від 19 лютого 2020 року у справі № 279/6459/14), яка стосувалася розгляду спору про поділ майна подружжя, один із яких є суб'єктом підприємницької діяльності, Верховний Суд указав, що майно фізичної особи-підприємця може бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя і предметом поділу між кожним із подружжя. Отже, майно ФОП, коли не створюється приватне підприємство, є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя (Касаційний цивільний суд, 2020).

Окремої уваги заслуговує позиція Великої Палати Верховного Суду у постанові від 29.06.2021 № 916/2813/18. Цей спір розглядався в порядку господарського судочинства, у якому позивач просив визнати недійсним договір відчуження одним із подружжя своєї частки у статутному капіталі ПП на користь третьої особи, оскільки договір укладений без згоди іншого з подружжя. Велика Палата Верховного Суду в постанові від 29.06.2021 № 916/2813/18 дійшла висновку, що право власності на майно, передане учасниками господарського товариства як внесок, належить товариству, а не його учасникам (засновникам). Тому майно господарського товариства, кооперативу належить їм на праві власності й не може належати на праві власності іншим особам (Верховний Суд України. Велика Палата, 2021. Постанова від 29.06.2021). Таким чином, з моменту внесення грошових коштів чи іншого майна як внеску таке майно належить на праві власності самому товариству і втрачає ознаки об'єкта права спільної сумісної власності подружжя.

Аналізуючи наведене вище рішення КСУ, Велика Палата Верховного Суду (Верховний Суд України. Велика Палата, 2021. Постанова від 29.06.2021) зазначає, що п. 1 рішення Конституційного Суду України

охоплює два різні випадки: перший – коли майно передано у власність юридичної особи, зареєстрованої як приватне підприємство. Тоді частка у статутному капіталі такої юридичної особи (але не її майно) може належати на праві приватної спільної сумісної власності подружжю; другий – коли йдеться про єдиний майновий комплекс, тобто про підприємство в розумінні ст. 191 ЦК України, яке не передане як внесок юридичній особі, а використовується одним із подружжя без створення юридичної особи, зокрема як фізичною особою-підприємцем. Тоді майно, яке входить до складу підприємства як єдиного майнового комплексу (але не частка у статутному капіталі майнового комплексу, оскільки майновий комплекс не може мати статутного капіталу), може належати на праві спільної сумісної власності подружжю.

Як зазначає О. Ступак, "основною відмінністю між двома наведеними випадками є те, що в разі внесення спільного майна подружжя (гроші, нерухомість, автомобілі тощо) до статутного капіталу юридичної особи воно стає власністю цієї особи, а не подружжя. Тож у такому випадку подружжю треба ділити вже не майно, а саме право на частку в статутному капіталі. Натомість, якщо спірне майно використовувалося в діяльності ФОП, то ділити слід саме відповідні об'єкти – по 1/2 грошей, нерухомості, авто тощо" (Ольга Ступак розповіла…, 2021).

Таким чином, аналіз національної судової практики щодо розподілу корпоративних прав подружжя засвідчує, що Верховний Суд дотримується засад того, що в разі передання подружжям спільного сумісного майна до статутного фонду юридичної особи, заснованої одним із подружжя, в іншого з подружжя право власності на майно (тобто речове право) трансформується у право вимоги (зобов'язальне право), що знаходить своє відображення у правових позиціях Верховного Суду. Фактично сутність зазначеного перетворення полягає у праві вимоги виплати половини вартості внесеного майна в разі поділу майна подружжя. При розгляді справ про поділ майна подружжя суди тривалий час дотримувались саме такої правової позиції.

Водночас, як слушно зазначає О. Михальчук, "проблематика полягала в невідповідності вартості внеску статутного капіталу (на момент набуття корпоративних прав учасника) реальній дійсній вартості частки учасника (на момент поділу спільного майна подружжя)" (Михальчук, 2024). Отже, по суті, має місце невідповідність розміру статутного капіталу до дійсної вартості активів корпорації.

Однак у 2024 р. Верховний Суд відійшов від цього принципу – у постанові від 10 квітня 2024 р. Великою Палатою Верховного Суду (Верховний Суд України. Велика Палата, 2024. Постанова від 10.04.2024) відступлено від правових позицій у тому, що один із подружжя при поділі спільного сумісного майна може претендувати на виплату частки у статутному капіталі, що є відмінним від виплати половини вартості внеску засновника у статутний капітал цього товариства. У постанові суд виходив із того, що вартість частки у статутному капіталі відповідає розміру внеску, якщо тільки сторона, яка стверджує про зміну цієї вартості на час розгляду справи, не доведе, що вартість частки змінилась.

Отже, за наявності спору щодо визначення вартості майна учасник товариства[1] має право вимагати проведення з ним розрахунків на підставі дійсної (ринкової) вартості майна товариства, а не на підставі вартості, за якою майно обліковується у товаристві. Взяття майна на облік за певною вартістю є односторонньою вольовою дією товариства, яка не може бути беззаперечним доказом дійсної вартості майна. Сторони можуть доводити дійсну вартість майна будь-якими належними доказами. До таких доказів належать, у тому числі, висновки експертів (Верховний Суд України. Велика Палата, 2024. Постанова від 10.04.2024).

Отже, висновки Великої Палати Верховного Суду, згідно з постановою від 10 квітня 2024 року, мають важливе значення при формуванні правової позиції у подібних справах. Зокрема, член подружжя як власник спільного майна має право вимагати виплати половини вартості частки члена іншого з подружжя у статутному капіталі, а при поділі спільного сумісного майна – виплати частки у статутному капіталі, що є відмінним від виплати половини вартості внеску засновника при формуванні статутного капіталу товариства.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження особливостей поділу корпоративних прав подружжя крізь призму законодавчого регулювання та судової практики засвідчило:

- відсутність спеціальних нормативних положень як на рівні СК України, так і в межах корпоративного законодавства щодо визначення правового режиму корпоративного майна, сформованого за рахунок спільного майна подружжя, зокрема як внеску до статутного капіталу юридичної особи та як такого, права на яке належать обом членам подружжя (навіть у випадку, коли інший член подружжя не є учасником чи засновником юридичної особи), якщо інше не визначене договором між подружжям;
- наявність різних підходів судової практики до того, яке майно належить корпорації, а яке є спільною сумісною власністю подружжя. При цьому нині практикою Верховного Суду скориговане рішення КСУ від 19.09.2012 р.: враховуючи, що право власності на майно, передане учасниками господарського товариства як внесок, належить товариству, лише частка у статутному капіталі юридичної особи може належати на праві спільної сумісної власності подружжя;
- неоднозначність висновків судової практики щодо розгляду та вирішення спорів щодо поділу корпоративних прав, зокрема в частині визначення, яке майно, що використовується у корпоративних відносинах, є спільною сумісною власністю та підлягає поділу (майно, передане одним із подружжя як внесок (вклад) до статутного капіталу й обліковується на дату його внесення, або вартість внеску до статутного капіталу, яка визначена на момент поділу спільного майна подружжя).

Правовідносини щодо поділу корпоративних прав подружжя потребують належної правової регламентації, яка б ураховувала основні напрацювання судової практики.

Ураховуючи вищенаведене, пропонуємо доповнити СК України нормою про те, що об'єктами спільної сумісної власності подружжя є майно, передане одним із них як внесок (вклад) учасника до статутного капіталу юридичної особи. При розлученні внесок учасника до статутного капіталу, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, підлягає поділу між подружжям з урахуванням його вартості на дату поділу, якщо інше не визначено договором між подружжям.

[1] Зокрема, до яких може належати один або обидва з подружжя.

Закріплення зазначеного положення на нормативному рівні сприятиме визначеності прав та обов'язків подружжя, а також зменшенню кількості судових спорів щодо поділу корпоративних прав подружжя.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Верховна Рада України. (2018). *Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю.* Закон України від 6 лютого 2018 року № 2275-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text

Верховний Суд України. (2019). Постанова від 11 грудня 2019 р., справа № 638/19826/15-ц. http://reyestr.court.gov.ua/Review/86468310.

Верховний Суд України. (2021). *Ольга Ступак прочитала лекцію для суддів щодо практики Верховного Суду у кредитних спорах.* https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1213542/.

Верховний Суд України. (2021). *Ольга Ступак розповіла, як ділити корпоративні права між подружжям при розлученні.* https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1214722/.

Верховний Суд України. Велика Палата. (2020). Постанова від 03.11.2020 № 922/88/20. https://verdictum.ligazakon.net/document/93217980

Верховний Суд України. Велика Палата. (2021). Постанова від 29.06.2021 № 916/2813/18. https://verdictum.ligazakon.net/document/98531899.

Верховний Суд України. Велика Палата. (2024). Постанова від 10.04.2024 № 760/20948/16-ц. https://verdictum.ligazakon.net/document/118520073?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

Верховний Суд України. Касаційний цивільний суд. (2019). Постанова від 13.03.2019 № 756/10797/15-ц, 61-40676св18. https://ips.ligazakon.net/document/view/C018322?ed=2019_03_13.

Верховний Суд України. Касаційний цивільний суд. (2020). Постанова від 19 лютого 2020 р. у справі № 279/6459/14. https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_19_02_2020_roku_u_spravi_279_6459_14_ts.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. (2014). Ухвала від 03 вересня 2014 року, справа № 6-27356св14. http://reyestr.court.gov.ua/Review/40929950.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. (2014). Ухвала від 30 липня 2014, справа № 6-23752св14. http://reyestr.court.gov.ua/Review/40098087.

Вінтоняк, Н. Д. (2021). *Правовий режим корпоративних прав подружжя.* Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України.

Конституційний Суд України. (2012). *Рішення у справі за конституційним зверненням приватного підприємства "ІКІО" щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 61 Сімейного кодексу України.* Рішення від 19 вересня 2012 року № 17-рп/2012. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text.

Михальчук, О. (2024). *ВП ВС відступила від правової позиції щодо порядку поділу спільного сумісного майна.* https://www.hsa.org.ua/blog/vp-vs-vidstupila-vid-pravovoyi-poziciyi-shhodo-poriadku-podilu-spilnogo/-sumisnogo-maina.

Пленум Верховного Суду України. (2007). *Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу.* Постанова № 11 від 21 грудня 2007 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text.

Сімейний кодекс України. (2002). Закон від 10 січня 2002 р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.

References

Constitutional Court of Ukraine. (2012). *Decision in the case of the constitutional appeal of the private enterprise 'IKIO' regarding the official interpretation of the provisions of part one of Article 61 of the Family Code of Ukraine.* Decision of 19 September 2012 No. 17-rp/2012 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-12#Text.

High Specialised Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases. (2014). Ruling of 3 September 2014, case No. 6-27356св14 [in Ukrainian]. http://reyestr.court.gov.ua/Review/40929950.

High Specialised Court of Ukraine for Civil and Criminal Cases. (2014). Ruling of 30 July 2014, case No. 6-23752св14 [in Ukrainian]. http://reyestr.court.gov.ua/Review/40098087.

Mykhalchuk, O. (2024). *The Supreme Court departed from its legal position on the procedure for the division of joint property* [in Ukrainian]. https://www.hsa.org.ua/blog/vp-vs-vidstupila-vid-pravovoyi-poziciyi-shhodo-/poriadku-podilu-spilnogo-sumisnogo-maina.

Supreme Court of Ukraine. (2021). *Olga Stupak explained how to divide corporate rights between spouses in divorce proceedings* [in Ukrainian]. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1214722/.

Supreme Court of Ukraine. (2021). *Olga Stupak gave a lecture to judges on the practice of the Supreme Court in credit disputes* [in Ukrainian]. https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/navch_suddiv_praciv_aparativ_2021/1213542/.

Plenum of Supreme Court of Ukraine. (2007). *On the practice of applying legislation by courts when considering cases on the right to marriage and divorce*. Resolution No. 11 of 21 December 2007 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text.

Supreme Court of Ukraine. Civil Court of Cassation. (2019). Resolution No. 756/10797/15-ц, 61-40676св18 dated 13 March 2019 [in Ukrainian]. https://ips.ligazakon.net/document/view/C018322?ed=2019_03_13.

Supreme Court of Ukraine. Civil Court of Cassation. (2020). Resolution of 19 February 2020 in case No. 279/6459/14 [in Ukrainian]. https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_19_02_2020_roku_u_spravi_/279_6459_14_ts.

Supreme Court of Ukraine. Grand Chamber. (2020). Resolution No. 922/88/20 of 3 November 2020 [in Ukrainian]. https://verdictum.ligazakon.net/document/93217980

Supreme Court of Ukraine. Grand Chamber. (2021). Resolution No. 916/2813/18 dated 29 June 2021 [in Ukrainian]. https://verdictum.ligazakon.net/document/98531899.

Supreme Court of Ukraine. Grand Chamber. (2024). Resolution No. 760/20948/16-ц dated 10 April 2024 [in Ukrainian]. https://verdictum.ligazakon.net/document/118520073?utm_source=jurliga.lig/azakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03

Verkhovna Rada of Ukraine. (2018). *On Limited Liability Companies and Additional Liability Companies*. Law of Ukraine dated 6 February 2018 No. 2275-VIII [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2275-19#Text

Vintonak, N. D. (2021). *Legal regime of corporate rights of spouses.* Research Institute of Private Law and Entrepreneurship named after Academician F. G. Burchak of the National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

Supreme Court of Ukraine. (2019). Resolution of 11 December 2019, case No. 638/19826/15-ц [in Ukrainian]. http://reyestr.court.gov.ua/Review/86468310.

Family Code of Ukraine. (2002). Law of 10 January 2002 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text.

Отримано редакцією журналу / Received: 06.09.25
Прорецензовано / Revised: 23.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Liliya RADCHENKO, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3783-9489
e-mail: gli@online.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DIVISION OF SPOUSES' CORPORATE RIGHTS: REGULATORY FRAMEWORK AND JUDICIAL PRACTICE

Background. *The article examines the peculiarities of the distribution of corporate rights of spouses in legislation and national judicial practice. Trends in the consideration and resolution by courts of disputes concerning the division of joint property of spouses that is the subject of corporate relations are identified. Conclusions and proposals for improving the national system of legal regulation of family relations are formulated.*

Methods. *In the process of identifying and analysing the peculiarities of the division of corporate rights of spouses and their consequences in legislation, legal doctrine and judicial practice, general philosophical and special legal methods of researching social patterns, legal phenomena and legal categories were applied.*

Results. *As a result of considering the peculiarities of the division of corporate rights of spouses through the prism of legislative regulation and judicial practice, the absence of special normative provisions both at the level of the Family Code of Ukraine and within the framework of corporate legislation regarding the determination of the legal regime of corporate property formed at the expense of the joint property of spouses in particular, as a contribution to the authorised capital of a legal entity, as such, the right to which is enjoyed by both spouses (even if the other spouse is not a participant or founder of the legal entity), unless otherwise specified in the agreement between the spouses.*

The lack of necessary legal regulation has led to the development of various approaches in judicial practice regarding the ownership of property by corporations and the joint ownership of spouses.

Conclusions. *Legal relations regarding the division of corporate rights of spouses require proper legal regulation that would take into account the main developments in judicial practice, in particular in terms of establishing that the objects of joint shared ownership of spouses are property transferred by one of them as a contribution (investment) of a participant to the authorised capital of a legal entity. In the event of divorce, the participant's contribution to the authorised capital, which is the object of joint property of spouses, is subject to division between the spouses, taking into account its value on the date of division, unless otherwise specified in the agreement between the spouses. The consolidation of this provision at the regulatory level will contribute to the certainty of the rights and obligations of spouses and reduce the number of court disputes in this category of cases.*

Keywords: *spouses, corporate rights, participant's contribution, dividends, divorce.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.9
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-13

Наталія РИЖЕНКО, канд. юрид. наук, адвокат
ORCID ID: 0000-0001-7688-0268
e-mail: n.ryzhenko@knute.edu.ua
Державний торговельно-економічний університет, Київ, Україна

УСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПРОЖИВАННЯ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ ІЗ ЗАГИБЛИМ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЕМ

Вступ. ***Проаналізовано особливості розгляду справ про встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем у порядку цивільного судочинства, зокрема окремого провадження. Зважаючи на тривалість на території України станом на теперішній час правового режиму воєнного стану й активних бойових дій в окремих регіонах, де щодня гинуть військовослужбовці, зазначене питання є актуальним і широко застосовуваним у практиці. Визначено механізм звернення до суду із заявами про встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем особами, які не перебували в зареєстрованому шлюбі з військовим, наведено сучасні правові позиції Верховного Суду та сформовано висновки щодо належної доказової бази на підтвердження вимог про встановлення зазначеного вище факту.***

Методи. ***Методологічною основою проведеного дослідження стали загальнонаукові методи пізнання та спеціально-юридичний метод. Серед загальнонаукових застосовано такі методи: системного аналізу – при дослідженні судової практики щодо встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем; спостереження, узагальнення – при формуванні положень щодо особливостей процесуальних вимог до встановлення зазначеного факту та доказової бази. Юридичний метод застосовано для аналізу структури правових норм та їх тлумачення, зокрема положень Цивільного процесуального кодексу України про порядок установлення фактів, що мають юридичне значення.***

Результати. ***З'ясовано, що справи про встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем мають розглядатися в порядку цивільного судочинства (окремого чи позовного провадження); у випадку окремого провадження має бути визначена мета встановлення зазначеного вище факту, що надасть можливість здійснення заявницею своїх немайнових або майнових прав за умови відсутності спору про право; установлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем можливе лише у випадку, якщо військовий не перебував у цей час в іншому зареєстрованому шлюбі; заявниця має надати суду докази спільного проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем; ознаками спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу в їх сукупності є: спільний побут, проживання в одному житловому приміщенні, спільне господарство, спільні витрати.***

Висновки. ***Заяви про встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем є одними з найпоширеніших справ, що розглядаються судами загальної юрисдикції в порядку цивільного судочинства, зокрема окремого провадження. Нами проаналізовано низку правових позицій Верховного Суду, що свідчать про актуальність цього питання та необхідність формування чіткої правозастосовної практики щодо розгляду справ зазначеної категорії.***

Ключові слова: ***юридичний факт, спадкові права, соціальні права, загиблий військовослужбовець, цивільний шлюб.***

Вступ

Передумови та актуальність дослідження. Значної актуальності питання встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем набуло в період повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України в лютому 2022 року. На жаль, у повсякденному житті фактично щоденно гинуть військові, а їхні сім'ї зіштовхуються з необхідністю реалізації своїх спадкових і соціальних прав. Однак не завжди вдається реалізувати зазначені вище права швидко та без проблем. У зв'язку з тим, що в Україні поширений інститут цивільного шлюбу, після смерті військовослужбовців їхні цивільні дружини для того, щоб реалізувати свої спадкові, соціальні та інші права, мають довести в судовому порядку факт проживання однією сім'єю з військовослужбовцем. Отже, наше дослідження станом на теперішній час має особливу актуальність, оскільки ми розкриємо механізм установлення таких фактів, а саме, до якого суду слід звернутися, які вимоги до змісту заяви про встановлення зазначеного вище факту та якими доказами має бути підтверджено такий факт.

Мета статті полягає у з'ясуванні механізму встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем, а саме розкритті змісту процесуальних вимог для звернення до суду із заявою про встановлення зазначеного вище факту, визначенні доказової бази, огляді судової практики Верховного Суду із зазначеного питання.

Завдання дослідження полягає у визначенні особливостей і порядку розгляду в окремому провадженні заяв про встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем з урахуванням практики Верховного Суду.

Методи

Методологічною основою проведеного дослідження стали загальнонаукові методи пізнання, а саме методи системного аналізу, спостереження, узагальнення та юридичний метод, що належить до спеціальних. Метод системного аналізу застосовано при дослідженні судової практики щодо встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем, методи спостереження, узагальнення – при формуванні положень про особливості процесуальних вимог до встановлення зазначеного факту та доказової бази, юридичний метод – при аналізі структури правових норм та їх тлумачення, зокрема положень Цивільного процесуального кодексу України щодо порядку встановлення фактів, які мають юридичне значення.

Результати

Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 року "Про введення воєнного стану в Україні" (Про введення воєнного стану …, 2022) у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України, відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України (Конституція України, 1996), Закону

© Риженко Наталія, 2025

України "Про правовий режим воєнного стану" (Про правовий режим…, 2015), в Україні з 05 год 30 хв 24 лютого 2022 року введено воєнний стан.

24.02.2022 року також видано Указ Президента України № 69/2022 "Про загальну мобілізацію", який затверджений Верховною Радою у формі Закону про затвердження Указу Президента України "Про загальну мобілізацію" № 7113 (Про загальну мобілізацію, 2022).

Пункт 4 Указу передбачає, що призов військовозобов'язаних, резервістів і залучення транспортних засобів для забезпечення потреб Збройних сил України, Національної гвардії України. Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, інших військових формувань необхідно здійснювати в обсягах, визначених згідно з мобілізаційними планами, а Генеральному штабу Збройних сил України – визначити черговість та обсяги призову військовозобов'язаних, резервістів і транспортних засобів національної економіки в межах загального строку мобілізації (п. 5 Указу) (Про загальну мобілізацію, 2022).

Станом на теперішній час на території України продовжує діяти правовий режим воєнного стану і триває мобілізація. Відповідно, за майже чотири роки повномасштабного вторгнення Україна має втрати серед військовослужбовців.

Після загибелі військового перед його рідними постає чимало юридичних питань, зокрема щодо оформлення спадщини, отримання одноразової грошової допомоги для сім'ї військовослужбовця, соціального статусу й гарантій членам сім'ї тощо.

Зазвичай після смерті військовослужбовця його спадкоємцями є дружина, діти та батьки. Однак в Україні поширена практика проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу – так званий цивільний шлюб.

Чоловік і жінка, які проживають у цивільному шлюбі, не реєструють свої відносини офіційно, а у випадку загибелі військового його цивільна дружина фактично має складнощі з реалізацією свого спадкового права, оскільки не може його підтвердити, пред'явивши нотаріусу чи іншим уповноваженим органам свідоцтво про шлюб. Отже, реалізувати свої спадкові права така жінка може лише після встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем без реєстрації шлюбу в судовому порядку.

Справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення, належать до юрисдикції суду за таких умов:

- факти, що підлягають установленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них мають залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. Для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення;
- установлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право. Якщо під час розгляду справи про встановлення факту заінтересованими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право, то суд залишає заяву без розгляду й роз'яснює цим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах;
- заявник не має іншої можливості одержати чи відновити документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення. Для цього заявник разом із заявою про встановлення факту подає докази на підтвердження того, що до її пред'явлення він звертався до відповідних організацій за одержанням документа, який посвідчував би такий факт, але йому в цьому було відмовлено із зазначенням причин відмови (відсутність архіву, запису в актах цивільного стану тощо);
- чинним законодавством не передбачено іншого позасудового порядку встановлення юридичних фактів (Постанова у справі № 560/17953/21).

У цьому дослідженні ми проаналізуємо особливості встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем саме в порядку окремого провадження, тобто за відсутності спору про право, оскільки за наявності такого спору слід звертатися до суду для встановлення зазначеного вище факту в порядку позовного провадження, яке має певні процесуальні відмінності та порядок розгляду порівняно з окремим провадженням.

Порядок установлення зазначеного вище факту за умови відсутності спору про право врегульовано гл. 6 розд. IV Цивільного процесуального кодексу України (далі ЦПК України) (Цивільний процесуальний кодекс…, 2004).

Слід також зазначити, що в 2022–2023 роках мали місце дискусії стосовно юрисдикції спорів про встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем. Питання полягало в тому, які ж, усе-таки, суди – адміністративної чи загальної юрисдикції – мають установлювати такі факти, якщо метою встановлення факту було отримання одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця.

Однак 18.01.2024 року Велика Палата Верховного Суду (далі ВП ВС) у постанові № 560/17953/21 відступила від правових висновків ВП ВС і Касаційного цивільного суду ВС щодо юрисдикції справ про встановлення фактів, указавши, що справи про встановлення фактів, які мають юридичне значення, розглядаються у позасудовому та судому порядку. Рішення стосовно фактів, що мають юридичне значення, прийняті в позасудовому порядку, можуть бути оскаржені до судів адміністративної юрисдикції. Юридичні факти, які треба встановлювати в судовому порядку, вирішуються судами цивільної юрисдикції за правилами ЦПК України. Справи про встановлення факту проживання однією сім'єю без шлюбу із загиблим військовослужбовцем підлягають розгляду в порядку цивільного судочинства незалежно від мети звернення до суду (зокрема підтвердження соціального статусу для призначення та виплати одноразової грошової допомоги сім'ї військовослужбовця) і наявності в заявника певних цивільних прав та обов'язків чи виникнення публічно-правових спорів із суб'єктами владних повноважень (Постанова у справі № 560/17953/21).

31.01.2024 року Верховний Суд у постанові № 357/7533/22 також сформував правову позицію, а саме, що справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу для реалізації права на отримання одноразової грошової допомоги згідно зі ст. 16-1 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" для члена сім'ї загиблого (померлого) військовослужбовця підлягають розгляду судами цивільної юрисдикції (Постанова у справі № 357/7533/22).

Відповідно до ч. 1 ст. 293 ЦПК України окреме провадження – це вид непозовного цивільного судочинства, у порядку якого розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони

прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав.

Згідно з п. 5 ч. 2 ст. 293 ЦПК України, суд розглядає в порядку окремого провадження справи про встановлення фактів, що мають юридичне значення.

Перелік юридичних фактів, що підлягають установленню в судовому порядку, зазначений у ст. 315 ЦПК України, не є вичерпним. Відповідно до п. 5 ч. 1 ст. 315 ЦПК України, суд розглядає справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Згідно із ч. 2 ст. 315 ЦПК України, у судовому порядку можуть бути встановлені також інші факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення.

Частиною 1 ст. 316 ЦПК України визначено, що заява фізичної особи про встановлення факту, який має юридичне значення, подається до суду за місцем її проживання. У заяві має бути зазначено: 1) який факт заявник просить установити та з якою метою; 2) причини неможливості одержання або відновлення документів, що посвідчують цей факт; 3) докази, що підтверджують факт (ч. 1 ст. 318 ЦПК України) (Цивільний процесуальний кодекс…, 2004).

Щодо особливостей розгляду таких заяв, слід зазначити, що встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем можливе лише у випадку, якщо військовий не перебував у цей час в іншому зареєстрованому шлюбі. Доволі часто в житті мають місце ситуації, коли подружжя вирішує припинити шлюбні відносини, ведення спільного господарства та проживання, однак із тих чи інших причин не розриває стосунки офіційно, тобто через відділ державної реєстрації актів цивільного стану чи в судовому порядку. Із часом такі пари, які припинили шлюбні відносини, будують нові стосунки й сім'ї, але не реєструють їх офіційно, оскільки в них не розірвано попередній шлюб. Причини можуть бути дуже різними, однак для нашого дослідження не мають значення.

Коли один із подружжя помирає, у нашому випадку – військовий, постає питання, хто ж має спадкувати – дружина, з якою фактично шлюб припинено, але офіційно не розірвано, чи цивільна дружина, з якою військовий проживав на час загибелі.

12.03.2025 року Верховний Суд поставив крапку у цій дискусії, сформувавши у постанові № 336/1978/23 правову позицію, яка полягає у тому, що перебування особи в зареєстрованому шлюбі унеможливлює встановлення судом факту її спільного проживання з іншою особою однією сім'єю без реєстрації шлюбу (Постанова у справі № 336/1978/23).

Доказами, які має надати заявниця для встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем, можуть бути показання свідків, письмові докази у вигляді договорів, наприклад про придбання спільного майна, довідок, виписок, витягів, у тому числі про реєстрацію місця проживання особи; електронні докази у вигляді фото, відео, текстових, аудіозаписів, що підтверджують факт спільного проживання, ведення спільного господарства, реалізації прав та виконання обов'язків, що притаманні подружжю.

Верховний Суд у постанові від 30.10.2019 року у справі № 643/6799/17 сформував такий правовий висновок. Проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу є спеціальною (визначеною законом, законною) підставою для виникнення у них деяких прав та обов'язків, зокрема права спільної сумісної власності на майно. Для встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу потрібно враховувати в сукупності всі ознаки, що притаманні наведеному визначенню. Так, при встановленні факту наявності в осіб спільного побуту доцільно враховувати ознаки, визначені в понятті домогосподарства. Домогосподарство є сукупністю осіб, які спільно проживають в одному житловому приміщенні або його частині, забезпечують себе всім необхідним для життя, ведуть спільне господарство, повністю або частково об'єднують і витрачають кошти. Взаємність прав та обов'язків передбачає наявність як у жінки, так і в чоловіка особистих немайнових і майнових прав та обов'язків, які можуть випливати, зокрема, з нормативно-правових актів, договорів, укладених між ними, звичаїв. Для встановлення цього факту важливе значення має з'ясування місця і часу такого проживання. Підтвердженням може бути їхня реєстрація за таким місцем проживання, пояснення свідків, представників житлово-експлуатаційної організації. Щодо часу проживання, слід зазначити, що за своєю природою проживання однією сім'єю спрямоване на тривалі відносини (Постанова у справі № 643/6799/17).

Отже, доходимо висновку, що ознаками спільного проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу в сукупності є: спільний побут, проживання в одному житловому приміщенні, спільне господарство, спільні витрати. Також слід урахувати, що таке проживання має бути тривалим.

Водночас потрібно зазначити, що, до прикладу, лише спільний відпочинок, без наявності інших ознак сім'ї, не є достатнім доказом для визнання факту проживання однією сім'єю в розумінні ст. 74 СК України (Постанова у справі № 522/25049/16-ц).

Дискусія і висновки

Під час проведеного дослідження ми дійшли таких висновків: справи про встановлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем мають розглядатися в порядку цивільного судочинства, однак це може бути окреме чи позовне провадження. У нашому дослідженні проаналізовано особливості встановлення зазначених вище фактів саме в порядку окремого провадження, тобто за відсутності спору про право; установлення факту проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем можливе лише у випадку, якщо військовий не перебував у цей час в іншому зареєстрованому шлюбі; заявниця має повідомити суду, з якою метою їй необхідне встановлення такого факту; суд при розгляді зазначеної заяви має з'ясувати, що встановлення факту не пов'язується з подальшим вирішенням спору про право, а має значення для охорони прав, свобод та інтересів заявниці або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав, або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав; заявниця має надати суду докази спільного проживання однією сім'єю із загиблим військовослужбовцем, до яких слід віднести: показання свідків, письмові докази у вигляді договорів, наприклад про придбання спільного майна, довідок, виписок, витягів, у тому числі про реєстрацію місця проживання особи; електронні докази у вигляді фото, відео, текстових, аудіозаписів, що підтверджують факт спільного проживання, ведення спільного господарства, реалізації прав та виконання обов'язків, що притаманні подружжю; ознаками спільного

проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу в сукупності є: спільний побут, проживання в одному житловому приміщенні, спільне господарство, спільні витрати. Також слід урахувати, що таке проживання має бути тривалим.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Велика Палата Верховного Суду. (2024, 18 січня). Постанова у справі № 560/17953/21. https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563

Верховна Рада України. (1996). *Конституція України*. Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

Верховна Рада України. (2015). *Про правовий режим воєнного стану*. Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/stru#Stru

Верховна Рада України. (2004). *Цивільний процесуальний кодекс України*. Закон України від 18.03.2004 р. № 435-IV. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

Верховний Суд. (2025, 12 березня). Постанова у справі № 336/1978/23. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125809025

Верховний Суд. (2019, 30 жовтня). Постанова у справі № 643/6799/17. https://reyestr.court.gov.ua/Review/85354697

Верховний Суд. (2019, 27 лютого). Постанова у справі № 522/25049/16-ц. https://reyestr.court.gov.ua/Review/80181201

Верховний Суд. (2024, 31 січня). Постанова у справі № 357/7533/22. https://reyestr.court.gov.ua/Review/116798859

Президент України. (2022). *Про введення воєнного стану в Україні*. Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

Президент України. (2022). *Про загальну мобілізацію*. Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 69/2022. https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413

References

Verkhovna Rada of Ukraine. (2004). *Civil Procedure Code of Ukraine*. Law of Ukraine 18.03.2004, № 435-IV [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (1996). *Constitution of Ukraine*. Law of Ukraine 28.06.1996, № 254к/96-ВР [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *On the legal regime of martial law*. Law of Ukraine 12.05.2015, № 389-VIII [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/stru#Stru

Grand Chamber of the Supreme Court. (2024, January 18). Judgment in the case № 560/17953/21 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/116512563

President of Ukraine. (2022). *On general mobilization*. Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022, № 69/2022 [in Ukrainian]. https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413

President of Ukraine. (2022). *On the introduction of martial law in Ukraine*. Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022, № 64/2022 [in Ukrainian]. https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397

Supreme Court. (2019, February 27). Ruling in the case № 522/25049/16-ц [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/80181201

Supreme Court. (2024, January 31). Ruling in the case № 357/7533/22 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/116798859

Supreme Court. (2025, March 12). Resolution in case № 336/1978/23 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/125809025

Supreme Court. (2019, October 30). Ruling in the case № 643/6799/17 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/85354697

Отримано редакцією журналу / Received: 12.09.25
Прорецензовано / Revised: 23.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Nataliia RYZHENKO, PhD (Law), Attorney at Law
ORCID ID: 0000-0001-7688-0268
e-mail: n.ryzhenko@knute.edu.ua
State University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine

ESTABLISHING THE FACT OF FAMILY COHABITATION WITH A DECEASED MEMBER OF THE ARMED FORCES

Background. ***The article examines the peculiarities of considering cases in establishing the fact of living in the same family with a deceased serviceman in civil proceedings, in particular, separate proceedings. Given the duration of the legal regime of martial law in Ukraine, as of the present time, and active hostilities in certain regions, where servicemen die every day, the above-mentioned issue is relevant and widely used in practice. We have determined the mechanism for applying to the court with applications on establishing the fact of living in the same family with a deceased serviceman by persons who were not in a registered marriage with a serviceman, presented the current legal positions of the Supreme Court and formed conclusions on the appropriate evidentiary base to support the requirements for establishing the above-mentioned fact.***

Methods. ***The methodological basis of the conducted research was general scientific methods of cognition and a special legal method. Among the general scientific methods, the method of system analysis was applied when studying judicial practice regarding the establishment of the fact of living in the same family with a deceased serviceman, observation methods, and generalization when forming provisions regarding the features of the procedural requirements for establishing the specified fact and the evidentiary base. The legal method was applied to the analysis of the structure of legal norms and their interpretation, in particular, the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine on the procedure for establishing facts of legal significance.***

Results. ***It was found that cases on establishing the fact of living in the same family with a deceased serviceman should be considered in the order of civil proceedings (separate or claim proceedings); in the case of separate proceedings, the purpose of establishing the above-mentioned fact should be determined, which will allow the applicant to exercise her non-property or property rights in the future, provided that there is no dispute about the right; establishing the fact of living in the same family with a deceased serviceman is possible only if the serviceman was not in another registered marriage at that time; the applicant must provide the court with evidence of living in the same family with the deceased serviceman; the signs of living in the same family of a man and a woman without marriage registration, in their entirety, are: common life, living in the same residential premises, common household, common expenses.***

Conclusions. ***Applications to establish the fact of living in the same family with a deceased serviceman are among the most common cases considered by courts of general jurisdiction in civil proceedings, particularly in separate proceedings. We have analyzed several Supreme Court decisions, which indicate the relevance of this issue and the need to establish a clear law enforcement practice for considering cases of this category.***

Keywords: ***legal fact, hereditary rights, social rights, deceased serviceman, civil marriage.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 349.2
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-14

Ірина САХАРУК, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-9146-2491
e-mail: sakharuk_iryna@knu.ua
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

УПРАВЛІННЯ ПСИХОСОЦІАЛЬНИМИ РИЗИКАМИ ЯК СКЛАДНИК СУЧАСНОГО ІНСТИТУТУ ОХОРОНИ ПРАЦІ: МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Вступ. *У статті досліджено правові основи управління психосоціальними ризиками як елемент сучасного інституту охорони праці, зокрема в контексті міжнародних стандартів і перспектив їх імплементації в Україні. Актуальність теми зумовлена трансформацією підходів до безпеки й здоров'я на роботі в умовах глобальних соціальних викликів, а також суттєвим погіршенням стану психічного здоров'я населення України у зв'язку з повномасштабною війною.*

Методи. *Для проведення дослідження використано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання. Діалектичний метод дав змогу проаналізувати трансформації підходів до інституту охорони праці; формально-юридичний і порівняльно-правовий методи в сукупності – дослідити зміст нормативних актів у сфері охорони праці, зіставити міжнародні стандарти й національне законодавство; системний і структурно-функціональний методи – обґрунтувати місце управління психосоціальними ризиками в системі охорони праці, а метод правового моделювання – сформулювати пропозиції щодо вдосконалення законодавства.*

Результати. *Проаналізовано нормативні підходи Міжнародної організації праці та Європейського Союзу щодо запобігання психосоціальним ризикам, а також сучасний стан правового регулювання охорони праці в контексті захисту психічного здоров'я на роботі в Україні. Установлено фрагментарність, відсутність системного підходу до захисту від психосоціальних ризиків на роботі в національному трудовому законодавстві, а також у наявних законопроєктах у аналізованій сфері.*

Висновки. *За результатами дослідження обґрунтовано необхідність переосмислення інституту охорони праці шляхом розширення його змісту й інтеграції управління психосоціальними ризиками до систем управління безпекою і здоров'ям на роботі. Установлено, що впровадження програм психосоціальної підтримки на робочому місці, у тому числі на умовах соціального партнерства, може стати ефективним інструментом профілактики психосоціальних ризиків, навіть за відсутності комплексного галузевого регулювання.*

Ключові слова: *безпека та здоров'я на роботі, охорона праці, психосоціальні ризики, психічне здоров'я, міжнародні трудові стандарти, Європейський Союз, соціальне партнерство.*

Вступ

Трансформація сучасних трудових відносин зумовлює переосмислення традиційних підходів до забезпечення безпеки та здоров'я на роботі. Якщо класична модель охорони праці історично зосереджувалася переважно на мінімізації фізичних виробничих ризиків, то в умовах глобальних криз, цифровізації, воєнних конфліктів, соціальної нестабільності дедалі більшої актуальності набуває питання захисту психічного здоров'я працівників та управління психосоціальними ризиками.

Особливо гостро ця проблема постає в Україні у зв'язку з повномасштабною збройною агресією російської федерації[1], що призвела до колосального зростання рівня стресу, тривожності, емоційного виснаження та інших негативних психоемоційних станів у працюючого населення. Водночас національна система охорони праці продовжує ґрунтуватися переважно на традиційних підходах, зосереджуючи увагу на техніці безпеки й виробничій санітарії, що не відповідає сучасним міжнародним тенденціям.

У цьому контексті особливого значення набуває аналіз міжнародних стандартів, насамперед підходів Міжнародної організації праці та Європейського Союзу, а також визначення напрямів удосконалення правового регулювання управління психосоціальними ризиками в Україні. Актуальним також є дослідження ролі програм психосоціальної підтримки на робочому місці як інструменту забезпечення психологічної безпеки працівників в умовах відсутності комплексного централізованого правового регулювання. Такі програми, що впроваджуються на рівні підприємств на засадах соціального партнерства, корпоративної соціальної відповідальності та локальної нормотворчості, демонструють потенціал ефективного реагування на психосоціальні ризики, сприяють формуванню культури психічного благополуччя та можуть слугувати перехідною моделлю до майбутнього системного нормативного врегулювання.

Проблематика управління психосоціальними ризиками в трудових правовідносинах у вітчизняній юридичній науці залишається недостатньо розробленою. Окремі аспекти охорони праці, безпеки й гігієни праці традиційно були предметом дослідження в роботах українських учених, однак питання системної інтеграції психічного здоров'я у структуру інституту охорони праці досі не отримало комплексного теоретико-правового осмислення. У європейській доктрині питання регулювання психосоціальних ризиків вивчається ширше – є як політичні й аналітичні звіти (передусім Європейського агентства з безпеки та гігієни праці (EU-OSHA), Європейської фундації з поліпшення умов життя та праці Eurofound), так і емпіричні дослідження, які показують, що наявність спеціального національного законодавства зумовлює більшу ймовірність упровадження роботодавцями заходів із протидії психосоціальних ризиків. При цьому відсутність уніфікованого підходу ЄС породжує дискусії про межі правового регулювання (Eurofound, EU-OSHA, 2014).

Метою статті є комплексний аналіз стандартів Міжнародної організації праці та Європейського Союзу у сфері управління психосоціальними ризиками на роботі, оцінювання стану правового регулювання захисту психічного здоров'я працівників в Україні й обґрунтування

© Сахарук Ірина, 2025

[1] Тут збережено орфографію автора.

напрямів удосконалення національного законодавства, а також визначення ефективності програм психосоціальної підтримки на робочому місці як інструменту локального реагування.

Методи

У роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, зокрема: діалектичний – для аналізу розвитку інституту охорони праці та трансформації підходів до безпеки й здоров'я на роботі; формально-юридичний – для дослідження змісту нормативно-правових актів у сфері охорони праці; порівняльно-правовий – для зіставлення міжнародних стандартів МОП, актів Європейського Союзу та національного законодавства України; системний і структурно-функціональний – для обґрунтування місця управління психосоціальними ризиками в системі охорони праці; правового моделювання – для формулювання пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства.

Результати

Дослідження стану психічного здоров'я населення в Україні в контексті викликів сучасності. Згідно зі Стандартом ISO 45003:2021 "Управління охороною здоров'я та безпекою праці. Психологічне здоров'я та безпека на виробництві. Настанови з керування психосоціальними ризиками", *психосоціальний ризик* – це будь-який ризик, пов'язаний із небезпеками, які виникають у процесі організації робіт, унаслідок соціальних факторів та аспектів виробничого середовища (Міністерство економіки, довкілля…, 2024). Якщо керуватись указаним визначенням, то навіть за звичайних умов будь-яке робоче середовище має низку психосоціальних ризиків, які мають ураховуватись роботодавцем у системі управління охороною праці. Водночас в Україні ситуація ускладнюється масштабними викликами останнього десятиліття: війна з 2014 року, пандемія Covid-19, повномасштабне вторгнення 2022 року, які значно погіршили загальний стан психічного здоров'я населення і збільшили кількість психосоціальних ризиків на роботі (у т. ч. через обстріли, вимкнення електроенергії, підвищене навантаження, втрату базового відчуття безпеки тощо). У Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року наголошено, що проблеми психічного здоров'я, зокрема депресивні стани, оцінювались як прихований виклик ще до початку повномасштабного вторгнення, а на сьогодні набувають пріоритету й будуть потребувати значних ресурсів (Кабінет Міністрів України, 2025). Саме тому, як слушно зауважують В. І. Теремецький, Р. В. Колодчина, необхідно вживати ефективних заходів як під час війни, так і після, щоб зменшити негативні наслідки для психічного здоров'я. Очікується, що державне правове регулювання в цьому напрямі й психосоціальна освіта забезпечать кращі результати завдяки інтеграції різноманітних ефективних заходів (Теремецький, & Колодчина, 2022, с. 58).

У зведеному брифі ЮНІСЕФ 2025 року вказано, що ще до повномасштабного вторгнення Україна стикалася зі значним тягарем психічних розладів, які були другою за величиною причиною інвалідності в країні, впливаючи приблизно на 30 % населення. Пандемія та повномасштабна війна ще більше посилили цей тягар, призвівши до значного психологічного дистресу серед українського населення та зростання поширеності тривожних і депресивних розладів. За результатами нещодавніх опитувань, 77 % українців відчували стрес або сильне нервове виснаження, 44–48 % населення мають помірний або тяжкий рівень тривоги, а 32–39 % демонструють симптоми посттравматичного стресового розладу (UNICEF, 2025).

Згідно з даними міждисциплінарного кабінетного дослідження Національного психотравматичного центру ARQ та Амстердамського вільного університету (2024), приблизно три із чотирьох опитаних дорослих повідомляли про погіршення психічного здоров'я з початку великої війни, особливо внутрішньо переміщені особи, мешканці прифронтових зон, жінки й підлітки (ARQ National Psychotrauma Centre…, 2024).

За даними дослідження, оприлюдненого в межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я "Ти як?" (вересень 2024), близько 47 % українців відчувають високий рівень стресу, водночас 73 % людей мають певний запас стійкості, що дає змогу їм адаптуватися та справлятися з викликами сьогодення (UNICEF, 2024).

Результати 12-ї хвилі дослідження Gradus Research (червень 2025 року) показують, що 87 % українців перебувають у стані стресу, про що вони свідомо заявляють. Найчастіші емоції – втома (55 %), напруженість (41 %), надія (36 %). Порівняно з 2024 роком рівень втоми та надії зріс (з 52 і 31 %, відповідно), що свідчить про посилення психологічного навантаження, але також про збереження внутрішньої стійкості (Gradus Research Company, 2025).

Загалом цифри відрізняються, оскільки залежать від методології досліджень / опитувань (репрезентативність вибірки, різні шкали, формат опитування тощо). Водночас ідеться про великий відсоток населення України, яке відчуває підвищений вплив на власне психічне здоров'я в умовах повномасштабної війни, що безпосередньо впливає і на робоче середовище, продуктивність на роботі тощо.

Відповідно, питання реформування інституту охорони праці, розширення його меж із метою управління не лише фізичними, а й психосоціальними ризиками, є на сьогодні не лише питанням імплементації міжнародних трудових стандартів, але й глобальним питанням збереження психічного здоров'я та добробуту населення України в умовах масштабних викликів, у тому числі зумовлених триваючою агресією рф. Так, у звіті за результатами проведення тренінгів для інспекторів праці Державної служби України з питань праці щодо психосоціальної підтримки на робочому місці у воєнний та післявоєнний час (квітень–травень 2022 року) наголошено, що під час війни та післявоєнного часу психічне здоров'я є ключовим аспектом підтримки працездатного населення, а також стійкості бізнесу та продуктивності (International Labour Organization, 2022).

Стандарти Міжнародної організації праці та Європейського Союзу щодо протидії психосоціальним ризикам. Відповідно до міжнародних трудових стандартів, на сьогодні управління психосоціальними ризиками вважається невід'ємним складником системи управління охороною праці. Згідно зі ст. 1 Конвенції МОП № 155 про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище 1981 року (яка з 2022 року входить до системи основоположних конвенцій МОП), термін "здоров'я" стосовно праці включає фізичні та *психічні елементи*, які впливають на здоров'я і безпосередньо стосуються безпеки й гігієни праці (Міжнародна організація праці, 1981). Статтею 1 Конвенції МОП № 161 про служби гігієни праці 1985 року на ці служби покладено профілактичні функції та відповідальність за консультування роботодавця, працівників та їхніх представників із питань вимог щодо

створення і підтримання безпечного та здорового виробничого середовища, яке сприятиме оптимальному фізичному та *психічному здоров'ю* у зв'язку з трудовою діяльністю (Міжнародна організація праці, 1985).

Керівні принципи щодо систем управління безпекою та гігієною праці МОП-БГП 2001 визначають пов'язані з виробництвом травми, погіршення стану здоров'я та захворювання – негативні наслідки для здоров'я, що виникають під впливом хімічних, біологічних, фізичних, організаційних та *психосоціальних факторів* під час виконання робіт (МОП-БГП, 2001). При цьому фактори на робочому місці, які можуть викликати стрес, визначаються психосоціальними ризиками.

Керівні принципи з охорони психічного здоров'я на робочому місці 2023 року, підготовлені спільно МОП і ВООЗ, визначають, що працівники заслуговують на невід'ємне право на найбільш досяжний рівень *психічного здоров'я на робочому місці*, незалежно від форми їхньої зайнятості (МОП, ВООЗ, 2023).

Психосоціальні ризики визнаються ключовим пріоритетом, який слід ураховувати у майбутньому світі праці. Очікується, що управління психосоціальними ризиками стане дедалі складнішим на тлі швидкого розвитку технологій, змін у трудових відносинах і зростання різноманітності робочої сили. Тому існує нагальна потреба впроваджувати гнучкі політики та дії, орієнтовані на профілактику (Jain et al., 2022). Саме тому, зокрема, Глобальна стратегія МОП із безпеки й гігієни праці 2024–2030 закликає учасників МОП прискорити дії для безперервного вдосконалення формування превентивної культури безпеки й охорони праці (International Labour Organization, 2023). Також у Стратегії наголошено на необхідності: прискорення прогресу щодо сприяння, поваги й поступового забезпечення фундаментального права на безпечне та здорове робоче середовище у всьому світі; внеску в глобальне зниження кількості виробничих нещасних випадків, травм і захворювань; скорочення пов'язаних із цим соціально-економічних витрат.

Стосовно нормативного регулювання здоров'я та безпеки на робочому місці в Європейському Союзі Рамкова директива ЄС 89/391/ЄЕС щодо впровадження заходів для сприяння покращенню безпеки та здоров'я працівників на роботі не застосовує терміни "психосоціальні ризики", "психічне здоров'я". Водночас ст. 5 Директиви визначає обов'язок роботодавця забезпечувати безпеку й охорону здоров'я працівників у *кожному пов'язаному з роботою аспекті* (Рада ЄС, 1989). Звісно, Директива була прийнята у 1989 році, коли загалом психосоціальні фактори й ризики ще не розглядались як частина систем управління охороною праці. Водночас інтерпретаційний документ 2014 року стосовно імплементації Директиви Ради 89/391/ЄЕС щодо психічного здоров'я на робочому місці (European Commission, 2014) містить додаткові пояснення, зазначаючи, що всі зобов'язання в межах Директиви також застосовуються до *запобігання ризикам щодо психічного здоров'я на робочому місці*, включаючи оцінювання психосоціального ризику й уживання відповідних профілактичних заходів для зменшення стресу, пов'язаного з роботою.

Сьогодні на рівні ЄС приділяється все більше уваги необхідності перегляду підходів до управління безпекою і здоров'ям на роботі з урахуванням як фізичного, так і психічного здоров'я працівників. Наприклад, Рамкова стратегія ЄС із безпеки та здоров'я на роботі на 2021–2027 роки "Безпека та здоров'я на роботі в мінливому світі праці" наголошує на необхідності зосередити увагу на *психосоціальних ризиках* як у контексті дослідження їхнього впливу на психічне здоров'я працівників, так і здійснення заходів для підтримки психологічного благополуччя на робочому місці (Європейська Комісія, 2021). Окремо у Стратегії наголошено на важливій ролі актів соціального партнерства щодо протидії психосоціальним ризикам на роботі, а соціальним партнерам запропоновано "ужити заходів і актуалізувати чинні угоди на міжгалузевому та секторальному рівнях до 2023 року для розв'язання нових проблем щодо безпеки та здоров'я на роботі, пов'язаних із цифровим ринком праці, особливо психосоціальних і ергономічних ризиків" (Європейська Комісія, 2021, с. 13). На сьогодні найбільше значення мають Рамкова угода про робочий стрес (2004), Рамкова угода про насильство і домагання на робочому місці (2007), які впроваджуються на рівні ЄС і національних рівнях країн-членів завдяки соціальним партнерам.

На основі одного з глобальних багаторівневих порівняльно-правових досліджень у межах більше 30 країн Європи (аналіз законодавства, узагальнення опитувань міжнародних організацій, власне опитування працівників) було встановлено, що в тих країнах, які вже прийняли специфічне законодавство щодо протидії психосоціальним ризикам, виявлено більше організаційних заходів щодо зниження стресу, пов'язаного з роботою. Крім того, було встановлено зв'язок між наявністю організаційних планів дій, наданням більших робочих ресурсів і меншою кількістю повідомлень про робочий стрес у цих країнах (Jain et al., 2022).

Підходи до трансформації правового регулювання управління охороною праці в Україні. Питання протидії психосоціальним ризикам на роботі як частини системи управління охороною праці залишається законодавчо неврегульованим в Україні. Ні Кодекс законів про працю України, ні Закон України "Про охорону праці" 1992 року, ні навіть Закон України "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану" 2022 року не регламентують заходів щодо забезпечення безпечних і належних психологічних умов праці. У національній доктрині трудового права так само залишається переважним розуміння охорони праці як дотримання норм техніки безпеки та виробничої санітарії, і лише окремі науковці звертають увагу на психологічну безпеку працівника (дет. див. Сахарук, 2020, с. 44). Згідно зі ст. 4 Закону України "Про охорону праці", одним із принципів державної політики визначено необхідність адаптації трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану (Верховна Рада України, 1992). Проте серед елементів управління охороною праці, регламентованих ст. 13 Закону, не відображено необхідність попередження чи мінімізації впливу психосоціальних ризиків на здоров'я працівників. При цьому певну частину заходів, визначених цією нормою, можна адаптувати та застосовувати в контексті забезпечення належних психологічних умов праці (дет. див. Сахарук, 2023). Однак, на нашу думку, потребує перегляду сам підхід до інституту охорони праці, де захист психічного здоров'я працівника буде перебувати на одному рівні із заходами щодо захисту фізичного здоров'я, а управління психосоціальними ризиками буде включено в загальну систему управління охороною праці.

Проєкт Закону України "Про безпеку та здоров'я працівників на роботі" № 10147 (Верховна Рада України,

2023) хоч і передбачає часткове реформування інституту охорони праці, у тому числі впровадження ризико-орієнтованого підходу до системи управління охороною праці, водночас так само не визначає управління психосоціальними ризиками частиною відповідної системи.

Аналіз Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року (Кабінет Міністрів України, 2025) і супровідного оперативного плану дає можливість зробити висновок, що, хоча у тексті згадується принцип "здоров'я в усіх політиках", але конкретні, спеціальні положення про охорону праці загалом і протидію психосоціальним ризикам на роботі зокрема в документі відсутні, хоча Стратегія наголошує на необхідності "врахування питань психічного здоров'я населення під час формування політик на всіх рівнях та в усіх сферах життєдіяльності".

У січні 2025 року було прийнято Закон України "Про систему охорони психічного здоров'я в Україні" (Верховна Рада України, 2025), згідно зі ст. 10 якого роботодавців віднесено до суб'єктів, що забезпечують організацію надання допомоги у сфері психічного здоров'я або сприяють їй. Закон містить окрему норму щодо охорони психічного здоров'я на робочому місці. Згідно зі ст. 33, "кожний роботодавець може розробити та затвердити програму психосоціальної підтримки працівників на робочому місці". При цьому проєкт закону № 12030 від 13.09.2024 (Верховна Рада України, 2024) визначав наявність політики психосоціальної підтримки обов'язковою для кожного роботодавця. Згідно із ч. 2 ст. 33 проєкту в первинній редакції, "кожен роботодавець має розробити та затвердити політику або план захисту та зміцнення психічного здоров'я на робочому місці. У разі наявності у роботодавця системи управління безпекою та гігієною праці така політика або план включаються до неї". Крім того, ч. 1 ст. 33 передбачала необхідність створення служби психічного здоров'я на робочому місці за аналогією зі службами охорони праці, передбаченими Законом України "Про охорону праці".

Імовірно, питання створення служб психічного здоров'я на робочому місці було передчасним, у тому числі й через відсутність достатньої кількості фахівців у сфері психічного здоров'я в Україні, які б забезпечували діяльність таких служб (адже лише безпосередньо цим законом "Про систему охорони психічного здоров'я" чітко врегульовано вимоги до фахівців у сфери психічного здоров'я, їхньої підготовки, підтвердження компетенції тощо). Проте імперативна вимога щодо наявності політики або плану захисту та зміцнення психічного здоров'я на робочому місці, у тому числі і як частина системи управління безпекою та гігієною праці, здавалась цілком закономірною та обґрунтованою, особливо в контексті тих викликів для психічного здоров'я і добробуту, які стоять перед працівниками в Україні в умовах повномасштабної війни та подальшого повоєнного відновлення.

Водночас норма, яка в результаті була закріплена в Законі "Про систему охорони психічного здоров'я в Україні", про можливість роботодавця розробити та затвердити програму психосоціальної підтримки працівників на робочому місці, мало що змінює в контексті захисту психічного здоров'я працівників, адже й без такої норми роботодавці мали можливість розробляти такі програми.

Програми психосоціальної підтримки на роботі. Глобальні й міжурядові організації (МОП, ВООЗ, ЮНІСЕФ) протягом останніх трьох років допомагають у дослідженні викликів і проблем у сфері психічного здоров'я в Україні, розробляють рекомендації щодо впровадження інтегрованих програм психосоціальної підтримки на робочому місці (з метою профілактики ризиків, навчання менеджерів, раннього втручання, доступу до фахової допомоги тощо). Звіти за результатами відповідних проєктів підтверджують, що локальні програми психосоціальної підтримки є ефективним способом зменшення втрат продуктивності працівників і зниження ризиків для їхнього психічного здоров'я (див., напр., Міжнародна організація праці, 2023; UNICEF, 2025).

Європейське агентство з безпеки та гігієни праці на основі узагальнення досвіду держав-членів ЄС зазначає, що усунення загроз психосоціальному благополуччю не є одноразовою дією, а є процесом із різними етапами, що вимагають змін у робочому середовищі. Втручання на рівні компаній найкраще реалізуються через структурований процес і є найбільш успішними за умови активної участі працівників. Не існує єдиного універсального рішення щодо психосоціальних ризиків, але в компаніях по всій Європі вже впроваджено багато ефективних підходів (Eurofound, EU-OSHA, 2014). Отже, навіть за наявності централізованого правового регулювання протидії психосоціальним ризикам, програми психосоціальної підтримки конкретних роботодавців не втрачатимуть своєї актуальності, оскільки дають змогу врахувати готовність роботодавця до змін, його можливості (у т. ч. фінансові), а також конкретні ризики в галузі загалом і в конкретного роботодавця зокрема.

Інвестування в програми психосоціальної підтримки є не лише відображенням принципу гуманізму, людиноцентризму у правовому регулюванні праці, але й економічно виправданим. Наприклад, за оцінками ВООЗ, у світі щорічно через депресію і тривогу втрачається близько 12 млрд робочих днів, а втрати продуктивності становлять 1 трлн дол. США щорічно (World health organization, 2024). Згідно з аналітичною запискою ВООЗ та МОП "Психічне здоров'я на робочому місці" (2023), у всьому світі працівники, сім'ї, підприємства та цілі економіки відчувають вплив психічних розладів незалежно від того, були вони спричинені роботою чи ні. Робоче місце та психічне здоров'я тісно пов'язані між собою. Безпечне і здорове робоче середовище підтримує психічне здоров'я, у свою чергу, міцне психічне здоров'я дає людям змогу працювати продуктивно. Небезпечне або шкідливе робоче середовище може виснажувати психічне здоров'я; як наслідок, погане психічне здоров'я може заважати здатності людини працювати, якщо її залишити без підтримки (ВООЗ, МОП, 2023, с. 2, 3).

Як було зазначено вище, можливість роботодавців розробляти й затверджувати програми психосоціальної підтримки працівників на робочому місці регламентована Законом України "Про систему охорони психічного здоров'я в Україні" (Верховна рада України, 2025), хоча в проєкті вказаного Закону наявність таких програм визначалась обов'язковою (Верховна рада України, 2024). Такі програми підтвердили свою ефективність у результаті проведеного у 2022–2023 роках проєкту пілотування програм психосоціальної підтримки на рівні підприємств серед роботодавців різних галузей – органів державної влади, освіти, ІТ-сфери, охорони здоров'я у різних регіонах України (Київ, Дніпро, Житомир, Кременчук, Рівне, Чернігів, Львів тощо). Результати анонімного опитування учасників пілотної програми показали позитивні

зрушення щодо розуміння керівництвом і менеджментом важливості звернення уваги на питання психічного здоров'я працівників, переваги програм психосоціальної підтримки, а також покращення емоційного стану в колективі, збільшення продуктивності праці тощо (Міжнародна організація праці, 2023).

У результаті реалізації проєкту розроблено й апробовано алгоритм для запровадження будь-яким роботодавцем в Україні власної, адаптованої під свої потреби й можливості, програми психосоціальної підтримки працівників на робочому місці. Також на основі апробації вказаного алгоритму у 2024 році Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України розробило Методичні рекомендації щодо запровадження психосоціальної підтримки на робочому місці для роботодавців. У Рекомендаціях, зокрема, зроблено акцент на тому, що: а) через робоче місце керівники підприємств можуть управляти психосоціальними ризиками й пом'якшувати наслідки шляхом відповідних заходів на організаційному та індивідуальному рівнях; б) підприємствам України потрібна дієва політика та програма психосоціальної підтримки на робочому місці для відповіді на виклики у воєнний і післявоєнний час. У перспективі вона має перерости в комплексну програму збереження ментального здоров'я на роботі (Міністерство економіки, довкілля…, 2024).

Стратегія розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року (Кабінет Міністрів України, 2025) у межах оперативної цілі 4 "Відновлення, розвиток та підтримка напрямів, пов'язаних з новими викликами та задоволенням потреб населення під час надзвичайних ситуацій" установлює завдання "забезпечення розвитку послуг з психічного здоров'я, психосоціальної підтримки, які наближені до людини...". Також Стратегія регламентує необхідність "врахування питань психічного здоров'я населення під час формування політик на всіх рівнях". Вважаємо, що обов'язкові для роботодавців програми / політики психосоціальної підтримки на робочому місці стануть частиною реалізації цієї стратегічної цілі, оскільки можуть ураховувати як загальні заходи для всіх працівників в умовах війни, так і заходи реагування на конкретні психосоціальні ризики в межах виконання працівником конкретної трудової функції.

Дискусія і висновки

Проведене дослідження підтверджує, що інститут охорони праці потребує переосмислення в сучасних умовах у зв'язку з необхідністю формування правових основ управління психосоціальними ризиками як невід'ємного складника систем управління безпекою і здоров'ям на роботі. Традиційна орієнтація законодавства переважно на захист фізичного здоров'я працівників не відповідає сучасним соціальним реаліям і масштабам психоемоційних навантажень, з якими стикаються працівники в умовах тривалих кризових явищ та повномасштабної війни.

Розширення змісту інституту охорони праці шляхом інтеграції компоненту захисту психічного здоров'я є не лише питанням імплементації міжнародних трудових стандартів, але й стратегічною необхідністю з огляду на завдання збереження людського потенціалу та забезпечення сталого розвитку України. При цьому аналіз нормативного регулювання в Європейському Союзі свідчить про відсутність на сьогодні чітко уніфікованої моделі протидії психосоціальним ризикам, що відкриває можливості для формування власної, проактивної та інноваційної правової моделі в Україні.

Особлива роль у цьому процесі належить локальному рівню правового регулювання. Створення безпечних і гідних умов праці має переважно локальний характер і ґрунтується на співпраці роботодавців і працівників у межах соціального партнерства. Програми й політики психосоціальної підтримки на робочому місці, розроблені на умовах колективних переговорів, здатні виступати ефективним інструментом профілактики психосоціальних ризиків, підвищення стійкості працівників, їхньої продуктивності та формування культури здорового робочого середовища.

Вважаємо, що, навіть за відсутності комплексного централізованого правового регулювання, управління психосоціальними ризиками може й має здійснюватися через локальні нормативні акти та корпоративні політики, стаючи органічною частиною організаційної культури підприємств. При цьому впровадження політик психосоціальної підтримки не завжди потребує значних фінансових ресурсів і може бути реалізоване роботодавцями різних масштабів як складник їхньої соціальної відповідальності.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Верховна Рада України. (1992). *Про охорону праці*. Закон України від 14 жовтня 1992 року № 2694-XII. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text

Верховна Рада України. (2023). *Про безпеку та здоров'я працівників на роботі*. Проєкт Закону України від 13.10.2023 року № 10147. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=10147&conv=9

Верховна Рада України. (2024). *Про систему охорони психічного здоров'я в Україні*. Проєкт Закону від 13.09.2024 № 12030. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=12030&conv=9

Верховна Рада України. (2025). *Про систему охорони психічного здоров'я в Україні*. Закон України від 15.01.2025 року № 4223-IX. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text

ВООЗ, МОП. (2023). *Психічне здоров'я на робочому місці: аналітична записка*. Всесвітня організація охорони здоров'я, Міжнародна організація праці. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40ro-geneva/%40sro-budapest/documents/publication/wcms_865200.pdf

Європейська Комісія. (2021). *Безпека та здоров'я на роботі в мінливому світі праці*. Рамкова стратегія ЄС із безпеки та здоров'я на роботі на 2021–2027 роки. https://bit.ly/3AA0Ajy

Кабінет Міністрів України. (2025). *Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025–2027 роках*. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.01.2025 № 34-р. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2025-%D1%80#Text

Міжнародна організація праці. (1981). *Про безпеку й гігієну праці та виробниче середовище*. Конвенція Міжнародної організації праці від 1981 року № 155. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050

Міжнародна організація праці. (1985). Конвенція про служби гігієни праці 1985 року № 161. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_042#Text

Міжнародна організація праці. (2023). *Психосоціальна підтримка на робочому місці у воєнний і післявоєнний час*. https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/declared-work-ukraine/WCMS_856122/lang--/uk/index.htm

Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. (2024). *Методичні рекомендації щодо запровадження психосоціальної підтримки на робочому місці для роботодавців*. https://me.gov.ua/Documents/Detail/9c7657d6-c0ec-4559-aa22-c7f91f3bf009?lang=uk-UA&/title=MetodichniRekomendatsiiSchodoZaprovadzhenniaPsikhosotsialnoiPidt/rimkiNaRobochomuMistsiDliaRobotodavtsiv

МОП, ВООЗ. (2023). Керівні принципи з охорони психічного здоров'я на робочому місці 2023 року. Міжнародна організація праці, Всесвітня організація охорони здоров'я. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/generic/document/wcms_886048.pdf

МОП-БГП. (2001*). Керівні принципи з систем управління безпекою та гігієною праці*. Міжнародна організація праці. Міжнародне бюро праці. https://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/normative-instruments/WCMS_631067/lang--en/index.htm

Рада ЄС. (1989). *Про запровадження заходів, покликаних заохочувати до покращення безпеки та охорони здоров'я працівників на роботі*. Директива ЄС 89/391/ЄЕС від 12.06.1989. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text

Сахарук, І. С. (2020). Тенденції правового регулювання захисту від психосоціальних ризиків на роботі. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*, 3(114), 43–48. http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/10.--114.pdf

Сахарук, І. С. (2023). Правове регулювання психосоціальної підтримки на робочому місці в умовах воєнного стану. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*, 2(126), 87–91. https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/2493

Теремецький, В. І., & Колодчина, Р. В. (2022). Організаційно-правові заходи запобігання психосоціальним ризикам, спричиненим війною в Україні. *Право і безпека*, 2(85), 50–60.

ARQ National Psychotrauma Centre and VU Amsterdam. (2024). *Mental Health and Psychosocial Support in Ukraine: Coping, Help-Seeking and Health Systems Strengthening in Times of War*. Executive summary of an Interdisciplinary Desk Review published by ARQ National Psychotrauma Centre and VU Amsterdam. https://arq.org/sites/default/files/2024-03/ARQ%20desk%20review%202024%20-%20MHPSS%20in%20Ukraine%20-%/20summary.pdf?utm_source=chatgpt.com

Eurofound, EU-OSHA. (2014). *Psychosocial risks in Europe – Prevalence and strategies for prevention*. Executive summary, Publications Office. https://data.europa.eu/doi/10.2802/29164

European Commission. (2014). *Interpretative document on the implementation of Council Directive 89/391/EEC in relation to mental health in the workplace*. European Commission. https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=13880&langId=en&

Gradus Research Company. (2025). *Градус українського суспільства під час війни / дванадцята хвиля*. https://gradus.app/uk/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-twelfth-wave/

International Labour Organization. (2022). *Psychosocial support at workplace in war and post-war times*. Trainings for labour inspectors of the State Labour Service of Ukraine April-May 2022 by the project "Towards safe, healthy and declared work in Ukraine". https://www.ilo.org/media/93951/download?utm_source=chatgpt.com

International Labour Organization. (2023). *Global Strategy on Occupational Safety and Health 2024–30 and plan of action for its implementation*. International Labour Organization. https://www.ilo.org/resource/policy/global-strategy-occupational-safety-and-health

Jain, A., Torres, Luis D., Teoh, K., & Leka, S. (2022). The impact of national legislation on psychosocial risks and workplace stress: A European comparative study. *Social Science & Medicine*, 302(3), 114987. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.114987

UNICEF. (2024). *Mind Frames: Уявлення українців про психічне здоров'я та психологічну підтримку крізь призму стійкості*. https://www.unicef.org/ukraine/media/54291/file

UNICEF. (2025). *Mental Health and Psychosocial Support Multisectoral programming promoting the well-being of children and their families.* UNICEF programme brief. https://www.unicef.org/ukraine/en/media/53941/file/2025_/MHPSS%20brief.pdf.pdf?utm_source=chatgpt.com

World health organization. (2024). *Mental health at work*. World health organization. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health/-at-work

References

ARQ National Psychotrauma Centre and VU Amsterdam. (2024). *Mental Health and Psychosocial Support in Ukraine: Coping, Help-Seeking and Health Systems Strengthening in Times of War*. Executive summary of an Interdisciplinary Desk Review published by ARQ National Psychotrauma Centre and VU Amsterdam. https://arq.org/sites/default/files/2024-03/ARQ%20desk%20review%202024%20-%20MHPSS%20in%20Ukraine%20-/%20summary.pdf?utm_source=chatgpt.com

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2025). *On approval of the Strategy for the Development of the Health Care System until 2030 and adoption of the operational plan for its implementation in 2025–2027. Resolution No. 34-r of 17 January 2025* [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2025-/%D1%80#Text

Council of the European Union. (1989). *On the implementation of measures to encourage improvements in the safety and health of workers at work: EU Directive 89/391/EEC of 12 June 1989* [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b23#Text

Eurofound, EU-OSHA. (2014). *Psychosocial risks in Europe – Prevalence and strategies for prevention*. Executive summary, Publications Office. https://data.europa.eu/doi/10.2802/29164

European Commission. (2014). *Interpretative document on the implementation of Council Directive 89/391/EEC in relation to mental health in the workplace.* European Commission. https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=13880&langId=en&

European Commission. (2021). *Safety and health at work in a changing world of work: EU Framework Strategy on Safety and Health at Work 2021–2027* [in Ukrainian]. https://bit.ly/3AA0Ajy

Gradus Research Company. (2025). *The State of Ukrainian Society During the War: Twelfth Wave.* https://gradus.app/uk/open-reports/wartime-survey-/ukrainian-society-twelfth-wave/

ILO, & WHO. (2023). *Guidelines on mental health in the workplace 2023.* International Labour Organization, World Health Organization [in Ukrainian]. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@europe/@ro-geneva/@sro-budapest/documents/genericdocument/wcms_886048.pdf

ILO-BWI. (2001). *Guidelines on occupational safety and health management systems.* Geneva: International Labour Office [in Ukrainian]. https://www.ilo.org/global/topics/safety-and-health-at-work/normative-instruments/WCMS_631067/lang--en/index.htm

International Labour Organization. (1981). *Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155)* [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050

International Labour Organization. (1985). *Occupational Health Services Convention, 1985 (No. 161)* [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_042#Text

International Labour Organization. (2022). *Psychosocial support at workplace in war and post-war times*. Trainings for labour inspectors of the State Labour Service of Ukraine April-May 2022 by the project "Towards safe, healthy and declared work in Ukraine". https://www.ilo.org/media/93951/download?utm_source=chatgpt.com

International Labour Organization. (2023). *Global Strategy on Occupational Safety and Health 2024–30 and plan of action for its implementation*. International Labour Organization. https://www.ilo.org/resource/policy/global-strategy-occupational-safety-and-health

International Labour Organization. (2023). *Psychosocial support at the workplace during wartime and post-war period* [in Ukrainian]. https://www.ilo.org/budapest/what-we-do/projects/declared-work-ukraine/WCMS_856122/lang--uk/index.htm

Jain, A., Torres, Luis D., Teoh, K., & Leka, S. (2022). The impact of national legislation on psychosocial risks and workplace stress: A European comparative study. *Social Science & Medicine*, 302(3), 114987. https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2022.114987

Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine. (2024). *Methodological recommendations on implementing psychosocial support at the workplace for employers* [in Ukrainian]. https://me.gov.ua/Documents/Detail/9c7657d6-c0ec-4559-aa22-c7f91f3bf009?lang=uk-UA&title=Metodichni/RekomendatsiiSchodoZaprovadzhenniaPsikhosotsialnoiPidtrimkiNaRoboch/omuMistsiDliaRobotodavtsiv

Sakharuk, I. S. (2020). Trends in legal regulation of protection against psychosocial risks at work. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Sciences, 3*(114), 43-48 [in Ukrainian]. http://visnyk.law.knu.ua/images/articles/10.–114.pdf

Sakharuk, I. S. (2023). Legal regulation of psychosocial support at the workplace under martial law conditions. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Sciences, 2*(126), 87–91 [in Ukrainian]. https://legal.bulletin.knu.ua/article/view/2493

Teremetskyi, V. I., & Kolodchyna, R. V. (2022). Organizational and legal measures to prevent psychosocial risks caused by the war in Ukraine. *Law and Safety, 2*(85), 50–60 [in Ukrainian].

UNICEF. (2024). *Mind Frames: Ukrainians' Perceptions of Mental Health and Psychological Support Through the Lens of Resilience.* https://www.unicef.org/ukraine/media/54291/file

UNICEF. (2025). *Mental Health and Psychosocial Support Multisectoral programming promoting the well-being of children and their families.* UNICEF programme brief. https://www.unicef.org/ukraine/en/media/53941/file/2025_MHPSS%20brief.pdf.pdf?utm_source=chatgpt.com

Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). *On Occupational Safety and Health.* Law of Ukraine No. 2694-XII of 14 October 1992 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text

Verkhovna Rada of Ukraine. (2023). *On Safety and Health of Workers at Work.* Draft Law of Ukraine No. 10147 of 13 October 2023 [in Ukrainian]. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=10147&conv=9

Verkhovna Rada of Ukraine. (2024). *On the Mental Health Care System in Ukraine. Draft Law No. 12030 of 13 September 2024* [in Ukrainian]. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/CardByRn?regNum=12030&conv=9

Verkhovna Rada of Ukraine. (2025). *On the Mental Health Care System in Ukraine. Law of Ukraine No. 4223-IX of 15 January 2025* [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4223-20#Text

WHO, & ILO. (2023). *Mental health in the workplace: Analytical brief.* World Health Organization, International Labour Organization [in Ukrainian]. https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/%40europe/%40/ro-geneva/%40sro-budapest/documents/publication/wcms_865200.pdf

World health organization. (2024). *Mental health at work*. World health organization. https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health/-at-work

Отримано редакцією журналу / Received: 03.09.25
Прорецензовано / Revised: 20.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Iryna SAKHARUK, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-9146-2491
e-mail: sakharuk_iryna@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE MANAGEMENT OF PSYCHOSOCIAL RISKS AS A COMPONENT OF THE MODERN OCCUPATIONAL SAFETY AND HEALTH INSTITUTION: INTERNATIONAL STANDARDS AND DIRECTIONS FOR THE DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE

Background. ***The article examines the legal foundations of psychosocial risk management as an element of the modern institution of occupational safety and health in the context of international standards and the prospects for their implementation in Ukraine. The relevance of the topic is determined by the transformation of approaches to occupational safety and health under conditions of global social challenges, as well as a significant deterioration of the mental health of the population of Ukraine in connection with the full-scale armed aggression of the Russian Federation.***

Methods. ***The study used a set of general scientific and special legal methods of cognition. In particular, the dialectical method was used to analyse the transformation of approaches to the institution of occupational safety and health. The formal-legal and comparative-legal methods, taken together, made it possible to examine the content of regulatory legal acts in the field of labour protection and to compare international standards and national legislation. The systemic and structural-functional methods made it possible to substantiate the place of psychosocial risk management in the occupational safety and health system, and the method of legal modelling was used to formulate proposals for improving legislation.***

Results. ***The paper analyses the regulatory approaches of the International Labour Organization and the European Union regarding the prevention of psychosocial risks, as well as the current state of legal regulation of occupational safety and health in Ukraine in the context of the protection of mental health at work. The study established the presence of fragmentation and the absence of a systematic approach to protection against psychosocial risks at work in national labour legislation, as well as in the existing draft laws in the analysed field.***

Conclusions. ***Based on the results of the study, the necessity of rethinking the institution of occupational safety and health by expanding its content and integrating psychosocial risk management into occupational safety and health management systems is substantiated. The implementation of workplace psychosocial support programmes, including those developed within the framework of social partnership, can serve as an effective tool for the prevention of psychosocial risks even in the absence of comprehensive sectoral regulation.***

Keywords: ***occupational safety and health, psychosocial risks, mental health, international labour standards, European Union, social partnership.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 347.121.1:614.253.83/.84:341.231.14(477:4-672ЄС)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-15

Оксана УГРИНОВСЬКА, канд. юрид. наук, доц.
ORCID ID: 0000-0002-3642-5903
e-mail: oksana.uhrynovska@lnu.edu.ua
Львівський національній університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Микола БІЛОУС, магістр
ORCID ID: 0009-0008-9243-1321
e-mail: mykola.bilous@lnu.edu.ua
Львівський національній університет імені Івана Франка, Львів, Україна

ЛІКАРСЬКА ТАЄМНИЦЯ ЯК "ЧУТЛИВІ" ПЕРСОНАЛЬНІ ДАНІ ПАЦІЄНТА: ЗАКОНОДАВЧИЙ ДОСВІД УКРАЇНИ ТА КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

В с т у п . ***Статтю присвячено проблемам регулювання, охорони й захисту лікарської таємниці в Україні та країнах Європейського Союзу.***

М е т о д и . ***У роботі використано методи аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, висування гіпотез, індукції, дедукції, спостереження, наукового моделювання.***

Р е з у л ь т а т и . ***Досліджено законодавство, яке регулює інститут лікарської таємниці в Україні та країнах Європейського Союзу, а також актуальну судову практику, яка деталізує норми щодо інформації, що становить лікарську таємницю та встановлює особливості регулювання, охорони й захисту правовідносин у цій сфері. Виокремлено проблеми, які запобігають ефективному регулюванню, охороні й захисту лікарської таємниця, зокрема: відсутність єдиного повного визначення лікарської таємниці; відсутність єдиного нормативно-правового акту, який би передбачав усі конкретно визначені підстави правомірного розголошення лікарської таємниці; відсутність єдиного переліку службових осіб, які можуть мати доступ до лікарської таємниці; відсутність чітких механізмів контролю за нерозголошенням лікарської таємниці; надмірно складна реалізація захисту в разі неправомірного розголошення лікарської таємниці; невідповідність якості рівня законодавчого регулювання до рівня країн Європейського Союзу.***

В и с н о в к и . ***Для поліпшення законодавства України у сфері лікарської таємниці та його подальшої гармонізації із законодавством Європейського Союзу вважаємо необхідним зробити такі кроки: доповнити законодавство єдиним визначенням лікарської таємниці, зокрема запропонованим у статті; передбачити на законодавчому рівні вичерпний перелік службових осіб, які можуть отримувати доступ до інформації, що становить лікарську таємницю; закріпити в одному нормативно-правовому акті перелік конкретно визначених підстав правомірного розголошення лікарської таємниці; установити механізми контролю за неправомірним розголошенням лікарської таємниці.***

К л ю ч о в і с л о в а : ***лікарська таємниця, медична інформація, персональні дані, лікар, пацієнт, Загальний регламент про регулювання даних, розголошення лікарської таємниці, медична таємниця.***

Я буду поважати довірені мені таємниці,
навіть після смерті мого пацієнта
(Женевська декларація
Всесвітньої медичної асамблеї, 1948)

Вступ

Передумови й актуальність. Лікарська таємниця – один із основоположних принципів медичної практики й важливий елемент захисту прав пацієнтів у цивільному праві багатьох країн. Лікарська таємниця – це запорука довіри пацієнта до лікаря, яка сприяє відкритості пацієнта перед лікарем, і довіри до медицини загалом, що, у свою чергу, забезпечує можливість медичного працівника ефективно здійснювати свої обов'язки. Актуальність питання захисту конфіденційності лікарської таємниці зростає в умовах розвитку інформаційних технологій, збільшення загроз несанкціонованого доступу до персональних даних і необхідності балансу між правами пацієнта та інтересами суспільства. У цій статті розглядатимуться правові аспекти лікарської таємниці, її межі, можливість законного розголошення, відповідальність за незаконне розголошення, а також буде проведено порівняння регулювання та законодавчої регламентації інституту лікарської таємниці в Україні й на території Європейського Союзу.

У рішенні Європейського суду з прав людини (M.S. проти Швеції від 27.08.1997) вказано, що конфіденційність відомостей про здоров'я є основним принципом правової системи держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Національне законодавство має забезпечувати нерозголошення відомостей про стан здоров'я, якщо це не відповідає ст. 8 згаданої Конвенції. Охорона даних особистого характеру, особливо медичних, має основоположне значення для здійснення права на повагу до приватного й сімейного життя.

Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 8 закріплює право кожного на повагу до свого приватного й сімейного життя, житла й кореспонденції (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, 1950).

Органи державної влади не мають права втручатися в реалізацію цього права, за винятком випадків, коли таке втручання передбачене законом і є виправданим у демократичному суспільстві – з метою захисту національної або громадської безпеки, економічного добробуту держави, запобігання заворушенням чи вчиненню злочинів, охорони здоров'я чи моральності, а також для забезпечення прав і свобод інших осіб.

Водночас Конвенція про права людини в біомедицині у ч. 1 ст. 10 визначає, що кожна особа має право на повагу до її особистого життя стосовно інформації про її здоров'я (Конвенція про права людини та біомедицину, 1997).

Закріплення правил на розпорядження інформацією, яка становить лікарську таємницю, має місце на міжнародному рівні й у інших нормативно-правових актах. Наведемо деякі приклади.

1. Женевська декларація Всесвітньої медичної асамблеї, прийнята на II Генеральній асамблеї Всесвітньої медичної асоціації (Женевська декларація Всесвітньої медичної асамблеї, 1948):

Я буду поважати *довірені мені таємниці*, навіть після смерті мого пацієнта.

2. Міжнародний кодекс медичної етики, прийнятий III Генеральною асамблеєю Всесвітньої медичної асоціації (Міжнародний кодекс медичної етики, 1949):

© Угриновська Оксана, Білоус Микола, 2025

ISSN 1728-3817

Лікар повинен поважати права пацієнта, колег та інших медичних працівників, а також зберігати конфіденційність пацієнтів (*лікарську таємницю*). Лікар повинен утримувати в абсолютній таємниці все, що йому було довірено про пацієнта, навіть після смерті пацієнта.

3. Положення про захист прав та конфіденційності пацієнта, прийняте 45 Всесвітньою медичною асамблеєю (Положення про захист прав та конфіденційності пацієнта, 1993).

4. Положення та погляди Всесвітньої психіатричної асоціації про права і юридичний захист психічно хворих, прийняті Генеральною асамблеєю Всесвітньої психіатричної асоціації на VIII Всесвітньому конгресі із психіатрії (Положення та погляди…, 1989).

5. Гавайська декларація Всесвітньої психіатричної асоціації, схвалена Генеральною асамблеєю Всесвітньої психіатричної асоціації (Гавайська декларація Всесвітньої психіатричної асоціації, 1983).

6. Лісабонська декларація відносно прав пацієнта, прийнята 34 Всесвітньою медичною асамблеєю (Лісабонська декларація відносно прав пацієнта, 1981):

Пацієнт має право очікувати, що його лікар буде поважати *конфіденційний характер медичних і особистих відомостей* про нього.

7. Резолюція 46/119 "Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги", прийнята Генеральною асамблеєю ООН (Резолюція 46/119, 1992).

8. Рекомендація 818 щодо ситуації з психічними захворюваннями, прийнята Парламентською асамблеєю Ради Європи (Рекомендація 818, 1977):

Реєстраційні картки, заведені в психіатричних установах на експацієнтів, або інша подібна документація – *документи суворої медичної професійної таємниці й не можуть використовуватися, зокрема* як додаткова інформація для працевлаштування експацієнтів.

Таке детальне регулювання на міжнародному рівні свідчить про важливість ефективної регламентації інституту лікарської таємниці, а також необхідності більш глибокого аналітичного, законодавчого аналізу цього інституту на рівні української правової моделі.

Метою статті є виявлення та висвітлення істотних проблем у національних механізмах регулювання, охорони та захисту лікарської таємниці.

Завданнями дослідження є аналіз законодавства України та країн Європейського Союзу щодо регулювання, охорони й захисту медичної інформації, яка становить лікарську таємницю, огляд актуальної судової практики щодо лікарської таємниці, формулювання позицій для удосконалення інституту лікарської таємниці в Україні.

Об'єктом дослідження є правовідносини щодо регулювання, охорони й захисту медичної інформації, яка становить лікарську таємницю.

Предметом дослідження є законодавчий досвід України та країн Європейського Союзу щодо регулювання, охорони й захисту медичної інформації, яка становить лікарську таємницю.

Методи

У статті використано: теоретичні наукові методи, зокрема аналізу, синтезу, порівняння, абстрагування, висування гіпотез, індукції та дедукції при дослідженні нормативно-правового регулювання емпіричні наукові методи, зокрема спостереження, у частині дослідження актуальної національної та міжнародної судової практики. При формулюванні позицій для удосконалення інституту лікарської таємниці в Україні було також використано метод наукового моделювання.

Результати

Інститут лікарської таємниці: проблеми законодавчого регулювання на національному рівні. В Україні обов'язок зберігати конфіденційну інформацію лежить на медичних працівниках, а також інших особах, і регулюється багатьма законодавчими актами. Так, ст. 32 Конституції України передбачає, що будь-яке збирання, зберігання, використання та розповсюдження конфіденційної інформації про особу без її згоди забороняється, за винятком випадків, установлених законом, і лише з метою забезпечення національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав людини (Конституція України, 1996).

У рішенні Конституційного Суду України від 20.01.2012 № 2-рп/2012 зазначено, що відповідно до ч. 1 та 2 ст. 32 Конституції України, жодна особа не може бути піддана втручанню в її особисте чи сімейне життя, зокрема через використання або поширення конфіденційної інформації без її згоди (Рішення від 20.01.2012). Лише та фізична особа, якої ця інформація стосується, має право самостійно вирішувати, хто, у тому числі держава й органи місцевого самоврядування, може ознайомлюватися із цією інформацією, а також має право вимагати збереження її в таємниці.

Згідно з рішенням КСУ від 30.10.1997 № 5 у справі Устименка щодо офіційного тлумачення ст. 3, 23, 31, 47, 48 Закону України "Про інформацію" і ст. 12 Закону України "Про прокуратуру", медична інформація, тобто свідчення про стан здоров'я людини та її історія хвороби, згідно зі своїм правовим режимом належить до *конфіденційної* (Рішення від 30.10.1997).

У національному законодавстві право на нерозголошення лікарської таємниці закріплене, зокрема в Цивільному кодексі України, де воно сформульоване як "право на таємницю про стан здоров'я" у ст. 286 (Закон України № 435-IV від 16.01.2003).

Відповідно до цієї статті, фізична особа має право на збереження в таємниці *інформації про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, установлений діагноз, а також дані, отримані під час медичного обстеження.* Заборонено вимагати чи надавати за місцем роботи або навчання відомості про діагноз і методи лікування особи. Особа, якій стала відома ця інформація у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел, зобов'язана не розголошувати її.

Крім того, статтею 285 визначено, що батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на інформацію про стан здоров'я дитини або підопічного.

Сімейний кодекс України також частково торкається питання лікарської таємниці, а саме у ст. 30, де вказано, що наречені зобов'язані повідомити один одного про стан свого здоров'я (Закон України № 2947-III від 10.01.2002). Результати медичного обстеження є конфіденційною інформацією і можуть бути повідомлені виключно нареченим.

Перед подальшим аналізом національного та іноземного законодавства в зазначеній сфері варто визначити характер інформації, якою є лікарська таємниця.

Згідно зі ст. 21 Закону України "Про інформацію" від 02.10.1992, *інформацією з обмеженим доступом є конфіденційна* (до якої належить інформація про фізичну особу) таємна та службова інформація (Закон України № 2657-XII).

Статтею 11 цього закону визначено, *що інформація про фізичну особу (персональні дані)* – це відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована.

Не допускаються збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, *і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та захисту прав людини* (тобто дублюється положення Конституції України).

Вищезазначений Закон України до конфіденційної інформації про фізичну особу відносить, зокрема, дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адресу, дату й місце народження.

Таким чином, можемо виснувати, що фактично *лікарська таємниця* – це інформація про фізичну особу (персональні дані), різновид конфіденційної інформації, яка є інформацією з обмеженим доступом. Окрім цього, можна зауважити, що поняття "лікарська таємниця" у вищенаведених нормативно-правових актах не застосовувалося. Закон України "Про інформацію" ототожнює це поняття з поняттям "стан здоров'я", а Цивільний кодекс України відносить до нього такі елементи, як стан здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також відомості, одержані при медичному обстеженні.

Також з аналізу українського законодавства можна зробити висновок, що *суб'єктом*, який має право на охорону й захист таких персональних даних, як лікарська таємниця, є *кожен*, як і суб'єктом, який зобов'язаний дотримуватися вимоги закону щодо нерозголошення такої інформації.

Лікарська таємниця як таємниця інформації про пацієнта згадується і в інших нормативно-правових актах національного законодавства. Наприклад, Указ Президента України від 15.06.1992 № 349 "Про Клятву лікаря" як обов'язкову частину клятви визначає положення щодо збереження лікарської таємниці та невикористання її на шкоду людям (Указ Президента України від 15.06.1992).

Окрім того, лікарська таємниця, її характерні ознаки, гарантії її охорони та захисту, заборони розголошення і можливості законного розголошення згадуються також у: ст. 15 Закону України "Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ" (Закон України № 1357-IV від 05.12.2006), ст. 14 Закону України "Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними" (Закон України № 60/95-ВР від 15.02.1995), ст. 11 Закону України "Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині" (Закон України № 1007-XIV від 16.07.1999), ст. 26 Закону України "Про захист населення від інфекційних хвороб" (Закон України № 1645-III від 06.04.2000), п. 3.6 Етичного кодексу лікаря України, прийнятого Всеукраїнським з'їздом лікарських організацій та X З'їздом Всеукраїнського лікарського товариства 27.09.2009 (Етичний кодекс лікаря України, 2009), ст. 6 Закону України "Про психіатричну допомогу" (Закон України № 1489-III від 22.02.200), ст. 163 Кримінального процесуального кодексу України (Закон України № 4651-VI від 13.04.2012).

Зауважимо, що українське процесуальне законодавство визначає також заборону допиту як свідків осіб, які володіють інформацією, що становить лікарську таємницю щодо такої інформації, у КПК України у ст. 65 (медичні працівники та інші особи, яким у зв'язку з виконанням професійних або службових обов'язків стало відомо про хворобу, медичне обстеження, огляд та їхні результати, інтимну й сімейну сторони життя особи – про відомості, які становлять лікарську таємницю), як і в ЦПК України у ст. 70 (інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом, без їхньої згоди) (Закон України № 1618-IV від 18.03.2004), як і в КАСУ у ст. 66 (інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом, без їхньої згоди) (Закон України № 2747-IV від 06.07.2005), як і в ГПК України у ст. 67 (інші особи, які не можуть бути допитані як свідки згідно із законом, без їхньої згоди) (Закон України № 1798-XII від 06.11.1991).

Варто зазначити, що право на конфіденційність лікарської таємниці також реалізується шляхом установлення імперативної вимоги на згоду хворого для включення лікарем відомостей про діагноз первинний, діагноз заключний і шифр МКХ-10 до листка непрацездатності, який видає лікар.

Відповідно до п. 3.2. Інструкції про порядок заповнення листка непрацездатності, у графі "Діагноз первинний" лікар зазначає попередній діагноз, установлений у перший день оформлення листка непрацездатності (Інструкція № 532/274/136-ос/1406 від 03.11.2004). У графі "Діагноз заключний" указується остаточний діагноз, а в графі "Шифр МКХ-10" – відповідний код діагнозу згідно з Міжнародною статистичною класифікацією хвороб і споріднених проблем охорони здоров'я десятого перегляду, затвердженою 43 Всесвітньою асамблеєю охорони здоров'я 01.01.1993 (далі МКХ-10). Ці дані – *первинний діагноз, остаточний діагноз і шифр МКХ-10* – вносяться до листка непрацездатності лише за наявності письмової згоди пацієнта. За відсутності такої згоди зазначена інформація не заповнюється.

Звертаючись до Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я", варто зазначити, що Закон містить формулювання поняття "медична інформація", а саме: *медична інформація* – інформація про медичне обслуговування особи або його результати, викладена в уніфікованій формі відповідно до вимог, установлених законодавством, у тому числі інформація про стан здоров'я, діагнози й будь-які документи, що стосуються здоров'я та обмеження повсякденного функціонування / життєдіяльності людини (Закон України № 2801-XII від 19.11.1992).

Стаття 39-1 визначає, що пацієнт має право на *таємницю про стан свого здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при його медичному обстеженні.* Надання або вимагання інформації про діагноз і способи лікування пацієнта за місцем роботи чи навчання не допускається.

Згідно зі ст. 40, *медичним працівникам та іншим особам,* яким у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків стало відомо *про захворювання, огляд, медичне обстеження, їхні результати, а також про інтимне чи сімейне життя громадянина,* заборонено розголошувати цю інформацію, за винятком випадків, передбачених законодавством.

При використанні відомостей, що становлять лікарську таємницю, у навчальному процесі або наукових дослідженнях, зокрема при їх публікації у спеціалізованій літературі, *має бути забезпечено збереження анонімності пацієнта*.

Пункт "г" ч. 1 ст. 78 закріплює обов'язок медичних, фармацевтичних працівників і фахівців із реабілітації щодо дотримання вимог професійної етики й деонтології, зберігання лікарської таємниці.

Констатуємо, що український законодавець свідомо уникає правової дефініції лікарської таємниці, надавши лише орієнтовний перелік інформації, яка є об'єктом захисту лікарської таємниці.

Водночас на своєму вебсайті МОЗ України надає роз'яснення, у якому вказується, що *медичною таємницею* є (Міністерство охорони здоров'я України):

- факт звернення людини до лікувального закладу за медичною допомогою;
- стан здоров'я людини;
- діагноз;
- обставини, що передували захворюванню або спровокували його;
- функціональні особливості організму;
- шкідливі звички;
- особливості психіки;
- майновий стан;
- інші відомості, отримані при медичному обстеженні, зокрема інформація про сімейне, інтимне життя людини, а також про стан здоров'я родичів, близьких пацієнта.

У результаті можна зрозуміти, що законодавець не спромігся нормативно закріпити єдине визначення лікарської таємниці, до того ж термін "лікарська таємниця" не укорінився, адже поряд із ним, інколи в ототожненому значенні, використовуються поняття "медична таємниця", "медична інформація", "таємниця про стан здоров'я", "дані про стан здоров'я людини". Вважаємо, що краще все-таки дотримуватися саме поняття "лікарська таємниця".

До того ж щодо безпосередньо визначення цього поняття зауважимо, що доцільним було б покликатися саме на варіант, визначений на вебсайті МОЗ України, як на найбільш широкий, хоча й не нормативно закріплений. Для уникнення колізій у законодавстві, приведення до відповідності всіх вищезгаданих нормативно-правових актів і затвердження найбільш повного поняття лікарської таємниці Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" варто було би доповнити таким визначенням:

Лікарська таємниця – це інформація про фізичну особу (персональні дані), а саме конфіденційна інформація, яка є інформацією з обмеженим доступом про факт звернення людини до лікувального закладу за медичною допомогою, стан здоров'я людини, діагноз, обставини, що передували захворюванню або спровокували його, функціональні особливості організму, шкідливі звички, особливості психіки, майновий стан, інші відомості, отримані при медичному обстеженні, зокрема інформація про сімейне, інтимне життя людини, а також про стан здоров'я родичів, близьких пацієнта, результати такого медичного обстеження, факт звернення за медичними послугами, інформація про надані медичні послуги, результати такого надання, інші відомості, отримані при наданні медичних послуг, а також будь-яка документація, яка стосується здоров'я та обмеження повсякденного функціонування / життєдіяльності людини.

Розголошення лікарської таємниці: критерії та винятки правомірності. З огляду на певні обставини, український законодавець у багатьох нормативно-правових актах передбачив підстави правомірного розголошення лікарської таємниці:

1) особа звертається безпосередньо сама за цією інформацією;

2) звертається її представник на підставі доручення або договору про надання правової допомоги (за умови, що копії зазначених документів будуть долучені до запиту);

3) звертаються батьки (усиновлювачі, опікун або піклувальник) як законні представники дитини або підопічного;

4) інформація надається особі щодо стану здоров'я її нареченого;

5) інформація про результати тестування на ВІЛ, про наявність або відсутність у людини ВІЛ-інфекції надається медичним працівникам і закладам охорони здоров'я у зв'язку з лікуванням особи, а іншим третім особам – лише за рішенням суду у визначених випадках;

6) інформація про позитивний ВІЛ-статус особи надається її партнеру, у випадку з відповідним письмово підтвердженим проханням або коли людина, яка живе з ВІЛ, померла, втратила свідомість або існує імовірність того, що вона не отямиться і не відновить свою здатність надавати усвідомлену інформовану згоду;

7) доступ до лікарської таємниці надається в контексті надання тимчасового доступу до документів, що містять таку, слідчим, суддею, судом у межах кримінального провадження;

8) у разі поховання померлого закладом охорони здоров'я або ФОП останній обов'язково заповнює лікарське свідоцтво про смерть і передає його в органи реєстрації актів цивільного стану не пізніше трьох діб із дня смерті (Про затвердження інструкції…, 2006);

9) після уточнення причини смерті заповнюється нове лікарське свідоцтво з поміткою "замість попереднього" у двох примірниках, номери яких мають бути ідентичними, перший примірник якого пересилається закладом охорони здоров'я або ФОП безпосередньо у відповідні місцеві органи державної статистики;

10) заклади охорони здоров'я, у разі надходження повідомлення про смерть людини, негайно повідомляють органи та підрозділи Національної поліції України за телефоном екстреного виклику (102) про кожен випадок установлення ними факту смерті людини незалежно від місця її настання (Про затвердження Порядку взаємодії…, 2022);

11) у разі звільнення особи, яка хворіє на туберкульоз, з місць позбавлення волі (арештного дому) установа виконання покарань, у якій така особа відбувала покарання, інформує її про стан здоров'я та необхідність продовження лікування за обраним місцем проживання чи перебування, а також надає медичну інформацію про її захворювання відповідному регіональному фтизіопульмонологічному центру (Закон України № 3269-IX від 14.07.2023);

12) установи й заклади охорони здоров'я під час здійснення заходів у сфері запобігання та протидії домашньому насильству повідомляють уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про виявлення ушкоджень, що могли виникнути внаслідок вчинення домашнього насильства, а в разі виявлення ушкоджень у дитини – також службу у справах дітей (Закон України № 2229-VIII від 07.12.2017);

13) установи й заклади охорони здоров'я звітують центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері запобігання та протидії домашньому насильству (Мінсоцполітики), про результати здійснення повноважень у цій сфері в порядку, визначеному центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері запобігання та протидії домашньому насильству;

14) інформація про стан психічного здоров'я особи й надання їй психіатричної допомоги передається за усвідомленою письмовою згодою пацієнта іншим особам лише в інтересах пацієнта, який страждає на психічний розлад, для проведення обстеження та лікування чи захисту його прав і законних інтересів, здійснення наукових досліджень, публікацій у науковій літературі, використання у навчальному процесі;

15) допускається передання відомостей про стан психічного здоров'я особи й надання їй психіатричної

допомоги без згоди особи або її законного представника для організації надання особі, яка страждає на тяжкий психічний розлад, психіатричної допомоги,

16) допускається передання таких відомостей для провадження досудового розслідування, складання досудової доповіді щодо обвинувачених або судового розгляду за письмовим запитом слідчого, прокурора, суду та представника уповноваженого органу з питань пробації;

17) відомості про лікування в наркологічному закладі можуть бути розголошені правоохоронним органам у разі притягнення особи до кримінальної або адміністративної відповідальності;

18) персональні дані, що є конфіденційною інформацією про фізичну особу, можуть оброблятися у базах даних інформаційних систем трансплантації лише за згодою суб'єктів персональних даних;

19) медична інформація про пацієнта може бути розголошена у разі письмової згоди самого пацієнта;

20) медична інформація про пацієнта може бути розголошена у випадку мотивованої вимоги органів дізнання, слідства, прокуратури й суду, санепідемслужби;

21) медична інформація про пацієнта може бути розголошена якщо зберігання таємниці істотно загрожує здоров'ю і життю пацієнта і/або/інших осіб (небезпечні інфекційні захворювання);

22) медична інформація про пацієнта може бути розголошена у випадку залучення до лікування інших спеціалістів, для яких ця інформація є професійно необхідною;

23) інформація, що становить лікарську таємницю, також може бути розголошена у випадках, передбачених Законом України "Про захист персональних даних" (Закон України № 2297-VI, 2010).

Так, у червні 2010 року в Україні був прийнятий Закон "Про захист персональних даних". З тих пір до нього вносилося чимало змін. Станом на 2025 рік на розгляді у Верховної Ради України перебуває законопроєкт оновленого Закону України "Про захист персональних даних" (Проєкт Закону України № 4229-IX, 2025), який був розроблений у контексті необхідності гармонізації із законодавством ЄС, зокрема гармонізації із Загальним регламентом про регулювання даних (General Data Protection Regulation, GDPR) (Загальний регламент…, 2016).

У ст. 2 чинного Закону визначається, що оброблення персональних даних – це будь-яка дія або сукупність дій, таких як збирання, реєстрація, накопичення, зберігання, адаптування, зміна, поновлення, використання і поширення (розповсюдження, реалізація, передання), знеособлення, знищення персональних даних, у тому числі з використанням інформаційних (автоматизованих) систем. Стаття 7 цього закону передбачає *заборону оброблення персональних даних,* зокрема даних, що стосуються здоров'я, статевого життя, біометричних або генетичних.

Не застосовуються положення ч. 1 ст. 7 у випадках, передбачених ч. 2 цієї статті. Персональні дані, які стосуються здоров'я, *можна обробляти, якщо оброблення:*

1) *здійснюється за надання суб'єктом персональних даних однозначної згоди на оброблення таких даних.*

Різниця між цим положенням і вказівкою у ст. 11 розглядуваного закону, яка визначає як одну з підстав оброблення персональних даних згоду суб'єкта персональних даних, полягає в тому, що необхідно отримати саме однозначну згоду особи для того, щоб здійснювати оброблення чутливих категорій даних. Аналогічна термінологія використовувалася в Директиві 95/46/ЄС Європейського Парламенту та Ради "Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних" (Директива, 1995), а також у Загальному регламенті про регулювання даних, що набув чинності 24 травня 2016 року й замінив цю Директиву. Таким чином, згода має бути виражена чітко й однозначно, без жодних підстав для сумнівів щодо її надання;

2) *необхідне для здійснення прав і виконання обов'язків володільця у сфері трудових правовідносин* відповідно до закону із забезпеченням відповідного захисту.

Одним із прикладів цієї підстави для оброблення чутливих персональних даних є ч. 2 ст. 24 Кодексу законів про працю України, яка передбачає, що під час укладення трудового договору громадянин зобов'язаний надати у випадках, визначених законодавством, документ, що підтверджує стан його здоров'я (Закон України № 322-VIII від 10.12.1971);

3) *необхідне для захисту життєво важливих інтересів суб'єкта персональних даних або іншої особи* в разі недієздатності або обмеження цивільної дієздатності суб'єкта персональних даних;

4) *необхідне в цілях охорони здоров'я для:*

- установлення медичного діагнозу, забезпечення піклування чи лікування або *надання медичних послуг, моніторингу відповідності до встановлених умов надання таких послуг, функціонування електронної системи охорони здоров'я* (обов'язково за умови, що такі дані обробляються медичним працівником, фахівцем із реабілітації або іншою особою, яка працює у закладі охорони здоров'я, реабілітаційному закладі чи є фізичною особою-підприємцем із відповідною ліцензією на здійснення медичної діяльності, а також працівниками, на яких покладено обов'язок із забезпечення захисту персональних даних і на яких поширюється дія законодавства щодо лікарської таємниці);
- *контролю якості надання медичних послуг* (обов'язково за умови, що оброблення таких даних здійснюється працівниками центрального органу виконавчої влади, відповідального за реалізацію державної політики у сфері контролю якості медичних послуг);
- *обміну інформацією про фінансування медичних послуг і послуг у сфері охорони здоров'я* (обов'язково за умови, що оброблення даних здійснюють працівники Фонду соціального страхування України, Пенсійного фонду України, Фонду соціального захисту осіб з інвалідністю, центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову й бюджетну політику, на яких покладено, серед іншого, обов'язок із забезпечення захисту персональних даних).

На жаль, на практиці оброблення медичних даних у зазначених цілях здійснюється значно ширшим колом суб'єктів, зокрема для призначення різних видів соціальної допомоги, видачі дозволу на володіння та носіння зброї, оформлення водійського посвідчення. Як наслідок, в українського законодавця відсутні моделі контролю за нерозголошенням лікарської таємниці, а в деяких випадках установлення такого контролю є ілюзорним через суперечності в нормативно-правовому регулюванні;

5) *необхідне для забезпечення ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних і резервістів* (в обсягах даних, зазначених у ст. 7 Закону України "Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів") (Закон України № 1951-VIII від 16.03.2017).

У ст. 7 вищезазначеного Закону є *такі дані про стан здоров'я:* щодо обмеження цивільної дієздатності; про визнання особи недієздатною (поновлення дієздатності); про встановлення та зміну групи інвалідності; про результати медичних оглядів, що проводяться з метою визначення придатності до виконання військового обов'язку;

6) *здійснюється з метою:*

- *оцінювання повсякденного функціонування особи,* перевірки обґрунтованості рішень експертних груп із такого оцінювання та *медико-соціальних експертних комісій*, а також роботи електронної системи для оцінювання повсякденного функціонування особи;
- обміну інформацією про результати оцінювання повсякденного функціонування особи;

7) *стосується вироків суду, виконання завдань оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності, боротьби з тероризмом* і здійснюється державним органом у межах його повноважень, визначених законом;

8) *стосується даних, які були явно оприлюднені суб'єктом персональних даних.*

Перелік вищеописаних підстав для оброблення чутливих категорій персональних даних, передбачених ст. 7 Закону України "Про захист персональних даних", здається надто обмежувальним і далеко не охоплює всі випадки, які передбачатимуть необхідність оброблення таких даних. Більше того, до них не включені навіть всі ті, які передбачаються Загальним регламентом про регулювання даних. Варто зауважити, що в законопроєкті Закону України "Про захист персональних даних", незважаючи на неохоплення всіх можливих за національним законодавством винятків, за яких можливе оброблення чутливих персональних даних, законодавець усе ж таки передбачив усі винятки, які визначає Загальний регламент про регулювання даних. Також там передбачена відповідальність контролерів та операторів за порушення законодавства у сфері захисту персональних даних.

Також Закон України "Про захист персональних даних" у ч. 1 ст. 25 передбачає *виключну можливість оброблення будь-яких персональних даних,* включаючи лікарську таємницю: обмеження дії ст. 6, 7 і 8 цього Закону може здійснюватися у випадках, передбачених законом, наскільки це необхідно у демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав і свобод суб'єктів персональних даних чи інших осіб. Таким чином, стаття вказує на трискладовий тест: 1) *передбачено законом; 2) необхідно / пропорційно; 3) переслідує одну з легітимних цілей:* національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав і свобод суб'єктів персональних даних чи інших осіб.

Охорона та захист лікарської таємниці в контексті персональних даних: проблеми системи охорони та захисту лікарської таємниці. Зберігання електронних даних про пацієнтів регулюється Порядком функціонування *електронної системи охорони здоров'я,* затвердженим Кабінетом Міністрів (Постанова Кабінету Міністрів України № 411, 2018). Відповідно до цього Порядку, власником і адміністратором центральної бази даних, у тому числі майнових прав на програмне забезпечення центральної бази даних, є держава в особі НСЗУ (Національна служба здоров'я України).

Порядок також дає визначення поняття "*медична інформація",* яке є вужчим, ніж те, що міститься у Законі України "Основи законодавства України про охорону здоров'я", що ще раз указує на суперечливість національного законодавства. Порядок також визначає такі поняття, як електронна медична інформація та центральна база даних.

Пункт 3 Порядку вказує, що до складу електронної системи охорони здоров'я входять центральна база даних та електронні медичні інформаційні системи, між якими забезпечено автоматизований обмін інформацією, даними й документами через відкритий програмний інтерфейс (API), тобто електронна система охорони здоров'я (ЕСОЗ) включає в себе центральну базу даних і медичні інформаційні системи.

Згідно з роз'ясненням Міністерства охорони здоров'я на його вебсайті, *медичні інформаційні системи* – це інформаційно-комунікаційні системи, які дають змогу лікарням, лабораторіям та аптекам автоматизувати свою роботу та взаємодіяти із центральною базою даних ЕСОЗ (Міністерство охорони здоров'я України). Отже, це системи на зразок Health24 чи Helsi, які підтримуються комерційними розробниками програмного забезпечення та які медичні працівники використовують, щоб додавати, переглядати й обмінюватися інформацією в центральній базі даних ЕСОЗ, а також через особистий кабінет пацієнта для електронних рецептів, е-направлень та інших цифрових сервісів. Сьогодні вищезгадані МІС націлені на надання послуг здебільшого для закладів охорони здоров'я та медичних фахівців.

Пункт 23 Порядку встановлює, що персональні дані, які зберігаються в центральній базі даних, *можуть оброблятися з метою* охорони здоров'я, установлення медичного діагнозу, організації лікування, надання медичних послуг, а також для забезпечення функціонування електронної системи охорони здоров'я.

Оброблення персональних даних, що стосуються стану здоров'я, *допускається лише за умови*, що її здійснює медичний працівник або інша уповноважена особа закладу охорони здоров'я, фізична особа-підприємець із ліцензією на медичну практику чи їхні працівники, на яких покладено обов'язок захисту персональних даних і на яких поширюється дія законодавства про лікарську таємницю, а також працівники НСЗУ, відповідальні за забезпечення захисту персональних даних.

Підп. 4 п. 45 закріплює, що *медичні працівники мають право:* надсилати запити й отримувати доступ до даних про пацієнта, що зберігаються в центральній базі даних, з метою охорони здоров'я, установлення медичного діагнозу, організації лікування чи надання медичних послуг, а також для забезпечення функціонування електронної системи охорони здоров'я за умови, що на медичного працівника покладаються обов'язки із захисту персональних даних і на нього поширюється дія законодавства про лікарську таємницю. Такий доступ можливий за згодою пацієнта (або його законного представника) або без неї у випадках, прямо передбачених законом.

Водночас у такому порядку, як і в будь-якому іншому, не зазначається про заходи контролю, які мали б здійснюватися за особами, які мають доступ до електронної системи охорони здоров'я, щоб відвернути небезпеку витоків таких персональних даних, як лікарська таємниця. Таким чином, на практиці будь-який лікар може мати доступ до будь-якої інформації про будь-якого, тобто навіть не свого пацієнта, що очевидно загрожує порушенням лікарської таємниці.

У повсякденному житті порушення лікарської таємниці дуже часті. Не рідкі випадки, коли лікар у палаті озвучує пацієнту інформацію про його захворювання у присутності інших хворих. Медичний працівник також може повідомити дані про стан пацієнта по телефону особі, яка не є його родичем, а під час особистої розмови

не вимагатиме документів, що підтверджують родинні стосунки з пацієнтом. При виписуванні лікарська таємниця часто розголошується третім особам випадково чи спеціально. Як наслідок, охорона лікарської таємниці здійснюється досить пагано.

Відповідальність за розголошення лікарської таємниці. Що стосується відповідальності за порушення лікарської таємниці, то ст. 80 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" визначає, що особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть *цивільну, адміністративну або кримінальну* відповідальність згідно із законодавством.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення у ст. 188-39 "Порушення законодавства у сфері захисту персональних даних" міститься склад адміністративного правопорушення за недодержання встановленого законодавством порядку захисту персональних даних, що призвело до незаконного доступу до них або порушення прав суб'єкта персональних даних (Закон України № 8073-X від 07.12.1984).

У Кримінальному кодексі України встановлена відповідальність за розголошення лікарської таємниці, а саме у ст. 132 та 145 (Закон України № 2341-III від 05.04.2001).

Стаття 132 передбачає відповідальність за розголошення службовою особою лікувального закладу, допоміжним працівником, який самочинно здобув інформацію, або медичним працівником відомостей про проведення медичного огляду особи на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, що є небезпечною для життя людини, або захворювання на синдром набутого імунодефіциту (СНІД) і його результатів, що стали їм відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків.

Існують різні способи передавання відомостей, що становлять лікарську таємницю, іншим особам: під час особистої розмови, у публікаціях, виступах на радіо чи телебаченні тощо. Розголошення може також відбутися шляхом надання стороннім особам доступу до документів або висновків.

Водночас ст. 145 є загальною щодо ст. 132 і встановлює відповідальність за розголошення будь-якої лікарської таємниці: *умисне розголошення лікарської таємниці особою,* якій вона стала відома у зв'язку з виконанням професійних чи службових обов'язків, *якщо таке діяння спричинило тяжкі наслідки.*

Тяжкі наслідки є обов'язковим елементом об'єктивного аспекту цього діяння. Вони можуть проявлятися у вчиненні потерпілим самогубства, заподіянні собі тяжких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень, виникненні в потерпілого психічних розладів тощо.

Незважаючи на встановлену адміністративну й кримінальну відповідальність, як уже зазначалося вище, реальних фактів порушення лікарської таємниці безліч, а кількість справ про притягнення до відповідальності за такі правопорушення є мізерною, адже не лише доведення таких порушень є дуже важким, але й факт їх виявлення. До прикладу, відповідно до річного звіту судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні порушення, за 2024 рік було розглянуто лише три такі справи за ст. 188-39 КУпАП, і лише в одній притягнули особу до відповідальності, причому жодна з них не стосувалася лікарської таємниці (Судова влада України, 2024). Що ж стосується кримінальних правопорушень, то згідно з річним звітом судів першої інстанції щодо розгляду справ про кримінальні правопорушення, за 2024 рік не було розглянуто жодної такої справи за ст. 132 і 145 КК України.

До цивільної відповідальності особа притягується шляхом стягнення з неї моральної шкоди за вчинений нею делікт за ст. 23 ЦК України. Здебільшого моральна шкода при розголошенні лікарської таємниці полягає саме в душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів. Варто зауважити, що можливим є і заподіяння моральної шкоди у вигляді приниження честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи шляхом розголошення лікарської таємниці.

У ч. 3 ст. 23 ЦК України визначено низку критеріїв, на які звертає увагу суд при встановленні розміру грошового відшкодування моральної шкоди, причому визначення розміру відшкодування здійснюється обов'язково з урахуванням вимог справедливості й розумності.

Однак у справах щодо неправомірного розголошення лікарської таємниці суди часто присуджують мінімальні розміри моральної шкоди, що не лише не може бути справедливою і розумною сатисфакцією за ті страждання, які особа переживає при розголошенні її лікарської таємниці та втраті довіри до лікарів, а також призводить до загального применшення небезпечності та шкоди такого правопорушення, як розголошення лікарської таємниці.

Дисциплінарна відповідальність, зазвичай, закріплюється на рівні посадових інструкцій осіб, які мають доступ до лікарської таємниці, хоча, як уже зазначалося, без належних засобів контролю за її нерозголошенням реальна охорона та захист права на таємницю про стан здоров'я не здійснюються, що логічно випливає з того, що майже всі правопорушення щодо лікарської таємниці відбуваються непублічно, тобто про таке розголошення ніхто не дізнається, у той час як особа, яка має доступ до лікарської таємниці, у будь-який час на власний розсуд може скористатися такими чутливими персональними даними.

Отже, вищенаведені дані вказують на неефективність статті 188-39 КУпАП, занижені розміри присуджуваної моральної шкоди у випадку притягнення до цивільної відповідальності, а також очевидний брак контролю щодо дій осіб, які отримують доступ до такої інформації, як лікарська таємниця.

Судова практика стосовно лікарської таємниці. Звертаючись до судової практики, варто згадати постанову Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду (Постанова від 29.06.2022 у справі №205/9115/19), у якій було визначено, що без надання письмової інформованої згоди пацієнтом на розголошення відомостей про позитивний ВІЛ-статус *лікар не має права передавати іншій особі, зокрема й іншому лікарю, цю конфіденційну інформацію.* Із цього можна зробити висновок, що передання інформації, яка становить лікарську таємницю, одним лікарем іншому вже є розголошенням лікарської таємниці.

Згідно з постановою Першої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду (Постанова від 11.12.2019 у справі № 487/1981/17) було встановлено, що особа, яка порушила право пацієнта на лікарську таємницю, була звільнена незаконно. Водночас мало місце законно застосоване до такої особи дисциплінарне стягнення у вигляді догани.

Особа, яка порушила право на таємницю про стан здоров'я, надала без згоди пацієнта інтерв'ю сторонній

особі, при цьому було розголошено відомості про нього та його перебування на лікуванні, а також його називали "системним наркоманом", з наявною відеофіксацією, з подальшим розміщенням відзнятого в мережі "Інтернет". Працівники лікарні для публікації в мережі "Інтернет" надали довідку, видану йому комісією за результатами перевірки, із зазначенням повного діагнозу пацієнта, відомостей про інвалідність, прізвище, ім'я та по батькові, місце проживання, згоду на розголошення яких він не надавав. Отже, розголошення лікарської таємниці мало саме публічний характер, тому факт такого розголошення став відомим пацієнту та іншим особам.

Відповідно до постанови Другої судової палати Касаційного цивільного суду Верховного Суду (Постанова від 23.09.2020 у справі № 761/29995/17) було виснувано, що *відсутність у позивача юридичної можливості спростувати інформацію, поширену лікарем у судовому засіданні під час надання ним показань як свідка у кримінальному провадженні стосовно позивача, поза межами кримінального процесу є легітимним обмеженням* з метою забезпечення юридичної визначеності у застосуванні норм процесуального права. У цій справі позивач оскаржував рішення і дії лікаря у зв'язку з комісійним обстеженням позивача, яке відбулося на підставі постанови детектива НАБУ, яка, як слушно зауважував суд, не була оскаржена. При цьому лікар жодним чином не порушив закон і права позивача. Оскільки такі відносини виникли з приводу збирання і оцінювання належності й допустимості доказів, які були отримані у кримінальному провадженні, то розгляд заявлених вимог як позовних не може відбуватися за правилами жодного з видів судочинства.

Варто розуміти, що таке обмеження не порушує суті права на доступ до суду та є пропорційним визначеній меті, оскільки забезпечує гарантію того, що доводи позивача щодо незаконних дій лікаря, пов'язаних із розголошенням лікарської таємниці, неможливістю його допиту як свідка тощо, мають бути перевірені судом у межах кримінального провадження.

У рішенні Шевченківського районного суду міста Чернівці (Рішення від 12.04.2018 у справі № 727/8977/17) суд вирішив, що *факт розповсюдження головним лікарем Комунальної медичної установи "Міська поліклініка № 3" конфіденційної інформації про стан здоров'я особи, проходження ним медичного обстеження без його згоди серед третіх осіб* шляхом надання письмової відповіді на запит адвоката, до якої додавалася ксерокопія медичної картки особи, є *порушенням прав, свобод і законних інтересів людини* й недотриманням приписів Конституції України, вимог інформаційного та медичного законодавства.

Фактично головний лікар допустив незаконне розголошення конфіденційної інформації про стан здоров'я та проходження медичного обстеження особи без її згоди, використавши своє посадове становище. Відповідачем у вимозі про відшкодування моральної шкоди виступає юридична особа – Комунальна медична установа "Міська поліклініка № 3", з якою головний лікар перебуває у трудових відносинах.

Постановою Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду (Постанова від 09.07.2024 у справі № 463/11851/21) було виснувано, що саме особа, якої стосується медична інформація (або її законний представник), має право приймати рішення щодо використання отриманої інформації про себе, у тому числі й щодо використання відомостей, які містяться в її медичній картці.

Усі відомості, що містяться в медичній картці, є інформацією про пацієнта і, за його бажанням або на прохання його законного представника, мають бути їм надані. Подальше використання цих даних особою, якої вони стосуються (або її законним представником), є виключно її правом.

Оскільки суди попередніх інстанцій установили, що *медична картка була передана дізнавачу матір'ю потерпілого*, то в суду *немає підстав вважати, що експерт отримав її у позапроцесуальний* спосіб. Відповідно, висновок судово-медичної експертизи, який ґрунтується, зокрема, на інформації із цієї картки, не може визнаватися недопустимим доказом. Тому засуджений і його захисник не мають підстав стверджувати, що експерт використав дані медичної картки потерпілого всупереч закону лише через те, що їх надав законний представник без ухвали слідчого судді, і розцінювати це як порушення лікарської таємниці.

Варто також звернути увагу на судову практику Європейського суду з прав людини. У рішенні Європейського суду з прав людини (Z. проти Фінляндії від 25.10.1997) суд підкреслив, що захист персональних даних, зокрема медичних, має ключове значення для забезпечення права особи на повагу до приватного та сімейного життя. Отже, держава зобов'язана встановити ефективні гарантії, які унеможливлюють неправомірне розголошення такої інформації. *Суд наголосив на фундаментальній ролі захисту персональних даних*, причому не лише медичних, для реалізації права на повагу до приватного й сімейного життя, гарантованого ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Збереження конфіденційності відомостей про фізичний стан людини є важливим принципом у правових системах усіх держав-учасниць Конвенції. Важливо не лише поважати особисте життя пацієнтів, але й забезпечувати їхню довіру до медичних працівників і системи охорони здоров'я загалом. За відсутності належного захисту особи, які потребують медичної допомоги, можуть утримуватися від надання лікарям важливої особистої чи інтимної інформації, необхідної для якісного лікування, або навіть відмовитися від звернення за допомогою, що може загрожувати їхньому здоров'ю, а у випадку заразних хвороб – і здоров'ю суспільства. Тому *національне законодавство має передбачати належні та дієві гарантії*, які унеможливлюють поширення чи розголошення даних про стан здоров'я людини у спосіб, що суперечить ст. 8 Конвенції.

Водночас ЄСПЛ у своєму рішенні (*Editions Plon проти Франції від 18.05.2004*) установив баланс між захистом приватного життя і свободою вираження поглядів. Книга "Le grand secret" (про хворобу президента Французької Республіки) була опублікована в контексті широкої суспільної дискусії у Франції щодо права громадськості знати про будь-які серйозні захворювання, якими страждає глава держави, і про те, чи може така особа обіймати найвищу державну посаду.

ЄСПЛ зазначив, що з плином часу громадський інтерес до обговорення подій, пов'язаних із двома президентськими мандатами, дедалі більше переважав над правом президента на медичну конфіденційність. Тому зникла "нагальна соціальна потреба" у збереженні заборони на поширення цієї книги. Було виснувано, що інформація про здоров'я є конфіденційною, але обмеження свободи слова не має бути надмірним. Обмеження поширення вищевказаної книги могло бути виправданим лише одразу після смерті президента, але надалі воно стало необґрунтованим.

Також варто згадати рішення ЄСПЛ (*М.К. проти України від 15.09.2022*), у якому було констатовано *порушення ст. 8 Конвенції у формі надання госпіталем* Південного регіонального управління Державної прикордонної служби України за результатом проходження планового медичного огляду відомостей про стан здоров'я заявниці її матері, хоч у формі інформування або підтвердження, яке фактично не мало законних підстав, а тому не було здійснено згідно із законом у розумінні п. 2 ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Крім того, ЄСПЛ дійшов висновку про порушення вимоги "якості закону" відповідно до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо розголошення відомостей про стан здоров'я заявниці військовій частині. Це порушення було зумовлене відсутністю узгодженості в чинному на час подій законодавстві, яке регулювало питання розкриття ВІЛ-статусу. Зокрема, державні органи застосували норми Положення про військово-лікарську експертизу та медичний огляд у Збройних силах України, а не спеціального закону, який надавав особливий правовий захист ВІЛ-позитивним особам. Цей закон визначав вичерпний перелік осіб і установ, які могли бути поінформовані про ВІЛ-статус, *не допускаючи винятків для військовослужбовців.* Водночас наказ Міноборони, яким затверджено відповідне положення, був нормативно підзаконним актом, а отже, не мав правових підстав установлювати додаткові обмеження чи права, не передбачені законом. Ураховуючи це, Суд дійшов висновку, що втручання у приватне життя заявниці не відповідало критерію законності, передбаченому ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Відповідно до позиції ЄСПЛ (*Авілкіна та інші проти Російської Федерації від 14.05.2013*), *передання медичних даних заявників прокуратурі для* проведення нею перевірки діяльності релігійної організації *без їхньої згоди становить втручання в право на повагу до приватного життя* (ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод), яке не було обґрунтоване нагальною суспільною необхідністю і не відповідало вимогам законності та пропорційності, а тому таке втручання було неправомірним і суперечило Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. *Можливість заперечувати проти надання відомостей*, які становлять лікарську таємницю, уже після того, як вони були отримані прокуратурою, не забезпечує належного захисту від несанкціонованого передання таких відомостей.

Констатуємо, що вітчизняна й міжнародна судова практика оперативно реагує на потреби поліпшення охорони та захисту лікарської таємниці, зокрема формулюючи особливості її регулювання.

Регулювання лікарської таємниці за законодавством Європейського Союзу. Переходячи до регулювання охорони та захисту таємниці про стан здоров'я особи в Європейському Союзі, варто зазначити, що переважно воно здійснюється на підставі General Data Protection Regulation – Загального регламенту про регулювання даних, який набув чинності 24.05.2016 і після дворічного перехідного періоду почав застосовуватися з 25.05.2018. Загальний регламент замінив Директиву про захист даних і містить положення і вимоги щодо опрацювання особової інформації суб'єктів даних усередині Європейського Союзу. Відповідно до ст. 3 GDPR, його норми застосовуються до оброблення персональних даних фізичних осіб, які перебувають на території Європейського Союзу (ЄС), а також до компаній, які обробляють персональні дані фізичних осіб на території ЄС, незалежно від того, де компанія базується.

Стаття 4(15): визначає *дані щодо здоров'я* як персональні дані, що стосуються фізичного чи психічного здоров'я особи, включаючи надання медичних послуг, які розкривають інформацію про стан її здоров'я.

Стаття 9: забороняє оброблення спеціальних категорій персональних даних, включаючи дані щодо здоров'я, *за винятком випадків, коли застосовуються певні умови, зокрема:*

стаття 9(2)(a): суб'єкт даних *надав явну згоду* на оброблення таких даних для конкретних цілей;

стаття 9(2)(e): оброблення стосується персональних даних, які *явно оприлюднені* суб'єктом даних;

стаття 9(2)(f): оброблення *необхідне для* встановлення, здійснення або захисту юридичних позовів або кожного разу, коли суди діють у своїй судовій якості;

стаття 9(2)(g): оброблення необхідне *з міркувань суттєвого суспільного інтересу на основі законодавства ЄС або держави-члена*, яке має бути пропорційним переслідуваній меті, поважати суть права на захист даних і передбачати відповідні конкретні заходи для захисту основних прав та інтересів суб'єкта даних;

стаття 9(2)(h): оброблення необхідне *для профілактичної або трудової медицини, оцінювання працездатності працівника, медичної діагностики,* забезпечення або управління системами й послугами охорони здоров'я або соціального забезпечення;

стаття 9(2)(i): оброблення необхідне *з міркувань суспільного інтересу у сфері громадського здоров'я,* наприклад для захисту від серйозних транскордонних загроз для здоров'я або забезпечення високих стандартів якості й безпеки медичної допомоги та лікарських засобів або медичних пристроїв на основі законодавства ЄС або держави-члена, яке передбачає відповідні спеціальні заходи для захисту прав і свобод суб'єкта даних, зокрема професійної таємниці;

стаття 9(2)(j): оброблення необхідне *для архівування в суспільних інтересах, наукових чи історичних дослідженнь або статистичних цілей* відповідно до ст. 89(1) на основі законодавства ЄС або держави-члена, яке має бути пропорційним переслідуваній меті, поважати суть права на захист даних і передбачати відповідні конкретні заходи для захисту основних прав та інтересів суб'єкта даних.

Також GDPR наголошує, що оброблення для визначених вище цілей має здійснюватися *професійною особою, яка зобов'язана зберігати професійну таємницю.*

Щодо судової практики Суду Європейського Союзу (Court of Justice of the European Union, CJEU) стосовно лікарської таємниці, більшість рішень, які безпосередньо стосуються цього питання, мають обмежений доступ. Однак деякі рішення CJEU все ж є доступними.

Наприклад, у справі *"Bodil Lindqvist"* (Рішення у справі C-101/01 від 06.11.2003) Суд розглядав питання щодо оброблення персональних даних у контексті публікації інформації в інтернеті, підкреслюючи важливість дотримання правил захисту даних. CJEU заявив, що посилання на те, що особа травмувала ногу і працює на півставки за медичними показаннями, становить персональні дані, які стосуються здоров'я у розумінні ст. 8 (1) директиви 95/46" (на момент розгляду справи діяла директива, яка регулювала питання персональних даних до GDPR). CJEU постановив, що

зазначення на інтернет-сторінці різних осіб та їхня ідентифікація за ім'ям або іншими ознаками, такими як дані про умови праці, номер телефону чи хобі, є процесом оброблення персональних даних за допомогою повного чи часткового використання автоматизованих засобів у розумінні ст. 3 (1) директиви 95/46.

У справі *"Puškár"* (Рішення у справі C-73/16 від 27.08.2017) Суд підкреслив, що оброблення персональних даних має бути законним, справедливим і прозорим, а *суб'єкти даних мають право знати, як їхні дані обробляються*. Це стосується і медичних даних, які є особливо чутливими.

Згідно з позицією Трибуналу з питань державної служби Європейського Союзу у справі F-46/09 *"V v. European Parliament"* (Рішення у справі F-46/09 від 24.09.2011), передання третій особі, у тому числі іншій установі, персональних даних, що стосуються стану здоров'я людини, зібраних установою, є втручанням у приватне життя відповідної особи незалежно від того, у який спосіб отримано інформацію. Суд зазначив, що право на конфіденційність медичних даних охороняється законодавством ЄС не тільки для захисту приватного життя пацієнтів, а й для збереження їхньої довіри до медичних органів і медичних послуг загалом. З огляду на надзвичайно інтимний і чутливий характер медичних даних, можливість передання або передання такої інформації третій стороні, навіть якщо ця сторона є іншою установою чи органом ЄС, без згоди відповідної особи заборонене.

Що стосується національного законодавства, то відповідно до ст. 9(4) GDPR, кожна держава-член ЄС може мати свої специфічні закони щодо лікарської таємниці, які доповнюють положення GDPR. Ці закони можуть установлювати додаткові вимоги або обмеження щодо оброблення медичних даних. Наприклад, у Німеччині це Федеральний закон про захист даних (Bundesdatenschutzgesetz, BDSG), який має специфічні положення про конфіденційність у сфері охорони здоров'я, а у Франції лікарська таємниця закріплена у Кодексі громадського здоров'я (Code de la santé publique, CSP).

Крім того, медичні асоціації в країнах ЄС часто розробляють етичні кодекси, які встановлюють стандарти щодо конфіденційності пацієнтів і збереження лікарської таємниці. Всесвітня медична асоціація (WMA) розробила такі акти, як Декларація Женеви, Лісабонська декларація про права пацієнтів. Водночас національні медичні асоціації (напр. General Medical Council у Великій Британії, Bundesärztekammer у Німеччині, Code de déontologie médicale у Франції) публікують національні кодекси етики, що зобов'язують лікарів дотримуватися конфіденційності.

Загалом захист лікарської таємниці в ЄС базується на поєднанні загальноєвропейських регуляторних актів, національних законодавств і професійних етичних стандартів, що разом забезпечують високий рівень конфіденційності медичних даних.

Дискусія і висновки

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити такі висновки:

1) український законодавець не виробив єдиного підходу до встановлення поняття "лікарська таємниця", а також до його визначення, у зв'язку із чим радимо доповнити Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я" запропонованим визначенням лікарської таємниці;

2) коло суб'єктів, які можуть законно отримати доступ до лікарської таємниці, фактично є необмеженим. Для забезпечення більш ефективного регулювання і охорони лікарської таємниці вважаємо за необхідне закріплення на національному законодавчому рівні вичерпного переліку службових осіб, які можуть мати доступ до лікарської таємниці;

3) законодавець на рівні різних нормативно-правових актів персоніфікує обставини, за яких лікарська таємниця може бути розголошена. Одночасно у ч. 1 ст. 25 Закону України "Про захист персональних даних", установивши виключну можливість оброблення будь-яких персональних даних за умови, що таке оброблення здійснюється у випадках, передбачених законом, наскільки це необхідно в демократичному суспільстві в інтересах національної безпеки, економічного добробуту або захисту прав і свобод суб'єктів персональних даних чи інших осіб, законодавець визначив необмежене коло правовідносин, коли лікарська таємниця може бути законно розголошена. Без сумніву, уніфікація конкретно визначених обставин правомірного розголошення лікарської таємниці в одному нормативно-правовому акті на національному рівні сприятиме оперативності та ефективності її регулювання;

4) у національному законодавстві відсутні чіткі ефективні механізми контролю за нерозголошенням лікарської таємниці щодо хоча б конкретно визначених суб'єктів, яким така чутлива категорія персональних даних стає відома у зв'язку з виконанням ними службових повноважень, що, у свою чергу, унеможливлює і захист права на таємницю про стан здоров'я;

5) для відповідності до європейських стандартів у сфері лікарської таємниці та реальної гармонізації законодавства недостатньо прийняти новий Закон України "Основи законодавства України про охорону здоров'я". Зміни повинні бути більш комплексними, насамперед повинне бути впорядковане національне законодавство, а вже потім гармонізовано з законодавством Європейського союзу. Впровадження реальних ефективних механізмів контролю за нерозголошенням лікарської таємниці, поліпшення механізмів захисту, також розвиток норм медичної етики повинні стати першочерговими завданнями законодавця.

Інститут лікарської таємниці в Україні, як і в будь-які іншій державі Європейського Союзу, відіграє важливу роль як у приватноправових, так і в публічно-правових відносинах, адже охороняє і захищає як приватні інтереси кожної конкретної особи, так і суспільне здоров'я та інтереси суспільства загалом. Забезпечення належного функціонування цього інституту є критично необхідним, адже він є одним з інститутів, що охороняють найцінніше для кожного з нас – життя і здоров'я. Рівень цивілізованості суспільства визначається рівнем захисту конфіденційної інформації, зокрема лікарської таємниці.

Внесок авторів: Оксана Угриновська – концептуалізація розглядуваних проблем, стилістичне оформлення тексту, розроблення методології; Микола Білоус – аналіз законодавства, пошук та опрацювання судової практики, аналіз судової статистики, розроблення методології статті, напрацювання моделей розв'язання розглядуваних проблем, написання початкового варіанта статті.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Гавайська декларація Всесвітньої психіатричної асоціації. Міжнародний документ Генеральної асамблеї Всесвітньої психіатричної асоціації. (1983, липень). *https://ips.ligazakon.net/document/MU83315*

Господарський процесуальний кодекс України. Закон України № 1798-XII. (1991, 6 листопада). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12

Етичний кодекс лікаря України. (2009, 27 вересня). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001748-09

Європейський суд з прав людини. *Editions Plon проти Франції. (*18.05.2004). https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61760%22]}

Європейський суд з прав людини. *M.S. проти Швеції.* (27.08.1997). https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58177%22]}

Європейський суд з прав людини. *Z. проти Фінляндії.* (25.10.1997). https://ips.ligazakon.net/document/ES014389

Європейський суд з прав людини. *Авілкіна та інші проти Російської Федерації.* (14.05.2013). https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-213427

Європейський суд з прав людини. *М.К. проти України.* (15.09.2022). https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-219198%22]}

Європейський суд справедливості Європейського Союзу. Рішення у справі C-73/16 "Puškár" від 27.09.2017. https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=195046&pageIndex=0&doclang=en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=5904864

Європейський суд справедливості Європейського Союзу. Рішення у справі C-101/01 "Bodil Lindqvist" від 06.11.2003. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62001CJ0101

Женевська декларація. Міжнародний документ Генеральної асамблеї Всесвітньої медичної асоціації. (1948, вересень). https://www.wma.net/wp-content/uploads/2019/02/DoG-Ukrainian.pdf

Загальний регламент захисту даних № 2016/679. Міжнародний документ Європейського Парламенту, Європейської Ради Європейського Союзу. (2016, 27 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

Захист осіб з психічними захворюваннями та поліпшення психіатричної допомоги, Резолюція 46/119. Міжнародний документ Генеральної асамблеї Організації Об'єднаних Націй. (1991, грудень). https://www.zakon.cc/law/document/read/995_905

Касаційний кримінальний суд Верховного Суду. Постанова від 09.07.2024 у справі № 463/11851/21. https://reyestr.court.gov.ua/Review/120314115

Касаційний цивільний суд Верховного Суду. Постанова від 11.12.2019 у справі № 487/1981/17. https://reyestr.court.gov.ua/Review/86468253

Касаційний цивільний суд Верховного Суду. Постанова від 23.09.2020 у справі № 761/29995/17. https://reyestr.court.gov.ua/Review/91818619

Касаційний цивільний суд Верховного Суду. Постанова від 29.06.2022 у справі №205/9115/*19.* https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110286

Кодекс адміністративного судочинства України. Закон України № 2747-IV. (2005, 6 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

Кодекс законів про працю України. Закон України № 322-VIII. (1971, 10 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08

Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон України № 8073-X. (1984, 7 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Міжнародний документ. (1950, 04 листопада). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Конвенція про права людини та біомедицину (Конвенція Ов'єдо). Міжнародний документ. (1997, 04 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

Конституційний Суд України. Рішення від 20.01.2012 у справі № 1-9/2012. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text

Конституційний Суд України. Рішення від 30.10.1997 № 5-зп. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text

Конституція України. Закон України № 254к/96-ВР. (1996, 28 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

Кримінальний кодекс України. Закон України № 2341-III. (2001, 5 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України № 4651-VI. (2012, 13 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта. Міжнародний документ Всесвітньої медичної асамблеї. (1981, жовтень). https://med.sumdu.edu.ua/images/content/doctors/Deontology/Lisabon_1983.pdf

Міжнародний кодекс медичної етики. Міжнародний документ Генеральної асамблеї Всесвітньої медичної асоціації. (1949, жовтень). https://med.sumdu.edu.ua/images/content/doctors/Deontology/InternKodexEthics.pdf

Міністерство охорони здоров'я України. *Медичні інформаційні системи як складова ЕСОЗ*. https://moz.gov.ua/uk/scho-take-medichni-/informacijni-sistemi-ta-jaki-poslugi-voni-nadajut

Міністерство охорони здоров'я України. *Пацієнт має право: Що треба знати про право на медичну таємницю*. https://moz.gov.ua/uk/pacient-/mae-pravo-scho-treba-znati-pro-pravo-na-medichnu-taemnicju

Основи законодавства України про охорону здоров'я. Закон України № 2801-XII. (1992, 19 листопада). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

Положення про захист прав та конфіденційності пацієнта, Міжнародний документ Всесвітньої медичної асамблеї. (1993, жовтень). https://med.sumdu.edu.ua/images/content/doctors/Deontology/Budapest_1993.pdf

Положення та погляди про права та юридичний захист психічно хворих. Міжнародний документ Генеральної асамблеї Всесвітньої психіатричної асоціації. (1989, жовтень). https://zakononline.com.ua/documents/show/157069___157069

Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів. Закон України № 1951-VIII. (2017, 16 березня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19

Про запобігання і протидію домашньому насильству. Закон України № 2229-VIII. (2017, 7 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19

Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині. Закон України № 1007-XIV. (1999, 16 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text

Про затвердження Інструкції щодо заповнення та видачі лікарського свідоцтва про смерть (форма № 106/о). Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 545. (2006, 8 серпня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1152-06

Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України. Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора № 177/450/46. (2022, 9 березня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22

Про затвердження Порядку функціонування електронної системи охорони здоров'я. Постанова Кабінету Міністрів України № 411. (2018, 25 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п

Про захист населення від інфекційних хвороб. Закон України № 1645-III. (2000, 6 квітня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14

Про захист персональних даних. Закон України № 2297-VI. (2010, 1 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17

Про захист персональних даних. Проєкт Закону України № 4229-IX. (2025, 11 лютого). https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707

Про захист фізичних осіб при обробці персональних даних і про вільне переміщення таких даних. Директива 95/46/ЄС. Міжнародний документ Європейського Парламенту, Ради Європейського Союзу. (1995, 24 жовтня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242

Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними. Закон України № 60/95-ВР. (1995, 15 лютого). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр

Про інформацію. Закон України № 2657-XII. (1992, 2 жовтня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

Про подолання туберкульозу в Україні. Закон України № 3269-IX. (2023, 14 липня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3269-20

Про порядок заповнення листка непрацездатності. Інструкція № 532/274/136-ос/1406. (2004, 3 листопада). https://zakon.rada.gov.ua/go/z1456-04

Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ. Закон України № 1357-IV. (2006, 5 грудня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text

Про психіатричну допомогу. Закон України № 1489-III. (2000, 22 лютого). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14

Сімейний кодекс України. Закон України № 2947-III. (2002, 10 січня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

Судова влада України. Звіт судової статистики за 2024 рік. https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024

Трибунал з питань державної служби Європейського Союзу. Рішення у справі F-46/09 "V v. European Parliament" від 05.07.2011. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62009FJ0046

Указ Президента України № 349. (1992, 15 червня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349/92

Цивільний кодекс України. Закон України № 435-IV. (2003, 16 січня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Цивільний процесуальний кодекс України. Закон України № 1618-IV. (2004, 18 березня). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

Шевченківський районний суд міста Чернівці. Рішення від 12.04.2018 у справі № 727/8977/17. https://reyestr.court.gov.ua/Review/73544783

Щодо ситуації з психічними захворюваннями. Рекомендація 818. Міжнародний документ Парламентської асамблеї Ради Європи. (1977, жовтень). https://zakononline.com.ua/documents/show/169372___169372

References

Civil Code of Ukraine. Law of Ukraine No. 435-IV. (2003, January 16) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text

Civil Court of Cassation of the Supreme Court. Resolution dated December 11, 2019 in case No. 487/1981/17 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/86468253

Civil Court of Cassation of the Supreme Court. Resolution dated June 29, 2022 in case No. 205/9115/19 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110286

Civil Court of Cassation of the Supreme Court. Resolution dated September 23, 2020 in case No. 761/29995/17 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/91818619

Civil Procedural Code of Ukraine. Law of Ukraine No. 1618-IV. (2004, March 18) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15

Code of Administrative Procedure of Ukraine. Law of Ukraine No. 2747-IV. (2005, July 6) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

Code of Labor Laws of Ukraine. Law of Ukraine No. 322-VIII. (1971, December 10) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08

Code of Medical Ethics of Ukraine. (2009, September 27) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001748-09

Code of Ukraine on Administrative Offenses. Law of Ukraine No. 8073-X. (1984, December 7) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text

Concerning the Situation of Mental Illness. Recommendation 818. International Document of the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. (1977, October) [in Ukrainian]. https://zakononline.com.ua/documents/show/169372___169372

Constitution of Ukraine. Law of Ukraine No. 254k/96-VR. (1996, June 28) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text

Constitutional Court of Ukraine. Decision dated January 20, 2012 in case No. 1-9/2012 [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-12#Text

Constitutional Court of Ukraine. Decision dated October 30, 1997 No. 5-zp [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-97#Text

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. International document. (1950, November 4) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

Convention on Human Rights and Biomedicine (Oviedo Convention). International document. (1997, April 4) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_334#Text

Court of Justice of the European Union. Judgment in case C-101/01 "Bodil Lindqvist" dated November 6, 2003 [in Ukrainian]. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:62001CJ0101

Court of Justice of the European Union. Judgment in case C-73/16 "Puškár" dated September 27, 2017 [in Ukrainian]. https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=195046&pageIndex=0&doclang=/en&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=5904864

Criminal Code of Ukraine. Law of Ukraine No. 2341-III. (2001, April 5) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14

Criminal Court of Cassation of the Supreme Court. Resolution dated July 9, 2024 in case No. 463/11851/21 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/120314115

Criminal Procedural Code of Ukraine. Law of Ukraine No. 4651-VI. (2012, April 13) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17

Declaration on the Protection of the Rights and Privacy of the Patient. International Document of the World Medical Assembly. (1993, October) [in Ukrainian]. https://med.sumdu.edu.ua/images/content/doctors/Deontology/Budapest_1993.pdf

Decree of the President of Ukraine No. 349. (1992, June 15) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349/92

Economic Procedural Code of Ukraine. Law of Ukraine No. 1798-XII. (1991, November 6) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12

European Court of Human Rights. *Avilkina and Others v. Russian Federation.* (May 14, 2013) [in Ukrainian]. https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-213427

European Court of Human Rights. *Editions Plon v. France.* (May 18, 2004) [in Ukrainian]. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-61760%22]}

European Court of Human Rights. *M.K. v. Ukraine.* (September 15, 2022) [in Ukrainian]. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-219198%22]}

European Court of Human Rights. *M.S. v. Sweden.* (August 27, 1997) [in Ukrainian]. https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-58177%22]}

European Court of Human Rights. *Z. v. Finland.* (October 25, 1997) [in Ukrainian]. https://ips.ligazakon.net/document/ES014389

European Union Civil Service Tribunal. Judgment in case F-46/09 "V v. European Parliament" dated July 5, 2011 [in Ukrainian]. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A62009FJ0046

Family Code of Ukraine. Law of Ukraine No. 2947-III. (2002, January 10) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14

Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Protection. Law of Ukraine No. 2801-XII (1992, November 19) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text

General Data Protection Regulation (GDPR) No. 2016/679. International Document of the European Parliament and the Council of the European Union. (2016, April 27) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text

Geneva Declaration. International Document of the General Assembly of the World Medical Association. (1948, September) [in Ukrainian]. https://www.wma.net/wp-content/uploads/2019/02/DoG-Ukrainian.pdf

Hawaii Declaration of the World Psychiatric Association. International Document of the General Assembly of the World Psychiatric Association. (1983, July) [in Ukrainian]. https://ips.ligazakon.net/document/MU83315

International Code of Medical Ethics. International Document of the General Assembly of the World Medical Association. (1949, October) [in Ukrainian]. https://med.sumdu.edu.ua/images/content/doctors/Deontology/InternKodexEthics.pdf

Judicial Authority of Ukraine. Judicial Statistics Report for 2024 [in Ukrainian]. https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024

Lisbon Declaration on the Rights of the Patient. International Document of the World Medical Assembly. (1981, October) [in Ukrainian]. https://med.sumdu.edu.ua/images/content/doctors/Deontology/Lisabon_1983.pdf

Ministry of Health of Ukraine. *Medical Information Systems as a component of EHCS* [in Ukrainian]. https://moz.gov.ua/uk/scho-take-/medichni-informacijni-sistemi-ta-jaki-poslugi-voni-nadajut

Ministry of Health of Ukraine. *The Patient Has a Right: What You Need to Know About the Right to Medical Confidentiality* [in Ukrainian]. https://moz.gov.ua/uk/pacient-mae-pravo-scho-treba-znati-pro-pravo-na-/medichnu-taemnicju

On Approval of the Instruction on Filling Out and Issuing the Medical Death Certificate (Form No. 106/o). Order No. 545. (2006, August 8) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1152-06

On Approval of the Procedure for Interaction Between the Bodies and Units of the National Police of Ukraine, Health Care Institutions, and the Prosecutor's Offices of Ukraine in Establishing the Fact of a Person's Death During Martial Law in Ukraine. Order No. 177/450/46. (2022, March 9) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22

On Approval of the Procedure for the Functioning of the Electronic Health Care System. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 411. (2018, April 25) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2018-п

On Combating the Spread of HIV-related Diseases and Legal and Social Protection of People Living with HIV. Law of Ukraine No. 1357-IV. (2006, December 5) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1972-12#Text

On Information. Law of Ukraine No. 2657-XII. (1992, October 2) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12

On Measures Against Illegal Trafficking in Narcotic Drugs, Psychotropic Substances, Precursors and Abuse Thereof. Law of Ukraine No. 60/95-VR. (1995, February 15) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-вр

On Overcoming Tuberculosis in Ukraine. Law of Ukraine No. 3269-IX. (2023, July 14) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3269-20

On Personal Data Protection. Draft Law of Ukraine No. 4229-IX. (2025, February 11) [in Ukrainian]. https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707

On Prevention and Counteraction to Domestic Violence. Law of Ukraine No. 2229-VIII. (2017, December 7) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19

On Protection of Personal Data. Law of Ukraine No. 2297-VI. (2010, June 1) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17

On Protection of the Population from Infectious Diseases. Law of Ukraine No. 1645-III. (2000, April 6) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14

On Psychiatric Care. Law of Ukraine No. 1489-III. (2000, February 22) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14

On the procedure for completing the disability certificate. Instruction No. 532/274/136-oc/1406. (2004, November 3) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/go/z1456-04

On the Protection of Individuals with Regard to the Processing of Personal Data and on the Free Movement of Such Data. Directive 95/46/EC. International Document of the European Parliament and the Council of the European Union. (1995, October 24) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_242

On the Unified State Register of Conscripts, Military Obliged Persons and Reservists. Law of Ukraine No. 1951-VIII. (2017, March 16) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1951-19

On the Use of Anatomical Material for Transplantation to Humans. Law of Ukraine No. 1007-XIV. (1999, July 16) [in Ukrainian]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19#Text

Positions and Views on the Rights and Legal Protection of the Mentally. International Document of the General Assembly of the World Psychiatric Association. (1989, October) [in Ukrainian]. https://zakononline.com.ua/documents/show/157069___157069

Protection of Persons with Mental Illness and the Improvement of Mental Health Care. Resolution 46/119. International Document of the General Assembly of the United Nations. (1991, December) [in Ukrainian]. https://www.zakon.cc/law/document/read/995_905

Shevchenkivskyi District Court of Chernivtsi City. Decision dated April 12, 2018 in case No. 727/8977/17 [in Ukrainian]. https://reyestr.court.gov.ua/Review/73544783

Отримано редакцією журналу / Received: 08.09.25
Прорецензовано / Revised: 23.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Oksana UGRYNOVSKA, PhD (Law), Assoc. Prof.
ORCID ID: 0000-0002-3642-5903
e-mail: oksana.uhrynovska@lnu.edu.ua
Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine

Mykola BILOUS, Master's Student
ORCID ID: 0009-0008-9243-1321
e-mail: mykola.bilous@lnu.edu.ua
Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine

MEDICAL SECRECY AS "SENSITIVE" PATIENT PERSONAL DATA: LEGISLATIVE EXPERIENCE OF UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION

Background. *The article is devoted to regulation, protection and safeguarding of medical secrecy in Ukraine and the European Union.*
Methods. *The following methods were used in the study: analysis, synthesis, comparison, abstraction, hypothesis formulation, induction, deduction, observation, and scientific modelling.*
Results. *The legislation regulating the institution of medical secrecy in Ukraine and the European Union countries was examined, along with relevant case law that elaborates the legal provisions concerning information constituting medical secrecy and establishes the features of regulation, protection, and safeguarding of legal relations in this field. The study identifies problems that hinder effective regulation, protection, and safeguarding of medical secrecy. These include: the lack of a single comprehensive definition of medical secrecy; the absence of a unified legal act providing all clearly defined grounds for lawful disclosure of medical secrecy; the lack of a unified list of officials who may access such information; the absence of clear control mechanisms to ensure non-disclosure; overly complicated procedures for safeguarding of medical secrecy in case of unlawful disclosure; and the insufficient quality of legislative regulation compared to that of European Union countries.*
Conclusions. *To improve Ukrainian legislation on medical secrecy and further harmonize it with EU law, the following steps appear necessary: to introduce a unified definition of medical secrecy, such as the one proposed in this article; to establish at the legislative level an exhaustive list of officials entitled to access information classified as medical secrecy; to consolidate in a single legal act the specific grounds for lawful disclosure; and to introduce effective mechanisms for controlling unlawful disclosure of medical secrecy.*

Keywords: *medical secrecy, medical information, personal data, doctor, patient, General Data Protection Regulation, disclosure of medical secrecy, medical confidentiality.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

УДК 340.12(477)
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2025/2.130-16

Тетяна ЧЕРНЕЦЬКА, студ.
ORCID ID: 0009-0001-7260-5098
e-mail: chernetskayatanya9999@gmail.com
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ДЕМОКРАТИЧНІ ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ У СВІТЛІ ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОГО АНАЛІЗУ ТРЕТЬОГО ЛИТОВСЬКОГО СТАТУТУ 1588 РОКУ

Вступ. *Досліджено демократичні цінності українського народу в розрізі філософсько-правового аналізу положень Третього Литовського статуту 1588 р. (далі Литовський статут). З огляду на те, що сучасні геополітичні трансформації зумовлюють необхідність дослідження своєї національної ідентичності, особливої актуальності набуває аналіз історичних правових пам'яток. Останні виконують роль сполучної ланки між сучасністю та подіями минулого, сприяючи обізнаності у фундаментальних цінностях, що формують національну ідентичність.*

Методи. *Результатів дослідження досягнуто з використанням історико-правового, філософсько-правового, порівняльно-правового, діалектичного та системного методів, які забезпечили комплексний підхід до аналізу демократичних цінностей українського народу, втілених у змісті норм Литовського статуту.*

Результати. *Здійснено аналіз аргументації на користь належності Литовського статуту до пам'ятки української правової творчості. Особливу увагу приділено дослідженню аксіологічного і сутнісного виміру фундаментальних демократичних понять, формалізованих у Литовському статуті. Зіставлення іноземних і вітчизняних наукових напрацювань разом із ключовими положеннями Литовського статуту сприяло, inter alia, доведенню епохальності та винятковості зазначеної правової пам'ятки як складової частини української, а отже, і європейської правової спадщини.*

Висновки. *Аргументовано належність Литовського статуту до пам'ятки української правової творчості. Особливу увагу приділено дослідженню аксіологічного і сутнісного виміру фундаментальних демократичних понять, формалізованих у Литовському статуті: "вольність", "воля", "свобода". Порівняльно-правовий аналіз положень документа з іноземними й вітчизняними науковими напрацюваннями сприяв засвідченню прогресивності та далекоглядності характеру української правової спадщини як однієї із ключових елементів європейської правової спадщини. Доведено, що Литовський статут є автохтонною правовою пам'яткою українського народу, що експліцитно засвідчує тяглість правової традиції, змістовно пронизаної демократичними цінностями волі, свободи, прав людини, законності та рівності перед законом. Відповідно до змісту правової традиції здійснено семантичний аналіз понять "воля", "вольність" і "свобода" у кореляції з поняттями української правової спадщини й національної свідомості. З огляду на присутність філософсько-правових декларацій, артикульованих у преамбулі правової пам'ятки, висловлено гіпотезу про домінування керівної для нормотворців ідеї природного права, про що свідчить людиноцентристське спрямування змісту Литовського статуту. Підкреслено вагомість принципу правової обізнаності, що є фундаментальною гарантією можливості реалізації та, відповідно, захисту своїх прав і свобод представниками всього суспільства. Наголошено на принципі територіальної його дії, що сприяло впливу цієї правової пам'ятки на формування правової свідомості народів, землі яких входили до складу Речі Посполитої. Це дає підстави стверджувати про вплив української правової традиції на правові традиції цих народів, а про Литовський статут – як про спільний набуток європейської правової спадщини.*

Ключові слова: *демократичні цінності, людиноцентризм, природні права, Литовський статут, правова ідентичність, правова культура, українська правова традиція.*

Вступ

Актуальність дослідження. Філософсько-правовий аналіз Третього Литовського статуту 1588 р. (далі Литовський статут) актуалізується у світлі парадигми правової модернізації, важливим складником якої є гармонізація розвитку української правової культури з історичною динамікою правового життя українського народу на тлі геополітичних викликів минулого і сучасності. Загальновідома теза "без минулого немає майбутнього", попри певну метафоричність, виражається в аксіомі, що засвідчує тісний взаємозв'язок минулого та сьогодення у ґенезі суспільно-політичних і правових інститутів. Цей зв'язок експліцитно простежується в автохтонних правових джерелах, що одночасно є правовими пам'ятками. Усе вищезазначене обумовлює особливу вагу дослідження Литовського статуту для поглибленого розуміння втілених в українській правовій традиції цінностей.

Постановка проблеми. Ключовою у цій статті є проблема збереження правової ідентичності, яка набуває екзистенційного виміру на тлі розв'язаної російським фашизмом агресивної війни проти українського народу. Її розв'язання з необхідністю спрямовує на поглиблене вивчення історичних джерел – пам'яток українського права, до яких належить Литовський статут. Як джерело права він вплинув на формування правових систем України, Білорусі та Литви. Як правова пам'ятка він зберігає важливу інформацію про неперервність у розвитку українського права.

Наукових праць, присвячених аналізу Литовського статуту, не бракує. Узагальнено дослідження науковців концентруються: 1) навколо питань систематизації його правових джерел як загальнодержавного кодексу права, що підтвердив значну державну самостійність Великого князівства Литовського, розвинув його правову систему, закріпив шляхетські привілеї тощо; 2) на аналізі його змісту, структури, історичного та правового значення в контексті розвитку правової культури як Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, так і всієї Східної Європи тощо. Незважаючи на це, питання філософсько-правового осмислення тяглості демократичних цінностей українського народу, закріплених у Литовському статуті, залишається недостатньо вивченим.

Метою *та завданням дослідження* є філософсько-правовий аналіз норм Литовського статуту в контексті аксіологічного і сутнісного виміру фундаментальних демократичних цінностей українського народу, формалізованих у його нормах. Зокрема, досліджується семантика понять "воля", "вольність" та "свобода"; аналізуються керівні принципи систематизації – рівності, законності та правової обізнаності; обґрунтовується значення Литовського статуту як пам'ятки українського права та одного з кращих законодавчих актів тогочасної Європи.

Об'єкт дослідження. Тяглість демократичних цінностей українського народу, закріплених у нормах Литовського статуту.

© Чернецька Тетяна, 2025

Методи

Забезпечення ґрунтовного наукового аналізу об'єкта дослідження вимагає застосування комплексу загальнонаукових і спеціально-правових методів. Для досягнення мети було застосовано історико-правовий метод, який є керівним у встановленні історичних витоків Литовського статуту. Із застосуванням філософсько-правового методу висвітлено сутнісну складову частину демократичних цінностей Литовського статуту. Методом діалектики встановлено відношення ключових понять правової пам'ятки. Актуальність дослідження демократичних цінностей, відображених у Литовському статуті, підтверджено застосуванням порівняльно-правового методу. Системний метод застосовано для структуризації представленого дослідження як цілісної системи.

Результати

Базовим для нашого дослідження ми обрали видання тексту Литовського статуту, підготовлене українськими науковцями Одеської національної юридичної академії (Статути Великого князівства Литовського, 2004). Вивчення оригінальних положень тексту правової пам'ятки надало можливість сформулювати демократичні цінності українського народу, втілені в змісті норм Литовського статуту, а також дослідити їхню аксіологічну та сутнісну базу. Генетичний зв'язок норм зазначеної правової пам'ятки із Руською Правдою встановлено нами на основі вивчення праці українського історика права Ростислава Лащенка (Лащенко, 1923). Взято до уваги переконливо обґрунтоване історикинею Мариною Гримич положення, відповідно до якого важливим джерелом статуту є українське звичаєве право (Гримич, 2001). Знаковою у висвітленні семантики понять "воля" і "вольність" у їх кореляції з українською правовою спадщиною та національною свідомістю стала праця Антоніни Колодій (Колодій, 2021). Для поглибленого розуміння сутності природного права ми звернулися до праць навчального плану професорки Марії Мірошниченко (Мірошниченко, 2015, 2019).

Важливими для усвідомлення механізму зв'язку з природними правами людини, викладеними у положеннях преамбули Литовського статуту, стали напрацювання філософів доби Просвітництва, зокрема Джона Лока (Locke, 2011) і Жан-Жака Руссо (Хома, 2001). Мислителі приділяли особливу увагу тематиці природної свободи, рівності й народного суверенітету. Їх об'єднує спільне розуміння свободи як екзистенційної категорії, захист якої є першочерговим завданням людини. Необхідно зазначити, що значна частина просвітницьких ідей знайшла практичне втілення на теренах Східної Європи, inter alia, у Литовському статуті, який, без перебільшення, науковці вважають унікальним правовим документом, що заклав основи розвитку української та європейської правової думки в історичній перспективі. Для прикладу, у той час як у більшості країн Західної Європи утверджувалась абсолютна монархія і панувало ототожнення суверена з державою, нормами Литовського статуту закріплювався унікальний правовий механізм, що обмежував владу монарха, гарантував панування писаного закону й установлював формальну рівність усіх перед законом.

Почнемо з аналізу питання етнічної приналежності Литовського статуту, яке досі залишається предметом наукової дискусії, з огляду на те, що цей документ функціонував на землях кількох народів. У цьому контексті для нас переконливими є висновки українського історика права Ростислава Лащенка. Він довів, що попри вплив іноземних правових систем – польського, німецького, римського і чеського права – Литовський статут є пам'яткою української правової творчості (Лащенко, 1923, с. 24). Цього висновку він дійшов, проаналізувавши історичні умови прийняття пам'ятки, мову друку та її зміст. Обґрунтування своїх висновків Ростислав Лащенко засновував на фактах, які важко спростувати. По-перше, науковець довів, що всі три редакції Литовського статуту були написані руською мовою (Лащенко, 1923, с. 13). Це переконливо засвідчує функціонування руської мови як офіційної мови права, а не мови перекладу, оскільки "Жоден інший текст статуту 1588 р., крім руського тексту, що був надрукований Мамоничем, ніколи не одержував законодавчої санкції і тому не міг і не може бути визнаним за текст закону як джерело права в технічному сенсі" (Лащенко, 1923, с. 11). Зазначений лінгвістичний факт слугує підтвердженням правової автономії та культурної ідентичності, що демонструє можливість створювати власні юридичні концепції. По-друге, професор Лащенко наводить аргументи про спорідненість окремих норм згадуваної правової пам'ятки з нормами Руської Правди (Лащенко, 1923, с. 22) і тим самим доводить, що Литовський статут є її прямим продовженням. А це є свідченням на користь ідеї спадковості та неперервності в розвитку української правової думки від часів України – Руси. По-третє, науковець засвідчив, що основним джерелом юридичних норм як Руської Правди, так і Литовського статуту було українське звичаєве право (Лащенко, 1923, с. 20). У цьому разі зауважимо загальноприйняту думку в наукових публікаціях, відповідно до якої звичаєве право є прямим віддзеркаленням правосвідомості народу, його цінностей та уявлень про справедливість. Для прикладу, Марина Гримич, підтверджуючи етичний характер звичаєвих норм, пише: "Закон апелює до розуму, звичай апелює до совісті" (Гримич, 2001, с. 5). Водночас емансипація норм звичаєвого права в Литовський статут означає, що останній не був нав'язаний українцям ззовні, а був результатом правотворчої діяльності українського суспільства. Звідси випливає, що він не просто кодифікував правові норми, а легітимізував їх, надавши офіційного статусу тим принципам, що вже існували в народній свідомості. Це концептуально пов'язує Литовський статут із принципами народного суверенітету й самоврядування, що є наскрізними для української нації.

Таким чином, усе вищевикладене засвідчує, що Литовський статут – це автохтонна правова пам'ятка українського народу, органічно вписана в загальноєвропейський правовий дискурс. Отже, він логічно виражає домінуючі правові цінності, втілені в українській правовій традиції. Загальновизнано, що правові цінності, по-перше, взаємопов'язані з принципами права, правосвідомістю, правотворчістю та правореалізацією; по-друге, вони є реальними соціально-правовими явищами, правовими засобами й механізмами.

Переходячи до змістового аналізу Литовського статуту як системного цілого, звернемо увагу на зміст його преамбули. Він свідчить про зміщення акцентів авторів проєкту Литовського статуту з формально-нормативного дискурсу права на філософсько-ціннісний і телеологічний його виміри. У цьому дискурсі право постає не лише як регулятор поведінки людей, закріплення їхнього соціального та правового статусу, але й як засіб охорони абсолютного пріоритету найвищих духовних благ, виражених в ідеї свободи. Ідеться, зокрема, про вольність як фундаментальну цінність. У преамбулі документа зазначено: "Вбачали те усіх віків люди мудрі, що у кожній державі людині поштивій немає нічого дорожчого за вольність. А неволя має бути такою гидкою, що не тільки скарбами, але й смертю її від себе відганяти повинен" (Статути Великого князівства Литовського, 2004, с. 22). Зазначене

положення експліцитно визначає вольність як найвище благо, втрата якого нівелює аксіологічну основу всіх інших цінностей. Такий акцент є суттєвим, адже він зосереджує увагу на теорії природних прав, за якою людські права є іманентними та невід'ємними sub specie aeternitatis. Невипадково Джон Лок наголошував, що свобода є основою для всього іншого, оскільки без неї неможливе подальше справедливе існування людини, що відповідало б її природі (Locke, 2011, с. 8). Водночас Жан-Жак Руссо, розширюючи межі цього міркування, ставив під сумнів легітимність будь-якого суспільного ладу, що обмежує природну свободу людини (Хома, 2001, с. 8). Саме із цього погляду наведене положення преамбули можна розглядати як своєрідний архетип, предтечу концепцій прав людини, що значно пізніше набули системного узагальнення та формального закріплення у європейських систематизованих збірниках права. У цьому разі справедливим буде твердження, що саме Литовський статут заклав ціннісно-орієнтований фундамент для таких збірників.

Варто наголосити, що в контексті нашої статті особливо актуальним є філософське розуміння відношення понять "воля" і "вольність", смисл яких розкривається через ставлення суб'єкта до тих чи інших явищ і речей. Зауважимо, що в аспекті семантичного аналізу цих понять немало дослідників асоціюють їх з виявами анархії та непокори державній владі. Анархія як суспільне явище – це стан безладдя та беззаконня, а анархізм як політична течія – прагнення до суспільства без держави та владних структур. Переважно в публіцистиці зустрічаємо термін "анархія у поведінці українців", що виявляється в абсолютизації індивідуалізму, нехтуванні суспільними та правовими нормами, відсутності належної організації. На наш погляд, така інтерпретація ґрунтується на хибному уявленні, нібито український народ не досягнув рівня усвідомлення справжньої свободи як абсолютної правової цінності. Його розвінчує українська науковиця Антоніна Колодій, провівши паралелі між українською та англійською термінологією шляхом зіставлення в українському значенні понять "воля" і "вольність" з англійським терміном "freedome", відповідно, а поняття "свобода" – з поняттям "liberty" (Колодій, 2021). Із зіставлення випливає, що перше поняття є ширшим і означає стан повної внутрішньої і зовнішньої вільності особи. Натомість друге поняття означає стан незалежності, тобто вільності від панування над особистістю, що надає суб'єкту права можливість самостійно визначати межі власної поведінки. Висновок Антоніни Колодій є надзвичайно важливим для розуміння української ментальності, де прагнення до волі охоплює всі аспекти життя. Науковиця доводить, що воля в українській традиції – це не хаос, а внутрішня сила, що об'єднує відповідальність із готовністю до боротьби за власну гідність.

Литовський статут зафіксував принцип рівності перед законом: "закон не бачить різниці між убогим і багатим", що в часи феодальних привілеїв варто вважати новелою у правовій комунікації, прогресом у розвитку правової думки того часу (Статути Великого князівства Литовського, 2004, с. 20). Неординарним, на перший погляд, є звернення в преамбулі Литовського статуту до висловленої *давньоримським політичним діячем республіканського періоду* Цицероном думки про людей як невільників закону (Статути Великого князівства Литовського, 2004, с. 22). Проте надалі укладачі Литовського статуту уточнюють зміст наведеної тези: закон виступає в ролі мундштука чи вудила, що захищає слабших і стримує від зловживання владою сильних і знатних, "бо та мета і результат усіх законів є і має бути на світі, аби кожний добру славу свою, здоров'я і маєтність у цілості мав, і у тому жодних збитків не терпів" (Статути Великого князівства Литовського, 2004, с. 20). Ідеться про правовий закон, що буде спроможний забезпечити умови гідного людини життя. Наведене перегукується з телеологічним концептом права (як писаного, так і природного), що виявляється у регулюванні правовідносин задля досягнення чітко сформульованої мети – створення умов гідного людини життя. Марія Мірошниченко пише про це: "… люди перебувають у зв'язках об'єктивного характеру з приводу задоволення вітальних потреб і реалізації соціальних та духовних інтересів, серед яких домінуючими є всезагальний інтерес у справедливому правовому порядку … і потреба жити гідним людини життям" (Мірошниченко, 2019, с. 27).

Литовський статут став на заваді свавільному правлінню: "… дикий звір панує, де людина на свій розсуд владу здійснює" (Статути Великого князівства Литовського, 2004, с. 20), закріпивши принцип верховенства закону, який вивершується над волею монарха: "…пан наш жодної зверхності над нами мати не може, єдине тільки, коли йому те закон дозволяє" (Статути Великого князівства Литовського, 2004, с. 23).

У преамбулі Литовського статуту закріплено ідею правової обізнаності. Наголошено на неприпустимості незнання права, особливо, якщо останнє викладене рідною мовою: "А коли якому народові і соромно прав своїх не знати, поготів і нам, які не чужою якою мовою, але своєю власною права писані маємо і у будь-який час можемо знати [які застосовувати], коли виникне потреба дати відсіч кривді" (Статути Великого князівства Литовського, 2004, с. 22). З наведеного випливає, що правова обізнаність не стверджувалась прерогативою окремих соціальних прошарків, а розглядалась запорукою гарантії прав і свобод для представників усіх станів тогочасного суспільства. Необхідно зазначити, що Литовський статут у формі писаного права забезпечував уповні можливість правової обізнаності на землях Київщини, Волині та Поділля (Правобережна Україна) до 1840 року, а на Лівобережжі – до 1843 року, поки не був замінений Зводом законів Російської імперії.

Дискусія і висновки

Філософсько-правовий аналіз Литовського статуту засвідчує, що саме ним на теренах Східної та Центральної Європи, по-перше, започатковано формування правової системи, пронизаної ідеєю гарантованих законом прав людини; по-друге, закладалися правові підвалини в унікальну модель політичного устрою, що суттєво відрізнялась від панівної в Західній Європі абсолютистської концепції "монарх-держава". У його преамбулі особлива увага приділялась обґрунтуванню деструктивного впливу на суспільство деспотичного правління та нігілістичного ставлення до закону. Литовський статут проголошував принцип рівності всіх перед законом, обмежував владу монарха, закріплював положення про вольність як найвище благо, втрата якого нівелює аксіологічну основу всіх інших правових цінностей. Взаємодія семантичного дослідження понять "воля" і "вольність" разом із порівняльно-правовим аналізом положень Литовського статуту й вітчизняних та іноземних напрацювань засвідчує глибоку аксіологічну й сутнісну основу зазначених понять і спростовує їх ототожнення з анархізмом.

Перспектива дослідження. На основі всього вищевикладеного висловлюємо гіпотезу, що Литовським статутом закріплювалися основи правовладдя на українських теренах. Ця гіпотеза є визначальною у наших дослідженнях на перспективу.

Подяки. Авторка вдячна науковій керівниці, докторці юридичних наук, професорці кафедри теорії та історії права та держави Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка Марії Іванівні Мірошниченко за надані методологічні вказівки до написання статті.

Джерела фінансування. Це дослідження не отримало жодного гранту від фінансової установи в державному, комерційному або некомерційному секторах.

Список використаних джерел

Гримич, М. (2001). Литовський Статут і звичаєве право. (Про співвідношення кодифікованого права і звичаєво-правової традиції). *Етнічна історія народів Європи*, 10, 4–9. https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=/&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=/S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=eine_2001_10_3

Колодій, А. (2021). Воля і вольність як синоніми свободи в українській політичній традиції. *Думки з приводу – Авторський сайт Антоніни Колодій*. https://political-studies.com/?p=2594

Лащенко Р. (1923). *Литовський Статут, яко памятник українського права*. Diasporiana Електронна бібліотека | Проєкт зі збереження інтелектуальної спадщини української еміграції та розсіяння. https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/16042-lashhenko-r-litovskiy-statut-/yako-pamyatnik-ukrayinskogo-prava/

Мірошниченко, М. І. (2015). *Історія українського права: Джерела.* КНУ імені Тараса Шевченка.

Мірошниченко, М. І. (2019). *Історія українського права: Джерела.* Друкарик.

Руссо, Жан-Жак. (2001). *Про суспільну угоду, або принципи політичного права*. О. Хома (Пер. з фр. та ком.). Port-Royal. https://shron1.chtyvo.org.ua/Russo_Zhan-Zhak/Pro_suspilnu_uhodu_abo_pryntsypy_politychnoho_prava.pdf

Статути Великого князівства Литовського. (2004). С. Ківалов, П. Музиченко, А. Паньков (Ред.). *Юридична література*, Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. https://chtyvo.org.ua/authors/Kivalov_Serhii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_III_Statut_V/elykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1588_roku_Kn2/

Locke, J. (2011). *Second Treatise of Government.* J. Bennett (Ed.). CTC. https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/locke1689a.pdf

References

Hrymych, M. (2001). Lithuanian Statute and Customary Law. (On the relationship between codified law and customary law tradition). *Ethnic History of the Peoples of Europe*, 10, 4–9 [in Ukrainian]. https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=/&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=/S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=eine_2001_10_3

Kolodiy, A. (2021). Will and Liberty as Synonyms of Freedom in the Ukrainian Political Tradition. *Thoughts on the subject – Author's website of Antonina Kolodiy* [in Ukrainian]. https://political-studies.com/?p=2594

Lashchenko, R. (1923). *Lithuanian Statute, as a monument of Ukrainian law*. Diasporiana Electronic Library | Project for the preservation of the intellectual heritage of Ukrainian emigration and dispersion [in Ukrainian]. https://diasporiana.org.ua/miscellaneous/16042-lashhenko-r-litovskiy-statut/-yako-pamyatnik-ukrayinskogo-prava/

Locke, J. (2011). *Second Treatise of Government*. J. Bennett (Ed.). CTC. https://www.earlymoderntexts.com/assets/pdfs/locke1689a.pdf

Miroshnychenko, M. I. (2015). *History of Ukrainian law: Sources.* Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].

Miroshnychenko, M. I. (2019). *History of Ukrainian law: Sources.* Drukaryk [in Ukrainian].

Rousseau, Jean-Jacques. (2001). *On the social agreement, or the principles of political law*. O. Khoma (Trans. from fr. and com.). Port-Royal [in Ukrainian]. https://shron1.chtyvo.org.ua/Russo_Zhan-Zhak/Pro_suspilnu_/uhodu_abo_pryntsypy_politychnoho_prava.pdf

Statutes of the Grand Duchy of Lithuania. (2004). S. Kivalov, P. Muzychenko, A. Pankov (Ed.) *Jurydychna literatura*, Vol. 3. Statute of the Grand Duchy of Lithuania 1588 [in Ukrainian]. https://chtyvo.org.ua/authors/Kivalov_Serhii/Statuty_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_Tom_III_/Statut_Velykoho_kniazivstva_Lytovskoho_1588_roku_Kn2/

Отримано редакцією журналу / Received: 08.09.25
Прорецензовано / Revised: 23.09.25
Схвалено до друку / Accepted: 25.09.25

Tetiana CHERNETSKA, Student
ORCID ID: 0009-0001-7260-5098
e-mail: chernetskayatanya9999@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DEMOCRATIC VALUES OF THE UKRAINIAN PEOPLE IN THE CONTEXT OF PHILOSOPHICAL AND LEGAL ANALYSIS OF THE THIRD LITHUANIAN STATUTE OF 1588

Background. ***The article examines the democratic values of the Ukrainian people in the context of a philosophical and legal analysis of the provisions of the Third Lithuanian Statute of 1588 (hereinafter referred to as the Lithuanian Statute). Given that contemporary geopolitical transformations necessitate research into national identity, the analysis of historical legal monuments becomes particularly relevant. The latter serve as a link between the present and the events of the past, promoting awareness of the fundamental values that shape national identity.***

Methods. ***The research results were achieved using historical-legal, philosophical-legal, comparative-legal, dialectical, and systematic methods, which ensured a comprehensive approach to the analysis of the democratic values of the Ukrainian people embodied in the content of the norms of the Lithuanian Statute.***

Results. ***An analysis of the arguments in favour of the Lithuanian Statute belonging to the Ukrainian legal tradition has been carried out. Particular attention has been paid to the study of the axiological and essential dimensions of fundamental democratic concepts formalized in the Lithuanian Statute. A comparison of foreign and domestic scientific developments with the key provisions of the Lithuanian Statute contributed, inter alia, to proving the epoch-making and exceptional nature of this legal monument as an integral part of Ukrainian, and therefore European, legal heritage.***

Conclusions. ***The Lithuanian Statute is reasonably considered to be a monument of Ukrainian legal creativity. Particular attention is paid to the study of the axiological and essential dimensions of fundamental democratic concepts formalized in the Lithuanian Statute: "freedom," "will," and "liberty." A comparative legal analysis of the document's provisions with foreign and domestic scientific developments has helped to confirm the progressive and far-sighted nature of the Ukrainian legal heritage as one of the key elements of European legal heritage. It has been proven that the Lithuanian Statute is an autochthonous legal monument of the Ukrainian people, which explicitly attests to the continuity of the legal tradition, imbued with the democratic values of will, freedom, human rights, legality, and equality before the law. In accordance with the content of the legal tradition, a semantic analysis of the concepts of "will," "freedom," and "liberty" was carried out in correlation with the concepts of Ukrainian legal heritage and national consciousness. Given the presence of philosophical and legal declarations articulated in the preamble to the legal document, a hypothesis is put forward about the dominance of the idea of natural law guiding lawmakers, as evidenced by the human-centered orientation of the content of the Lithuanian Statute. The importance of the principle of legal awareness is emphasized, which is a fundamental guarantee of the possibility of realizing and, accordingly, protecting one's rights and freedoms by representatives of the whole society. The principle of its territorial application is emphasized, which contributed to the influence of this legal monument on the formation of the legal consciousness of the peoples whose lands were part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. This gives grounds to assert the influence of the Ukrainian legal tradition on the legal traditions of these peoples, and to refer to the Lithuanian Statute as a common achievement of European legal heritage.***

Keywords: ***democratic values, human-centeredness, natural rights, Lithuanian Statute, legal identity, legal culture, Ukrainian legal tradition.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.

Наукове видання

ВІСНИК

КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Випуск 2(130)

Редактор ***Н. Земляна***

Редактор (англійська) ***І. Заярна***

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали.

Формат 60x84$^{1/8}$. Обл.-вид. арк. 19,0. Ум. друк. арк. 13,4. Наклад 300. Зам. № 225–11608.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Ю2.
Підписано до друку 20.11.25

Видавець і виготовлювач
ВПЦ "Київський університет"
Б-р Тараса Шевченка, 14, м. Київ, 01601, Україна
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 58; (38044) 239 31 28
e-mail: vpc@knu.ua
https://vpc. knu.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02